

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 3 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Національного авіаційного університету

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор габлітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

**Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 17 від 27.06.2024 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року)

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Багрій Ю.М.

НАЦІОНАЛЬНА ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ1

Мельник В.М.

КОРОЛЬ АТАНАРІХ І ПРАВОВИЙ РЕЖИМ FOEDUS
У РИМСЬКО-ГОТСЬКИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ.....7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Глиняний І.В.

ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ.....15

Пашенко П.М.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО ПОЛОЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
ЯК ОСНОВА ПРАВОПОРЯДКУ21

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Баранкова В.В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....26

Добрянська Н.В.

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ДІЇ
ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....32

Луценко Д.С.

ОЧІКУВАННЯ ВІД СТРАХОВИХ ВИПЛАТ ЯК ВИД МАЙНОВОГО ОЧІКУВАННЯ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....37

Міловська Н.В.

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН
У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....44

Урлюк М.В., Шевчук Л.М.

РЕЄСТРОВАНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ПІДСТАВА СТВОРЕННЯ СІМ'Ї:
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ І ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ52

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Zahnitko O.P.

CONTENT ANALYSIS OF THE COMMUNICATIONS BY THE FINANCIAL
INSTRUMENTS RISK REGULATORS IN BELGIUM AND THE NETHERLANDS:
CASE STUDY FOR ENERGY MARKETS IN UKRAINE59

Петруненко Я.В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПЕРЕМОГИ68

Ткачук А.В.

ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ НАБУТТЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНІХ ПІДСТАВ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....76

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Уберман В.І., Васьковець Л.А.

ПРИНЦИПИ І МЕХАНІЗМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО Й УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ СКИДАННЯ ПРІОРИТЕТНИХ ЗАБРУДНЮВАЛЬНИХ РЕЧОВИН.....82

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Гордієнко А.В.

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ У СФЕРІ ОХОРОНИ
АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ТА БЕЗПЕКИ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ:
НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ.....91

Кропивницький М.О.

ДО ПИТАННЯ ПОЛЕМІКИ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ Й СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ.....98

Кутельвас Т.С.

ФУНКЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДДІ.....104

Мандриченко Ж.В.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ АКСІОЛОГІЇ:
ЗАГАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ.....108

Моїсєєв М.С.

ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ ВЛАДИ.....113

Середа О.Г., Свічкарьова Я.В.

ПРАВНИЧІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....118

Сірий Ю.М.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....123

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Кубрак Я.А.

КОРУПЦІЯ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ, ІСТОРИЧНІ КОРИННЯ ТА ФАКТОРИ,
ЩО СПРИЯЮТЬ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ128

Луценко Ю.В.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД БОРотьБИ
З КОРУПЦІЄЮ ТА ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ:
СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ.....132

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Зіневич А.М.

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ
СПІЛКУВАННЯ.....140

Ошедша А. Д.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПЕРЕБІГУ СТРОКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ СУДОМ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА ПРОКУРОРУ.....145

Щербина Л.І.

РЕЗУЛЬТАТИ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВТРУЧАННЯМ
У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ151

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

Allahverdiyev A.V.

THE CRIMINALIZATION OF WAR CRIMES IN NATIONAL LEGISLATION:
A COMPARATIVE ANALYSIS.....158

Костогриз Я.О. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ КОРУПЦІЄЮ ТА ТРУДОВИМИ КОНФЛІКТАМИ: НА ПРИКЛАДІ КИТАЮ.....	164
--	------------

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Сергієнко О.В. КАТЕГОРІЯ МІСТОБУДІВНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА АРХІТЕКТУРИ.....	169
---	------------

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	174
----------------------------	------------

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Bagriy Yu.M.

NATIONAL LEGAL TRADITION: RESEARCH METHODOLOGY1

Melnyk V.M.

REX ATHANARIC AND THE LEGAL REGIME OF FOEDUS
IN ROMAN-GOTHIAN TREATY RELATIONS7

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Hlynianyi I.V.

PROSPECTS FOR MODERNIZING THE ELECTORAL PROCESS
IN UKRAINE.....15

Pashchenko P.M.

SYSTEMATISATION OF LEGISLATION ON LEGAL LIABILITY
FOR OFFENCES IN ACCORDANCE WITH THE CONSTITUTION OF UKRAINE
AS A BASIS FOR LAW AND ORDER.....21

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Barankova V.V.

PECULIARITIES OF MEANS OF EVIDENCE PROVISION
IN THE NOTARIAL PROCESS26

Dobrianska N.V.

FEATURES OF THE CONCLUSION OF CIVIL-LEGAL OF CONTRACTS
UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE
IN UKRAINE.....32

Lutsenko D.S.

FROM INSURANCE PAYMENTS AS A TYPE OF PROPERTY EXPECTATION
IN CIVIL LAW37

Milovska N.V.

LEGAL REGULATION OF INSURANCE RELATIONS
IN MILITARY CONDITIONS IN UKRAINE.....44

Urliuk M.V., Shevchuk L.M.

REGISTERED PARTNERSHIP AS A BASIS FOR CREATING A FAMILY:
PROSPECTS FOR INTRODUCTION AND LEGAL REGULATION IN UKRAINE52

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Zahnitko O.P.

CONTENT ANALYSIS OF THE COMMUNICATIONS BY THE FINANCIAL
INSTRUMENTS RISK REGULATORS IN BELGIUM AND THE NETHERLANDS:
CASE STUDY FOR ENERGY MARKETS IN UKRAINE59

Petrunenko Ya.V.

SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF RECOVERY OF UKRAINE
AFTER THE VICTORY68

Tkachuk A.V.

DEFINITION OF ELEMENTS OF ACQUISITION OF PROPERTY
WITHOUT SUFFICIENT GROUNDS: COMPARATIVE ANALYSIS.....76

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Uberman V.I., Vaskovets L.A.

PRINCIPLES AND MECHANISMS OF EUROPEAN AND UKRAINIAN LEGAL
REGULATION DISCHARGING OF PRIORITY POLLUTANTS82

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Hordiienko A.V.

PUBLIC PARTICIPATION IN PUBLIC ADMINISTRATION
IN THE FIELD OF ATMOSPHERIC AIR PROTECTION AND AIRSPACE SECURITY:
STATUTORY REGULATION91

Kropyvnytskyi M.O.

ON THE ISSUE OF THE POLEMIC REGARDING THE CORRELATION
OF THE CONCEPTS OF SOCIAL SECURITY AND SOCIAL PROTECTION:
METHODOLOGICAL OBSERVATIONS98

Kutelvas T.Ye.

FUNCTIONS AND PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL
ENSURING CONTROL OVER JUDGE ACTIVITIES104

Mandrychenko Zh.V.

DEFINITION OF THE MAIN GENERAL CATEGORIES
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL AXIOLOGY108

Moisieiev M.S.

REGARDING THE DISTINCTION BETWEEN ADMINISTRATIVE
AND CRIMINAL LIABILITY FOR THE INACTION OF THE MILITARY AUTHORITIES113

Sereda O.G., Svichkaryova Ya.V.

LEGAL COMPETENCES AND AUTHORITIES
OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE118

Siriy Yu.M.

CURRENT ISSUES OF THE ACTIVITIES OF LOCAL EXECUTIVE BODIES
UNDER MARTIAL LAW123

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Kubrak Ya.A.

CORRUPTION: PRECONDITIONS FOR EMERGENCE, HISTORICAL ROOTS,
AND FACTORS CONTRIBUTING TO CORRUPT PRACTICES128

Lutsenko Yu.V.

NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE OF FIGHTING CORRUPTION
AND ORGANIZED CRIME: CURRENT CONTEXT132

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Zinevych A.M.

CONFIDENTIAL INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS RELATED
TO INTERFERENCE IN PRIVATE COMMUNICATION140

Oshedsha A.D.

CERTAIN ISSUES OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION PERIOD
AFTER THE COURT RETURN THE INDICTMENT TO THE PROSECUTOR145

Shcherbyna L.I. RESULTS OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTION AND OPERATIVE AND INVESTIGATIVE MEASURES RELATED TO INTERFERENCE IN PRIVATE COMMUNICATION: PROBLEM ISSUES OF USE IN CRIMINAL PROCEEDINGS	151
---	-----

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE

Allahverdiyev A.V. THE CRIMINALIZATION OF WAR CRIMES IN NATIONAL LEGISLATION: A COMPARATIVE ANALYSIS.....	158
--	-----

Kostohryz Ya.O. THE RELATIONSHIP BETWEEN CORRUPTION AND LABOR CONFLICTS: THE CASE OF CHINA	164
---	-----

PHILOSOPHY OF LAW

Serhiienko O.V. CATEGORY URBAN PLANNING DOCUMENTATION AS A COMPONENT OF ARCHITECTURE	169
---	-----

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	174
-------------------------------------	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.114

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/01>

Багрій Ю.М.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

НАЦІОНАЛЬНА ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У даній статті висвітлюється проблема методологічних засад дослідження національної правової традиції. Обґрунтовується необхідність використання комплексного поліметодологічного підґрунтя, оскільки такий специфічний складний багатогранний соціокультурний феномен неможливо дослідити всебічно і глибоко при допомозі монометодології. Підкреслюється, що в статті використано групу філософських підходів та методів, зокрема: діалектичний метод, природно-правовий підхід, антропологічний та аксіологічний, комунікативний підхід, герменевтичний. Їх використання дозволяє побачити правову традицію у нерозривній єдності з історією та культурою народу, особливостями його національної ментальності, психіки, світоглядних позицій, соціального буття загалом. Особливо важливими в цьому плані є природно-правовий підхід та антропологічно-аксіологічний, які трактують правову традицію невід'ємною від органічного буття її творців, дозволяють побачити її ціннісно-сміслову ядро, яке і є тим найважливішим усталеним компонентом в структурі правової традиції, яка зберігає правовий код нації, пов'язує покоління та епохи.

Доповнення зазначеної групи методологічних підходів спеціально-правовою методологією дозволяють конкретизувати низку аспектів досліджуваної проблеми, забезпечити повноту дослідження. Ефективними спеціально-правовими методами у вивченні правової традиції зарекомендували себе такі методи, як: порівняльно-історичний, з допомогою якого можна простежити особливості змінюваності правової традиції в різні епохи; соціологічно-правовий, який дає можливість побачити значимість для соціуму різних форм права, структурних компонентів правової традиції; формально-догматичний, який необхідний для розуміння та пояснення низки понять, положень, норм правових актів тощо.

Група загальнонаукових методів сприяє об'єктивності вивчення предмета, поглибленню його різних аспектів, аналітичності та аргументованості дослідження. Загалом комплексний підхід дослідження правової традиції є науково коректним, оскільки він продиктований сутнісними характеристиками предмета дослідження.

Ключові слова: *правова традиція, національна правова система, загальнолюдські цінності, принципи права, євроінтеграція, правовий розвиток, права людини, правові смисли.*

Постановка проблеми. Сучасна Україна, обравши демократичні цінності, взявши курс на євроінтеграцію, має здійснити грандіозну роботу у сфері права – українцям належить реформувати правову сферу, але не частково-поверхово, звівши її до зміни фасадів та облич, як це робилося і робиться сьогодні, а глибинно-фундаментально, сягнувши кодів та стереотипів мислення, глибинних сенсів правового буття. Таке реформування може дати той позитивний ефект, на який чекає суспільство, бо ті поверхові камуфляжні зміни, які видавалися дотепер за реформування права,

не змінили в житті українців нічого, хіба посягли глибоке розчарування в реформаторах та їх позірних реформах.

Глибинні зміни в правовій сфері мають опиратися на базові засади, якими мають стати правові цінності та смисли, що складають ядро національної правової традиції, створеної українським народом за більш, ніж тисячолітню історію правового розвитку. Сформувати відповідні методологічні засади дослідження національної правової традиції, її складових, їх значимості для правового розвитку та перспектив використання

в реформуванні правової сфери є нині важливим теоретико-правовим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі методології сучасного правознавства присвятили свої дослідження такі автори, як: В. Авер'янов, М. Братасюк, Т. Багрій, Ю. Бондар, О. Мурашин, Ю. Гуцуляк, Т. Дідич, М. Кельман, В. Кравець [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Правова традиція була предметом дослідження низки українських та зарубіжних авторів: Н. Бордун-Комар, В. Братасюк, В. Градова, П. Захарченко, В. Левкулич, Ю. Лобода, Б. Карнаух, М. Мірошніченко, А. Шевцова Е. Гобсбаума Т. Рейнджера та ін. [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17]. Ними було розкрито сутнісні характеристики національної правової традиції, досліджено окремі її структурні елементи, проаналізовано функціональне призначення цього феномена, показано її значимість в контексті правового реформування в сучасній Україні. В працях зазначених авторів наголошено, що, оскільки правова традиція є феноменом складним та багатограним, для її дослідження необхідна методологічна база, яка не повинна бути монометодологічною, а має включати не лише загальнонаукові методи, які традиційно застосовувалися донедавна, але й філософські людинознавчі підходи та спеціально-правові, зокрема, історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-догматичний тощо. На наш погляд, для цілісного глибинного бачення правової традиції потрібно зробити акцент саме на природно-правовому та антропологічно-ціннісному підходах, що складе необхідне світоглядно-філософське підґрунтя для розкриття даного предмета дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження: на підставі дослідження наукових джерел розкрити методологічні засади дослідження національної правової традиції.

Виклад основного матеріалу. «Категорія правової традиції є необхідною ланкою загальної системи понять, за посередництвом яких має відбуватися цілісне осмислення правової реальності в єдності її феноменологічних та сутнісних, соціально-змістовних і формально-структурних, духовних і матеріальних аспектів», – слушно наголошено в науковій літературі [18, с. 241]. Українські правознавці поволі долають монометодологізм як традиційний спосіб дослідження права. Ці зміни, однозначно, належать до позитивних новацій, оскільки дають можливість відійти від класичного образу права як політико-владного нормативного явища і побачити його як багатограний

соціально-культурний феномен. Доки право трактувалося вузько, як державно-політичне явище, складно було щось писати про правову традицію українського народу, віками позбавленого державності. Тому проблема національної правової традиції відносно недавно, уже в пострадянській Україні почала розроблятися нашими правознавцями. Правову традицію мислять як: тенденцію розвитку «правової» складової соціальної організації конкретного народу [15, с. 155]; це «поняття, яке характеризує специфічність ідеального і матеріального буття права у контексті уявлення про його історичний розвиток» [19, с. 7]; традиція концентрує в собі те усталене, що присутнє в правовій культурі народу; «категорія «традиція» висвітлює механізм її формування і здійснення, а категорія «культура» втілює і виражає саме феномен традиційного» [15; 20]; правова традиція втілює конфлікти та зміни в правовому розвитку тощо. Нам імponує трактування національної правової традиції, дане А.Шевцовою, що національна правова традиція є духовно-культурним феноменом, який, «втілюючи ментальні характеристики нації, зберігає в собі те *ціннісно-ментальне* ядро, що є життєво важливим для народу, а також розкриває технологічний вимір ствердження, збереження та передачі майбутнім поколінням правового досвіду» [21, с. 35].

Правову традицію прийнято вважати переважно статичним утворенням, що склалося упродовж тривалого часу [28]. На наш погляд, правова традиція є усталено-мінливим феноменом, оскільки життя загалом змінюється і, щоб встигати за ним, право в усіх його проявах, теж має бути мінливим. Її структурні компоненти можуть змінюватися, і водночас утримувати, зберігати в собі щось усталене, що, не перестає бути сучасним, важливим для сьогодення. Вважаємо, що такими компонентами є *правові цінності та смисли*, які, переживаючи епохи, залишаються для людей життєво важливими, сутнісними характеристиками права [21].

На наш погляд, застосування саме поліметодологізму як сучасної методології правового знання, дозволить побачити правову традицію глибинно і цілісно. Для початку зазначимо, що розгляд національної правової традиції можливий з позицій природно-правового підходу, який дозволяє побачити право, в т.ч. правову традицію невід'ємною від буття народу, нації, її культури, яка фокусує специфічне, особливе, унікальне, підтримує зв'язок між поколіннями, забезпечує єдність нації тощо [8; 10; 11; 21]. Саме завдяки *природно-право-*

вому підходу можливе бачення правової традиції як феномена, що постає із природи національного буття, є проявом «спо-рідненого», «з-рідненого», втілює і відображає, фундаментальні загальнолюдські цінності. Тому право у всіх можливих проявах має бути збереженим, непорушним, захищеним. Саме з позицій цього підходу право постає загальнолюдськими, природно-правовими принципами, що мають своїм джерелом людську природу, буття народу, нації, етносу тощо. Цей підхід дозволяє побачити право як органічну частину національного буття, в якому тісно взаємоперетинаються, взаємозбагачуються мораль, право, релігія, ментальність, культура, історія тощо. Таке бачення правової традиції неможливе з позицій позитивістського підходу [1; 2; 3; 11]

Національна правова традиція, попри специфічність форми, має загальнолюдський зміст, її ядро – це ті ж самі загальнолюдські цінності та смисли, що складають сутність права як загальнолюдського універсального духовно-культурного феномена. Саме *аксіологічний підхід* забезпечує трактування національної правової традиції як форми буття загальнолюдського ціннісного феномена в унікальному окремійшому прояві [3; 8; 11]. Аксіологічний підхід нерозривно пов'язаний із *антропологічним*, бо ж і право як форма буття загальнолюдських цінностей, і національна правова традиція, що є проявом загальнолюдського в унікальному прояві, постають із буття людей національного типу, концентрують досвід національного правового життя, найбільш життєздатне і важливе у ньому, вони потрібні людям як морально-релігійно-правовий континуум, поза яким повноцінне людське та національне буття неможливе [8].

Побачити право загалом і такий його прояв як національна правова традиція як духовно-ментальні феномени, в яких відобразилася духовно-культурна складова національного правового буття, дозволяє *екзистенціально-феноменологічний підхід*. Національне право постає у світлі цього підходу сукупністю екзистенціалів, духовно-душевною напругою, що в-порядковує національне буття.

Герменевтичний метод дає можливість зрозуміти, потрактувати, пояснити низку понять та положень, необхідних для висвітлення проблеми національної традиції. З-поміж них такі поняття як: право, права людини, природне право, загальнолюдські цінності та принципи права, правові смисли, національне право, національна правова традиція, форми права, закон, право-

вий розвиток тощо. Герменевтичний метод може бути застосований для трактування національної правової традиції як національної правової реальності, яка стала тотальним герменевтичним об'єктом [19; 22].

Повнота дослідження національної правової традиції не може бути забезпечена без застосування *комунікативного підходу*. Вище зазначалося, що національна правова традиція забезпечує зв'язок між поколіннями, ретранслює необхідну життєво важливу правову інформацію суспільству від епохи до епохи. Тому комунікація між епохами, людьми та поколіннями є необхідністю, яка забезпечує загалом правовий розвиток народу, правову традицію зокрема., живить правове смислотворення, збагачує правову культуру. Найцінніше в цій комунікації – це дух права, ті загальнолюдські смисли та цінності, які пережили віки і є актуальними сьогодні. Нам, нинішнім українцям, треба комунікувати, вести діалог з нашою правовою традицією, яка є доволі гуманістичною, для того, щоб поставити в центр правового життя людину, зробити її найвищою цінністю в Україні реально, а не декларативно [15; 17; 21].

Ефективним методом є у дослідженні *синергетичний* метод, який передбачає трактування правової традиції як утворення, що перебуває у саморозвитку, утримує в собі усталене та змінюване, відчуває на собі вплив різноманітних чинників, якій не завжди властивий лінійний розвиток, яка може переживати випадкові та непередбачувані впливи та моменти тощо. Таке мислення права істотно розходиться із його трактуванням в класичному правознавстві, де обов'язковими його рисами є лінійний розвиток, чіткість, системність, передбачуваність тощо.

Названі вище методологічні підходи склали філософсько-світоглядну основу роботи, вони забезпечили глибинне бачення досліджуваної проблеми та цілісність її бачення. Проте їх необхідно доповнити спеціально-правовими методами, які додадуть повноти дослідженню. Зокрема, такими як: історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-догматичний, соціологічно-правовий тощо. Напр., *історико-правовий та порівняльно-правовий* методи допоможе простежити національну правову традицію в часовому вимірі. Досліджуючи її в домодерну епоху, можемо побачити, які смислові характеристики домінували в трактуванні права в цю добу, які форми права були найбільш поширеними серед українців, які правові цінності стверджувалися в людському бутті, який тип раціональності зумовлював право-

вий розвиток до модерної України тощо. Розвиток правової сфери в домодерну епоху слушно порівняти із правовим розвитком українського модерну, щоб побачити ті зміни, які супроводжували тогочасне українське правове буття, як змінювалася правова свідомість народу, змістовне наповнення форм права, співвідношення права з іншими регуляторами суспільних відносин, зокрема з моральними та релігійними нормами та цінностями тощо [12; 15; 19].

Істотним моментом є історично-порівняльний вимір і в тому сенсі, що українці мають понад чотири століття вікову колоніальну історію, в межах якої співіснували чужа офіційна окупаційна законницька система та неофіційна національна правова реальність. Слушно застосувати порівняльно-правовий підхід, порівняти структурні компоненти правової традиції як національної, так і окупаційної, ідеологічно-правові засади, смислове наповнення їх, співвідношення морально-правового виміру в обох правових парадигмах, їх антагонізм в плані гуманістичного виміру тощо [12; 13; 19].

Національна правова традиція включає в себе як складові такі форми права як нормативні акти, закони, договори, правові норми. *Формально-догматичний* метод необхідний для дослідження понять, категорій, норм з позицій їх розуміння та пояснення, логічної несуперечності, чіткості, визначеності тощо.

Соціологічно-правовий метод в нашому дослідженні дозволяє побачити цінність для суспільства таких універсальних регуляторів суспільних відносин як право, мораль, релігія, які є специфічними формами суспільної свідомості. Соціологічний метод, як зазначають наукові джерела, розкладає правову реальність на складові, окремі елементи і досліджує їх детермінацію та вплив на суспільні відносини. Цей метод вимагає від дослідника мислити право невід'ємним від життя суспільства, бачити його як «живе право» (Є. Ерліх), що відчуває всі зміни суспільного буття, вбирає в себе ціннісний вимір суспільства, відчуває конкретні прояви правового розвитку [23; 24].

Виходячи із принципу взаємодоповнюваності методів та підходів, долучимо для дослідження національної правової традиції таку групу методів як загальнонаукові. З поміж них доволі продуктивними є метод системного аналізу, теоретичного моделювання, принцип об'єктивності, індуктивний метод, дедуктивний, аналізу та синтезу тощо. На ефективності цих методів наголошують такі правознавці як: М.Кельман, О.Петришин, В.Цвік,

Н.Оніщенко, В.Сухонос, П.Рабінович, Н. Зайчук, М.Козюбра та ін. [5; 7; 25; 26; 27]

Зокрема, метод *теоретичного моделювання* дозволяє побачити національну правову традицію як певний теоретичний конструкт, який поєднує істотне та неістотне, сутнісне і поверхове, типове та унікальне, динамічне та статичне тощо. Таке бачення національної правової традиції дозволяє сконструювати теоретичне поняття її, яке є об'єктивним, науково коректним. Метод *системного аналізу* дає можливість побачити правову традицію цілісним системним утворенням, в якому наявні складові елементи виконують певні функції, є цінними самі по собі, але при всій їх неповторності утримують в собі те спільне, що забезпечує єдність цього соціокультурного феномена.

Метод індукції допомагає при дослідженні одиничних правових явищ, що співіснують у національній правовій реальності, виділяти їх типові ознаки, сутнісні характеристики, що відповідають критерієві правності, що і дає підстави віднести їх до «імперії права» (Р. Дворкін). Аналогічно, застосування *методу дедукції*, який вимагає сходження мислення від загального знання до одиничного, до конкретних фактів, відштовхуючись від загальних понять та положень таких як: національна правова реальність, національна правова традиція, право, права людини та народу, правова культура, морально-правовий континуум тощо.

Кожна із названих груп методів та підходів дозволяє побачити певні характеристики правової традиції, але, при всій їх ефективності, кожна група зокрема дає лише часткове знання про предмет дослідження. Для повноти дослідження необхідне поєднання усіх груп методів та підходів – це забезпечить бачення предмета дослідження як цілісності, в якій всі складові при всій їх унікальності несуть в собі спільне, пронизані типовим, сутнісним, що, в кінцевому підсумку, і було метою дослідження. І це природно, оскільки всі названі вище методи взаємозумовлюють один інший, вимагають доповнення себе іншими, оскільки самостійно подати право та його феномени, зокрема правову традицію як гуманістичні, ментально-культурні феномени вони не спроможні [8; 11; 21].

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити наступні висновки: національна правова традиція як предмет дослідження є цілісним багатогранним усталено-динамічним конструктом, який фокусує в собі багатосторонній правовий досвід народу, тому вимагає специфічної методологічної

бази для висвітлення; моно методологічний підхід для дослідження такого складного феномена, яким є національна правова традиція, є недостатнім, тому найбільш оптимальним методологічним

підґрунтям для дослідження правової традиції буде застосування комплексного підходу, який поєднує низку філософських, спеціально-правових та загальнонаукових методів та підходів.

Список літератури:

1. Авер'янов В. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. *Держава і регіони. Серія Право*. 2010. Вип. 2. С. 87–92.
2. Братасюк М.Г. Природно-правова парадигма як концептуальна основа сучасного правового розвитку. *Доктринальні засади розвитку держави і права: національні та міжнародні тенденції: [монографія]* / заг. ред. проф. Бошицького Ю. Л. Київський ун-т права. К.: Видавництво Ліра-К, 2014. 440 с.
3. Бондар Ю., Мурашин О. та ін.. Контамінація раціонального та ірраціонального в методології правознавства. Монографія. К.: Вид-во Європейського ун-ту. 2013 262 с.
4. Дідич Т.О. Фактори правоутворення: до питання методології пізнання. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 5. С. 56–62.
https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/01/VJHR_5_2021-Last.pdf
5. Гуцуляк Ю.В. Метафізичне праворозуміння та його вплив на формування уявлень про правопорядок. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 91. С. 14–23. Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/hotsuliak_mikhailina_zverkhovska-91.pdf
6. Кравець В. М. Співвідношення природного і позитивного права в сучасному філософсько-правовому дискурсі. *Науковий вісник ДДУВС*. 2008. № 4. С. 41–49.
7. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. Автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.01 – теорія та історія держави та права; історія політичних та правових вчень. Київ, 2013. 35 с.
8. Бордун-Комар Н. І. Захист прав людини в Україні в контексті основних типів право розуміння. Дис. ... к.ю.н.: 12.00.12 – філософія права. Київ, 2021. 247 с.
9. Братасюк В.М. Реформування правової системи України в контексті європейських інтеграційних процесів: специфіка прояву інтелектуальної традиції. Розвиток вітчизняних правових інститутів в умовах демократичних процесів: монографія / В.Д. Гвоздецький, О.Г. Мурашин, О.О. Дульський, С.Г. Благовісний, Е.А. Писарева, О.В. Чернецька та ін. За заг. ред. М.Г. Патей-Братасюк. Київ, 2010. С. 44–66.
10. Винайдення традиції / за заг. ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. зангл. М. Климчука. 2-ге вид., випр. К. : Ніка-Центр, 2010. С. 29–31, 34 та ін.
11. Градова В.Г. Ідея верховенства права в українській правовій традиції: дис. ... к.ю.н.: 12.00.12. Київ, 2013. 251 с. <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/825/13423.html>
12. Захарченко П.П. Історія українського права. [Текст]: навч. посіб. Київ: ВД «Освіта України», 2019. 436 с.
13. Карнаух Б. Взаємодія моралі та права у світлі проблеми ензистенції природного права. *Філософські обрії*. 2008. № 19. С. 250–260.
14. Левкулич В. Морально-етичний та правовий зміст категорії «рівність». *Мультиверсум. Філософський альманах*. К.: Центр духовної культури. 2004. № 39. С. 116–130.
15. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). Львів : Світ, 2009. С. 87.
16. Мірошниченко М., Мурашин О. Методологічна роль локальних та загальних правових традицій у формуванні правового стилю як критерію типології правових систем / Братасюк М., Мурашин О., Темченко В. та ін.. *Контамінація раціонального та ірраціонального в методології правознавства*. К.: Вид-во Європейського ун-ту. 2013. 262 с. С. 173–197.
17. Шевцова А. Відродження та розвиток національної правової традиції як засада правового реформування сучасної України. *KELM* (Республіка Польща). № 4 (32) vol. 2. 2020. С. 203–209.
18. Рабінович П.М., Рабінович С.П. Правова традиція українського народу: загальнотеоретичне дослідження Проблеми філософії права. 2008–2009. Том VI –VII. С. 239–241. С. 241
19. Вовк Д. Правова традиція: підходи до розуміння. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Випуск 23. С. 3–15.
20. Glenn H. P. Doin' the Transsystemic : Legal Systems and Legal Traditions /H. Patrick Glenn // McGill L.J. Vol. 50. 2005. P. 873.
21. Шевцова А.В. Співвідношення права та закону в українській правовій традиції. Дис. ... доктора філос. зі спеціальності 081 – «право». Київ, 2024.
22. Патей-Братасюк М.Г. Антропоцентрична теорія права. Київ, 2010. 395 с

23. Ерліх Є. Соціологія права. *Проблеми філософії права*. Т. III. № 1–2. 2005. С. 161–168.
24. Ерліх Є. Про живе право. *Проблеми філософії права*. Т. III. № 1–2. 2005. С. 185–194.
25. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. За ред. д-ра юрид. наук, проф. акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф. акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право. 2009. 584 с.
26. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
27. Загальна теорія держави та права /відпов. ред. О.В. Зайчук; наук. ред Н.О. Оніщенко/ Київ: Юрком Інтер. 2008. 400 с.
28. Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень. Одеса : Юрид. л-ра, 2006. 304 с.

Bagriy Yu.M. NATIONAL LEGAL TRADITION: RESEARCH METHODOLOGY

This article highlights the problem of methodological foundations for the study of national legal tradition. The author substantiates the need to use a comprehensive multimethodological framework, since such a specific complex multifaceted socio-cultural phenomenon cannot be studied comprehensively and in depth using mono-methodology. The author emphasizes that the article uses a group of philosophical approaches and methods, in particular, the dialectical method, natural law approach, anthropological and axiological, communicative approach, and hermeneutical approach. Their use allows us to see the legal tradition in an inseparable unity with the history and culture of the people, and the peculiarities of their national mentality, psyche, worldview, and social life in general. Particularly important in this regard are the natural law approach and the anthropological and axiological approach, which interpret the legal tradition as inseparable from the organic being of its creators, and allow us to see its value and semantic core, which is the most important stable component in the structure of the legal tradition that preserves the legal code of the nation, connects generations and epochs.

Complementing this group of methodological approaches with the special legal methodology allows to specify a number of aspects of the problem under study and ensure the completeness of the research. The following methods have proven to be effective special legal methods in the study of legal tradition: comparative and historical, which can be used to trace the peculiarities of legal tradition variability in different epochs; sociological and legal, which makes it possible to see the significance of various forms of law and structural components of legal tradition for society; formal and dogmatic, which is necessary for understanding and explaining a number of concepts, provisions, norms of legal acts, etc.

Supplementing the above groups of methods with general scientific methods contributes to the objectivity of the subject matter, the deepening of its various aspects, and the analytical and reasoned nature of the research. In general, a comprehensive approach to the study of legal tradition is scientifically correct, since it is dictated by the essential characteristics of the subject matter of the study.

Key words: *legal tradition, national legal system, universal values, principles of law, European integration, legal development, human rights, legal meanings.*

Мельник В.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОРОЛЬ АТАНАРІХ І ПРАВОВИЙ РЕЖИМ FOEDUS У РИМСЬКО-ГОТСЬКИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Стаття розглядає історико-правовий аспект надання римськими імператорами статусу «федератів» племенам вестготів у період здійснення королівських повноважень Атанаріхом (363–381). У фокусі уваги перебуває взаємодія римського бюрократичного апарату з вестготами за часів імператорів Валента II (364–378) і Феодосія I Великого (379–395). Обидва імператори очолювали Східну частину Римської імперії. Після адміністративно-територіальної трансформації 364 р., Римська імперія залишилася єдиним цілим де-юре, але поділялася на два макрорегіони, де функціонували рівноцінні імператори. Адміністративні нововведення Валента II і Валентиніана I в 364 р. слугували стимулом для Едикту 395 р., виданого Феодосієм I Великим. Врешті-решт, ця законодавча база склала підставу зростання візантійської (східноримської) могутності. Безперечним елементом такої могутності слід визнати традиційну та юридично регламентовану систему відносин із федератами-готами. Для прикладу, угоди про надання Римською імперією *lex foedus* вестготам, уклалися в 271 році імператором Авреліаном і в 332 р. імператором Константином I Великим. Після серії бойових дій 367–369 рр., викликаних участю вестготів у деяких імператорських міжусобицях, Валент II переміг. Вестготи під орудою Атанаріха визнали себе залежними від офіційного Константинополя. Римський імператор отримував функції «верховного суверена» стосовно вестготських племен. Цей договір де-юре тримався до 376 року, коли в готські справи втрутилися гунни. Крім того, вестготи розділилися на дві протидіючі групи. Одну групу з християнськими вподобаннями очолював рекс Фрітігерн, тоді як другу язичницьку партію вів рекс Атанаріх. Проти гунського вторгнення організовано виступили тільки прибічники Атанаріха. В 376 р. Фрітігерн уклав угоду з Валентом II про поселення в Нижній Мезії, але невдовзі підняв бунт проти римських чиновників. Адріанопольська катастрофа 378 року стала прологом тривалої війни. Її вдалося завершити Феодосію I Великому шляхом залучення Атанаріха на власному боці. В 381 році Феодосій надав федератські повноваження Атанаріху, а після його смерті, в 382 році підтвердив *lex foedus* для вестготів Аларіха I.

Ключові слова: Східна Римська імперія, вестготи, остготи, *lex foedus*, право на поселення, міграція, Дакія, Нижня Мезія.

Постановка проблеми. Союз августа Заходу Граціана (375–383) та августа Сходу Феодосія I Великого (379–395) вважався політично надійним і виправданим у публічній риторичній римських інтелектуалів [1, р. 18, 23–24; 2, р. 92]. Щонайменше, обидва імператори-августи активно тиснули варварів у прикордонних смугах на підпорядкованих теренах [3, р. 85; 4, р. 16–17]. Так, на бік Феодосія навіть перейшов вестготський «рех» Атанаріх (363–381), що раніше воював проти Валента II (364–378) і найдовше чинив опір гунам у Бессарабії [1, р. 34]. Зрештою, великою перемогою для Римської імперії слід вважати підпис у січні 381 р. нового договору поміж Феодосієм I та Атанаріхом про надання правового режиму *lex foedus* лояльному угрупованню дакійських переселенців-вестготів [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. V. 10]. Цей договір офіційно замінив федератські угоди між Константино-

полем і вестготами, укладені Валентом II і Атанаріхом у 369 та 376 рр. [6, Amm. Marc. XXVII. 5. 9].

Рекс Атанаріх (Athanaricus) правив [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. V. 10] тервінгами-вестготами впродовж 363–381 рр. Після 369 року він встиг суттєво трансформувати вектори політики свого племінного союзу. Головне, Атанаріх вперше серед західних готів наважився по-справжньому протиставитися до того беззаперечній могутності східних «родичів» – гревтунгів-остготів. Внутрішня боротьба всередині готських еліт [7, Sozomen, VI. 37] проявилася в ті часи ідеєю створення окремого федератського «*regnum*» («королівства») під юридичним патронатом Східної частини Римської імперії [8, Iord. Get. 142–145]. Отже, з позицій юридичної історії залишається актуальним вивчення політико-правничих форм взаємодії Імперії та різних об'єднань варварів-готів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу для викладу матеріалу складають норми, охарактеризовані чи інтерпретовані в першоджерелах. Використано передусім хроніки Амміана Марцелліна, Сократа Схоластика, Созомена, Євнапія, Зосима, Фемістія, Дексіппа, Йордана, Ісидора Севільського. Серед фундаментальних монографічних досліджень потрібно відзначити праці Пітера Хізера, Едварда Люттвака, Малкольма Еррінгтона, Хервіга Вольфрама, Еммануеля Ленські тощо.

Постановка завдання. Визначити політико-правові засади надання римськими імператорами правового режиму *lex foedus* вестготам Дакії, Подністров'я та Північно-Західного Причорномор'я в період 369–382 рр. При цьому, взаємодія римського адміністративного апарату з готами Дакії і Буджаку базувалася на договорах про *foedus* від 271 р., 332 р., 369 р. Вони склали фундамент ключових федератських угод (376 р., 381 р., 382 р.) часів володарювання «королів» Атанаріха (363–381) та Фрітігерна (370–380) над опонуючими групами вестготів.

Виклад основного матеріалу. 369-го року східняки-готи (тобто «остготи») розпочали переговори з Валентом II на теренах майбутньої історичної Бессарабії, де домовилися з імператором-августом Сходу про здобуття правового режиму федератства (*lex foedus*) [див. контекст: 6, *Amm. Marc. XXVII. 5. 5–6*]. Тим самим, остготи залишили напризволяще клани союзників-вестготів, що в той момент боронилися супроти римської армії (366–369). Відтак, у тому ж таки 369 році західні готи Атанаріха зазнали нищівної поразки в межах Бессарабії і Буджака [6, *Amm. Marc. XXVII. 5. 6*]. Війну з римлянами (367–369 рр.), розв'язану самим Атанаріхом із очевидною метою «покращення матеріального становища» (збагачення) [6, *Amm. Marc. XXVI. 6. 11*], племінний союз тервінгів-вестготів вимушено закінчив дипломатичними переговорами [9, *Zosimus (Ζῶσιμος). Lib. IV*].

Виходячи з букви і духу підписаної федератської угоди 369 р., Римська Дакія, попри збереження прямого германського контролю, де-юре залишилася імперською територією [10, *Themistius. Oratio X «De race»*]. Відповідно, римське публічне право, послуговуючись формулами попередніх федератських домовленостей 271 р. [11, *Dexipp. Fr. 23–24*] і 332 р. [12, р. 297], знову наполягало: вестготи юридично лише «*користуються*» землями провінції, тоді як єдиним «*власником*» тих земель є Римська імперія [при-

клад: 13, р. 233]. В такій амбівалентній ситуації римського панування *де-юре* та готського володарювання *де-факто*, Дакія зустріла спочатку переселення іраномовних кочівників-аланів із Дніпро-Донського степу, а згодом – перші гунські вторгнення 375–376 рр. [14, р. 72].

Загальновідомо, що постать Атанаріха стала визначальною для періоду міграції готів. Він виявився одним із «піонерів» руху, кульмінацією котрого буде переселення вестготів до Іспанії. Пізніша іспано-вестготська історіографічна традиція, еволюціонуючи вже за часів ранньосередньовічного Толедського королівства вестготів (511–714 рр.), іменувала Атанаріха «королем-засновником» політичного об'єднання саме «вестготів» [15, *Chronica regum Visigothorum*, 1]. У цьому визначенні є частка істини, оскільки Атанаріх виявився першим правителем західної гілки готських племен, котрий наважився особисто проводити переговори з верховним «сувереном» – римським імператором [6, *Amm. Marc. XXVII. 5. 9*]. Відповідно, римсько-готська війна 367–369 рр. конкретизувала прагнення частини племінної еліти західних готів «відокремитися» з союзного міжплемінного утворення під управлінням остготів.

На думку хроніста Зосима, Атанаріх (363–381), після того, як відновив вестготський статус федератів Імперії, удостоївся від Валента II офіційної посади «*архонт* готів» [9, *Zosimus (Ζῶσιμος). Lib. IV. 34. 3*]. Разом із тим, Амміан Марцеллін назвав Атанаріха «наймогутнішим правником вестготів», використовуючи титулатуру «*iudex potentissimus*» [6, *Amm. Marc. XXVII. 5. 6*]. (Багато перекладів джерел трактують це словосполучення як «суддя», що не цілком коректно. Проте в іспано-вестготській історіографії Атанаріх титулувався «рексом», що цілком відповідало набору закріплених за ним федератських повноважень [15, *Chronica regum Visigothorum*, 1]).

Впродовж 369–372 рр. *rex* Атанаріх запекло опирався поширенню християнства [5, *Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33*]. Незважаючи на підписану федератську угоду з римлянами, Атанаріх очолив організовані гоніння проти так званої «Скіфської єпархії» [16, р. 670–671]. До речі, представники останньої були відомі ще Першому Вселенському Нікейському Церковному Собору (325 рік) [17, р. 56–57].

Права і свободи християн, гарантовані договором між готським племінним союзом Дакії, Бессарабії, Причорномор'я та августом-домінусом Константином I Святим від 332 року [12, р. 297],

грубо порушувалися за правління Атанаріха. Тут важливо згадати, що правитель західних готів, даючи дунайську клятву Валенту II [6, Amm. Marc. XXVII. 5. 9], не обговорював спеціально якихось дій, спрямованих на захист прав християнського населення Дакії. Мабуть, константинопольська адміністрація вважала, ніби норм старої угоди Константина I Святого з готами цілком достатньо.

Так чи інакше, романомовне населення Дакії залишалося важливим культуротворчим чинником розвитку вестготського союзу [18, р. 110–111]. Навіть після передачі Дакії федератам-готам імператором-принцепсом Авреліаном багато римлян залишилися у своїх рідних поселеннях [5, р. 317–318]. У той же час, федератський договір 332 року, зважаючи на всі обставини, гарантував не тільки свободу віросповідання дакійським областям Подунав'я та Пруто-Дністровського міжріччя, а й забезпечував деякі преференції тамтешнім римлянам [20, р. 125]. Очевидно, наявні північніше від дельти Дунаю так звані «епархії Скіфії» склалися переважно з греко-римських колоністів або з приїжджих купців. У той самий час, нові готські зверхники дако-римлян намагалися приймати переважно аріанську версію християнства [21, р. 129–130] – ту, до якої на смертному одрі схилився сам хреститель Константин I.

В то час як федератські привілеї 332 р. потенційно містили норму про захист прав християнської спільноти, угода римлян із Атанаріхом від 369 р. (одночасно, ще й триумф Валента [22, s. 316–318]) не містила відповідних застережень. Ось чому Атанаріх, формально не порушуючи жодних положень укладеного зі східними римлянами договору, розпочав переслідування християн на підвладних територіях [14, р. 64–72].

Неприховано вороже ставлення Атанаріха до християн мало декілька мотивів. До прикладу, багато християн Дакії підтримали римські походи 367–369 рр., співпрацювали з адміністративними установами відновлених Валентом II титулярних провінцій [23] (можливо, вони отримали назви «Верхня Дакія» і «Нижня Дакія», як це було за часів імператора Авреліана [24, р. 120–121]). Заперечувати факт колаборації романомовних мешканців Дакії із римським військом безглуздо, особливо якщо врахувати швидкість і переможний характер кожної зі здійснених Валентом II військових кампаній на лівобережжі Дунаю [25, р. 5–17].

Розмаїті спільноти Дакії, Бессарабії і, звісно, Північного Причорномор'я, впродовж 369–372 рр. диференціювалися на досить впливові групи:

прихильників римського панування (*Romanitas*) та Християнської Віри (*Christianitas*), з одного боку, та противників домінування Римської імперії, з іншого боку. Оскільки війна проти Риму виявилася повністю програною, то партія найбільш радикальних прихильників імперської інтеграції (передусім християн) закликала до відповіді радикально налаштованими вестготами.

Не варто забувати ще й про тотальний голод, спровокований кліматичними катаклізмами 367–368 років. Неврожайні роки, римське вторгнення, поразка й необхідність кожному вестготу принести клятву вірності на адресу офіційного Константинополя – всі ці фактори посилювали політико-територіальні, суспільно-ідеологічні протиріччя між розгромленими вестготами-тервінгами та остготами-гревтунами. Оскільки прихильні Імперії романомовні жителі Дакії або північно-східних районів Нижньої Мезії (включаючи Малу Скіфію, а також поліси Тіру, Істріон, Ольвію), не могли тепер бути відкрито знищені прибічниками Атанаріха, прикриттям запланованої «помсти» передбачалося зробити переслідування за релігійною ознакою [7, Sozomen, VI. 37].

В ті непрості роки християнство розділило готів на два ворожі табори [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33]. До речі, ця сепарація визначила їхню історичну долю в момент масованого гунського вторгнення 370–376 рр. Частина готів, в т. ч. гревтуни-остготи, присягнули гунським каганам, а частина готів, в т. ч. тервінги-вестготи, безуспішно чинили збройний опір. Християнізовані спільноти дакійських тервінгів постановили мігрувати на імперський правий берег Дунаю.

Проектуючи політичну помсту та зміцнення персонального диктату, десь на початку 370 р. рекс Атанаріх скликав «раду вождів» західних готів, де обговорювалися питання поширення Християнської Віри. Атанаріх позиціонував себе захисником «віри предків» від римських зазіхань. Формальних образ на адресу Імперії, звичайно ж, не могло звучати. Однак, за підсумками засідання «ради вождів» під керівництвом Атанаріха, західні готи, подібно до сподвижників римського імператора Юліана Відступника (361–363) [26, р. 71], спробували встановити власну жрецьку ієрархію і, мабуть, звернулися до культу «громовержця Одіна» [27, р. 106–107]. Відмова приносити жертви ідолу Одіна і підносити до нього молитви, порівнювалася зі «злочином супроти пам'яті предків» [28, Σ. 89–106].

Перші ж страти християн, які не забажали молитися Одіну [28, Σ. 99–100], викликали додат-

кову хвилю масового виселення романомовних громадян із поселень північного сходу Нижньої Мезії, Малої Скіфії і містечок Дакії.

Дако-римляни переселялися на південь від дунайського лімесу – в межі центральних районів Нижньої Мезії [29, р. 120]. Також вплив дако-римлян напередодні буремних подій 376 р. суттєво посилюється у сусідній Фракії [30, р. 125]. Очевидно, головною юридичною підставою подібної міграції слугувала формальна наявність інституту римського громадянства. Втім, на відміну від 271 р., коли принцепс Авреліан імперативно спонукав дако-римлян мігрувати південніше старої лінії *limes* [31, р. 156–157], в 370–375 рр. дако-римляни змінювали місця проживання вже з власної ініціативи, реагуючи на тиск Атанаріха.

Незважаючи на «Атанаріхове гоніння», як безумовно тяжкий погром матеріальної і духовної культури Північно-Західного Причорномор'я, багато вілл та поселень романомовних общин усе ж збереглися в межах сучасної Румунії [32, р. 10]. Зрештою, після гунського вторгнення 375–376 рр., дако-римляни зуміли найкраще уникнути знищення саме в гірських районах Східних Карпатах.

З першою половиною 370-х рр. асоціюється інформація про дипломатичне листування прохристиянського західноготського вождя Фрітігерна (*Fritigernus*) із імператором Валентом II.

Хоча деякі римські історики вважали, нібито Фрітігерн прийняв християнство тільки в контексті комунікації з августом [5, *Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33*], однак, я припускаю: Фрітігерн на момент 370 р. *вже* вважався ортодоксальним християнином, попередньо визнавши нікейський обряд. Відповідно, наведену в хроніках «зміну» релігії конунгом Фрітігерном потрібно розуміти як відхід від притаманної «Скіфській єпархії» ортодоксії на користь підтриманої Валентом II аріанської ересі [8, *Iord. Get. 132–134*]. (До речі, брат-співправитель східного августа Валентиніан I у Західній частині Римської імперії залишався затятим прихильником саме нікейської ортодоксії).

Бажаючи якось відреагувати на факт релігійного протистояння в дунайських і причорноморських землях [28, *Σ. 89–106*], Валент II вирішив діяти згідно з цезаріанською політикою “*divide et impera*” [5, *Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33*]. Для цього всередині вестготського племінного союзу треба було стимулювати розкол і формування нових протиборчих етнополітичних груп, користуючись прецедентом релігійних гонінь [5, *Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33*].

Близько 370–371 рр. Валент II *визнав* Фрітігерна законним рексом вестготського племені, не відкликаючи при цьому свого *визнання* Атанаріха так само рексом федератів. Результати імператорського кроку не змусили на себе довго чекати. По всьому периметру вестготського панування Дакії, Бессарабії, Північно-Західного Причорномор'я, розгорнулася запекла війна між християнсько-аріанськими прихильниками Фрітігерна та язичниками-вотаністами Атанаріха [9, *Zosimus (Ζώσιμος). Lib. IV*]. Внутрішній конфлікт супроводжувався жорстокими репресивними заходами Атанаріха супроти християн [7, *Sozomen, VI. 37*]. Гоніння Атанаріха створили десятки зафіксованих агіографією (житійної літературою) прецедентів мучеництва (як у германському, так і в греко-римському середовищах).

Численними внутрішніми чварами, антихристиянськими гоніннями, потенційним конфліктом між вестготами і остготами закономірно скористалася третя сила – зовнішні загарбники. В 375–376 рр. кочівники-гуни, акумулюючи сили тюркських народностей, угро-фінів, деяких іраномовних племінних союзів і, звичайно ж, скривджених багаторічним готським пануванням слов'янських племен, завдали поразки остготам [8, *Iord. Get. 130*].

Взагалі, 376-й рік виявився останнім роком життя для політичного об'єднання [33, р. 145], відомого в «рунічній» германомовній культурі під назвою «Оюм» [8, *Iord. Get. 27*]. Тут потрібно зауважити: вестготи, знаходячись поблизу римської лімесної зони, формально залежали не лише від Константинополя, а й від остготської династії рексів із роду Амалів. Після поразки остготів, дакійці залишилися віч-на-віч із великим альянсом різно-рідних племен, об'єднаних гунськими каганами. Перше ж бойове зіткнення поблизу гирла Дністра завдало західним готам нищівної поразки. Почався хаотичний відступ розрізаних груп тервінгів до римського укріпленого лімесу. *Rex* Фрітігерн, який від початку 370-х рр. воював на боці прохристиянської партії [7, *Sozomen, VI. 37*], вважаючи себе головним римським федератським вождем Дакії і Бессарабії, наказав усім сім'ям вестготів евакуюватися безпосередньо на прибережну смугу лівобережжя Дунаю [34, *Eunap. Fr. 43*]. Звідти Фрітігерн направив послів до Валента II в сирійську Антіохію, де імператор займався іранськими справами [33, р. 152–153].

Валент II дав згоду на перетин вестготами лімесу [8, *Iord. Get. 132*], передбачаючи включення до складу антиперської армії Константино-

поля не менше сотні тисяч боєздатних вестготів [34, Eunap. Fr. 43 – говорить про «двісті тисяч»]. Проте, реальна ситуація докорінно відрізнялася від первісних оповідань та обіцянок послів Фрітігерна, виголошених імператору в сирійській Антіохії. По-перше, вестготи, перетнувши лімес, не мали жодних засобів для автономного існування [8, Iord. Get. 134; 35, р. 24]. Їхній скромний побут не міг зрівнятися навіть із відносною бідністю прикордонних римських фортів правобережного Подунав'я. По-друге, незважаючи на запеклу чотирирічну війну всередині вестготського племені, Фрітігерн зумів підпорядкувати собі меншість племенних дружин. Крім того, його військові дружини, користуючись «антіохійською» угодою з Валентом II [6, Amm. Marc. XXXI. 4. 1], переселилися в межі правобережжя Дунаю першими, перешкоджаючи переселенню інших груп.

Наслідки нерозуміння радикальної зміни геополітичної ситуації Північно-Західного Причорномор'я привели Валента II до сумного фіналу. Римські чиновники почали грабувати вестготів [8, Iord. Get. 135], а останні, своєю чергою, пограбували цивільне населення дунайського правобережжя [8, Iord. Get. 137].

Після спроби вбивства Фрітігерна одним із провінційних очільників Нижньої Мезії [8, Iord. Get. 136–137], ситуація зовсім вийшла з-під контролю. Нераціональні пересування прикордонних гарнізонів дунайських фортець створили великі прогалини в укріпленій лінії кордону (лімесі) [33, р. 159–164], чим негайно скористалися для проникнення в межі імперських провінцій не лише вестготи чи окремі угруповання остготів, але і юрби аланів, сарматів тощо, котрі точно не визнавали над собою зверхності Фрітігерна [35, р. 63].

Незважаючи на взаємну ворожнечу, опинившись поміж гунською загрозою на лівобережжі і потенційною римською загрозою на правобережжі Дунаю, розрізнені прибульці з північного сходу, вимушено об'єдналися. Звісно, персональна влада Атанаріха в цьому об'єднанні видавалася вкрай ефемерною. Однак, навіть м'якого союзу виявилось достатньо, щоб створити хаос на Балканах. Адріанопольський розгром вестготами сил Східної Римської імперії 9 серпня 378 р., включно із загибеллю августа Валента II [8, Iord. Get. 138], виявився закономірним результатом слабкої організації процесу переселення федератів-вестготів у 376 р. [6, Amm. Marc. XXXI. 4. 1].

Зі свого боку, рекс Атанаріх, чий підрозділи громили гунів у Подністров'ї [6, Amm. Marc. XXXI. 3. 4–7], займав вичікувальну позицію,

отаборившись в заболочених місцевостях поміж Прутом і Дунаєм [6, Amm. Marc. XXXI. 3. 7–8]. Допоки *rex* Фрітігерн розв'язав повноцінну війну проти римлян і конфронтував із новим імператором Сходу Феодосієм I (379–395) [8, Iord. Get. 140], язичницький *rex* Атанаріх чинив опір гунській кінноті партизанськими методами. Готське протистояння гунським кочівникам багато в чому нагадувало тактику, обрану вестготами Атанаріха під час згаданих вище римських походів у Пруто-Дністровське міжріччя (367–369 pp.). Втім, на загальне нещастя для вестготів і остготів, кочівники-гуни зуміли здобути собі політичний авторитет серед народностей, раніше підпорядкованих готам в Оюмі [36]. Для прикладу, на їхній стороні виступали «росомони» [8, Iord. Get. 129].

Швидке падіння готського «Оюму», а також крах єдиновладдя остготської династії Амалів у Центральній Україні [8, Iord. Get. 130], завершили тривалий етап готського правління (близько 150–376 pp.). Після катастрофи 376 р., готи теперішніх українських регіонів Подніпров'я та Причорномор'я, перетворилися з експлуататорів та рабовласників на підлеглих гунам «васалів». Геноциду вдалося уникнути лише завдяки серії присяг остготських конунгів на вірність гунським каганам [37, р. 27]. Зрештою, після 376 р., остготи, юридично прийнявши залежність від нової гунської верхівки, розпочали своє нове масштабне переселення. Маю на увазі масовий рух на захід Дакії, де, форсувавши Карпати, остготські вихідці з дніпровської рівнини зайняли степові простори вздовж кордонів римської Паннонії.

В 378 р., після загибелі Валента II, Атанаріх постав перед складним вибором [версія Амміана: 6, Amm. Marc. XXVII. 5. 10]. Зник імператор, котрий розгромив вестготів дев'ять років тому. Отже, виникало питання чинності принесеної тоді федератської клятви [6, Amm. Marc. XXVII. 5. 9]. Так чи інакше, але федератські договори, згідно з прийнятим публічно-правовим формулюванням, склалися на ім'я та від імені «*Римського Народу*», що, звичайно ж, робило їх де-юре дійсними навіть після смерті римських імператорів [див. мої контекстуальні огляди з приводу *lex foedus*: 38; 39; 40; 41]. Тим не менше, Атанаріх мусив схилитися до співпраці з римлянами не внаслідок юридичних формальностей, а через посилення гунського тиску.

Зазнавши поразки 369 р., визнаючи зверхність офіційного Константинополя, Атанаріх заприсягся «ніколи не ступати на землі провінцій Риму» [6, Amm. Marc. XXVII. 5. 9]. Рекс дотримав своє слово навіть у критичному 376 р., коли його супер-

ник Фрітігерн форсував Дунай [8, Iord. Get. 132]. Однак, невдовзі після зміни влади у Константинополі та проголошення іспанця Феодосія I Великого східно-римським августом (19 січня 379 р.), Атанаріх таки розпочав перемовини з Імперією про переселення своєї групи вестготів південніше Дунаю [10, Themistius. Oratio XV “*Quae virtus regi aptissima est?*”].

Посли Атанаріха прибули з Дакії до Македонії, обіцяючи Феодосію сприяння у справі протистояння «нечестивому Фрітігерну», за умови прийняття дакійців «до складу» римського війська [10, Themistius. Oratio XV].

Вочевидь, Феодосій I прийняв послів рекса Атанаріха у Фессалоніках, де утримував свою штаб-квартиру до кінця 380 р. Перемовини завершилися наданням вестготам Атанаріха «федератського статусу» на тих землях, що, за привілеєм Валента II 376 р., мали перейти в користування групам Фрітігерна [9, Zosimus (Ζώσσιος). Lib. IV. 34. 3–5]. Як наслідок, можна припустити, що в 380 р. підрозділи Атанаріха пробилися із запеклими боями через гунські аванпости до Нижньої Мезії, де прийняли бік імператора у протистоянні Фрітігерну [гіпотеза на основі інтерпретацій: 6, Amm. Marc. XXVII. 5. 10; 10, Themistius. Oratio XV]. Спільними зусиллями, готам-дакійцям Атанаріха та легіонам Феодосія вдалося завдати поразку Фрітігерну [ідейно-політичний контекст і значення: 42, р. 149–151].

24 листопада 380 р. Феодосій I тріумфально вступив до Константинополя [4, р. 16–17]. Його тріумф ознаменував розгром римлянами основних боєздатних дружин Фрітігерна. Імператора тоді супроводжував рекс Атанаріх [1, р. 34]. Очевидно, головний ворог аріанина Фрітігерна [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33] і колишній переслідувач «скіфського християнства» [7, Sozomen, VI. 37] Атанаріх встиг прийняти таїнство хрещення за ортодоксально-нікейським обрядом. На моє переконання, лише персональне хрещення Атанаріха могло переконати громадську думку східних римлян прийняти встановлення повноцінного миру між римськими громадянами та готськими федератами [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. V. 10].

Так і не використавши адміністративні повноваження рекса, Атанаріх помер у Новому Римі на початку січня 381 р. [6, Amm. Marc. XXVII, 5. 10]. Феодосій I публічно оплакав смерть варварського лідера, видавши рескрипт про урочисте поховання дружнього «короля» [8, Iord. Get. 144–145; 43, р. 63]. Імператор сам брав участь у похоронних заходах [8, Iord. Get. 145]. Атанаріх оголошувався

ораторами «другом Римського Народу», «вірним клятві» федератом. Його образ використовувався риториками в якості антитези «віроломному бунтівнику» Фрітігерну.

Висновки. Фактор відновлення федератських відносин із Атанаріхом, героєм готського опору гунському вторгненню, безумовно, зіграв вагому роль у військовій перемозі 380–382 рр., здобутій східними римлянами над мезійсько-готськими повстанцями Фрітігерна [контекст: 6, Amm. Marc. XXVII. 5. 10].

Крім того, з огляду на послаблення готської сили, Феодосію посприяли обидві «королівські» смерті, адже одночасно з Атанаріхом (десь на рубежі 380–381 р.) загинув «проблемний» rex Фрітігерн [8, Iord. Get. 142]. Готські та іноплемінні угруповання дунайського правобережжя залишилися без лідера, швидко перетворилися на розбійницькі зграї, котрі із задоволенням воювали одна проти одної. Їхній «зачистці» імператор Феодосій I присвятив увесь 382 р.

Вже 3 жовтня 382 р. [1, р. 35–36], перебуваючи в Константинополі, Феодосій I Великий підписав із представниками готської «ради вождів» угоду про надання вестготам і вестготським сателітам правового режиму *lex foedus* на те ж саме правобережжя Дунаю в Нижній Мезії [8, Iord. Get. 139, 145]. У той день офіційно закінчилася тривала війна (376–382 рр.), спровокована «негостинністю» нижньомезійського чиновництва [8, Iord. Get. 133–135].

Всі вестготи, що дали клятву вірності Феодосію I, законно отримували «нову батьківщину», де зобов'язувалися створити гарнізони прикордонних фортів і захищати провінційні терени від потенційних посягань з гунського боку. Крім того, вестготи набували земельні наділи в провінціях Фракія та Нижня Мезія. Встановлення «земельних наділів» як форми заохочення «союзників-федератів» виявилось особливою юридичною нормою, апробованою Феодосієм I Великим. Надалі цією нормою користувалися всі римські імператори без винятку, надаючи варварам *права на поселення* в межах провінцій Римської імперії [41, р. 913]. Таким чином, досвід дипломатичної комунікації Феодосія I з племінними об'єднаннями Атанаріха і Фрітігерна багато в чому став «експериментальним» для історії права.

Найважливішим аспектом внутрішнього «примирення» обох готських спільнот, а також ширшого процесу «примирення» Риму і готів, виявилися відповідні рішення Константинопольського Сенату, згідно з якими всі «готи лімесу» визнавалися «вічними друзями та союзниками» Імперії.

Список літератури:

1. Hebblewhite Mark. *Theodosius and the Limits of Empire*. New York: Routledge, 2020. IX+183 pp.
2. Medina Néstor. *Christianity, Empire and the Spirit: (Re)Configuring Faith and the Cultural*. Leiden, Boston: Brill, 2018. XII+368 pp.
3. McEvoy Meaghan. *Child Emperor Rule in the Late Roman West, AD 367–455*. / Oxford classical monographs. Oxford, New York: Oxford University Press, 2013. XI+367 pp.
4. Errington Malcolm R. *Theodosius and the Goths*. // *Chiron*. 1996. Vol. 26. Pp. 1–27.
5. *The Ecclesiastical History of Socrates, surnamed Scholasticus, or the Advocate*. London: H. Bohn, 1853. XX+475 pp.
6. Ammianus Marcellinus. *Das römische Weltreich vor dem Untergang*. / *Sämtliche erhaltene Bücher. Übersetzt von Otto Veh. Eingeleitet und erläutert von Gerhard Wirth*. Zürich und München: Artemis, Die Bibliothek der Alten Welt, 1974. XXX+950 s.
7. *The Ecclesiastical History of Sozomen: From AD 324 to AD 425*. / Christian Roman Empire series. Translated by Edward Walford. Merchantville, NJ: Arx Publishing, 2018. 412 pp.
8. *The Gothic History of Jordanes*. / In English Version with an Introduction and a Commentary by Charles Christopher Mierow, Merchantville, NJ: Evolution, 2006. 188 p.
9. Zosimus. *New History*. / Editor & Translator: Ronald T. Ridley. Canberra: Australian Association for Byzantine Studies, University of Sydney, 1982. XV+263 pp.
10. Themistius. *Themistii Orationes ex codice mediolanensi*. Emendate a Guilielmo Dindorfio. Lipsiae: C. Knobloch, 1832. XVI+956 pp.
11. Mecella Laura. *Dexippo di Atene. Testimonianze e frammenti. Introduzione, edizione, tradizione e commento*. Tivoli: Torel Edizioni, 2013. XXXI+678 pp.
12. Horst Eberhard. *Costantino il Grande*. Milano: Rusconi, 1987. 411 pp.
13. Odahl Charles Matson. *Constantine and the Christian Empire*. New York: Routledge, 2004. XVIII+400 pp.
14. Wolfram Herwig. *History of the Goths*. Translated by Thomas J. Dunlap. Berkeley: University of California Press, 1990. X+613 pp.
15. *Chronica regum Visigothorum*. // *Monumenta Germaniae Historica. / Leges. Leges nationum Germanicarum*. 1: *Leges Visigothorum*. Hannover und Leipzig: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1902. Pp. 457–461.
16. Mathisen Ralph W. *Barbarian Bishops and the Churches 'in Barbaricis Gentibus' During Late Antiquity – The Bishops of the Crimean and Danubian Goths*. // *Speculum*. 1997. Vol. 72. Issue 3. Pp. 664–697.
17. Parvis Sara. *Was Ulfila Really a Homoian?* // *Arianism: Roman Heresy and Barbarian Creed*. / Edited by Guido M. Berndt & Roland Steinacher. Farnham: Ashgate Publishing, 2014. Pp. 49–65.
18. Burns Thomas S. *A History of the Ostrogoths*. Bloomington: Indiana University Press, 1991. XVII+299 pp.
19. Homo Léon Pol. *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien (270–275)*. These pour le doctorat. Presentee a la Faculte des lettres de L'Universite de Paris. Paris: Ancienne Librairie Thorin et Fils, 1904. 390 pp.
20. Lenski Noel Emmanuel. *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A. D*. Berkeley: University of California Press, 2002. XIV+454 pp.
21. Heather P., Matthews J. *The Goths in the Fourth Century*. / *Translated Texts for Historians*. Liverpool: Liverpool University Press, 1991. XIV+210 pp.
22. Kienast Dietmar, Eck Werner, Heil Matthäus. *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt: WBG, 2017. XXI+368 s.
23. Grumeza Ion. *Dacia: Land of Transylvania, Cornerstone of Ancient Eastern Europe*. Lanham: Hamilton Books, 2009. XVIII+270 pp.
24. Southern Patricia. *The Roman Empire from Severus to Constantine*. London: Routledge, 2001. XVI+501 pp.
25. Opriş Ioan Carol. *Rediscovering Roman Cius (Gârliciu, Constanța County). From Emperor Valens to Grigore Tocilescu, Theodor Mommsen and Beyond*. // *Journal of Ancient History and Archaeology*. 2020. Vol. 7. Issue 1. Pp. 5–17.
26. Bowersock G. W. *Julian the Apostate*. London: Duckworth, 1978. XII+135 pp.
27. *Agricola and Germany*. / Anthony R. Birley (Trans.). / *Oxford World's Classics*. Oxford: Oxford University Press, 1999. LI+160 pp.
28. Γουματιανός Αγγελος. *Ο Βίος του αγίου Νικήτα του Γότθου και το ιστορικό του πλαίσιο*. // *Βυζαντικά*. 2003. № 23. Σ. 89–106.
29. *Encyclopedia of the languages of Europe*. / Edited by Glanville Price. Oxford, UK & Malden, Mass.: Wiley-Blackwell, 2000. XVII+499 pp.
30. *History of Transylvania. Volume I: From the beginnings to 1606*. / Edited by László Makkai and András Mócsy. General Editor: Béla Köpeczi. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994. XVI+806 pp.
31. Watson Alaric. *Aurelian and the Third Century*. London: Routledge, 2004. XVI+303 pp.

32. Georgescu Vlad. *The Romanians: a history.* / Edited by Matei Călinescu. Translated by Alexandra Bley-Vroman. Columbus, Ohio: Ohio State University Press, 1991. XIV+357 pp.
33. Heather Peter. *The Fall of the Roman Empire: a New History of Rome and the Barbarians.* Oxford: Oxford University Press, 2006. XVI+572 pp.
34. Blockley Roger C. *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus.* Vol. 2. Liverpool: Cairns, 1983. Pp. 97–106.
35. Burns Thomas S. *Barbarians Within the Gates of Rome: A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca 375–425 A. D.* Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994. XXI+417 pp.
36. Luttwak Edward N. *The Grand Strategy of the Byzantine Empire.* Cambridge, Massachusetts, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009. XIV+498 pp.
37. Thompson E. A. *The Huns.* / Edited by Peter Heather. Oxford, UK: Blackwell Publishers, 1996. VII+326 pp.
38. Мельник В. М. Правова суб'єктність ранньосередньовічної Тюрингії: королівська влада і римський федеративний режим. // Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 4 (45). С. 22–27. <https://doi.org/10.32782/пуув.v4.2022.5>
39. Мельник В. М. Проблема східноримського правового режиму *lex foedus* у лангобардів перед 568 роком. // Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 6 (47). С. 10–19. <https://doi.org/10.32782/пуув.v6.2022.2>
40. Мельник В. М. Римсько-візантійський правовий режим *lex foedus* у політичній історії алеманнів. // *Juris Europensis Scientia.* 2023. № 1. С. 13–21. <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.3>
41. Melnyk Viktor. *Ostrogothic Conquest of Italy (488–493) as a Formal Re-Establishment of the Dominion of the Eastern Roman Empire.* // *International Journal of Religion.* 2024. Vol. 5. Issue 6. Pp. 912–919. <https://doi.org/10.61707/es3vrg55>
42. Kulikowski Michael. *Rome's Gothic Wars from the Third Century to Alaric.* Cambridge: Cambridge University Press, 2007. XII+225 pp.
43. Errington Malcolm R. *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006. XII+336 pp.

Melnyk V.M. REX ATHANARIC AND THE LEGAL REGIME OF FOEDUS IN ROMAN-GOTHIAN TREATY RELATIONS

The article examines the historical and legal aspects of granting the status of “foederati” by the Roman emperors to the tribes of the Visigoths during the Athanaric reign (363–381 AD). The focus of the study is on the interaction of the Roman bureaucratic apparatus with the Visigoths during the times of the emperors Valens II (364–378 AD) and Theodosius I the Great (379–395 AD). Both emperors headed the Eastern part of the Roman Empire. After the administrative-territorial transformation of 364 AD, the Roman Empire remained a single entity de jure but was divided into two political macro-regions, where equal emperors functioned. The administrative innovations of Valens II and Valentinian I in 364 AD created a stimulus for the Edict of 395 AD, issued by Theodosius I the Great. Ultimately, this legislative framework formed the basis for the growth of Byzantine (Eastern Roman) power. The traditional and legally regulated system of relations with the Gothic foederati should be recognized as an indisputable element of such power. For example, agreements on the giving of the lex foedus by the Roman Empire to the Visigoths were concluded in 271 AD by Emperor Aurelian & in 332 AD by Emperor Constantine I the Great. After a series of hostilities in 367–369 AD, caused by the participation of the Visigoths in some imperial feuds, Valens II won. The Visigoths, under Athanaric's rule, recognized themselves as dependent on official Constantinople. The Roman emperor received the function of “supreme sovereign” over the Visigothic tribes. This treaty lasted until 376 AD when the Huns intervened in Gothic affairs. In addition, the Visigoths were divided into two opposing groups. One group with Christian preferences was led by Rex Fritigern, while the other pagan party was led by Rex Athanaric. Only supporters of Athanaric organized themselves against the Hunnic invasion. In 376 AD, Fritigern agreed with Valens II to settle in Lower Moesia but soon rebelled against the Roman officials. The Adrianople disaster in 378 AD became a prologue to a long war. Theodosius I the Great managed to complete it by enlisting Athanaric on his side. In 381 AD, Theodosius granted foedus to Athanaric, and after his death, in 382 AD, confirmed the lex foedus for the Visigoths of Alaric I.

Key words: Eastern Roman Empire, Visigoths, Ostrogoths, *lex foedus*, right to settlement, migration, Dacia, Lower Moesia.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.8

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/03>**Глиняний І.В.**Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національний університет «Одеська юридична академія»

ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Модернізація виборчого процесу в Україні є ключовим елементом для підвищення демократичних стандартів і зміцнення довіри громадян до виборчих інститутів. У статті досліджуються перспективи вдосконалення виборчої системи через впровадження сучасних технологій та реформування існуючого законодавства. Аналізуються поточні проблеми виборчого процесу, включаючи питання прозорості, ефективності роботи виборчих комісій та забезпечення рівних можливостей для всіх кандидатів на виборні посади.

Дослідження звертає увагу на міжнародні рекомендації стосовно виборчого законодавства з боку європейських партнерів. Особлива увага також приділяється електронному голосуванню, автоматизації підрахунку голосів та іншим сучасним технологіям, таким як штучний інтелект, що може підвищити прозорість та підзвітність виборчого процесу. Вивчаються правові аспекти впровадження нових технологій, зокрема питання кібербезпеки та захисту персональних даних виборців.

Стаття також обговорює соціальні та політичні аспекти модернізації, включаючи залучення громадськості до процесу реформ та підвищення довіри до виборчих інститутів. Аналізується важливість забезпечення прозорості на всіх етапах виборчого процесу та підвищення участі виборців у процесі прийняття рішень. Обговорюються можливі виклики та ризики, пов'язані з впровадженням нових технологій у виборчий процес, та пропонуються рекомендації для їх подолання.

Приділяється також увага існуючим недолікам виборчого процесу, які повинні бути реформовані в майбутньому для відповідності виборам суспільним потребам сучасного демократичного суспільства. Розглядається питання підвищення ефективності фінансування виборів, так як фінансування виборчого процесу є бюджетним навантаженням на платників податків кожен виборчий процес.

Складовою модернізації виборчого процесу також є забезпечення доступності виборчого процесу для всіх категорій населення, включаючи осіб з обмеженими можливостями. Це включає як фізичну доступність виборчих дільниць, так і можливість голосування за допомогою альтернативних методів, таких як дистанційне або мобільне голосування.

Ключові слова: виборчий процес, електронне голосування, міжнародні виборчі стандарти, активне та пасивне виборче право, виборчий кодекс, фінансування виборів, виборча комісія.

Постановка проблеми. Виборчий процес стикається з численними викликами, які можуть знижувати довіру громадян до демократичних інститутів і підривають легітимність результатів виборів. Прозорість виборчого процесу може ставитися під сумнів через можливі маніпуляції та фальсифікації під час підрахунку голосів і передачі даних. Поширеними залишаються випадки підкупу виборців, тиску на кандидатів на виборні посади, а також інші форми порушень виборчого законодавства. Неefективність роботи виборчих

комісій, яка часто зумовлена недостатньою підготовкою членів комісій, недоліками в матеріально-технічному забезпеченні та браком ресурсів, також є серйозною проблемою, які ймовірно можуть виникати під час виборів.

У сучасному світі загрози кіберзлочинності стають все більш актуальними, що вимагає посилення заходів безпеки для захисту від можливих кібератак і збереження конфіденційності даних виборців. Виборчий процес повинен бути доступним для всіх громадян, включаючи осіб з обме-

женими можливостями, внутрішньо переміщених осіб та громадян, які проживають за кордоном. Наразі існує потреба в удосконаленні механізмів забезпечення рівних можливостей для участі у виборах.

Також, однією з актуальних проблем виборчого процесу є питання ефективного фінансування виборів кожний виборчий процес, що також повинне реформуватись та оптимізуватись задля зменшення витрат з боку державного бюджету.

Ці проблеми вимагають комплексного підходу до їх вирішення, що включає реформування законодавства, впровадження сучасних технологій та підвищення рівня громадського контролю за виборчим процесом. Метою статті є вивчення цих проблем та пропонування конкретних рішень для їх подолання, що сприятиме підвищенню прозорості, чесності та ефективності виборчого процесу в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є всебічне дослідження можливостей та перспектив модернізації виборчого процесу в Україні. Це включає аналіз поточного стану виборчої системи, визначення основних проблем вже існуючого виборчого процесу, а також розгляд сучасних технологій і методів, що можуть бути застосовані для покращення прозорості, підзвітності та ефективності виборів. Також, метою статті є аналіз ефективності фінансування виборчого процесу в Україні, а також можливих рішень щодо оптимізації такого процесу, задля заощадження коштів з державного бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну уяву про розуміння сутності виборчого процесу та його місце у структурі соціально-політичних відносин надають роботи М. Афанасьєвої, Д. Арабаджиєва, Л. Бориславського, М. Бучина, Н. Верлос, В. Гессена, С. Дерев'янка, Ю. Ключковського, А. Крусян, А. Француз, Н. Степаненко, А. Шевченко.

Виклад основного матеріалу. Реалізація суб'єктивного та об'єктивного виборчого права відбувається в ході виборчого процесу.

Виборчий процес як форма реалізації суб'єктивного політичного права відображає технологію участі виборців у здійсненні влади. Процесуальна (через систему судів загальної юрисдикції) та процедурна (через систему виборчих комісій) форми реалізації та захисту виборчих прав громадян виражають різні (правозастосовний та правохоронний) аспекти виборчого процесу в цілому.

У матеріалах Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) зазнача-

ється, що вибори – «це більше, ніж просто технічне питання. Виборчі процеси є частиною угоди між громадянами та урядом, який їх представляє. Вибори показують, як уряд через широкую номенклатуру інституцій та процесів ставиться до громадян та наскільки поважає їх» [1, с. 290]

Справедливим є також те, що «виборчий процес можна визначити як технологічну інфраструктуру і форму реалізації конституційних принципів організації виборів та забезпечення виборчих прав людини і громадянина в межах, передбаченого законом комплексу виборчих дій та процедур, що забезпечують реалізацію політичного права громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Крім того, виборчий процес – це послідовність подій, сукупність різних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, промоції та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними» [2, с. 143].

Виборчий процес дійсно можливо розглядати як комплексне явище, яке можливо поділити на різні етапи. Виборчий кодекс України [3] у третьому розділі також містить норми, що регламентують виборчий процес загалом.

Важливу роль в організації виборчого процесу відіграють виборчі комісії, які є відповідальним як за проведення виборів на певній виборчій дільниці, так і за підрахунок голосів.

Виборчим кодексом України, а саме ст. 34, встановлено, що «до складу виборчої комісії можуть входити громадяни України, які мають право голосу відповідно до статті 70 Конституції України» [3]. Тобто, кандидат на посаду члена виборчої комісії повинен досягти 18 років. «Якщо виборчий процес виборів чи процес референдуму проводяться одночасно, виборець може входити до складу лише однієї виборчої комісії, комісії всеукраїнського або місцевого референдуму».

Виборчий кодекс України містить перелік тих осіб, які не можуть входити до складу виборчих комісій, зокрема, «кандидати на відповідних виборах (усіх виборах, виборчі процеси яких проводяться одночасно), їх довірені особи, представники у виборчих комісіях, уповноважені особи (представники) партій (організацій партій), офіційні спостерігачі, посадові та службові особи органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, судді, працівники судів

та правоохоронних органів, а також громадяни, які утримуються в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або мають судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину чи кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення, чи кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111¹ Кримінального кодексу України, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку.

До складу дільничної виборчої комісії спеціальної виборчої дільниці, утвореної у стаціонарному закладі охорони здоров'я або в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, не можуть входити працівники відповідного закладу або установи.

Виборча комісія, яка утворює відповідну виборчу комісію або формує її склад, одночасно з утворенням або формуванням складу призначає голову, заступника голови, секретаря такої виборчої комісії.

Секретар виборчої комісії повинен володіти державною мовою» [3] (ст. 34).

Таким чином, виходячи з законодавчих норм, не всі члени виборчої комісії повинні володіти державною мовою, а тільки секретар. Враховуючи те, що вся документація, весь процес виборів, так само й виконання обов'язків членів виборчої комісії, так чи інакше пов'язаний з використанням державної мови, вважаємо обґрунтованим внесення змін до Виборчого кодексу, які б передбачали для всіх членів виборчої комісії володіння державною мовою. Такі зміни враховували вимоги статті 6 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка передбачає, що «Кожний громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою» [4].

Виходячи з положення статті 38 Виборчого кодексу України, «член виборчої комісії зобов'язаний:

1) додержуватися Конституції України, цього Кодексу та законів України з питань підготовки і проведення виборів;

2) брати участь у засіданнях виборчої комісії;

3) виконувати рішення виборчої комісії та обов'язки, покладені на нього згідно з їх розподілом у комісії»[3] (ст. 34).

Тобто, від члена виборчої комісії залежить законність проведення виборів на виборчій дільниці. Якщо голова такої виборчої комісії та її члени порушуватимуть законодавство України, не будуть дотримуватись порядку проведення

виборів, з порушенням законодавства підраховуватимуть голоси або не будуть мати інші знання, пов'язані з організацією проведення виборів, вибори на такій дільниці будуть визнані недійсними, у зв'язку з чим, бюджетні гроші платників податків, що були виділені на проведення виборів на цій виборчій дільниці, будуть витрачені марно.

Виходячи з вищевикладеного, неможливо не помітити, що критерії та вимоги до членів виборчої комісії вимагають значного реформування. Як мінімум, слід підняти віковий ценз до 21 року, а також зобов'язати проводити завчасно навчання та тестування членів виборчої комісії на знання тих законів та вимог, відповідно до яких вони будуть безпосередньо працювати, після чого вже давати їм такі розширені права та обов'язки.

Аналіз певних порушень та проблем, що були зафіксовані під час виборчої кампанії 2020 року Національним інститутом стратегічних досліджень ілюструє в аналітичній доповіді «Нормативно-правове забезпечення та управління виборчим процесом – оцінка ефективності та рекомендації» ті проблеми, які підтверджують обґрунтованість встановлення мовного, а також підвищення вікового цензу для вищезазначених посад, задля підвищення ефективності організації виборчого процесу [5].

Варто звернути увагу на дослідження [6], в якому на прикладі виборів Президента України проаналізовано, яким чином можливо вдосконалити виборчий процес, зменшити фінансові витрати та підвищити якість виборів.

З проблематикою фінансування виборів стикаються усі провідні демократичні держави світу, оскільки виборчий процес, згідно з історичним досвідом, є достатньо затратним. Так, на підготовку виборів Президента України в 2019 році держава витратила 2 354 880 000 млрд гривень [7].

Аналізуючи вищенаведене виникає питання, чи може сучасна демократична держава зменшити витрати на вибори. Відповідно до Конституції України Президент обирається строком на 5 років, що говорить про те, що значні фінансові витрати на виборчий процес не є одноразовим «внеском» платників податків задля права обирати чи бути обраним, не говорячи вже про парламентські або місцеві вибори, на які також окремо виділяються гроші.

Під час виборів основні бюджетні витрати держави йдуть на місця виборів, а саме на виборчі дільниці, що говорить й вищезазначена постанова ЦВК України. Так, близько половини виділених коштів йде до дільничних виборчих комісій, які організують виборчий процес відповідно до зако-

нодавства на виборчих дільницях. Вищевказаною постановою зазначено, що в Україні на президентських виборах дільничними виборчими комісіями були витрачені 1 146 616 619 млрд. гривень, що еквівалентно 43 211 478,75 млн. доларів США [7].

У сучасному світі все більше постає питання застосування електронної виборчої системи замість «паперового» голосування виборців під час виборчого процесу, що на думку деяких представників наукової спільноти, повинно значно розвантажити фінансовий тягар на державний бюджет держави. Для України впровадження голосування за допомогою інтернет розпочалося ще в 2012 році із спроби схвалення «Концепції запровадження системи електронного голосування в Україні» [8].

Головним мотивом впровадження електронного голосування була економія коштів на вибори. Разом з тим, як показує світова практика, на жаль, такі очікування є дещо ідеалістичними і не враховують реальну вартість послуг в ІТ і складність розробки відповідної електронної системи. Але в майбутньому, при розробці вже існуючої системи електронного голосування, вона може значно заощадити кошти платників податків, так як їй не потрібно буде розробляти кожен виборчий процес, а вдосконалення не будуть коштувати державному бюджету також багато, як проведення звичайних виборів кожен виборчий процес.

Сьогодні українське виборче законодавство не передбачає проведення електронного голосування, а тільки створює можливості щодо використання технічних засобів для організації та проведення референдумів, виборів. В Україні розроблено і введено в дію такі комп'ютерні системи для удосконалення виборчого процесу: Єдина інформаційно-аналітична система «Вибори», призначенням якої є інформатизація процесів під час проведення референдумів, виборів, забезпечення електронного супроводу діяльності ЦВК України та підпорядкованих їй виборчих комісій; автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система «Державний реєстр виборців», завданням якої є організація процесу державного обліку та складання списку виборців. Наразі ЦВК України, урахувавши вимоги виборчого та референдумного законодавства, розробляє проект плану заходів щодо створення Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи Центральної виборчої комісії, що має об'єднати автоматизовані інформаційні системи та забезпечити єдину платформу і засоби її подальшого розвитку.

Цікавим аспектом вдосконалення електронної виборчої системи є впровадження технологій штучного інтелекту, що в майбутньому також може підвищити ефективність виборчого процесу, заощадити кошти з державного бюджету, а також підвищити довіру серед виборців до результатів виборів, так як штучний інтелект не зацікавлений в перемозі на виборах конкретного кандидата на виборну посаду.

Щодо використання ІТ-технологій у виборчому процесі слід зазначити, що в Україні ці технології ще знаходяться на стадії розробки та потребують законодавчого оформлення, хоча в багатьох зарубіжних країнах ІТ-технології широко використовуються, зокрема для електронного голосування та швидкої обробки результатів виборів. На сьогоднішній день система електронного світу: США, Канаді, Бразилії, Індії, Бельгії, Австралії, Естонії, Південній Кореї. У Великобританії, Німеччині, Франції, Іспанії, Португалії, Італії, Норвегії, Швейцарії, Казахстані, Японії, Китаї проводяться експерименти з його використання [9].

Таким чином, Україна може використовувати міжнародний досвід запровадження штучного інтелекту під час виборчого процесу, що може значно «полегшити» виборчий процес як в фінансовому, так і в організаційному сенсі.

Висновки. Модернізація виборчого процесу в Україні є невідкладним завданням, яке потребує комплексного та системного підходу. Аналізуючи поточні проблеми виборчої системи, можна зробити висновок про необхідність впровадження сучасних технологій, які сприятимуть підвищенню прозорості, підзвітності та ефективності виборів. Електронне голосування та автоматизація підрахунку голосів можуть значно знизити ризики фальсифікацій та забезпечити швидке й точне підбиття підсумків голосування з ймовірним заощадженням коштів з державного бюджету.

Міжнародний досвід впровадження сучасних технологій, таких як використання штучного інтелекту та інших інноваційних рішень здатне зміцнити довіру виборців до виборчих процесів. Однак, впровадження нових технологій вимагає ретельного планування та врахування ризиків, пов'язаних з кібербезпекою. Захист персональних даних виборців і запобігання кіберзлочинам мають бути пріоритетними завданнями. Використання сучасних технологій може значно вплинути на ефективність фінансування виборів в Україні, що може теоретично розвантажити державний бюджет у майбутньому.

Залучення громадськості до процесу реформ та підвищення рівня обізнаності виборців про нові процедури та використання сучасних технологій сприятиме підвищенню рівня адаптації суспільства до нових реформ, пов'язаних з використанням таких технологій під час виборів.

Реформування також потребують виборчі комісії, які є відповідальними за проведення виборів на виборчих дільницях, що також може значно підвищити ефективність виборів, з урахуванням

професійних обов'язків членів виборчої комісії, яким вони повинні відповідати.

Таким чином, модернізація виборчого процесу в Україні має великий потенціал для зміцнення демократичних інститутів та забезпечення справедливих і чесних виборів. Комплексний підхід, що включає технічні, правові, соціальні та політичні аспекти, дозволить створити стійку систему, яка відповідає сучасним викликам і потребам суспільства.

Список літератури:

1. Доповідь про часові рамки та перелік політичних критеріїв оцінки виборів. *Європейський демократичний довідник у галузі виборчого права* : матеріали Венеціанської комісії. Вид. 3-є, випр. і доповн. / за ред. Ю. Ключковського. В 2-х част. Ч. 1, Київ : Логос, 2016. С. 284–290.
2. Поліщук І. Виборчий процес як детермінанта сучасної політики. *Політ менеджмент*. 2005. № 3. С. 137–146.
3. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7, 8 9. Ст. 48. Електронний ресурс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
4. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. Електронний ресурс URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2704-19>.
5. Павленко І. А., Даниляка О. О. та Макарова Г. В. Нормативно-правове забезпечення та управління виборчим процесом – оцінка ефективності та рекомендації (за підсумками виборчої кампанії-2020). Електронний ресурс URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/analytrep_03_2021.pdf.
6. Latkovska T., Sotula O., Latkovskyy P., Hlynianyi I. Constitutional Regulation and Financing of Elections. *Amazonia Investiga*. 2019. Vol. 8. Núm. 20 / Mayo – junio 2019. P. 365-375 URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16282/Latkovska%20T.%20Constitutional%20regulation%20and%20financing%20of%20elections.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
7. Про затвердження Розподілу коштів Державного бюджету України, виділених на підготовку та проведення чергових виборів Президента України 31 березня 2019 року, та середніх норм видатків виборчих комісій : Постанова центральної виборчої комісії від 11 лютого 2019 року № 285. Електронний ресурс URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0285359-19>.
8. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції запровадження системи електронного голосування в Україні» від 8 листопада 2017 року № 797-р Електронний ресурс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>.
9. Проблема штучного інтелекту у виборчому процесі А.Й. Француз, Н.В. Степаненко, А. Є. Шевченко 2023: *Legal Bulletin* № 9 Електронний ресурс. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/402/346>.

Hlynianyi I.V. PROSPECTS FOR MODERNIZING THE ELECTORAL PROCESS IN UKRAINE

Modernization of the electoral process in Ukraine is a key element for raising democratic standards and strengthening citizens' trust in electoral institutions. The article examines the prospects for improving the electoral system through the introduction of modern technologies and reforming existing legislation. The current problems of the election process are analyzed, including issues of transparency, the effectiveness of election commissions and ensuring equal opportunities for all candidates for elected positions.

The study draws attention to international recommendations on electoral legislation from European partners. Special attention is also paid to electronic voting, the automation of vote counting and other modern technologies, such as artificial intelligence, which can increase the transparency and accountability of the electoral process. The legal aspects of the introduction of new technologies are studied, in particular the issues of cyber security and the protection of voters' personal data.

The article also discusses the social and political aspects of modernization, including public involvement in the reform process and increasing trust in electoral institutions. The importance of ensuring transparency at all stages of the election process and increasing voter participation in the decision-making process is analyzed. Possible challenges and risks associated with the introduction of new technologies into the electoral process are discussed, and recommendations for overcoming them are offered.

Attention is also paid to the existing shortcomings of the electoral process, which must be reformed in the future in order to meet the public needs of the modern democratic society. The issue of increasing the efficiency of election financing is under consideration, since the financing of the election process is a budgetary burden on taxpayers every election process.

A component of the modernization of the electoral process is also ensuring the accessibility of the electoral process for all categories of the population, including persons with disabilities. This includes both the physical accessibility of polling stations and the ability to vote using alternative methods such as remote or mobile voting.

Key words: *election process, electronic voting, international election standards, active and passive right to vote, election code, election financing, election commission.*

Пащенко П.М.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО ПОЛОЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ПРАВОПОРЯДКУ

Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави. Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового характеру до держави та її громадян за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків.

Наголошуючи на важливості гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція України встановила, що склад правопорушення як підстава притягнення особи до юридичної відповідальності та заходи державно-примусового впливу за його вчинення визначаються виключно законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення, та бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Системний аналіз викладених конституційних положень дає підстави дійти висновку, що за своїм змістом пункт 22 частини першої статті 92 Конституції України спрямований не на встановлення переліку видів юридичної відповідальності. Ним визначено, що виключно законами України мають врегульовуватись засади цивільно-правової відповідальності (загальні підстави, умови, форми відповідальності тощо), підстави кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності – діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями (основні ознаки правопорушень, що утворюють їх склад), та відповідальність за них. У такий спосіб Конституція України заборонила врегульовувати зазначені питання підзаконними нормативно-правовими актами та встановила, що лише Верховна Рада України у відповідному законі має право визначати, яке правопорушення визнається, зокрема, адміністративним правопорушенням чи злочином, та міру відповідальності за нього.

У статті розглянуті питання щодо неузгодженості законів України між собою чи з іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до постулатів юриспруденції та практичної необхідності обґрунтовано необхідність забезпечення правової визначеності використання в українському законодавстві термінів «злочин», «адміністративне правопорушення», «дисциплінарне правопорушення».

Наведено аргументи наявності колізій між Конституцією України та іншими законами України.

Звертається увага на необхідність дотримання принципу системності кримінально-правових положень у нормотворчій діяльності.

Запропоновано шляхи подолання існуючих колізій, зокрема, створення кодифікованих нормативних актів, що регулюватимуть різні сфери суспільно-економічного життя.

Ключові слова: злочин, правопорядок, адміністративне правопорушення, дисциплінарне правопорушення, юридична відповідальність, системність, нормотворчість, колізії.

Постановка проблеми. Нормативні положення, що закріплені у статті 1 Конституції України, а саме: про демократичну і правову державу орієнтує розвиток України в напрямку народовладдя та верховенства права [1].

Отже, правові норми, що регулюють однорідні відносини у сфері підтримки громадськістю та державою правопорядку, набувають особливої значущості для матеріалізації формально-декларативних норм про демократичну та правову державу.

Проте сучасне законодавство в країнах «варшавського договору» на пострадянському просторі містить комплекс протиріч теорії права, які де-факто є колізіями в законодавстві й у системі права, і навіть у праворозумінні. Розглядаючи практичне застосування постулатів деліктології до юридичної відповідальності за порушення правил публічного порядку, слід розглядати законодавство України як приклад нормотворчого консерватизму, що спричинило викривлення матерії права та тривалу соціально-економічну стагнацію.

Конституція України містить основні положення, принципи, а також головні алгоритми застосування норм права, які повною мірою співвідносяться з принципами закладеними в міжнародних актах.

Отже, першочерговим завданням є оновлення та реформування законодавства на підставі засад основного закону України.

Тим самим чинні на цей час редакції законів України неоднаково регулюють правовідносини, щодо юридичної відповідальності за злочини.

Оскільки ряд законів України є нормативно-правовими актами одного рівня правового регулювання, то такий їх стан породжує правову колізію у правозастосуванні, тому що дві норми законів суперечать одна одній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові праці О. Бандурки, Р. Калюжного, В. Ковальського, О. Колба, В. Колпакова, І. Копотуна, О. Кузьменко, М. Лошицького, С. Чернявського, С. Харитонова, М. Хавронюка та інших вчених, які досліджують питання юридичної відповідальності в контексті реформування адміністративного та кримінального законодавства.

Постановка завдання. У запропонованій статті досліджується визначення співвідношення понять відповідальності особи, що встановлює Конституція України і поняттями, що наявні у діючих нормативно – правових актах, виходячи з статті 8 Конституції України, що норми Основного закону є нормами прямої дії.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство та правова держава взаємодіють на засадах рівноправного партнерства, а отже, взаємної відповідальності за виконання свого комплексу соціальних, у тому числі юридичних, обов'язків, включаючи забезпечення та підтримку спільно вироблених та встановлених правил поведінки.

Громадянське суспільство через своїх представників визначив основні засади відповідаль-

ності за порушення встановлених у суспільстві правил у вигляді юридичної відповідальності, а також межі її використання. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 58 Конституції України визначено, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення [1].

Зауважимо, що конституційні визначення не можуть зазнавати двоякого тлумачення, некоректних уточнень тощо.

Отже, під час викладу матеріалу в цьому дослідженні маємо постійно корегувати хід думок з настановами основного закону.

Наголосимо, що всі нормативні акти, що були чинні на момент прийняття Конституції України, мали бути приведені відповідно до її норм.

Стаття 92 Конституції України встановлює, що лише законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

Отже, основним законом визначено два види юридичної відповідальності: цивільно – правову і відповідальність за правопорушення.

У Конституції України надані чіткі дефініції, які дозволяють здійснити видове розмежування протиправних діянь: по-перше, це злочин; по-друге, – адміністративне правопорушення; по-третє, – дисциплінарне правопорушення.

Однак, поряд із нормами прямої дії, у ряду інших законів України pojawiaються терміни «кримінальний злочин», «адміністративний проступок», «кримінальний проступок», «кримінальне правопорушення», «дисциплінарний проступок», які, в свою чергу, є такими, що не відповідають конституційним засадам.

Законодавець уникнув використовувати термін «проступок» через ряд об'єктивних причин, хоча на рівні теорії видовий поділ правопорушення за ступенем суспільної небезпеки на злочин і проступок є аксіоматичним [2, с. 18].

Конституційний поділ протиправних діянь на три рівні може зазнавати критики з боку вчених-юристів, однак він має бути основоположним для вибудовування системи юридичної відповідальності. А отже, маємо надати науково-обґрунтовані пропозиції для здійснення такого поділу. Основними вихідними критеріями є конституційні визначення [3, с. 59].

Також відповідно до викладених постулатів норми деліктного законодавства України вимагають подальшого вдосконалення в межах людино-

центристського підходу, що орієнтує на зниження рівня криміналізації законодавства [4].

При цьому має відбуватися обмеження мало-ефективних жорстких покарань (позбавлення волі) на користь застосування штрафних санкцій [5, с. 34–35], а також зменшення карального та адміністративного впливу держави на користь правозахисної функції, послаблення адміністративного тиску на користь публічно-сервісних функцій [6, с. 229–264].

Кримінальний кодекс України представляє собою нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України, який містить сукупність кримінально-правових норм та встановлює загальні положення, підстави і межі кримінальної відповідальності, види покарання, підстави призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання, а також визначає, які суспільно небезпечні діяння вважаються кримінальними правопорушеннями і які покарання передбачаються за їх вчинення [4, с. 12].

У Кримінальному процесуальному кодексі України визначено порядок кримінального провадження на території України, що визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, яке складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, КПКУ та інших законів України [7, с. 38].

Однак, після прийняття Конституції України в нормативні акти, які регулюють юридичну відповідальність за злочини та адміністративні правопорушення, не були внесені відповідні зміни, які б привели закони України у відповідність до положень основного закону країни.

І головне, зберігається так звана «бланкетність» норм (відсилання до підзаконних нормативних актів), відповідно до яких може накладатися як покарання, так і певне стягнення [3, с. 59].

У Кримінальному кодексі України на сьогодні зберігається радянська система класифікації злочинів на особливо тяжкі, тяжкі, середньої тяжкості, невеликої тяжкості.

В подальшому при внесенні змін до законів України в нормативних актах з'являється ряд нових норм, відсутніх у основному законі. Зокрема «кримінальне правопорушення», «кримінальний проступок», «дисциплінарний проступок», «адміністративний проступок» тощо [3, с. 59].

На сьогодні всі зміни щодо коригування, систематизації законодавства призводять до подальшого збільшення колізій і протиріч, а в своїй

сукупності – до наслідків, які проявляються в правовому нігілізмі суспільства в цілому, так і певних посадових осіб органів державної влади.

Отже, станом на сьогодні, законодавча влада не забезпечила внесення змін до нормативно – правових актів, перш за все до кодексів, що призвело до того, що виконавча влада почала самостійно вносити зміни за допомогою підзаконних актів, що призвело до зміцнення їх ролі.

У цілому всі ці порушення, як окремо, так у своїй сукупності, наче вал вдарили по правовому полю і призвели до його викривлення, і найбільш яскравого вираження набуло в такому явищі, як правовий нігілізм.

Також, усе це порушує один із фундаментальних принципів права – принцип правової визначеності [8].

Розвиток громадянського суспільства та демократичної правової держави неможливий без переосмислення понять адміністративного правопорушення та юридичної відповідальності за його вчинення, її предмета та меж, а також галузевого розмежування кримінального права, адміністративного права та права громадського порядку.

При цьому слід пам'ятати, що розмежування в юридичній відповідальності є суспільною небезпекою вчиненого діяння [9, с. 74–81].

Одним із видів юридичної відповідальності, за вчинення якої можуть відповідати всі громадяни держави, є відповідальність за дисциплінарні правопорушення. Ступінь суспільної небезпеки, виходячи із вчиненого правопорушення ділить відповідальність на «злочин» та «дисциплінарне правопорушення». Наявність такого поділу змушує встановити певні особливості та характерні ознаки такого явища, як «дисциплінарне правопорушення» та «відповідальності за дисциплінарне правопорушення».

Дисциплінарне правопорушення – певне діяння, що порушує правила поведінки, які встановлені в окремій сфері суспільно-економічного життя. Порушник, певною своєю поведінкою, недотримується приписів встановленої поведінки у громадському транспорті, на підприємствах, у громадських місцях тощо. Основна відмінність дисциплінарного правопорушення полягає в мотивах протиправної поведінки та наслідках, до яких вони призвели.

Завданням відповідальності за дисциплінарне правопорушення, серед інших, є перевиховання особи, яка вчинила незначне порушення встановлених у суспільстві правил, закріплених у законодавстві, а також запобігання подальшим протиправним проявам.

Такими заходами насамперед мають стати такі стягнення: попередження, штраф, громадські (публічні) роботи.

Відповідальність за дисциплінарне правопорушення настає через порушення норм трудової, військової, поліцейської, протипожежної та інших різновидів дисципліни, передбачених законодавством про працю, дисциплінарними статутами, базовими кодексами та законами, що регулюють діяльність відповідних органів.

Висновки. Отже, становлення та розвиток громадянського суспільства, організованого в демократичну, соціальну, правову державу, відповідно до принципу народного суверенітету приводить до змін самої суті деліктологічних правовідносин, що базуються на постулатах теорії права (у контексті відродженого природного права) [10, с. 56].

Запропонована диференціація юридичної відповідальності є підставою приведення системи законодавства відповідно до аксіом теорії права (юриспруденції), що базуються на постулатах римського цивільного права [3, с. 59].

Отже, на сьогодні необхідно здійснити ряд кроків, які допоможуть українському суспільству кардинально змінити вектор руху від тоталітарного до демократичного суспільства, а саме:

1) привести нормативно-правові акти у відповідність до норм Конституції України;

2) здійснити систематизацію норм, що регулюють певні сфери суспільно-економічного життя у вигляді кодифікованих нормативних актів: Медичного кодексу України, Ветеринарного кодексу України, Кодексу публічного порядку України тощо;

3) створити нормативний акт, який би регулював правила поведінки і відповідальність за їхнє порушення посадових осіб органів державної влади та осіб, яким делеговані повноваження у сфері державного управління;

4) привести у відповідність до норм основного закону всі підзаконні акти, які дублюють, підміняють, уточнюють, конкретизують норми законів України.

Приведення законодавства, що регулює відповідальність за злочини, адміністративні правопорушення, дисциплінарні правопорушення, відповідно до конституційних засад сприятиме поліпшенню правопорядку зокрема, так і розвитку інститутів громадянського суспільства, демократії та утвердженню верховенства права загалом. Також приведення чинного законодавства у відповідність до конституційних засад сприятиме уникненню проявам правового нігілізму у громадському суспільстві та сприятиме зменшенню правових колізій, що виникають у роботі органів державної влади.

Список літератури:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Петков С.В. Вступна стаття. Розділ І. Загальні положення деліктології: колізії пострадянського законодавства щодо юридичної відповідальності за вчинення правопорушень / Деліктологія: монографія; за заг. ред. С.В. Петкова, І.М. Копотуна. Куноівце: Академія ГУСПОЛ, 2020. Т. 1. С. 9–30. 438. С. 9.
3. Петков В., Петков С. Юридична відповідальність за злочини: до питання щодо видового поділу правопорушень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. № 2(54). С. 57–62.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За заг. ред. І.М. Копотуна. Київ: КНТ, 2023. 932 с.
5. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанського. Київ: Атіка, 2001. 432 с.
6. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні / За заг. ред. С.С. Чернявського. Київ: Вид. дім «Професіонал», 2020. 1288 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
9. Петков С. Поділ правопорушення (*delictum*) за ступенем суспільної небезпеки на проступок (суспільно шкідливе діяння) та злочин (суспільно небезпечне діяння) в контексті реформування кримінальної юстиції // *Публічне право*, 2020. № 1(37). С. 72–84.
10. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

Pashchenko P.M. SYSTEMATISATION OF LEGISLATION ON LEGAL LIABILITY FOR OFFENCES IN ACCORDANCE WITH THE CONSTITUTION OF UKRAINE AS A BASIS FOR LAW AND ORDER

The Constitution of Ukraine consolidates the principle of the state's responsibility to the individual for its activities, which is manifested primarily in the constitutional definition of the state's duties. Such responsibility is not limited to the political or moral responsibility of public authorities to society, but has certain features of legal responsibility as the application of public law measures to the state and its citizens for failure to perform or improper performance of their duties.

Emphasising the importance of guarantees for the protection of human and civil rights and freedoms, the Constitution of Ukraine stipulates that the elements of an offence as a basis for bringing a person to legal liability and measures of state coercion for its commission are determined exclusively by law, not by any other regulatory act, that legal liability is individual, that no one can be held liable for acts that were not recognised by law as offences at the time of their commission and be held twice to legal liability.

A systematic analysis of the constitutional provisions described above gives rise to the conclusion that by its content, paragraph 22 of part one of Article 92 of the Constitution of Ukraine is not aimed at establishing a list of types of legal liability. It determines that only the laws of Ukraine should regulate the principles of civil liability (general grounds, conditions, forms of liability, etc.), the grounds for criminal, administrative and disciplinary liability – acts that constitute crimes, administrative or disciplinary offences (the main features of offences that form their composition), and liability for them. Thus, the Constitution of Ukraine prohibits the regulation of these issues by subordinate legal acts and establishes that only the Verkhovna Rada of Ukraine has the right to determine in the relevant law which offence is recognised as an administrative offence or a crime, and the extent of liability for it.

The article deals with the issues of inconsistency of Ukrainian laws with each other or with other regulatory legal acts.

In accordance with the postulates of jurisprudence and practical necessity, the author substantiates the need to ensure legal certainty in the use of the terms 'crime', 'administrative offence', 'disciplinary offence' in Ukrainian legislation.

The author provides arguments for the existence of conflicts between the Constitution of Ukraine and other laws of Ukraine.

Attention is drawn to the need to comply with the principle of consistency of criminal law provisions in lawmaking.

The author suggests ways to overcome the existing conflicts, in particular, the creation of codified regulations governing various spheres of social and economic life.

Key words: *crime, law and order, administrative offence, disciplinary offence, legal liability, consistency, lawmaking, conflicts.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/05>

Баранкова В.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Статтю присвячено дослідженню поняття та ознак доказів у нотаріальному провадженні, специфічних рис засобів доказування у нотаріальному процесі, особливостей правил визначення допустимості, належності, достовірності доказів у нотаріальних справах.

Сформульовано визначення доказів у нотаріальному процесі як фактичних даних, на підставі яких встановлюється наявність або відсутність юридичних фактів, що необхідно встановити для вчинення нотаріальної дії і постановлення законного та обґрунтованого нотаріального акту. Надано характеристику ознак доказів у нотаріальній справі.

Визнається, що специфічною у процесі доказування в межах нотаріального провадження є сукупність засобів доказування, яку можна вирізнити через аналіз положень нотаріального законодавства. Окреслюється система засобів доказування у нотаріальному процесі, яка охоплює письмові докази, що використовуються практично у всіх нотаріальних справах; висновки експертів та показання свідків, що володіють принциповою відмінністю у нотаріальному процесі від цивільного процесу.

Обґрунтовується, що пояснення учасників нотаріальної дії не є окремим засобом доказування, а мають розглядатися як різновид письмових доказів, позаяк доказового значення набувають лише у тому випадку, коли піддаються відповідному письмовому оформленню з дотриманням вимог до документів, що подаються для вчинення нотаріальної дії.

Наголошується, що різновидом письмових доказів, що досліджуються при вчиненні нотаріальної дії, слід вважати відомості, що отримуються з єдиних та державних реєстрів. Використання інших засобів доказування у нотаріальному процесі має певну специфіку і здійснюється у випадках, передбачених законом.

Висновується, що висновок експерта у нотаріальному провадженні також має своєї специфіку, зумовлену безспірністю предмета нотаріальної діяльності. Використання такого засобу доказування передбачено законом лише для усунення сумнівів нотаріуса щодо справжності поданого документа – доказу. Зважаючи на відсутність належного унормування питань призначення та процесуального оформлення участі експерта, констатується проблемність реалізації пропозицій щодо розширення повноважень нотаріуса щодо призначення експертизи у нотаріальній справі.

Визначаються правила належності, допустимості, достатності й достовірності доказів при вчиненні нотаріальних дій.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальні органи, доказування у нотаріальному процесі, докази нотаріальному процесі, засоби доказування, оцінка доказів у нотаріальному провадженні.

Постановка проблеми. Нотаріальна діяльність як форма охорони та попереджувального захисту цивільних прав здійснюється у двох формах: вчення нотаріальних дій та реалізація консультативних та роз'яснювальних повнова-

жень нотаріусів. Правовим результатом вчинення нотаріальної дії є вплив на зміст статусу заінтересованих осіб – її учасників, що віднаходить своє закріплення у відповідному нотаріальному акті – документі.

Законність та обґрунтованість нотаріального акту безпосередньо зумовлені ефективністю доказової діяльності, що охоплює собою такі елементи як вказівка на факти, визначення, подання (витребування), дослідження та оцінку доказів, які містять інформацію про фактичний склад нотаріальної справи. Встановлення обставин, що мають юридичне значення для вчинення нотаріальної дії, здебільшого відбувається на підставі пізнавальної процесуальної діяльності нотаріуса, об'єктом якої, крім цих фактів, є докази, що подаються на підтвердження їх наявності або відсутності. При цьому нотаріальне законодавство практично не унормовує елементів доказової діяльності, поняття та якостей доказів, особливостей дослідження й різновидів засобів доказування у нотаріальних справах, хоча нотаріальна практика вочевидь цього потребує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням доказів та доказування присвячували свої роботи такі науковці як Білозерська Є.І., Лежух Т.І., Рудько К.А., Сакара Н.Ю., Токарчук Л.М., Руда Т.В., та інші. Визначення та ознаки доказів у нотаріальному процесі потребують подальшого наукового висвітлення та дослідження, а специфіка засобів доказування, правил їх належності та допустимості, особливості їх дослідження у нотаріальному процесі наразі є предметом дискусій та мають отримати відповідне наукове підґрунтя їх належного унормування в інтересах нотаріальної та судової практики, адже доказова сила нотаріальних актів – документів своєю чергою залежить від ефективності проведення попередньо процесуальних дій щодо збирання, дослідження та оцінки доказів при вчиненні нотаріальної дії.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення специфічних рис доказів у нотаріальному процесі стосовно цивільного; окреслення особливостей системи засобів доказування у нотаріальних справах, а також практичних аспектів оцінки їх належності та допустимості та формулювання пропозицій щодо відповідного унормування зазначених питань у чинному нотаріальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Правова характеристика змісту основних елементів доказування у нотаріальному процесі можлива лише з урахуванням з'ясування визначення та характеристик доказів у нотаріальному провадженні, оскільки нотаріальне законодавство, на жаль, питання про докази та доказування практично не регулює [1, с. 3]. Натомість зазначене не означає, що ці кате-

горії відсутні у нотаріальному процесі. У Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженому Наказом Міністерства юстиції України 22 лютого 2012 р. (далі – Порядок), неодноразово вживається термін «докази», проте, на жаль, без жодного законодавчого визначення змісту та ознак цього поняття.

Звернення до визначення доказів у нормах українського процесуального права дозволяє виявити певну закономірність. Конструкції усіх статей права, що визначають поняття доказів у традиційних процесуальних галузях, є однаковими: в одній частині формулюється визначення їх як фактичних даних, на підставі яких у встановленому законом порядку суд (або відповідний правозастосовний орган) встановлює наявність чи відсутність певних обставин, що мають значення для справи; в наступній частині цих же статей визначається низка певних засобів, що містять доказову інформацію і здатні підтвердити чи спростувати існування певних фактів, встановлення яких має значення для конкретної юридичної справи.

Ідеї про судові докази як єдність фактичних даних, що закріплені у передбаченій законом процесуальній формі, сформульовані та висловлені у низці робіт представників науки традиційного процесуального права [2; 3, с. 51; 4, с. 114; 5, с. 11; 6, с. 100].

Виходячи з основних положень процесуальної доктрини дозування, докази у нотаріальному процесі слід визначати як єдність фактичних даних і засобів доказування, що взаємопов'язані як зміст і процесуальна форма.

Серед основних ознак нотаріальних доказів, можна навести наступні:

- це фактичні дані, тобто відомості про факти;
- це відомості не про будь-які факти, а тільки про ті, що підлягають встановленню у конкретній нотаріальній справі. Зазначена ознака доказів й характеризує їх належність;
- нотаріальний процесуальний закон передбачає, що обставини нотаріальної справи встановлюються не у довільний спосіб, а саме тими засобами і в тому порядку доказування, які зазначені в самому законі (зокрема, статті 42, 46 Закону, глава 2 розд.1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р., далі – Порядок).

Отже, доказами у нотаріальному процесі є фактичні дані, на підставі яких встановлюється наявність або відсутність юридичних фактів, що необхідно встановити для вчинення нотаріальної

дії і постановлення законного та обґрунтованого нотаріального акту.

Специфічною у процесі доказування в межах нотаріальної справи є сукупність засобів доказування, яку можна вирізнити через аналіз положень нотаріального законодавства. Система засобів доказування у нотаріальному процесі охоплює письмові докази, що використовуються практично у всіх нотаріальних справах; висновки експертів та показання свідків, що володіють принциповою відмінністю у нотаріальному процесі від цивільного процесу.

У літературі висловлено пропозиції до засобів доказування у нотаріальних справах відносити й пояснення заявників, заінтересованих осіб та їх представників [1, с. 6; 7]. Справді, нотаріальна процедура передбачає можливість використовувати пояснення заінтересованих у вчиненні нотаріальної осіб в особистому спілкуванні не тільки під час вчинення нотаріальної дії, але й при реалізації роз'яснювальних та консультативних повноважень нотаріуса. При цьому в обох випадках таке використання не є засобом передачі доказової інформації, яку можна покласти в підставу обґрунтування існування чи відсутності певних юридичних фактів, що становлять предмет доказування у першому випадку, і взагалі не становлять складову процесу доказування у другому. Реалізація нотаріусом функції надання правової допомоги поза межами вчинення нотаріальної дії взагалі не підкорюється вимогам нотаріальної процесуальної форми, тому, відповідно, в такому випадку взагалі не йдеться не тільки про засоби доказування, а й про наявність процесу доказування як складової пізнавальної діяльності нотаріуса, яка все ж таки тут також здійснюється.

Із наданням статусу засобу доказування поясненням учасників нотаріальної дії погодитися також не можна з огляду на те, що вони мають розглядатися як різновид письмових доказів, позаяк доказового значення набувають лише у тому випадку, коли піддаються відповідному письмовому оформленню. Більше того, така інформація має бути письмово оформлена з дотриманням вимог до документів, що подаються для вчинення нотаріальної дії (ст. 47 Закону «Про нотаріат», глава 8 розділу 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України).

Необхідність надання письмових доказів для вчинення нотаріальної дії закріплено у багатьох положеннях Порядку (наприклад, вимоги п.п. 1.2. п. 1 гл. 2 розд. П; підп. 3.3. п. 3 гл. 5 розд. П; п.п. 2 п. 2 гл. 8 розд. П; п.п. 1.13 п. 1 гл. 10 розд. П

Порядку тощо). У нотаріальному законодавстві це практично єдиний засіб доказування, який застосовується при вчиненні майже кожної нотаріальної дії.

Різновидом письмових доказів, що досліджуються при вчиненні нотаріальної дії, слід вважати відомості, що отримуються з єдиних та державних реєстрів.

Використання інших засобів доказування у нотаріальному процесі має певну специфіку і здійснюється у випадках, передбачених законом. Так, відповідно до ч. 2 ст. 51 Закону документ, справжність якого викликає сумнів у нотаріуса, може бути ним затримано і направлено на експертизу. З аналізу наведеної статті випливає та суттєва обставина, що висновок експерта підтверджує тільки справжність певного документу – письмового доказу, а не існування чи відсутності певного юридичного факту.

Отже, висновок експерта у нотаріальному провадженні також має своєрідну специфіку, зумовлену безспірністю предмета нотаріальної діяльності.

Судова практика свідчить про наявність потреби розширити застосування повноважень нотаріуса щодо призначення експертизи у нотаріальному процесі. Так, у Постанові Херсонського апеляційного суду від 14 грудня 2021 р. за апеляційною скаргою Особи _1 на рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 22 червня 2021 року у справі за позовом Особи 1 до Приватного нотаріуса Херсонського міського нотаріального округу, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору – Особа 2 про визнання незаконною та скасування постанови нотаріуса, зобов'язання вчинити дії містяться висновки суду щодо можливості призначення експертизи у випадках вчинення нотаріальних дій з іноземним елементом. Зокрема, там зазначено, що згідно ст. 8 Закону «Про міжнародне приватне право» при застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. З метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд чи інший орган може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів. Правила цього Закону про визначення права, що підлягає застосуванню судом, поширюються на інші органи, які мають повноваження вирішувати питання про право, що підлягає застосуванню. (ч. 4 ст. 4 Закону).

Згідно ч. 1 ст. 98 Закону України «Про нотаріат» нотаріуси відповідно до законодавства України, міжнародних договорів застосовують норми іноземного права.

Системний аналіз наведених норм матеріального права, на думку суду, свідчить про наявність у нотаріусів України повноважень застосовувати під час вчинення нотаріальних дій норм іноземного права, з метою встановлення їх змісту звертатися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучати експертів, а також брати до уваги подані учасниками спірних правовідносин документи, що підтверджують зміст норм права іноземної держави [8].

Зважаючи на відсутність належного унормування питань призначення та процесуального оформлення участі експерта, маємо констатувати проблемність реалізації вищезазначених пропозицій.

Тим більше не можна погодитись із твердженнями про те, що, з огляду на допустимість у нотаріальному процесі аналогії права й аналогії закону, під час призначення виду експертизи у нотаріальному процесі слід виходити з Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, затвердженої Наказом Міністерства юстиції 8 жовтня 1998 р. № 53/5. [9, с. 25]. По-перше, аналогія права та закону у нотаріальній процесуальній діяльності неприпустима, адже за методом регулювання вона підкорюється правилу, відповідно до якого дозволено лише те, що встановлено законом. По-друге, у літературі справедливо зазначалося, що призначення таких експертиз нотаріусом означало б, що ці факти для нотаріуса не є очевидним, їх встановлення потребує спеціальних знань у окремих сферах, яких в нотаріуса немає [10, с. 61], а отже, не відповідає функціонуванню нотаріату як органу безспірної цивільної юрисдикції.

Нотаріальне законодавство передбачає три види нотаріальних дій за участю свідків – посвідчення заповітів (п.п. 1.11 п. 1 гл. 3 розд. П Порядку), вжиття заходів щодо охорони спадкового майна (п.п. 3.1. п. 3 розд. П Порядку) і вчинення морських протестів (ст. 95 Закону). При цьому тільки третій випадок можна розглядати як приклад використання особливого засобу доказування – показань свідків, які б містили певну інформацію у справі. У випадку ж посвідчення заповіту або складання акту опису спадкового майна свідки не дають показань, не передають нотаріусу жодної

доказової інформації, необхідної для нотаріального провадження, а практично відіграють роль своєрідних понять.

Повноваження нотаріуса щодо забезпечення доказів, необхідних для ведення справ в органах іноземних держав не розглядаються відповідно до ст. 34 Закону як окрема нотаріальна дія. Враховуючи, що дії для забезпечення доказів провадяться відповідно до цивільного процесуального законодавства України (ч. 2 ст. 102 Закону), то засоби доказування, отримані та досліджені нотаріусом у такому випадку не мають розглядатися як засоби доказування у нотаріальній справі. Отримана у такий спосіб доказова інформація тільки забезпечується нотаріусом, натомість використовується не для встановлення фактів, що входять до предмету доказування у конкретній нотаріальній дії, а зуживається фактично поза межами нотаріального процесу і сфери нотаріальної юрисдикції іншими правозастосовними органами в інших юридичних справах.

З огляду на предмет доказування нотаріус вирішує питання щодо належності, допустимості, достатності й достовірності доказів. Належність доказів – це правило, яке ґрунтується на такій ознаці доказів, як їх здатність підтверджувати певні факти, необхідні для вчинення нотаріальної дії. При цьому нотаріус виходить, як вже зазначалося, з предмету доказування та доказів, визначених нотаріальним законодавством.

Допустимість засобів доказування – це відповідність їх процесуальної форми вимогам Закону. Практично дотримання цього правила у нотаріальному процесі зводиться до наступного. По-перше, не можна підтверджувати факти, які мають значення для можливості здійснення нотаріальної дії, жодними іншими засобами доказування, окрім передбачених законом. По-друге, для кожного конкретного факту Закон встановлює низку відповідних засобів доказування. Заінтересована особа має подати один з визначених у законодавстві документ – доказ, який є в її розпорядженні на підтвердження цього факту (наприклад, п.п. 1.3 п. 1 гл. 10 розд. П Порядку). По-третє, до документів, які подаються для виконання нотаріальних дій, встановлюються певні вимоги, що забезпечують законність та обґрунтованість нотаріальних дій (вимоги ст. 47 Закону).

Достатність доказів оцінюється нотаріусом з урахуванням їх належності та допустимості. Для вчинення нотаріальної дії заінтересована особа має подати докази на підтвердження всіх фактів, встановлення яких для даної справи є необхідним

за Законом. Нотаріус не вправі вчинити нотаріальну дію й постановити нотаріальний акт, якщо відсутній будь-який із зазначених Законом доказів, оскільки такий нотаріальний акт буде необґрунтованим. Разом з тим слід особливо наголосити на тому, що нотаріус не має права вимагати від заінтересованої особи документів чи відомостей, які не мають відношення до вчинюваної нотаріальної дії.

Визначення достовірності доказів у нотаріальному процесі зводиться до перевірки справжності письмових документів. З точки зору теорії доказів здебільшого це офіційні документи, тобто письмові матеріали, що виходять від державних установ, посадових осіб і складені в порядку здійснення посадових обов'язків. До них належить велика група документів, яку можна поділити на певні підгрупи. Це документи, що виходять від: органів влади та місцевого самоврядування; посадових осіб органів державного управління; судових органів; посадових осіб державних установ, підприємств і організацій тощо.

Дати оцінку такому письмовому доказу – означає проаналізувати всі його якості з токи зору справжності відомостей, що в ньому містяться. Якщо ж справжність поданого документу викликає у нотаріуса сумнів, він, як вище зазначалося, вправі затримати цей документ і направити його на експертизу.

Висновки. Виходячи з основних положень процесуальної доктрини дозування, докази у нотаріальному процесі слід визначати як єдність фактичних даних і засобів доказування, що взаємопов'язані як зміст і процесуальна форма.

Отже, доказами у нотаріальному процесі є фактичні дані, на підставі яких встановлюється наявність або відсутність юридичних фактів, що необхідно встановити для вчинення нотаріальної дії і постановлення законного та обґрунтованого нотаріального акту.

Специфічною у процесі доказування в межах нотаріальної справи є сукупність засобів доказування, яку можна вирізнити через аналіз положень нотаріального законодавства. Система засобів доказування у нотаріальному процесі охоплює письмові докази, що використовуються практично у всіх нотаріальних справах; висновки експертів та показання свідків, що володіють принциповою відмінністю у нотаріальному процесі від цивільного процесу.

Твердження та формулювання волевиявлення заінтересованих осіб – учасників нотаріальної дії також мають доказове значення у нотаріальній справі, але вони все одно мають бути оформлені письмово, тому доцільно розглядати їх як різновид письмових доказів у нотаріальному провадженні, розповсюджуючи на них правила вимог, що ставляться до документів – доказів, що подаються для вчинення нотаріальних дій.

Список літератури:

1. Білозерська Є.І. Докази та доказування у нотаріальному процесі: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 21 с.
2. Сакара Н.Ю., Докази і доказування у цивільному процесі в умовах воєнного стану у практиці Верховного Суду. Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_18_Sakara_18_11_2022.pdf
3. Токарчук Л.М. Судові докази та їх форма в цивільному процесі України: перспективи змін у конструкції. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 50–58.
4. Рудько К. А. Доказування у цивільному процесі України. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 113–116.
5. Руда Т. В. Докази і доказування в цивільному процесі України та США: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис.... к.ю.н.: 12.00.03. Київ, 2012. 21 с.
6. Лежух Т. І. Загальна характеристика доказів у цивільному процесі України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика (Jurnalul juridic national: teorie și practică)*. 2014. С. 99–104.
7. Білозерська Є.І. Пояснення заявників, заінтересованих осіб та їх представників як засіб доказування в нотаріальному процесі. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 203–208.
8. Постанова Херсонського апеляційного суду від 14 грудня 2021 р. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101928666>
9. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань в нотаріальному процесі. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 2. С. 22–29.
10. Крижевська О.О. Особи, які сприяють нотаріусу у вчиненні нотаріального провадження. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2021. Вип. 68. С. 58–66.

**Barankova V.V. PECULIARITIES OF MEANS OF EVIDENCE PROVISION
IN THE NOTARIAL PROCESS**

The article is devoted to the study of the concept and features of evidence in notarial proceedings, specific features of means of evidence provision in the notarial process, peculiarities of the rules for determining the admissibility, relevance and reliability of evidence in notarial cases.

The author formulates the definition of evidence in the notarial process as factual data on the basis of which the presence or absence of legal facts is established, which must be established for the performance of a notarial act and the issuance of a lawful and justified notarial deed. The author describes the features of evidence in notarial proceedings.

It is recognised that a set of means of proof is specific to the process of evidence provision within the framework of notarial proceedings, which can be distinguished through the analysis of the provisions of notarial legislation. The author outlines the system of means of proof in the notarial process, which includes written evidence used in almost all notarial cases, as well as expert opinions and witness testimony, which have a fundamental difference in the notarial process from civil proceedings.

The author substantiates that the explanations of participants to a notarial act are not a separate means of proof, but should be considered as a type of written evidence, since they acquire evidentiary value only if they are subject to appropriate written documentation in compliance with the requirements for documents submitted for a notarial act.

The author also emphasises that the information obtained from unified and state registers should be considered a type of written evidence which is examined when performing a notarial act. The use of other means of proof in the notarial process has a certain specificity and is carried out in cases provided for by law.

It is concluded that an expert's report in notarial proceedings also has a particular specificity due to the indisputability of the subject matter of the notarial activity. The use of such a means of proof is provided for by law only to eliminate the notary's doubts about the authenticity of the submitted document – evidence. Given the lack of proper regulation of the issues of appointment and procedural registration of expert participation, the author notes the problematic nature of implementing proposals to expand the powers of a notary to appoint an expert in a notarial case.

This article also defines the rules of relevance, admissibility, sufficiency and reliability of evidence in the performance of notarial acts.

Key words: *notary, notary bodies, evidence in the notarial process, proving in the notarial process, means of proof, assessment of evidence in notarial proceedings.*

Добрянська Н.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено визначенню особливостей укладення окремих видів цивільно-правових договорів, зумовлених введенням в Україні правового режиму воєнного стану. Автором виявлено детермінанти, що обумовили необхідність внесення змін до деяких положень цивільного законодавства у сфері регулювання порядку укладення окремих видів цивільно-правових угод, а також їх істотних умов.

На підставі проведеного науково-правового аналізу автором виокремлено конкретні акти цивільного законодавства, до яких були внесені зміни у частині, що стосується регулювання укладення цивільно-правових договорів. Обґрунтовано, що такі зміни стосувалися цивільно-правових договорів, предметом яких виступають об'єкти як державної чи комунальної форми власності, так і в окремих випадках – приватної власності.

Доведено, що основними мотивами внесення досліджуваних змін до цивільного законодавства щодо порядку укладення цивільно-правових договорів є необхідність адаптації правової системи до умов воєнного часу та забезпечення оперативного реагування на виклики, що виникають у зв'язку з військовими діями. Аргументовано, що такі зміни також зумовлені потребою своєчасного та оперативного забезпечення захисту інтересів держави, попередження можливого порушення прав та інтересів інших учасників цивільно-правових договорів.

Автором встановлено, що для швидкого реагування на потреби воєнного часу були спрощені деякі процедури укладення договорів, зокрема тих, що стосуються забезпечення оборонних потреб, постачання гуманітарної допомоги та інших критично важливих сфер.

Визначено, що з метою убезпечення прав та інтересів сторін цивільно-правових договорів змінено процедуру здійснення державної реєстрації об'єктів права власності та інших речових прав, що виникли в період воєнного стану, включаючи затвердження Міністерством юстиції України переліку нотаріусів, які можуть вчиняти нотаріальні дії щодо цінного майна.

На підставі проведеного аналізу автором узагальнено особливості укладення деяких видів цивільно-правових договорів у період воєнного стану в Україні.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, істотні умови договору, правовий режим воєнного стану, інтереси держави, потреби оборони.

Постановка проблеми. Введення в Україні правового режиму воєнного стану на підставі Указу Президента України [1] вплинуло на більшість сфер суспільних правовідносин, обумовивши необхідність оперативного внесення змін до деяких актів національного законодавства з метою його адаптації до нових умов. Не стала виключенням сфера укладення цивільно-правових договорів, адже навіть після запровадження правового режиму воєнного стану в Україні не припинився цивільно-правовий обіг, у тому числі з майном, правочини з яким потребують нотаріального посвідчення.

З огляду на це, законодавець уже з перших місяців повномасштабного вторгнення вніс зміни та доповнення до Цивільного кодексу України

(далі – ЦК України), інших актів цивільного законодавства, забезпечивши таким чином з однієї сторони можливість оперативного задоволення деяких потреб оборони, а з іншої – попередивши можливість порушення прав та інтересів інших учасників цивільних правовідносин, убезпечивши їх від зловживань, несанкціонованого втручання у роботу різноманітних державних реєстрів тощо.

З метою виявлення та узагальнення таких особливостей необхідно провести науково-правовий аналіз відповідних змін, яких зазнало цивільне законодавство у сфері регулювання договірних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання, пов'язані зі змінами у законодавстві щодо укладення цивільно-правових угод у період

воєнного стану вивчали такі науковці як О. О. Бондаренко, І. І. Крилова, Д. О. Маріц, М. І. Ромась, І. В. Скиба та ін. Проте, огляд наукових праць цих та інших вчених показує, що такі дослідження присвячені лише окремим видам цивільно-правових договорів або окремим напрямкам правового регулювання договірних правовідносин в умовах воєнного стану. Однак, актуальних комплексних досліджень з цього питання наразі недостатньо.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення особливостей правового регулювання порядку укладення цивільно-правових договорів в умовах воєнного стану в Україні. Для реалізації цієї мети поставлені та виконанні такі завдання: 1) визначено види цивільно-правових договорів, щодо укладення яких внесені зміни до цивільного законодавства після введення правового режиму воєнного стану в Україні; 2) з'ясовані зміст відповідних змін та детермінанти їх внесення; 3) узагальнено особливості правового регулювання укладення договорів за умови дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. З метою урегулювання деяких особливостей укладення цивільно-правових договорів в умовах правового режиму воєнного стану були внесені відповідні зміни та доповнення, зокрема до ЦК України [2], Земельного кодексу України (далі – ЗК України) [3], законів України «Про оренду землі» [4], «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [5] та ін., а також прийняті постанови Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 480 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» [6], від 24 червня 2022 р. № 719 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану» [7] та ін.

Загальний огляд таких змін засвідчує, що останні торкнулися порядку укладення та виконання різних видів цивільно-правових договорів, серед яких, передусім, необхідно виокремити ті, об'єктом яких виступають об'єкти державної та комунальної власності.

Зокрема, деякі зміни відбулися у законодавчому регулюванні процедури укладення договорів з публічних закупівель для потреб оборони, що зумовлено необхідністю своєчасного та оперативного реагування на такі потреби з метою їх своєчасного покриття.

У науковій літературі з цього приводу зазначається, що пріоритетом у воєнний час є захист національної безпеки та оборони, тому введено кілька механізмів для забезпечення цього. Зокрема, дозволено публікувати неповну інформацію про сторони договору, змінювати суттєві умови договору після його підписання, спрощено процедуру звітування про укладені договори та встановлено закриті процедури для запобігання розголошенню державних таємниць у сфері оборони. Інші договори, укладені державою Україна, не зазнали значних змін через воєнний стан. Наприклад, щодо оренди державного майна встановлено, що строк дії договорів оренди, укладених під час воєнного стану, не може перевищувати 12 місяців після його завершення або скасування [8, с. 191].

Однак, відповідні зміни торкнулися не лише цивільно-правових угод, об'єктом яких виступають товари та послуги, необхідні для задоволення потреб оборони, але й інші об'єкти державної чи комунальної власності.

Наприклад, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління» були внесені зміни, зокрема до ст. 777 ЦК України, якими встановлено винятки щодо переважного права наймача, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, перед іншими особами на придбання речі, яка є предметом договору найму, а саме – встановлено, що таке правило не застосовується у разі, якщо предметом договору найму (оренди) є державне або комунальне майно [9].

До того ж Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» Розділ X «Перехідні положення» ЗК України доповнено окремими положеннями, зокрема що стосовно земель державної та комунальної власності: передбачено, що вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк користування земельними ділянками, щодо яких закінчився після введення воєнного стану, щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення; передача в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на строк до одного року здійснюється на особливих умовах, а саме – обмеження розміру орендної плати, обмеження прав орендаря тощо [10].

Наведені зміни та доповнення спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки в умовах, коли не функціонували належним чином усі державні реєстри, включаючи Держаний земельний кадастр, не надавалися у повній мірі адміністративні послуги, що перешкоджало землекористувачам оформлювати продовження дії договорів оренди тощо. Наразі, актуальність деяких з цих змін втрачена внаслідок поновлення роботи Центрів надання адміністративних послуг, а також роботи реєстрів. Проте, у перші місяці дії правового режиму воєнного стану такі заходи, вжиті державою, були вкрай необхідними для підтримання землекористувачів.

Певні зміни відбулися й у порядку укладення цивільно-правових договорів між суб'єктами приватного права та щодо об'єктів, що перебувають у приватній власності, зокрема, якщо такі договори потребують нотаріального посвідчення.

Зокрема, як звертають увагу деякі науковці, в умовах воєнного стану в Україні почали існувати обмеження у здійсненні права власності за договором, предметом якого виступає нерухоме майно. Науковці виокремлюють такі обмеження: строк; територія; нотаріус, уповноважений посвідчувати відповідний договір та допустимий представник за договором. На обґрунтування необхідності запровадження таких обмежень вчені зазначають, що в умовах воєнного стану власник майна має дотримуватись норм законодавства з метою збереження балансу «меж здійснення суб'єктивних цивільних прав» а «обмежень здійснення суб'єктивних цивільних прав» [11, с. 59].

Крім того, вказані зміни зумовлені особливостями, пов'язаними з обмеженням роботи державних реєстрів з метою недопущення несанаційного втручання у таку роботу, а також надання у визначених законодавством випадках нотаріусам права вчиняти правочини без використання спеціальних бланків.

Наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 480 нотаріусам надано право посвідчувати довіреності (крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва або майновими правами щодо майбутнього нерухомого майна) та деякі інші правочини без використання спеціальних бланків. Крім того, продовжено строк для внесення нотаріусом відомостей до єдиних та державних реєстрів, що функціонують у системі Міністерства юстиції, на підтверджений державним підприємством «Національні інформаційні системи» час їх неналежного функціонування [6].

У той же час, внесені постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 719 зміни визначили порядок перевірки справжності довіреності чи іншого документа, посвідченого нотаріусом без використання спеціального бланку, встановивши, що для такої перевірки заінтересована особа звертається з її копією до відповідного нотаріуса, який зобов'язаний протягом двох робочих днів видати довідку про підтвердження або спростування посвідчення ним такої довіреності [7].

На особливості врегулювання порядку укладення цивільно-правових договорів за участю нотаріусів звертають увагу деякі науковці, зазначаючи, що зміни, які відбулися в роботі нотаріусів, стосуються, насамперед, надання дозволу про виїзд дитини за межі України. Для оформлення такого дозволу нотаріусам не потрібно використовувати спеціальні бланки. До того ж протягом дії правового режиму воєнного стану вони можуть формуватися на звичайних білих аркушах паперу, на які наносяться всі не-обхідні реквізити. Важливою зміною також є те, що для вивезення дитини за кордон матері не потрібна згода батька, оформлена нотаріально [12, с. 91].

Крім того, необхідно вказати, що посвідчення договорів, предметом яких є нерухоме або інше цінне майно, та які підлягають обов'язковій реєстрації у відповідних державних реєстрах, є те, що Міністерство юстиції України затверджує Перелік нотаріусів, якими в умовах воєнного стану вчиняються нотаріальні дії щодо цінного майна. Такий перелік постійно оновлюється по мірі надходження заяв нотаріусів. Останнім був наказ Міністерства юстиції України від 26 грудня 2023 р. № 4417/5 [13].

Необхідно також звернути увагу, що деякі зміни відбулися у порядку посвідчення та виконання заповітів, відкриття спадщини та інших питань, пов'язаних зі спадкуванням. Наприклад, до об'єктів спадкування після прийняття Закону України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX, яким внесені зміни, зокрема до норм ЦК України, відноситься право на відшкодування збитків, завданих спадкодавцеві у договірних зобов'язаннях, або право на відшкодування збитків, що належало спадкодавцеві відповідно до закону, а також право на отримання компенсації, яку відповідно до закону міг би отримати спадкодавець за його життя [14].

Досліджуючи законодавчі зміни, що відбулися у регулюванні порядку укладення деяких видів цивільно-правових угод в умовах правового

режиму воєнного стану, деякі науковці обґрунтовано вказують, що на третьому році повномасштабного вторгнення виникає необхідність у вжитті деяких додаткових заходів щодо удосконалення законодавства на особливий період у сфері цивільно-договірної регулювання.

Зокрема, С. В. Резніченко пропонує розглянути можливість удосконалення регулювання договірних зобов'язань в умовах правового режиму воєнного стану: 1) розглянути можливість затвердження спеціальних законодавчих актів, які регулюють умови виконання договорів під час воєнного стану; 2) створити міжнародні механізми для узгодження виконання договорів між країнами у період воєнного стану; 3) запровадити механізми, що дозволяють сторонам контролювати виконання договірних зобов'язань одне одного в умовах воєнного стану; 4) включити до договорів положень, що забезпечують гнучкість у зміні умов або тимчасовому призупиненні виконання у кризових ситуаціях, особливо важливих для фінансових або торговельних угод; 5) визначити в договорах гуманітарних винятків, які дозволяють сторонам відступати від певних зобов'язань у випадках, коли це необхідно для захисту життя та добробуту населення [15, с. 209].

Крім того, важливо передбачити у цивільному законодавстві, зокрема у відповідних положеннях ЦК України, що посилення сторони на неможливість виконання цивільно-правових договорів, укладених після запровадження в Україні правового режиму воєнного стану, внаслідок дії форс-мажорних обставин, має супроводжува-

тися доведенням того, що такі обставини не існували або про них було об'єктивно невідомо на момент укладення договору. При цьому, саме по собі запровадження воєнного стану не може бути форс-мажорною обставиною для договорів, укладених після 24 лютого 2022 р.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки цього дослідження, необхідно зазначити, що після запровадження воєнного стану в Україні відбулися значні зміни у правовому регулюванні укладення цивільних договорів, а саме: 1) відбулося спрощення процедур укладення деяких видів цивільно-правових договорів, зокрема тих, що стосуються забезпечення оборонних потреб, постачання гуманітарної допомоги та інших критично важливих сфер, з метою швидкого реагування на потреби воєнного часу; 2) відбулися зміни у процедурах публічних закупівель для потреб оборони і безпеки, що включило можливість укладення прямих договорів без проведення відкритих тендерів; 3) з метою забезпечення продовольчої безпеки дія деяких договорів оренди землі державної та комунальної власності була продовжена на строк до одного року без дотримання процедури переоформлення таких договорів; 4) щодо договорів, які підлягають нотаріальному посвідченню, право такого посвідчення надано лише нотаріусам, включеним Міністерством юстиції України до спеціального переліку; 5) надано право нотаріусам посвідчувати деякі види правочинів без використання спеціальних бланків та визначено спеціальну процедуру перевірки достовірності таких правочинів тощо.

Список літератури:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення – 20.06.2024).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення – 20.06.2024).
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
4. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (дата звернення – 20.06.2024).
5. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення – 20.06.2024).
6. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року № 480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення – 20.06.2024).
7. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 719. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення – 20.06.2024).

8. Ромась М. І. Порядок укладення цивільно-правових договорів за участі держави Україна в умовах воєнного стану. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. 2023. Вип. 15(27), Т. 2. С. 187–193.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління: Закон України від 22.02.2024 № 3587-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3587-20#n63> (дата звернення – 20.06.2024).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#n6> (дата звернення – 20.06.2024).

11. Маріц Д. О., Грачова О. Особливості укладання договору купівлі-продажу нерухомого майна в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2022. Вип. 4(56). С. 55–61.

12. Скиба І. В., Крилова І. І., Редзюк В. В. Укладення договорів в цивільно-правових відносинах: аспект публічного управління в умовах воєнного стану. *Інвестиції: практика та досвід.* 2022. № 18. С. 88–92.

13. Перелік нотаріусів, якими в умовах воєнного стану вчиняються нотаріальні дії щодо цінного майна: офіційний вебсайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/perelik-notariusiv-yakimi-v-umovah-voennogo-stanu-vchinyayutsya-notarialni-dii-schodo-tsinnogo-mayna> (дата звернення – 20.06.2024)

14. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#n297> (дата звернення – 20.06.2024).

15. Резніченко С. В. Правова природа договірних зобов'язань в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 208–210.

Dobrianska N.V. FEATURES OF THE CONCLUSION OF CIVIL-LEGAL OF CONTRACTS UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE IN UKRAINE

The article is devoted to defining the specifics of the conclusion of certain types of civil law contracts due to the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine. The author identified the determinants that led to the need to make changes to some provisions of civil legislation in the sphere of regulating the procedure for concluding certain types of civil law agreements, as well as their essential conditions.

On the basis of the conducted scientific and legal analysis, the author singled out specific acts of civil legislation, which were amended in the part related to the regulation of the conclusion of civil law contracts. It is substantiated that such changes related to civil law contracts, the subject of which are objects of both state or communal forms of ownership, and in some cases – private property.

It has been proven that the main motives for making the studied changes to civil legislation regarding the procedure for concluding civil-law contracts are the need to adapt the legal system to the conditions of wartime and to ensure prompt response to challenges arising in connection with military actions. It is argued that such changes are also due to the need for timely and operational protection of the state's interests, prevention of a possible violation of the rights and interests of other participants in civil law contracts.

The author established that some procedures for concluding contracts were simplified in order to quickly respond to the needs of wartime, in particular those related to the provision of defense needs, the supply of humanitarian aid and other critically important areas.

It was determined that in order to ensure the rights and interests of the parties to civil law contracts, the procedure for state registration of property rights and other property rights that arose during martial law has been changed, including approval by the Ministry of Justice of Ukraine of the list of notaries who can perform notarial acts in relation to valuable property

On the basis of the conducted analysis, the author summarizes the peculiarities of concluding some types of civil law contracts during the period of martial law in Ukraine.

Key words: *civil law contract, essential terms of the contract, legal regime of martial law, state interests, defense needs.*

Луценко Д.С.

Адвокатське об'єднання "Novels"

ОЧІКУВАННЯ ВІД СТРАХОВИХ ВИПЛАТ ЯК ВИД МАЙНОВОГО ОЧІКУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджено правову природу та особливості очікувань від страхових виплат як виду майнового очікування в цивільному праві. Зокрема, розглянуто три основні аспекти: теоретичні основи майнового очікування, правове регулювання страхових виплат в Україні та специфіку страхових виплат у контексті майнового очікування.

Аналізуються теоретичні аспекти майнового очікування в цивільному праві, визначаючи його сутність, характеристики та місце в системі цивільних правовідносин. Зазначено, що майнове очікування є правовим феноменом, який включає в себе права та обов'язки, що виникають з майбутніх подій або умов, що обумовлюють реалізацію майнових прав. Очікування від страхових виплат є специфічним видом майнового очікування в цивільному праві, що виникає на основі страхових договорів. Це право страхувальника на компенсацію за збитки, спричинені страховою подією, передбаченою в умовах договору. Реалізація цього очікування може зустрічатися труднощі через невідповідність фактичних обставин страхової події умовам договору або відсутність доказів збитків. В таких випадках сторони можуть звернутися до суду для захисту своїх інтересів. Майнове очікування від страхових виплат є важливим елементом страхового права, забезпечуючи фінансову компенсацію страхувальнику. Охарактеризовано чинне законодавство, що регулює страхові правовідносини, включаючи норми Цивільного кодексу України та спеціалізовані закони. Розкрито специфіку страхових виплат як виду майнового очікування. Визначено, що страхові виплати мають подвійну природу: з одного боку, це грошові кошти, які підлягають виплаті при настанні страхового випадку, з іншого боку – це майнове право страхувальника на отримання таких виплат. Акцентовано увагу на умовах та процедурах, що впливають на реалізацію цих прав

Загалом, стаття підкреслює важливість правового регулювання страхових виплат та їх значення для забезпечення майнових інтересів страхувальників, водночас надаючи ґрунтовний аналіз правових аспектів майнового очікування в контексті страхових правовідносин.

Ключові слова: майнове право, страхові виплати, страхове право, страхування, цивільне право.

Постановка проблеми. Сучасний ринок страхування активно розвивається, що веде до збільшення кількості страхових випадків та, відповідно, очікувань виплат, що вимагає чіткого правового регулювання та захисту прав страхувальників. Майнові очікування, зокрема страхові виплати, потребують чіткого правового визначення та регулювання для забезпечення стабільності цивільних правовідносин, що включає визначення умов, за яких страхувальник може розраховувати на виплату, та процедури їх отримання.

Забезпечення прав споживачів страхових послуг є важливим аспектом цивільного права. Споживачі повинні мати чітке уявлення про свої права та обов'язки, а також про механізми захисту у разі порушення їхніх прав. Зростання кількості судових спорів, пов'язаних зі страхуванням, вимагає вдосконалення правового регулювання та чіткого розуміння юридичних аспектів страхових

виплат, адже це сприятиме зменшенню кількості конфліктів та підвищенню рівня довіри до страхових компаній.

Страхові виплати мають значний економічний вплив як на окремих громадян, так і на економіку країни в цілому. Забезпечення справедливих та своєчасних виплат сприяє економічній стабільності та розвитку, а також гарантування страхових виплат значно підвищує інвестиційну привабливість країни для внутрішніх та зовнішніх інвесторів. Дослідження міжнародного досвіду у сфері страхових виплат може допомогти вдосконалити національне законодавство та практику. Порівняння з іншими правовими системами дозволє виявити ефективні механізми регулювання та адаптувати їх до національних умов.

Таким чином, актуальність теми очікування страхових виплат як виду майнового очікування в цивільному праві є очевидною і має важливе

значення для забезпечення правової стабільності, захисту прав споживачів, а також економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглянуті у працях відомих науковців, таких, як А. І. Філоненко [1], Т. Рим [3], В. Кисіль [6] та інших.

Постановка завдання. Метою є з'ясування особливостей очікувань від страхових виплат, як виду майнового очікування в цивільному праві.

Очікування від страхових виплат як виду майнового очікування є законним правом страхувальника, яке має бути чітко врегульоване та захищене цивільним правом. Ця гіпотеза перевіряється через дослідження теоретичних основ майнових очікувань, правового регулювання страхових виплат в Україні та аналізу страхових виплат як специфічного виду майнового очікування за допомогою низки методів. Використання методів аналізу та синтезу дозволило комплексно підійти до вивчення проблематики очікування страхових виплат як виду майнового очікування в цивільному праві. Емпіричний метод у дослідженні застосовано для збору і аналізу фактичних даних, що стосуються практики страхування і реалізації страхових виплат. Використання структурно-функціонального методу допомагає зрозуміти, як взаємодія різних елементів впливає на загальну ефективність страхових виплат і захист прав страхувальників. Комплексний метод дослідження дозволяє отримати повну картину проблематики страхових виплат, враховуючи правові, економічні, соціологічні та емпіричні аспекти. Цей підхід забезпечує всебічний аналіз і дозволяє розробити обґрунтовані рекомендації для вдосконалення системи страхування та підвищення її ефективності. Метод роз'яснення правових норм є важливим інструментом для забезпечення правильного застосування права та захисту прав страхувальників і страховиків. Використання цього методу дозволяє глибоко зрозуміти зміст правових норм, виявити їхні недоліки та розробити рекомендації для їх вдосконалення. У контексті дослідження очікувань від страхових виплат, метод роз'яснення правових норм сприяє підвищенню правової визначеності та ефективності правового регулювання у цій сфері.

Структурно стаття складається з трьох логічно пов'язаних між собою розділів. У першому розділі «Теоретичні аспекти майнового очікування в цивільному праві» розглядаються основні концепції та теорії майнових очікувань у цивільному

праві. Обговорюються визначення та класифікації майнових очікувань, їхня правова природа та значення. Другий розділ «Правове регулювання страхових виплат в Україні» присвячений аналізу нормативно-правової бази, яка регулює страхові виплати в Україні. Розглядаються основні положення Цивільного кодексу України, Закону України «Про страхування» та інших актів, що стосуються страхових відносин. У третьому розділі «Страхові виплати як вид майнового очікування» досліджується специфіка страхових виплат як особливого виду майнового очікування. Аналізуються типові спори, що виникають у зв'язку з невиклатою або затримкою страхових виплат, та способи їх вирішення. Розглядаються приклади судової практики, що ілюструють застосування законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу

1. Теоретичні аспекти майнового очікування в цивільному праві

У національній судовій практиці інститут права очікування вперше був згаданий у постанові Верховного Суду України від 30 січня 2013 року [2]. Запровадження цього інституту було зумовлене нагальною потребою врегулювання відносин у сфері інвестиційного будівництва (фінансування будівництва) та захисту прав інвесторів, які до 2013 року не мали належного захисту [1, с. 89].

У науковій літературі майнове право очікування визначається як право особи, яка володіє річчю з метою подальшого набуття права власності на неї, за умови виконання власником умов, зазначених у договорі або в законі [12, с. 803].

Майнове право, відоме як «право очікування», є однією з компонентів майна, яке становить об'єкт цивільних прав. Це обмежене речове право, яке наділяє власника цього права певними, але не всіма правами власника майна. Воно засвідчує правомочність власника отримати право власності на нерухоме майно або інше речове право на відповідне майно у майбутньому. Це впливає з наступних аспектів:

– право очікування є майновим правом.

– право очікування є майном, тобто об'єктом цивільних прав. Хоча суд не визначив цього чітко, але можна припустити, що право очікування, як і будь-який інший об'єкт цивільних прав, може бути вільно відчужуваним або передаваним з однієї особи до іншої, якщо це не заборонено законом.

– право очікування – це обмежене речове право, яке виходить за межі просто права вимоги за зобов'язаннями.

– суд визначив зміст права очікування як «наявність певних, але не всіх прав власника майна», що свідчить про правомочність власника цього права отримати право власності на нерухомість або інше речове право на майно у майбутньому. Це підтверджує, що «право очікування» не обмежується лише очікуванням права, але включає в себе певні права власника майна [6].

Концепт права очікування проявляється найяскравіше, коли інвестор, маючи майнове право на отримання квартири через сплату інвестиційного внеску, видаляється зі списку інвесторів, а його права на об'єкт інвестування відкріплюються. Після цього управитель може відчужити цей об'єкт іншому інвестору, який у разі завершення будівництва отримує право власності на квартиру. У такому випадку попередній інвестор, який вважає свої права порушеними, може захистити їх за допомогою різних механізмів.

В описаному сценарії інвестор не зможе ефективно захистити своє майнове право через зобов'язальні механізми, оскільки спір стосується визначення власника вже побудованого об'єкта нерухомості, а не просто відносин між ним і управителем чи забудовником.

Використання речових способів захисту можливе за статтею 392 Цивільного кодексу України [4] визнання права власності є предметом дискусій, оскільки «новий» інвестор вважається першим власником об'єкта. Попередній інвестор ніколи не мав статусу власника, оскільки квартира як об'єкт нерухомості не існувала на момент відкріплення вимірної одиниці. Тому цікаві як практичні, так і теоретичні висновки Верховного Суду України, викладені в Постанові від 12 листопада 2014 року у справі № 6-129цс14 [5]. Новостворене нерухоме майно стає об'єктом цивільних правовідносин, коли будівництво завершено, воно прийняте до експлуатації або зареєстроване державою, незалежно від того, хто здійснив ці дії та на чие ім'я воно зареєстроване. У випадку, коли новостворене майно зареєстроване на іншу особу, захист майнових прав на це майно, якщо їх визнається недійсними, здійснюється відповідно до закону. Якщо не передбачено спеціального порядку, захист майнових прав здійснюється на загальних підставах цивільного законодавства, включаючи статтю 392 Цивільного кодексу України. Рішення суду про визнання прав позивача на спірне майно є підставою для реєстрації такого права [3, с. 43].

2. Правове регулювання страхових виплат в Україні

Норми та принципи правового регулювання страхової діяльності визначені Конституцією України, міжнародними угодами, законами та постановами Верховної Ради України, указами та розпорядженнями Президента України, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України, інструкціями, методиками, наказами, листами міністерств і відомств, нормативними актами уповноваженого органу, що здійснює нагляд за страховою діяльністю, зокрема: Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Найбільш загальні принципи здійснення страхування викладені у Господарському кодексі України.

Законодавство визначає права та обов'язки суб'єктів страхового ринку, договірні відносини між сторонами, порядок та умови здійснення страхових виплат, страхового відшкодування, форми страхування, перелік добровільних та обов'язкових видів страхування, систему державного регулювання, повноваження органів державного регулювання, умови ліцензування страхової діяльності, вимоги до правил страхування, умови забезпечення платоспроможності страховика, вимоги до його статутного капіталу, формування страхових резервів, правила і напрями розміщення коштів страхових резервів тощо.

Правове регулювання страхових виплат в Україні базується на Законі України «Про страхування» [7] та інших нормативно-правових актах, що встановлюють правила діяльності страхових компаній, включаючи процес формування та використання страхових фондів, умови виплати страхових сум, а також вимоги до страхових тарифів та договорів страхування.

3. Страхові виплати як вид майнового очікування

Страхові виплати вважаються одним з видів майнового очікування, оскільки вони призначені для захисту майнових інтересів особи від втрати або зменшення їх вартості внаслідок певних обставин, передбачених у договорі страхування. Майнове очікування включає в себе право на отримання страхової компенсації в разі виникнення страхового випадку, що був визначений у договорі страхування.

Прикладом майнового очікування в контексті страхування може бути страхове забезпечення від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, яке спричинило втрату працездатності. У цьому випадку, страхуваль-

ник має право на страхові виплати, передбачені законодавством, наприклад, щомісячну страхову виплату потерпілому від нещасного випадку, одноразову страхову виплату потерпілому від нещасного випадку, одноразову допомогу сім'ї у разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку, та одноразову допомогу кожному утриманцю у разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку [8].

Аналізуючи основні види страхових виплат внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, можна виділити кілька ключових моментів:

– Допомога по тимчасовій непрацездатності: надається у розмірі 100% середньої заробітної плати протягом перших 17 днів після нещасного випадку за рахунок коштів страхувальника, а з 18-го дня – за рахунок коштів соціального страхування.

– Одноразова допомога в разі стійкої втрати професійної працездатності: призначається на підставі висновку медико-соціальної експертизи, розмір визначається залежно від ступеня втрати професійної працездатності.

– Щомісячні страхові виплати: встановлюються залежно від ступеня втрати професійної працездатності, виходячи із середньомісячної заробітної плати потерпілого.

– Виплати у разі тимчасового переведення на легшу, нижчеоплачувану роботу: забезпечують збереження середньомісячної заробітної плати протягом визначеного медичною комісією або медико-соціальною експертизою строку.

– Щомісячні виплати під час професійного навчання або перекваліфікації: надаються протягом строку навчання чи перекваліфікації для допомоги у поверненні до роботи.

– Виплати дитині, яка народилася з інвалідністю: надаються для підтримки дітей, які постраждали внаслідок травмування матері під час вагітності.

– Компенсація вартості проїзду до місця лікування та назад: забезпечує зручний доступ до медичної допомоги.

– Виплати сім'ї в разі смерті потерпілого: включають одноразову допомогу, щомісячні виплати та виплати на поховання.

Ці види виплат допомагають постраждалим та їхнім сім'ям адаптуватися до нових обставин та забезпечують фінансову підтримку в періоди непрацездатності або втрати здатності до праці [9].

Судова практика показує, що українські суди визнають очікування страхувальника на отри-

мання страхових виплат законним майновим правом, яке підлягає захисту у випадках необґрунтованої відмови страховика від виплат або затримки їх здійснення.

Згідно з законодавством України, зокрема Законом «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати» [11], передбачена можливість компенсації втрати частини доходів у разі затримки виплати нарахованих доходів на один або більше календарних місяців. Проте у цьому конкретному випадку Верховний Суд встановив, що позивач не звертався до відповідача з заявою про виплату компенсації згідно з цим законом, і що відповідач не відмовляв позивачу у виплаті відповідної компенсації. Тому звернення позивача до суду було визнано передчасним, оскільки його спроба отримати компенсацію втрати частини доходів не відповідала процедурі, передбаченій законом [10].

Справа № 140/2338/18 від 18 травня 2022 року показує, як ОСОБА_1 намагалася захистити своє майнове очікування на страхові виплати, вимагаючи перерахунку через неправильне обчислення середньої заробітної плати. Вона стверджувала, що середня заробітна плата має бути обчислена за календарними, а не робочими днями. Однак усі судові інстанції визнали, що обчислення було проведено вірно, і що ОСОБА_1 не мала права самостійно встановлювати метод обчислення, не передбачений законодавством. Верховний Суд підтвердив, що процедура обчислення була дотримана, і що сторони не можуть вільно тлумачити законодавство для своєї вигоди. Ця справа підкреслює важливість строгого дотримання законодавчих процедур для захисту майнових інтересів у сфері страхування, а також необхідність реалізації майнового очікування на страхові виплати відповідно до встановлених критеріїв та процедур [12].

В умовах сучасних геополітичних загроз та конфліктів, інвестиційні ризики для країн, що знаходяться у стані війни, є надзвичайно високими. Одним із ключових завдань для таких держав є забезпечення стабільності та захисту інвестиційних капіталів через механізми страхування військових ризиків.

Військовий конфлікт на території України змусив уряд розробити та впровадити інноваційні підходи до захисту інвестицій. Одним із ключових механізмів стало запровадження страхування інвестицій від військових ризиків.

У вересні 2022 року Міністерство економіки України, у співпраці з Багатостороннім агентством з гарантій інвестицій (MIGA), запустило

пілотний проєкт страхування інвестицій на суму 30 мільйонів доларів США. Обсяг страхового покриття становить щонайменше 90% від суми інвестицій. У планах також залучення Українського експортно-кредитного агентства до механізму страхування інвестицій, застосувавши при цьому найкращі світові практики такого виду страхування, з наданням потенційному інвестору нових механізмів як захисту своїх інвестицій так і набуття права на майнове очікування від страхових виплат в разі настання ризику, що для бізнесу безумовно є диверсифікацією.

Слід відмітити, що **ключовими факторами, які впливають на кредитний рейтинг країни і вартість страхування, є:**

– **Структурні** (~55%)

Показники управління, ВВП на душу населення, частка у світовому ВВП, оборнені роки з моменту дефолту, широкі гроші як % ВВП;

– **Макроекономічні** (~10%)

Волатильність ВВП за останні 10 років, середня інфляція та зростання ВВП за останні 3 роки;

– **Державні фінанси** (~17%)

Валовий державний борг, % ВВП, державні відсотки, % доходів, сальдо бюджету, % ВВП;

– **Зовнішні фінанси** (~17%)

Резервна валюта, суверенні чисті іноземні активи, % ВВП, товарна залежність, валютні резерви.

А відтак, з врахуванням досвіду країн ЄС та світу в Україні за останній рік побудовано новий механізм страхування інвестицій від військових ризиків, що забезпечив збільшення зацікавленості іноземних інвесторів в інвестуванні в Україну навіть в умовах війни.

Слід згадати, що у Чехії діє експортна гарантійно- страхова компанія – EGAP, що була заснована у 1992 році як акціонерне товариство. Власники – міністерства фінансів; промисловості і торгівлі; закордонних справ та сільського господарства Чеської Республіки.

EGAP здійснює страхування експортних кредитів постачальнику; страхування експортних кредитів покупцю; страхування кредитів для попереднього фінансування експорту; страхування інвестицій чеських юридичних осіб в зарубіжні країни та страхування від ризику невиконання експортного контракту.

У Польщі є корпорація страхування експортних кредитів – KUKE S.A. Вона пропонує страхування експортних і вітчизняних контрактів, що поєднується з кредитною інформацією і управлінням портфелем заборгованостей.

Угорське акціонерне товариство зі страхування експортного кредиту – МЕНІВ створено у 1994 році та належить державі в особі Міністерства національної економіки.

МЕНІВ надає, зокрема, наступні послуги: страхування кредиту на випадки ризиків неплатоспроможності; страхування факторингу; страхування кредиту придбання; страхування експорту лізингу та страхування інвестицій.

Словенія також утворила SEC (Slovene Export Corporation, Словенська експортна корпорація) на зорі незалежності, в жовтні 1992 року. Мета – сприяння експорту зі Словенії та підвищення конкурентоспроможності словенської економіки. Корпорація була створена як акціонерне товариство відповідно до спеціального закону з капіталом у розмірі \$60 млн. За законом, Республіка Словенія гарантує договірні зобов'язання SEC.

Цікаво, що SEC була найбільшою з точки зору власності: має аж 85 акціонерів. Їй хоча основним акціонером є Республіка Словенія, але є й інші – банки, страхові компанії та Словенська торгова палата.

А отже, очікування від страхових виплат у цивільному праві визначаються умовами страхового договору та законодавством. Страхові виплати мають значний вплив на фінансову стабільність та захищають інтереси страхувальників у разі настання ризикових подій. Законодавство передбачає механізми захисту прав страхувальників у випадку спорів зі страховиками щодо стягнення виплат. Ефективне вирішення спорів та вчасна виплата страхових сум є важливими для підтримання довіри до системи страхування та забезпечення її функціонування.

Висновки. Страхові виплати від страхових випадків є важливим механізмом захисту майнових інтересів осіб. Вони забезпечують фінансову підтримку у випадку втрати або пошкодження майна, що дозволяє зменшити негативний вплив несприятливих подій на економічне становище страхувальника.

Нааявність страхових виплат як майнових очікувань значно знижує фінансові ризики для страхувальників. Це особливо важливо у випадках, коли виникнення страхових подій неможливо передбачити, наприклад, природних катастроф, нещасних випадків чи інших непередбачених подій.

Майнові очікування від страхових випадків забезпечують правову визначеність для страхувальників. Вони мають законне право на отримання страхових виплат у разі настання страхового випадку, що допомагає уникнути

непорозумінь і конфліктів між страховиком і страхувальником.

Наявність страхових виплат стимулює осіб до більш відповідального ставлення до свого майна та життя загалом. Вони розуміють, що у разі настання страхового випадку вони можуть розраховувати на компенсацію, що, у свою чергу, сприяє підвищенню культури страхування та відповідальності у суспільстві.

Страхові виплати відіграють важливу роль у підтримці економічної стабільності як окре-

мих осіб, так і суспільства в цілому. Вони забезпечують безперервність фінансових потоків і підтримку економічної активності навіть у випадку виникнення значних збитків через страхові випадки, а тому розширення сфери застосування страхування та перетворення страхових виплат в «право очікування» в тому числі як фінансовий інструмент дозволяє пришвидшувати відновлення економіки та зменшувати навантаження на банківську систему.

Список літератури:

1. Філоненко, А. І. Інститут права очікування в умовах рекодифікації цивільного кодексу України. *Захист прав та інтересів в умовах реформування приватного права в Україні*. Видавництво НаУКМА. (2022). С. 89–92.
2. Постанова Верховного Суду України, 30 січня 2013, справа № 6-168цс12 (Україна). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29620576> (дата звернення 10 червня 2024 року).
3. Рим, Т. Поняття права очікування як категорії в інвестиційному процесі будівництва. *Підприємництво, господарство і право*, (12), (2020). С. 40–46.
4. Цивільний кодекс України, Закон України № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 10 червня 2024 року).
5. Постанова Верховного Суду України, від 12 листопада 2014, справа № 6-167 цс 14. URL: https://protocol.ua/postanova_vsu_vid_12_11_2014_roku_u_spravі_6_167tss14_1/ (дата звернення 10 червня 2024 року).
6. Кисіль, В. (2019, 12 лютого). Право очікування: транскрипції змісту. *Юридична газета онлайн*, (7 (661)). <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/pravo-ochikuvannya-transkripciyi-zmistu.html> (дата звернення 10 червня 2024 року).
7. Закон України «Про страхування» № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення 10 червня 2024 року).
8. Страхові виплати: відповіді на найпоширеніші запитання. (2023, 12 січня). *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/strahovi-viplati-vidpovidi-na-najposhirenishi-zapi/>. С. 13–20.
9. Види страхових виплат внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. (2023). *Пенсійний фонд України*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2159944-vydy-strahovyh-vyplat-vnaslidok-neshhasnogo-vypadku-na-vyrobnnytstvi-abo-profesijnogo-zahvoryuvannya/> (дата звернення 10 червня 2024 року).
10. Постанова Верховного Суду України, від 4 травня 2022, справа № 200/14472/19-а (Україна). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104177843> (дата звернення 11 червня 2024 року).
11. Закон України «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати» № 2050-III (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2050-14#Text> (дата звернення 10 червня 2024 року).
12. Постанова Верховного Суду України, від 18 травня 2022, справа № 140/2338/18 (Україна). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104360949> (дата звернення 10 червня 2024 року).

Lutsenko D.S. FROM INSURANCE PAYMENTS AS A TYPE OF PROPERTY EXPECTATION IN CIVIL LAW

The article examines the legal nature and peculiarities of expectations from insurance payments as a type of property expectation in civil law. In particular, three main aspects are considered: the theoretical basis of property expectation, legal regulation of insurance payments in Ukraine and the specifics of insurance payments in the context of property expectation.

Theoretical aspects of property expectation in civil law are analyzed, determining its essence, characteristics and place in the system of civil legal relations. It is noted that property expectation is a legal phenomenon that includes rights and obligations arising from future events or conditions that condition the realization of property rights. Expectation from insurance payments is a specific type of property expectation in civil law arising on the basis of insurance contracts. This is the policyholder's right to compensation for losses caused by an insured event provided for in the terms of the contract. Realization of this expectation may encounter

difficulties due to the inconsistency of the actual circumstances of the insured event with the terms of the contract or lack of evidence of damages. In such cases, the parties can apply to the court to protect their interests. Property expectation from insurance payments is an important element of insurance law, providing financial compensation to the insured. Current legislation regulating insurance legal relations is characterized, including norms of the Civil Code of Ukraine and specialized laws. The specifics of insurance payments as a type of property expectation are revealed. It was determined that insurance benefits have a dual nature: on the one hand, they are monetary funds to be paid out in the event of an insured event, on the other hand, they are the insured's property right to receive such benefits. Attention is focused on conditions and procedures affecting the realization of these rights.

In general, the article emphasizes the importance of legal regulation of insurance payments and their importance for ensuring the property interests of policyholders, while providing a thorough analysis of the legal aspects of property expectation in the context of insurance legal relations.

Key words: *property law, insurance payments, insurance law, insurance, civil law.*

Міловська Н.В.

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті визначено особливості правової регламентації страхових відносин у період дії воєнного стану в Україні та надано пропозиції щодо вдосконалення їх правового регулювання. Встановлено, що в умовах великої кількості загроз, зумовлених війною, роль інституту страхування значно зростає щодо управління ризиками та забезпечення фінансового захисту фізичних і юридичних осіб від наслідків несприятливих подій. При цьому обґрунтовано, що самий лише факт запровадження воєнного стану не впливає на чинність будь-яких правочинів, у тому числі договорів страхування, за якими має місце передання страхувальником за плату страховику ризику, пов'язаного з об'єктом страхування, на умовах, визначених договором страхування або законодавством, – всі права й обов'язки сторін залишаються чинними з певними застереженнями. Зокрема, страхувальник може бути звільнений від відповідальності за несвоєчасну сплату страхових платежів за договором, а страховик – затримати страхову виплату у зв'язку з дією форс-мажорних обставин, але повинен буде її здійснити, коли дія обставин форс-мажору припиниться.

Акцентовано увагу на тому, що сфера страхування в Україні в умовах воєнного часу пропонує споживачам страхових послуг спрощені процедури укладення та зміни договорів страхування, оптимізацію процесу врегулювання страхових випадків, а також нові програми страхування, актуальність яких диктується сучасними потребами.

В умовах сучасних викликів обґрунтована важливість розроблення механізмів покриття військових ризиків, перспектив отримання компенсацій за втрати від бойових дій, відновлення економіки, захисту фізичних і юридичних осіб від фінансових втрат шляхом задіяння усього потенціалу інституту страхування. При цьому встановлено, що для ефективного подолання наслідків війни необхідним є чітке законодавче визначення меж відповідальності держави і страховиків за відшкодування завданих збитків, що може бути досягнуто за допомогою покладення частини відповідальності на страховиків у вигляді комерційного страхування в поєднанні з державним регулюванням даного виду страхування, тобто запровадження субсидованої програми страхування.

Зроблено висновок, що страхування майна, активів, бізнесу, об'єктів дорожньої, транспортної та сільськогосподарської інфраструктури, інших об'єктів від воєнних ризиків (військових дій, агресії (вторгнень або нападу збройних сил іноземної держави чи групи держав на територію України, окупації чи анексії частини території України), війн (оголошених чи неоголошених ворожих дій між двома чи більше народами, націями чи державами) могло б бути дієвим інструментом в системі заходів з відновлення економіки та відбудови знищених об'єктів.

Ключові слова: *правова регламентація, страхові відносини, договір страхування, правова визначеність, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, розпочата 24 лютого 2022 року російською федерацією проти України внесла свої корективи у правове регулювання різних сфер суспільних відносин у державі та безумовно відобразилася і на страхуванні.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про страхування» [1], страхування, – це правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при стра-

хуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від

розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством. За допомогою страхування є можливість мінімізувати негативну дію різноманітних явищ у суспільному житті і навіть попередити чи взагалі усунути небажані наслідки їх дії. При цьому необхідність формування і функціонування в суспільстві системи страхових правовідносин зумовлюється наявністю ризику як можливості настання випадкових і непередбачуваних подій [2, с. 37].

Ризик, будучи передумовою виникнення страхових правовідносин, вказує на наявність страхового інтересу і визначає межі страхового захисту. Власне, фактор ризику і необхідність захисту від його наслідків викликають потребу в страхуванні. Так, в умовах великої кількості загроз, зумовлених війною, роль інституту страхування значно зростає щодо управління ризиками, забезпечення фінансового захисту фізичних і юридичних осіб від наслідків несприятливих подій [3, с. 29]. Ринок страхових послуг, який є важливим елементом фінансової системи держави, набуває особливої ваги в умовах війни, оскільки страхування зменшує невизначеність і вплив великих втрат через заохочення нових інвестицій [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти страхових правовідносин слугували предметом дослідження Т. В. Блащук, О. В. Гринюк, Г. О. Ільченко, О. С. Красільникової, Ю. А. Кулини, О. О. Кульчій, В. М. Никифорова, Н. Б. Пацуриї, Р. С. Пічка, Р. Б. Сабодаша, Р. В. Соботника, В. М. Юраха, В. П. Янишена та інших науковців. Разом із тим, з урахуванням дії в Україні воєнного стану, подальшого наукового вивчення потребує питання нормативного забезпечення ефективного функціонування сфери страхування в умовах сучасних викликів.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей правової регламентації страхових відносин в умовах воєнного стану та надання пропозицій щодо вдосконалення їх правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну, указом Президента України «Про введення воєнного стану» № 64/2022 від 24 лютого 2022 року [5] в Україні введено воєнний стан. Правовий режим воєнного стану передбачає можливість обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий статус воєнного стану» [6], воєнний стан – це особливий правовий режим,

що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. При цьому самий лише факт запровадження воєнного стану не впливає на чинність будь-яких правочинів, у тому числі договорів страхування, за якими має місце передання страхувальником за плату страховику ризику, пов'язаного з об'єктом страхування, на умовах, визначених договором страхування або законодавством (ч. 1 ст. 980 ЦК України [7]), – всі права й обов'язки сторін залишаються чинними з певними застереженнями.

У даному контексті важливо зазначити, що Торгово-промислова палата України засвідчила, що військова агресія російської федерації проти України належить до форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [8]. Відповідно до ч. 2 ст. 14¹ Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» [9], форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами.

Страхування, як вид цивільно-правових відносин, не становить жодного винятку в контексті форс-мажорних обставин – сторони договору страхування можуть посилатися на дію таких обставин, як на підставу звільнення їх від відповідальності за невиконання умов договору. При цьому звільнення від відповідальності внаслідок обставин непереборної сили, які не залежить від волі учасників страхового правовідношення і, як правило, виключають можливість їх передбачення, відбувається тільки тоді, коли існує причинний зв'язок між непереборною силою і шкодою, що виникла.

Слід вказати також на те, що дія форс-мажорних обставин не звільняє сторону від обов'язку за договором, а лише є підставою відстрочити виконання

такого обов'язку до закінчення дії таких обставин та не понести відповідальності за прострочення. Факт проведення бойових дій чи запровадження обмежень воєнного часу також не звільняє сторону від відповідальності, якщо такі обставини прямо не перешкоджають особі фізично чи юридично виконати конкретний обов'язок за договором. Саме за таких обставин, наприклад, страхувальник може бути звільнений від відповідальності за несвоєчасну сплату страхових платежів за договором. Страховик також може затримати страхову виплату у зв'язку з дією форс-мажорних обставин, але повинен буде її здійснити, коли дія обставин форс-мажору припиниться.

Загалом можливість отримання страхової виплати (страхового відшкодування) залежить від того чи визнається договором чи законодавством певна подія страховим випадком. Так, страховим випадком, у відповідності до п. 59 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування», є подія, передбачена договором страхування або законодавством, ризик виникнення якої застрахований, з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування або відповідно до законодавства. При цьому вимога про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) вважається правомірною тільки тоді, коли небезпека, від якої здійснюється страхування, є безпосередньою причиною випадкового заподіяння шкоди. У зв'язку з цим, страховим випадком за договором страхування доречно вважати не просто обумовлену договором подію, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити страхову виплату, а випадкове заподіяння прямої шкоди життю, здоров'ю, майну страхувальника (застрахованої особи) (у випадку особистого та майнового страхування) або життю, здоров'ю, майну третіх осіб (у випадку страхування цивільної відповідальності) внаслідок настання обумовленої договором події під час дії договору страхування, внаслідок чого виникає обов'язок страховика здійснити страхову виплату (страхове відшкодування) [2, с. 194].

Підстави для відмови страховика від здійснення страхової виплати передбачено ч. 2 ст. 104 Закону України «Про страхування». При цьому цей перелік не є вичерпним, а договором можуть бути передбачені й інші підстави, якщо це не суперечить закону.

За своєю природою дії страховика щодо відмови у виплаті страхового відшкодування є одностороннім правочином, який не вимагає звернення

до суду щодо невиконання обов'язку виплати страхового відшкодування [10, с. 90]. Право відмовитися у здійсненні страхової виплати означає, що за наявності зобов'язання щодо виплати страховик має право в односторонньому порядку відмовитися від виконання цього зобов'язання, але може його і виконати.

Перелік підстав, передбачених договором, для відмови страховиком у страховій виплаті впливає на вартість страхової послуги, адже страхування майнових інтересів страхувальника з меншою кількістю передбачених договором підстав для відмови страховика в страховій виплаті зазвичай коштує дорожче за страхування з великою кількістю підстав для такої відмови.

Так, на практиці страховики включають до правил страхування, зокрема, ті підстави для відмови у здійсненні страхової виплати, які пов'язані з війною. Це означає, що не визнаються страховими випадки, які відбулися на території проведення бойових дій чи на окупованих територіях України [11]. Для прикладу, за договорами обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів не відшкодовується шкода, заподіяна в результаті ДТП, якщо вона сталася внаслідок військових конфліктів (ч. 32.9 ст. 32 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [12]). Здебільшого, аналогічні по своїй суті положення про те, що збитки, завдані внаслідок воєнних дій, не є страховим випадком, містяться і в інших нормативно-правових актах, що регулюють конкретні види страхування, а також в договорах добровільного страхування (страхування життя, страхування від нещасних випадків, медичне страхування, страхування здоров'я, страхування майна тощо). При цьому ключовим фактором є наявність причинно-наслідкового зв'язку між воєнними діями та завданими збитками, наприклад, поранення внаслідок обстрілу. Тобто сам по собі факт введення воєнного стану не може бути підставою для невизнання випадку страховим та відмови у здійсненні страхової виплати (страхового відшкодування).

Зазначене в повній мірі стосується і тих ситуацій, коли страховий випадок мав місце на території, що була окупована після початку війни. Тобто, факт настання страхового випадку на території, що була тимчасово окупована після 24 лютого 2022 року не може бути підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування. Так само, тимчасова окупація нових територій не має впливу

вати на дію договору страхування щодо об'єктів, які на такій території знаходяться (якщо договором страхування прямо не передбачено інше).

У даному контексті важливо вказати на те, що Національний банк України, як регулятор на ринку страхових послуг, з метою належного регулювання страхових правовідносин під час дії воєнного стану та забезпечення виконання сторонами договорів страхування взятих на себе зобов'язань, рекомендував страховикам спростити процедуру врегулювання випадків, що мають ознаки страхових, шляхом максимального використання електронних документів і копій необхідних документів у разі неможливості або ускладнення можливості отримання їх оригіналів, а також застосовувати інші засоби дистанційного врегулювання страхових випадків [13].

Таким чином, сфера страхування в Україні адаптувалася до нових обставин воєнного часу і пропонує споживачам страхових послуг спрощені процедури укладення та зміни договорів страхування, оптимізацію процесу врегулювання страхових випадків, а також нові програми страхування, актуальність яких диктується сучасними потребами [14, с. 229].

На сьогодні одним із важливих питань є питання покриття збитків та наслідків, які спричиненні війною. Так, на випадок пошкодження майна, заподіяння шкоди здоров'ю чи загибелі внаслідок воєнних дій існує окремий вид страхування воєнних ризиків, законодавче регулювання якого ґрунтується на нормах ст. 17 Конституції України, відповідно до якої захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Однак, ведення росією війни проти України без дотримання Женевської конвенції [15], тобто без правил, фактично унеможлиблює страхування від воєнних ризиків, щодо яких у такій ситуації досить важко провести необхідні актуарні розрахунки.

Загалом страховий ризик, відповідно до п. 64 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування», – це подія, на випадок виникнення якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання. Тобто у законодавстві ризик позначається як передбачувана подія, на випадок настання якої здійснюється страхування. У зв'язку з цим до страхових ризиків не можуть бути віднесені як події, які мають відбутися неминуче або у точно зазначений час, так і події, які, навпаки, відбутися не можуть.

Страховий ризик не повинен бути неминучим і невідворотним. Ймовірність, як ознака страхового ризику, означає насамперед можливість настання передбаченої договором події. Якщо настання тієї чи іншої події абсолютно виключене, то, відповідно, ризику не існує, і в цьому випадку й укладення договору не повинно мати місця. Якщо ж передбачена договором подія має неминуче відбутися, незалежно від бажання сторін, то і в цьому випадку укладання договору страхування буде суперечити його правовій природі. Тому, зважаючи на передбачену законодавством ознаку ймовірності, до страхових ризиків можуть належати як обставини, про які невідомо, настануть вони чи ні, так і обставини, настання яких неминуче, але невідомий момент їх настання. Неможливість настання страхового випадку викликає неможливість виконання страхового зобов'язання [2, с. 169].

Подія, що передбачається договором страхування, має бути випадковою, тобто її настання не повинно пов'язуватися з поведінкою учасників страхових правовідносин. Випадковість страхового ризику, в першу чергу, означає, що настання певної події не має залежати від волевиявлення учасників договірних страхових відносин. У зв'язку з цим однією із підстав відмови страховика від здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) є навмисні дії страхувальника (застрахованої особи, вигодонабувача), спрямовані на настання страхового випадку, або вчинення страхувальником (вигодонабувачем) навмисного злочину, що прямо веде до настання страхового випадку (п. 1 ч. 2 ст. 104 Закону України «Про страхування»). Тобто ознака випадковості, яка необхідна в страхуванні, має місце лише тоді, коли страховий випадок настає за відсутності вини страхувальника (застрахованої особи) у його настанні.

Важливо зазначити, що сьогодні, не зважаючи на те, що за стандартними правилами страхування, настання страхового випадку через воєнні дії є підставою для відмови у здійсненні страхової виплати, тобто події, пов'язані з війною, не визнаються страховими випадками, і, відповідно, ризики, пов'язані з ними, не визнаються страховими ризиками, деякі страхові організації прийняли рішення все ж здійснювати виплати у разі отримання цивільними особами ушкоджень внаслідок воєнних дій. При цьому прийняття рішення про покриття приймається за кожним випадком індивідуально з урахуванням усіх обставин [16]. Так, зокрема, страхова компанія INGO включає до страхових програм покриття шкоди, заподіяної життю та здоров'ю застрахованих осіб внаслідок

воєнних дій [17]. Дане покриття може входити до основних програм добровільного медичного страхування та страхування від нещасних випадків у корпоративному сегменті для цивільних осіб. Водночас окреме придбання такого ризику не передбачено. В програмах страхування від нещасних випадків покриття передбачає виплату грошового відшкодування у разі смерті та інвалідності 1–3 групи, що сталися внаслідок воєнних дій. При цьому страхова сума коливається в межах 50–150 тис. грн. Придбати покриття шкоди, заподіяної життю та здоров'ю застрахованих осіб внаслідок воєнних дій, можна на 3 місяці з можливістю його пролонгації.

Щодо страхування майна, в тому числі нерухомого, слід зазначити, що за загальним правилом, якщо пошкодження майна відбулося внаслідок воєнних дій, подія не визнається страховим випадком і страхова виплата страховиком не здійснюється. Не зважаючи на це, на сьогодні на ринку страхових послуг України деякими страховими організаціями [18] все ж покриваються майнові збитки, внаслідок воєнних дій. При цьому сума страхової виплати залежить від розміру шкоди, заподіяної будинку/квартирі, але не більше страхової суми, указаної у договорі страхування, за вирахуванням франшизи. Страховою організацією покривається вартість відновлюваних робіт та матеріали на його ремонт, а також внутрішнє оздоблення, побутову техніку, предмети інтер'єру, домашнього вжитку.

Деякі страхові організації [19] пропонують страхування ризиків війни у вигляді доповнення до існуючої програми страхування, що передбачає покриття таких ризиків, як тероризм, саботаж, бунти та/або страйки та/або громадські заворушення, навмисне пошкодження, заколот, революція і повстання, військовий та/або державний переворот, війна та/або громадянська війна. При цьому передбачається відшкодування збитків, понесених внаслідок: пошкодженням майна: рухомого та нерухомого, транспортних засобів (КАСКО), майбутнього врожаю, вантажів (товарів) під час перевезення, свійських тварин тощо; перерви у виробництві; відсутності або обмеженого доступу до застрахованого об'єкта; перенесення застрахованого об'єкта (виробничих потужностей) в інше місце; шкоди, нанесеної життю та здоров'ю персоналу.

У даному контексті вбачається, що страхування майна, активів, бізнесу, об'єктів дорожньої, транспортної та сільськогосподарської інфраструктури, інших об'єктів від воєнних ризиків

(військових дій, агресії (вторгнень або нападу збройних сил іноземної держави чи групи держав на територію України, окупації чи анексії частини території України), війн (оголошених чи неоголошених ворожих дій між двома чи більше народами, націями чи державами) могло б бути дієвим інструментом в системі заходів з відновлення економіки та відбудови знищених об'єктів.

В умовах потенційної ядерної небезпеки, зумовленої веденням активних бойових дій та ракетних обстрілів, використання ворогом хімічної зброї, впливу ядерної енергії, техногенних аварій, забруднення або зараження територій, особливого значення набуває ядерне страхування, як один із можливих засобів акумулювання значних грошових коштів, необхідних і достатніх для забезпечення відшкодування потенційної ядерної шкоди.

Водночас монопольне становище страхових компаній у сфері фінансового забезпечення відшкодування ядерної шкоди спонукає їх до встановлення досить великих ставок страхових премій, які мають тенденцію до збільшення. За цих умов видається виправданою ідея створення механізму накопичення страхових внесків, що спричинило виникнення ядерних страхових пулів – особливих об'єднань страхових організацій [20].

Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» [21], страхування відповідальності за ядерну шкоду, яку може бути заподіяно внаслідок ядерного інциденту, є обов'язковим у частині, не покритій іншими видами фінансового забезпечення. Порядок та умови страхування відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду визначаються органом, уповноваженим Кабінетом Міністрів України на здійснення виплат з відшкодування ядерної шкоди, за погодженням з Національним банком України. При цьому важливо, що страховик, який здійснює страхування відповідальності оператора ядерної установки, повинен мати ліцензію на здійснення діяльності із страхування за відповідним класом страхування та бути членом ядерного страхового пулу.

Мета формування ядерного страхового пулу полягає у координації діяльності його учасників та забезпечення фінансової надійності страхування. Водночас у більшості випадків сумарних коштів кожного національного пулу, як правило, недостатньо для покриття ядерного ризику, який вони беруть на себе, що змушує їх перестраховувати частину цього ризику у зарубіжних страхових пулах. Так, за договорами страхування відпо-

відальності за ядерну шкоду страховики, згідно зі ст. 7 Закону України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення», можуть укладати договори перестраховування із перестраховиками-нерезидентами, за умови відповідності таких перестраховиків вимогам законодавства та членства цих перестраховиків-нерезидентів у відповідних іноземних ядерних страхових пулах.

Загалом страхування великих об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури, високовартісних об'єктів неможливе без перестраховування, яке є незамінним класичним інструментом співфінансування виплат страхових відшкодувань, що використовується в усьому світі, механізмом, який забезпечує можливість планувати страхову діяльність та здатність страховиків здійснювати страхові виплати (страхові відшкодування).

Відповідно до п. 36 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування» перестраховування – це правовідносини з передачі перестраховальником (цедентом, ретроцедентом) та прийняття перестраховиком (цесіонером, ретроцесіонером) за плату ризику щодо виконання перестраховальником (цедентом, ретроцедентом) частини своїх обов'язків перед страхувальником та відшкодування витрат (здійснення виплат) на умовах, визначених договором перестраховування. Правовий інститут перестраховування, з одного боку, забезпечує фінансову спроможність страховика виконати взятє страхове зобов'язання перед страхувальником щодо виплати страхового відшкодування, щоб така виплата за страховими випадками не лягала непосильним тягарем лише на нього одного, а з іншого – посилює захист майнових інтересів страхувальників.

Згідно зі ст. 112 Закону України «Про страхування», перестраховальник має право передати повністю або частково свої зобов'язання за договором страхування перестраховику для відшкодування витрат перестраховиком шляхом укладення договору перестраховування відповідно до політики перестраховування, розробленої та затвердженої страховиком згідно з вимогами, встановленими нормативно-правовими актами Національного банку України.

Передача зобов'язань за договором страхування перестраховику здійснюється в один з таких способів або шляхом їх поєднання: 1) перестраховальник має право передати всі або окремі ризики за укладеним договором страхування, а перестраховик має право прийняти їх або відмовити в їх прийнятті (факультативне перестра-

хування); 2) перестраховальник зобов'язаний передати перестраховику в перестраховування всі або окремі ризики за договорами страхування, укладеними перестраховальником, а перестраховик зобов'язаний їх прийняти відповідно до умов договору перестраховування (облігаторне перестраховування). Важливо, що у разі банкрутства страховика виплата в обсязі зобов'язань перестраховика за договором перестраховування може здійснюватися перестраховиком безпосередньо страхувальнику, визначеному в договорі страхування, якщо такий обов'язок перестраховика визначено в договорі перестраховування.

Сьогодні, в контексті питання страхування військових ризиків, важливим є напрацювання державних програм страхування інвестицій, які б покривали військові ризики. Так, Національна рада з відновлення України пропонує донорам реалізувати ще до завершення війни одну з концепцій військового страхування як основу залучення інвестицій з метою покриття ризиків пошкодження внаслідок війни, у тому числі вторгнення, неоголошеної війни, громадянської війни, повстання, революції, державного перевороту, заколоту або військового перевороту, бунтів, страйків, громадських заворушень, терористичних актів, диверсії та протиправних дій третіх осіб під час війни [22]. При цьому одним із механізмів забезпечення страхування військових ризиків може стати створення трастового фонду із залученням міжнародних партнерів, зокрема, створення з міжнародною фінансовою організацією MIGA (Multilateral Investment Guarantee Agency) загального трастового фонду, за прикладом Ізраїля. Так, в Ізраїлі за спеціальною державною програмою страхування здійснюються виплати до 20 тисяч євро за втрачене майно через обстріли, а юридичні особи отримують відшкодування оціночної вартості об'єктів. Спеціальний державний страховий фонд фінансується коштом податку на майно та виплачує компенсації за шкоду, завдану бойовими діями. Спочатку оцінюються масштаби прямих збитків, після чого власник втраченого майна може обрати між фінансовою компенсацією (ринкова оцінка майна) та реставрацією (якщо йдеться про нерухомість) [23].

Власне, у зв'язку із відсутністю чіткого механізму компенсації витрат на відновлення об'єктів внаслідок бойових дій, вбачається, що для ефективного подолання наслідків війни необхідне чітке законодавче визначення меж відповідальності держави і страховиків за відшкодування завданих збитків. Це може бути досягнуто за допомогою

покладення частини відповідальності на страховиків у вигляді комерційного страхування в поєднанні з державним регулюванням даного виду страхування, аналогічно тому як здійснюється, скажімо, обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів. Тобто доцільним є запровадження субсидованої програми страхування [24].

Безумовно важливим питанням є також забезпечення системного підходу на створення умов для повоєнного розвитку сфери страхування шляхом вжиття заходів, що сприятимуть зростанню попиту на страхові послуги. Вочевидь пріоритетними будуть обов'язкові види страхування, банківське страхування (іпотека, застава, від нещасних випадків), страхування каско автомобілів та добровільне медичне страхування,

з'явиться необхідність страхування ремонтно-відновлювальних та будівельно-монтажних робіт, страхування некапітальних будівель для переселенців тощо.

Висновки. Сфера страхування в Україні адаптується до нових обставин воєнного часу і пропонує спрощені процедури укладення, зміни та припинення договорів страхування, оптимізацію процесу врегулювання страхових випадків, а також нові програми страхування, актуальність яких диктується сучасними потребами. За таких умов надзвичайно важливим є розроблення механізмів покриття військових ризиків, перспектив отримання компенсацій за втрати від бойових дій, відновлення економіки, захисту фізичних і юридичних осіб від фінансових втрат шляхом задіяння усього потенціалу інституту страхування.

Список літератури:

1. Закон України «Про страхування» від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення: 26.04.2024).
2. Міловська Н. В. Договірні зобов'язання зі страхування у цивільному праві України: проблеми теорії та практики: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 488 с.
3. Фесенко Н. В. Стан та перспективи функціонування страхового ринку України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 28–34.
4. Feyen E., Lester R., Rocha R. What drives the development of the insurance sector? 2021. URL: <https://opnknowledge.worldbank.org/handle/10986/3339?show=full> (дата звернення: 26.04.2024).
5. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 26.04.2024).
6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 26.04.2024).
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.04.2024).
8. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин. URL: <https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavvin-z-28-02-2022> (дата звернення: 26.04.2024).
9. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02 грудня 1997 року № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-vr#Text> (дата звернення: 26.04.2024).
10. Сobotник Р. В. Договір страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2015.
11. Антонів Р. Страхування під час війни. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/14/685760/> (дата звернення: 26.04.2024).
12. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01 липня 2004 року № 1961-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 1. Ст. 1.
13. Що потрібно знати небанківським фінансовим установам під час воєнного стану? URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/ofitsiyni-povidomlennya-vid-natsionalnogo-banku-onovlyuyetsya> (дата звернення: 26.04.2024).
14. Міловська Н.В. Особливості регулювання страхових відносин у період дії воєнного стану. *Правова система України в умовах воєнного стану: збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської, М. М. Хоменка*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.
15. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 21 жовтня 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 26.04.2024).
16. Страхування життя під час воєнного стану. URL: <https://uniqa.ua/blog/strakhuvannya-zhittya-pid-chas-voennogo-stanu-vazhlivi-pitannya-ta-vidpovidi/> (дата звернення: 26.04.2024).

17. Страхова компанія INGO надаватиме покриття воєнних ризиків у програмах особистого страхування. URL: <https://ingo.ua/novini/strakhova-kompaniya-ingo-nadavatime-pokrittya-vojennix-rizikiv-u-programax-osobistogo-strakhuvannya> (дата звернення: 26.04.2024).

18. Страхування житла під час війни. URL: <https://ic-misto.com.ua/indyvidualne-strakhuvannya/strakhuvannya-mayna/strakhuvannya-zhytla-pid-chas-viyny-na-terytoriyi> (дата звернення: 26.04.2024).

19. Страхуванн ризиків війни, тероризму та громадських заворушень. URL: <https://www.aon.com/ukraine/solutions/risk-insurance-solutions/terrorism-and-political-violence.jsp> (дата звернення: 26.04.2024).

20. Сушик О. Ядерне страхування в країнах Європейського Союзу: правові аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 92. С. 49–52.

21. Закон України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2021 р. № 2893-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text> (дата звернення: 26.04.2024).

22. Страхування від військових ризиків буде одним із наріжних пунктів Плану відновлення України. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/840843.html> (дата звернення: 26.04.2024).

23. Коваль Ю. Інвестиційні гарантії у проектах державно-приватного партнерства. URL: <https://jurimex.ua/ua/publication/inviestitsionnyie-gharantii-v-proiektakh-ghosudarstvienno-chastnogho-partnierstva> (дата звернення: 26.04.2024).

24. Нарис про відбудову України. 2022. URL: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf (дата звернення: 26.04.2024).

Milovska N.V. LEGAL REGULATION OF INSURANCE RELATIONS IN MILITARY CONDITIONS IN UKRAINE

In the article the features of the legal regulation of insurance relations during the period of martial law in Ukraine are defined, and also proposals for improving their legal regulation are provided. It has been established that in conditions of a large number of threats caused by war, the role of the insurance institution increases significantly in risk management and providing financial protection to individuals and legal entities from the consequences of adverse events. At the same time, it is justified that the mere fact of introducing martial law does not affect the validity of any contracts, including insurance contracts, under which the insured transfers, for a fee to the insurer, the risk associated with the insurance object, on the terms determined by the insurance contract or legislation, – all rights and obligations of the parties remain in force with certain reservations. In particular, the policyholder may be released from liability for late payment of insurance payments under the contract, and the insurer may delay the insurance payment due to force majeure circumstances, but will have to make it when the force majeure circumstances cease.

Attention is focused on the fact that the insurance sector in Ukraine in wartime conditions offers consumers of insurance services simplified procedures for concluding and amending insurance contracts, optimizing the process of settling insurance cases, as well as new insurance programs, the relevance of which is dictated by modern needs.

In the context of modern challenges, the importance of developing mechanisms for covering military risks, the prospects of receiving compensation for losses from military operations, economic recovery, and protecting individuals and legal entities from financial losses by using the full potential of the insurance institution is justified. It has been established that in order to effectively overcome the consequences of war, a clear legislative definition of the boundaries of responsibility of the state and insurers for compensation for damage caused is necessary, which can be achieved by assigning part of the responsibility to insurers in the form of commercial insurance in combination with state regulation of this type of insurance, that is, the introduction of subsidized insurance programs.

It was concluded that insurance of property, assets, business, road, transport and agricultural infrastructure, other objects against military risks (military actions, aggression (invasion or attack by the armed forces of a foreign state or group of states on the territory of Ukraine, occupation or annexation of part of the territory of Ukraine), wars (declared or undeclared hostile acts between two or more peoples, nations or states) could be an effective tool in the system of measures to restore the economy and restore destroyed objects.

Key words: legal regulation, insurance relations, insurance contract, legal certainty, martial law.

Урлюк М.В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Шевчук Л.М.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

РЕЄСТРОВАНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ПІДСТАВА СТВОРЕННЯ СІМ'Ї: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ І ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу реєстрованого партнерства як підстави створення сім'ї в Україні, дослідженню перспектив його запровадження і нормативного закріплення у вітчизняному правовому полі. Акцентовано увагу на необхідності вирішення проблем легалізації статусу фізичних осіб, які перебувають у незареєстрованих стосунках, шляхом запровадження таких форм організації сімейного життя, які б дозволяли цим особам максимально реалізувати особисті немайнові та майнові права й бути достатньо юридично захищеними державою. Вказано, що однією з таких форм організації сімейного життя, яка у перспективі може бути запроваджена в Україні, є інститут реєстрованого партнерства.

Проаналізовано визначення поняття «реєстроване партнерство» як добровільного сімейного союзу. Аргументовано, що визначення реєстрованих партнерів як членів сім'ї найкраще відображатиме юридичну природу й сутність цього інституту. Досліджено основні аргументи «за» і «проти» запровадження реєстрованого партнерства в Україні. Вказано на можливість вирішення питання легалізації партнерських відносин одностатевих і різностатевих пар, які не перебувають в офіційно зареєстрованих стосунках, на період дії воєнного стану та певний час після його закінчення шляхом прийняття відповідного підзаконного акта.

У висновках запропоновано авторське визначення поняття реєстрованого партнерства. Зауважено, що реєстроване партнерство може виступати самостійною підставою для створення сім'ї різностатевими парами, однак при реєстрації одностатевих відносин ймовірно виникнення труднощів стосовно створення сім'ї у зв'язку з питанням суперечності/несуперечності цієї підстави моральним засадам суспільства. Наголошено на актуальності запровадження в національному законодавстві реєстрованого партнерства як підстави створення сім'ї в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: реєстроване партнерство, сім'я, член сім'ї, шлюб, близькі родичі, одностатеві пари, різностатеві пари, дискримінація.

Постановка проблеми. Непрості соціально-економічні, політичні та військові реалії, у яких сьогодні перебуває Україна, ставлять перед національними органами влади завдання невідкладно й адекватно реагувати на потреби суспільства, пов'язані з проблематикою легалізації статусу фізичних осіб, які перебувають у незареєстрованих стосунках, і пропонувати такі форми організації сімейного життя, які б дозволяли цим особам максимально реалізувати особисті немайнові та майнові права й бути достатньо юридично захищеними державою. Однією з таких форм організації сімейного життя, досить давно відомою світовій та європейській практиці, і яка у перспективі може бути запроваджена в Україні, є інститут реєстрованого партнерства. Особливої актуальності

означені питання набувають й у зв'язку з необхідністю розв'язання низки складних ситуацій, які є результатом повномасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022 році – у випадку поранення, зникнення безвісти або загибелі фізичної особи їх партнери нерідко стикаються із труднощами при вирішенні майнових, пенсійних, спадкових та деяких інших категорій справ, пов'язаними передусім з відсутністю юридичного визнання їх статусу щодо пораненого, зниклого чи загиблого.

Також не менш важливою є потреба в ґрунтовному дослідженні реєстрованого партнерства як підстави створення сім'ї та його закріплення у вітчизняному законодавстві з огляду на надання Україні статусу держави-кандидата на членство в ЄС і перспективами набуття повноцінного

членства й необхідністю приведення національної нормативно-правової бази у відповідність до європейських підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці таких науковців, як С. Б. Булеца, К. Б. Дудорова, О. М. Калітенко, М. І. Лаптева, В. В. Надьон, Ю. О. Пилипенко, І. Е. Ревуцька, З. В. Ромовська, А. Л. Свящук та деяких інших. Водночас, хоча різні аспекти проблематики підстав створення сім'ї були й залишаються предметом уваги вчених, однак інститут реєстрованого партнерства, а також перспективи його запровадження і нормативного закріплення у вітчизняному правовому полі залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є проведення теоретико-правового аналізу реєстрованого партнерства як підстави створення сім'ї в Україні з метою формулювання обґрунтованих висновків і пропозицій щодо розвитку національного нормативного регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Важливим, хоча, на думку окремих експертів, і дещо неоднозначним, кроком на шляху юридичного унормування вирішення проблем легалізації стосунків різних категорій фізичних осіб в сучасних умовах стали розробка й подання на розгляд парламенту проекту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» (реєстраційний № 9103 від 13.03.2023) (далі – проект № 9103). Згідно з преамбулою проекту № 9103 «Цей Закон визначає правові та організаційні засади реєстрованих партнерств, правовий статус, особисті немайнові та майнові права і обов'язки реєстрованих партнерів, порядок і наслідки державної реєстрації та порядок припинення реєстрованого партнерства» [1]. Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього документа «реєстрованим партнерством є зареєстрований в порядку, визначеному цим Законом, добровільний сімейний союз двох повнолітніх осіб, однієї чи різної статі, в основі якого лежить взаємоповага, взаєморозуміння, взаємопідтримка, взаємні права та обов'язки» [1]. Одночасно в ч. 3 цієї ж статті встановлено, що «реєстровані партнери вважаються один щодо одного близькими родичами» [1].

Слід зауважити, що проблематика запровадження інституту реєстрованого партнерства в Україні тривалий час у різних варіаціях обговорювалася й досі залишається предметом дискусій серед вітчизняних науковців. Більше того, у Плані заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року в дру-

гому кварталі 2017 року передбачалося «розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема володіння та наслідування майна, утримання одного партнера іншим в разі непрацездатності, конституційного права несвідчення проти свого партнера» [2]. Такий проект Закону України «Про цивільне партнерство» був представлений 26.04.2017, й цивільне партнерство визначалося в ньому як відносини між фізичними особами однієї чи різних статей, оформлені у встановленому законом порядку [3, с. 17].

У рамках розробки законопроекту про легалізацію в Україні реєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар правознавцями був підготовлений проект Закону України «Про сімейне партнерство», у якому під останнім розумівся «сімейний союз двох осіб різної статі або однієї статі, укладений згідно з цим Законом» (ч. 1 ст. 1), а його державна реєстрація передбачалася як аналогічна державній реєстрації шлюбу (ч. 1 ст. 4) [4, с. 25, 26].

Оскільки жоден із названих проектів так і не був прийнятий, розроблення та подання на розгляд уряду законопроекту щодо усунення дискримінаційних положень, які можуть порушувати майнові та немайнові права партнерів, що не перебувають у шлюбі, а також запровадження інституту зареєстрованого цивільного партнерства було передбачено у п. 33 Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки [5].

Таким чином, як зауважувалося, нині на розгляді у Верховній Раді України перебуває проект № 9103. Не заперечуючи прогресивності та перспективності запровадження інституту реєстрованого партнерства у вітчизняному правовому полі, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження щодо його визначення в цьому документі. Дискусійним, на наш погляд, є визначення реєстрованого партнерства як «добровільного сімейного союзу» (ч. 1 ст. 1) з одночасною вказівкою у ч. 3 цієї ж статті на те, що «реєстровані партнери вважаються один щодо одного близькими родичами» [1].

Чинне законодавство України розмежовує такі категорії, як «член сім'ї» і «родич» або «близький родич». Такий підхід закріплено у нормах різних галузей права: конституційного (ч. 1 ст. 63 Конституції України), сімейного (ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 8,

ч. 1 ст. 9, Розділ V «Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів» й ін. Сімейного кодексу України (далі – СК України)), цивільного (п. 2 ч. 2 ст. 23, ч. 2 ст. 277, ч. 3 ст. 291 та ін. Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)), кримінального процесуального (п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України) тощо.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що більш вдалим було б сформулювати ч. 3 ст. 1 проекту № 9103 таким чином: «реєстровані партнери вважаються один щодо одного членами сім'ї». Реалізація такої пропозиції, вважаємо, не лише узгоджується з іншими положеннями проекту № 9103 й закріпленим у ньому розумінням реєстрованого партнерства як сімейного союзу, але й відповідає іншим нормам чинного законодавства, передусім сімейного та цивільного.

Крім цього, визначення реєстрованих партнерів саме як членів сім'ї краще відобразить юридичну природу й сутність цього інституту, а також дозволить у майбутньому уникнути можливих негативних наслідків, якщо такі особи вирішать змінити свій статус, наприклад, уклавши між собою шлюб. Адже згідно з ч. 2 ст. 1 проекту № 9103 «Реєстроване партнерство не є шлюбом та не є перешкодою для укладення шлюбу між реєстрованими партнерами за умови дотримання інших вимог, встановлених законодавством України. Укладення шлюбу між реєстрованими партнерами має наслідком припинення реєстрованого партнерства між ними» [1]. У зв'язку з цим, досить неоднозначною буде ситуація, коли особи з і статусу «близькі родичі» намагатимуться перейти до статусу «подружжя», й так само доволі складно спрогнозувати усі юридичні труднощі такого переходу.

Так само неоднозначним є закріплення у проекті № 9103 реєстрованого партнерства як такого союзу, в основі якого лежить «взаємоповага, взаєморозуміння, взаємопідтримка» з огляду на практичну неможливість визначити їх наявність або відсутність у кожній конкретній ситуації.

Аналізуючи реєстроване партнерство як підставу створення сім'ї, слід звернути увагу на те, що право фізичної особи на сім'ю незалежно від віку та стану здоров'я віднесене до особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи (ч. 1 ст. 291 ЦК України) [6]. Як первинний та основний осередок суспільства сім'я визначається й у ч. 1 ст. 3 СК України, а право особи на сім'ю закріплене у його ст. 4 [7]. Одночасно статтею 3 СК України встановлено, що «Сім'ю складають особи, які спільно проживають,

пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» (ч. 2) та «Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» (ч. 4) [7].

Як вбачається з останнього положення, перелік підстав для створення сім'ї у вітчизняному сімейному законодавстві є невичерпним, що потенційно дозволяє включати до їх системи й реєстроване партнерство, передбачене проектом № 9103, тим більше що в цьому акті воно визначається саме як «добровільний сімейний союз».

Думки стосовно збільшення кола підстав для створення сім'ї в українському законодавстві, у тому числі враховуючи й реєстроване партнерство, неодноразово висловлювалися ученими. Так, О. М. Калітенко акцентує увагу на тому, що в сучасних умовах існує життєва необхідність перегляду усталених категорій організації сімейного життя з метою розширення змісту, форм та способів організації сімейного життя, а також «...встановлення належної державної гарантії реалізації права фізичної особи на сім'ю» [8, с. 442]. Учена констатує: «Від того, що законодавець не визнає права і обов'язки осіб, які знаходяться у незареєстрованих одностатевих чи різностатевих стосунках, таких стосунків не стає менше або більше. Проживаючи в таких союзах кожна фізична особа за власним бажанням реалізує своє особисте немайнове право на сім'ю. ... це право є природним і включає можливість обирати партнера та можливість вибору форм організації сімейного життя» [8, с. 441].

Досліджуючи правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС, І. Е. Ревуцька також робить подібні висновки: «Інститут зареєстрованого партнерства є невідзначеною у національному законодавстві України але поширеною у праві країн-членів ЄС підставою створення сім'ї. Інститут зареєстрованого партнерства не є суто сімейно-правовим інститутом і має розглядатися насамперед у контексті статевого права людини. Інститут зареєстрованого партнерства є окремим правовим інститутом та окремою підставою створення сім'ї і він не має прирівнюватись до шлюбу або фактичних шлюбних відносин» [9, с. 178].

Дійсно, реєстроване партнерство не розглядається як шлюб, про що прямо вказується у ч. 2 ст. 1 проекту № 9103. Водночас слід наголосити, що основним обмеженням в переліку підстав для створення сім'ї в ч. 4 ст. 3 СК України

є положення, що вони повинні бути «не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства» [7]. Визначаючи зміст такого специфічного регулятора сімейних відносин, як моральні засади суспільства, автори коментарю до СК України вказують, що «... моральними засадами нашого суспільства не сприймаються одностатеві шлюби, шлюби між родичами першого ступеня споріднення... тощо» [10, с. 9–10].

Отже, з упевненістю можна стверджувати, що в умовах сьогодення, ураховуючи світовий і європейський досвід, реєстроване партнерство (за умови прийняття відповідного закону) може виступати самостійною підставою для створення сім'ї. Жодних перепон для цього у випадку реєстрації партнерства особами різної статі не виникає. Складнощі стосовно створення сім'ї можуть бути лише у випадку реєстрації одностатевих відносин, адже тоді може постати питання про суперечність/несуперечність їх моральним засадам суспільства, навіть не зважаючи на те, що реєстроване партнерство, як аргументувалося вище, не є шлюбом з позицій чинного законодавства України.

Прийняття проекту № 9103 доволі неоднозначно сприйнялося в Україні: низка аргументів як «за», так і «проти» реєстрованого партнерства неодноразово висловлювалися різними суб'єктами – як органами державної влади, так і представниками громадськості та окремими громадянами. Разом з тим, більшість експертів усе ж схиляється до тієї думки, що в сучасних умовах запровадження інституту реєстрованого партнерства є вкрай необхідним. З цього приводу влучним є зауваження О. М. Калітенко з приводу того, що «... світовий і зокрема європейський, досвід, безспірно свідчать про те, що коло відносин цивільного партнерства довго і усталено існує в суспільному житті. Саме тому не звертати увагу і залишати його без належного правового регулювання є неправильним» [8, с. 441]. Підтримуємо таку позицію дослідниці та вважаємо, що в умовах запровадженого в Україні воєнного стану розгляд і подальше правове закріплення інституту реєстрованого партнерства, як ніколи раніше, є актуальним, потрібним і таким, що дозволить вирішити значний масив наявних особистих та соціально-економічних проблем багатьох громадян нашої держави.

Аргументи на користь прийняття проекту № 9103 досить концентровано відображені його ініціаторами у пояснювальній записці до документа, а саме: 1) реєстроване партнерство мож-

ливе для партнерів однієї статі; 2) воно може виступати альтернативою для тих пар різної статі, які не сповідують ту чи іншу релігію чи вірування, або ж не бажають реєструвати свої відносини у формі шлюбу через будь-які інші причини; 3) швидша (у порівнянні зі шлюбом) процедура реєстрації та спрощений порядок розірвання реєстрованого партнерства; 4) нагальність потреби в запровадженні інституту реєстрованих партнерств у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну й необхідністю захисту прав військових і цивільного населення, які мають партнерів чи партнерок однієї з ними статі [11].

Прихильники іншої точки зору виступають категорично проти прийняття проекту № 9103, так само наводячи в обґрунтування своєї позиції ті чи інші твердження. Так, наприклад, Р. Кухарчук, аналізуючи цей акт, стверджує, що «Документ вражає кількістю норм, які прямо суперечать Конституції України, Сімейному кодексу та всьому духу чинного українського цивільного законодавства» [12]. Аргументуючи свою думку, названий автор говорить про «атаку на інститут шлюбу і сім'ї» з міркувань того, що одностатеві стосунки «... суперечать цінностям, моралі і традиціям українського народу. А тому ... не можуть бути підставою для виникнення «сімейного союзу» [12]. Крім цього, Р. Кухарчук припускає й можливі зловживання у випадку отримання відповідного статусу з боку реєстрованих партнерів: один зі способів ухиляння від сплати податків шляхом переоформлення майна на партнера чи спроби ухилитися від військової служби у зв'язку з його станом здоров'я. Такі варіанти, звісно, не виключаються, однак, на нашу думку, не можуть бути достатньою підставою для відмови від запровадження реєстрованого партнерства щонайменше з огляду на те, що подібні зловживання сьогодні існують і при укладенні шлюбу між чоловіками й жінками.

Водночас можна погодитися із твердженням Р. Кухарчука про те, що в Україні наявна правова база, яка містить широкий спектр можливостей для договірного врегулювання майнових питань в порядку цивільного законодавства для усіх категорій громадян, у тому числі й між партнерами однієї статі. Дійсно, низку питань майнового та іншого характеру між одностатевими парами можна вирішити за допомогою норм вітчизняного цивільного законодавства шляхом укладення договору, заповіту, представництва, опіки й піклування тощо.

Отже, як прихильники прийняття проекту № 9103, так і його критики висловлюють цілий

комплекс аргументів на користь своєї позиції. Однак значна частина представників органів державної влади, а також багато експертів вважають необхідним належне врегулювання відносин різних категорій осіб у формі реєстрованого партнерства з метою створення в Україні ще одного дієвого інструменту захисту прав людини, який успішно реалізується в сучасних цивілізованих країнах. Особливої актуальності запровадження інституту реєстрованого партнерства набуває і з огляду на потребу в усуненні дискримінаційних підходів у ставленні до різних осіб в Україні, що прямо впливає із сучасних міжнародних та європейських тенденцій, а також із практики Європейського суду з прав людини.

Хоча у висновку Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу щодо проєкту № 9103 вказано, що наразі Україна не має конкретних міжнародних зобов'язань щодо обов'язку врегулювати на законодавчому рівні правовідносини реєстрованих (цивільних) партнерств [13], однак у червні минулого року Європейський суд з прав людини визнав порушення Україною права одностатевої пари (А. Маймулахіна й А. Марківа), які не можуть укласти шлюб у країні та стикаються з дискримінацією. У своєму рішенні Суд практично зобов'язав державу визнати цивільні партнерства для одностатевих пар з тих міркувань, що відсутність в Україні законодавчого регулювання одностатевих відносин є порушенням ст. 8 («Право на особисте сімейне життя») і ст. 14 («Заборона дискримінації») Європейської конвенції з прав людини [14]. Подібні рішення за останні кілька років Європейський суд з прав людини виніс стосовно різних європейських країн (наприклад, Італії та Греції) і так само встановив порушення ст. ст. 8 і 14 Європейської конвенції з прав людини у тих державах, де права одностатевих пар не були забезпечені.

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що Україна, проголосивши як свій пріоритет курс на євроінтеграцію, все ж повинна прийняти нормативний акт, який би врегулював питання легалізації стосунків різних категорій фізичних осіб (одностатевих чи різностатевих пар), які не можуть чи не мають бажання офіційно оформити свої відносини у рамках діючого вітчизняного правового поля. Проєкт № 9103, звісно, не є панацеєю, особливо зважаючи на ті зауваження, які були висловлені щодо нього з приводу застосованої термінології, визначення статусу реєстрованих партнерів, правових наслідків державної реєстрації тощо.

Врегулювати означену проблематику можна й за допомогою іншого законодавчого акту, який би враховував конструктивні зауваження та належним чином вирішував питання легалізації партнерських відносин одностатевих і різностатевих пар, які не перебувають в офіційно зареєстрованих стосунках. Більше того, на нашу думку, на період дії воєнного стану та певний час після його закінчення регламентація цих питань можлива за допомогою підзаконного акту. Наприклад, всупереч положенням ч. 1 ст. 34 СК України, якою встановлено, що «Присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою» [7], 07.03.2022 було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 213, у якій передбачено наступне: «державна реєстрація шлюбу, якщо один із наречених є військовослужбовцем Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Національної гвардії, іншого утвореного відповідно до законів України військового формування..., поліцейським, особою рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби, особою начальницького складу Національного антикорупційного бюро, Бюро економічної безпеки або працівником закладу охорони здоров'я, може проводитися... без особистої присутності такого нареченого (нареченої)» [15].

Вважаємо, що подібна практика може бути застосована й щодо реєстрованого партнерства в умовах воєнного стану, щонайменше до тих же категорій осіб, які визначені у вказаній постанові. Це дозволить частково вирішити питання легалізації партнерських відносин одностатевих і різностатевих пар, які не перебувають в офіційно зареєстрованих стосунках, а також сприятиме виявленню можливих недоліків, які будуть усуватися при прийнятті у подальшому відповідного нормативно-правового акту й для інших категорій населення.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки. По-перше, пропонуємо розуміти реєстроване партнерство як «зареєстрований у встановленому порядку добровільний сімейний союз двох повнолітніх осіб, однієї чи різної статі, в основі якого лежать взаємні права та обов'язки, який спрямований на створення сім'ї. Реєстровані партнери вважаються один щодо одного членами сім'ї».

По-друге, у випадку прийняття відповідного нормативного акта (чи законодавчого, чи підза-

конного) реєстроване партнерство може виступати самостійною підставою для створення сім'ї різностатевими парами. Однак при реєстрації одностатевих відносин ймовірно виникнення труднощів стосовно створення сім'ї у зв'язку з питанням суперечності/несуперечності цієї підстави моральним засадам суспільства.

По-третє, необхідність запровадження в національному законодавстві інституту реєстрованого партнерства як підстави створення сім'ї особливо актуалізується в умовах воєнного стану в Україні. Реєстроване партнерство можливе для партнерів однієї чи різних статей, які з різних причин офіційно не реєструють свої відносини. За допомогою реєстрованого партнерства досягається належний рівень юридичного захисту з боку держави для таких осіб; забезпечується рівність прав

і свобод усіх категорій громадян; зменшується рівень нетерпимості та дискримінації (передусім за ознакою сексуальної орієнтації людини) окремих вразливих груп населення; здійснюється позитивний вплив на імідж України в міжнародному співтоваристві в контексті євроінтеграційного вектору її розвитку; вирішується низка соціально-економічних (у тому числі майнових, податкових, сімейних, пенсійних та ін.) проблем реєстрованих партнерів, які потребують легалізації свого фактичного статусу.

По-четверте, за своєю юридичною природою реєстроване партнерство не є шлюбом, однак є підставою для створення сім'ї. Реєстроване партнерство не є суто сімейно-правовим інститутом та в першу чергу повинне розглядатися в контексті прав людини.

Список літератури:

1. Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1681894> (дата звернення: 16.05.2024).
2. План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1393-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2024).
3. Булеца С. Б. Цивільне партнерство: види та особливості. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 27. С. 16–21.
4. Збірник матеріалів щодо запровадження реєстрованого партнерства в Україні. Київ : Центр «Наш світ», 2016. 32 с. URL: https://gay.org.ua/publications/civil_partnership_propositions2016.pdf (дата звернення: 22.04.2024).
5. План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.06.2024).
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.06.2024).
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 21.06.2024).
8. Калітенко О. М. Цивільне (громадянське) партнерство як спосіб реалізації права фізичної особи на сім'ю. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса). У 2 т. Т. 2. / Відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 440–442.
9. Ревуцька І. Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС: порівняльно-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
10. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Станом на 15 вересня 2021 року / За заг. ред. Журавльова Д. В. Київ : «Видавничий дім «Професіонал», 2021. 520 с.
11. Пояснювальна записка до проекту Закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1681896> (дата звернення: 24.06.2024).
12. Кухарчук Р. «Одностатеві партнерства»: повний розтин законопроекту № 9103 і його шокуючий зміст. URL: <https://vsirazom.ua/cabinet/odnostatevi-partnerstva-povnij-roztin-zakonoprojektu-9103-i-jogo-shokuuyuchij-zmist/> (дата звернення: 25.06.2024).
13. Висновок Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу щодо проекту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» (р. № 9103 від 13.03.2023, н. д. Совсун І. Р. та ін.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1763511> (дата звернення: 16.02.2024).
14. Справа «Маймулахін і Марків проти України» (Заява № 75135/14). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO001797> (дата звернення: 07.05.2024).
15. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2024).

Urliuk M.V., Shevchuk L.M. REGISTERED PARTNERSHIP AS A BASIS FOR CREATING A FAMILY: PROSPECTS FOR INTRODUCTION AND LEGAL REGULATION IN UKRAINE

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the registered partnership as a basis for creating a family in Ukraine, to the study of the prospects for its introduction and normative consolidation in the domestic legal field. Attention is focused on the need to solve the problems of legalizing the status of natural persons who are in unregistered relationships by introducing such forms of family life organization that would allow these persons to maximally realize personal non-property and property rights and be sufficiently legally protected by the state. It is indicated that one of such forms of family life organization, which in the future can be introduced in Ukraine, is the institute of registered partnership.

The definition of the concept of “registered partnership” as a voluntary family union is analyzed. It has been argued that defining registered partners as family members would best reflect the legal nature and essence of this institution. The main arguments “for” and “against” the introduction of a registered partnership in Ukraine have been studied. It is pointed out the possibility of solving the issue of legalization of partnerships of same-sex and opposite-sex couples who are not in an officially registered relationship, for the period of martial law and a certain time after its end by adopting a corresponding by-law.

The author’s definition of the concept of registered partnership is proposed in the conclusions. It is noted that a registered partnership can act as an independent basis for the creation of a family by different-sex couples, however, when registering a same-sex relationship, difficulties are likely to arise in relation to the creation of a family in connection with the issue of contradiction/non-contradiction of this basis with the moral principles of society. The relevance of the introduction of registered partnership in national legislation as a basis for creating a family in the conditions of martial law in Ukraine is emphasized.

Key words: *registered partnership, family, family member, marriage, close relatives, same-sex couples, opposite-sex couples, discrimination.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

UDC 346.7

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/10>

Zahnitko O.P.

State Organization “V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine”

CONTENT ANALYSIS OF THE COMMUNICATIONS BY THE FINANCIAL INSTRUMENTS RISK REGULATORS IN BELGIUM AND THE NETHERLANDS: CASE STUDY FOR ENERGY MARKETS IN UKRAINE

The NSSMC needs to enhance its communication strategies to bridge the gap with EU practices. This article reviews communication strategies from Belgium’s Financial Services and Markets Authority (FSMA) and the Dutch Authority for the Financial Markets (AFM). These models offer lessons for Ukraine, despite geographical and cultural differences, due to their effective handling of both financial and physical energy products. This article is part of a series examining the communication frameworks of EU regulators, including Germany’s BaFin and the European Securities and Markets Authority (ESMA), and analyzing Ukrainian laws to recommend improvements for NSSMC.

To achieve EU membership, Ukraine must implement the EU acquis, particularly in commodity markets. This task includes not only adopting supranational rules for a single market but also strengthening market integrity and transparency, which in a large part concern communications and other information flows. The EU markets, particularly those in the Netherlands and Belgium are good models of communication between regulator and market participants based on the existing channels, their consistency and the market awareness. Unlike the gradual development in mature EU markets, Ukraine must adopt the changes rapidly, but the transposition should be tailor-made in order to be sustainable. Effective communication is crucial for explaining laws, regulatory models, and policies to market participants and other stakeholders, including national government bodies and international counterparts, and the NSSMC needs to mirror the best practices in communication with its counterparties to avoid misunderstandings and/or cultural conflicts that may cost the funds or other means of support. Implementing large amount of the EU rules necessitates optimization of those limited resources that NSSMC has; careful long-term planning is also helpful in avoiding overlaps of complex legal policies at interplay on the wholesale energy products market and financial instruments market.

Ukraine should adopt an objective-linked approach that build trust and engage market participants, learning from the gradual development of markets in the Netherlands and Belgium but accelerating it in line with accession benchmarks. Strategic communication channels, including targeted meetings and public reporting on governance and performance as they made by AFM and FSMA, social media, newsletters, and public engagements are valuable tools for disseminating critical information that enhance transparency and trust in the market. Interesting quality measurement tool would be the NSSMC standard of disclosure in the annual report that follows and exceeds the reporting of the company with publicly traded shares: the approach of AFM that helps assess the time and work required from the market participant to comply – «do unto thyself as they want others do unto themselves» kind of rule.

Key words: regulatory communication, market governance, energy markets, wholesale energy product, Financial Services and Markets Authority, FSMA, the Dutch Authority for the Financial Markets, AFM, National Securities and Stock Market Commission, NSSMC.

Introduction. Ukraine strives to become a Member State of the European Union and, upon fulfilment of the undertakings pursuant to the Association Agreement [1] has started, as of June 25, 2024, negotiations on the accession treaty [2]. As a part of the accession exercise, Ukraine will need to implement the EU *acquis*, in particular, what concerns commodity markets, it will be not only the transposition of some supranational rules on the functioning of single market, but also a significant institutional and regulatory strengthening of the market integrity and transparency. With respect to the physically settled wholesale energy products, *acquis* consists of primary REMIT II [3] and secondary implementing acts, whereas financially settled contracts require to implement Market Abuse Regulation (MAR) [4], Directive on markets in financial instruments (MiFID II) [5], Regulation on markets in financial instruments (MiFIR) [6] and Regulation on OTC derivatives, central counterparties and trade repositories (EMIR) [7] and underlying technical standards. The National Securities and Stock Market Commission, Ukrainian capital markets and organized commodity markets authority (NSSMC) will lead in a transparent and unbiased manner, development of the financial risk mitigation for the commodity markets, in particular, energy market [8]. Prior to the accession, if the foregoing accession treaties are of any guidance, Ukraine will have to become a smaller version of the EU [9], which uses complex interplay of various pieces of regulation, policies and institutional action to make energy trading “an engine for fair competition”, which benefits consumers. Institutional and technical capacity of NSSMC should be strengthened with respect to regulation, oversight and enforcement of the organized commodity markets through the trading venues as well as foundational, for the electricity and the natural gas markets, definition of the wholesale energy product in its ‘dichotomy’ with financial instrument notion. Development of the new market models, instruments and practices, closing the gap between the EU and Ukrainian with regard to licensing, registration, supervision, regulation and control of trading and clearing venues, members and brokers. Better trade execution, combating price manipulation, futures contract design – all this and foregoing will have to take place more or less simultaneously unlike the mature markets in the EU, where the process was gradual and sustainable, because it was built on the tested ground with sufficient time to achieve the objectives. The mature markets of the EU, however, may demonstrate the result of the development that can

turbocharge the reform in Ukraine. This article reviews the communication channels between the market participants and the regulators, specifically, Financial Services and Markets Authority (FSMA), Belgium [10] and the Dutch Authority for the Financial Markets (AFM), The Netherlands [11]. Despite obvious geographical, demographical and cultural (especially in legal culture) differences between BeNeLux and Ukraine, the object of the content analysis is chosen based on the praised liquidity of the market and full product line on the energy markets – that is, unlike Central Europe, both Dutch and Belgian market boast financial and physical products.

Research background and objectives. Of course, the appropriation of the mature markets’ experience should be implemented in stages, it cannot be rolled out at once. Noteworthy, that NSSMC or any other institution manifests itself through the communication [12]. An important difference between Ukraine and the EU market authorities, especially mature market like the Netherlands and Belgium is that AFM and FSMA can emulate organizing effort tailored for the objective, whereas Ukrainian NSSMC does not demonstrate, in public opinion, apparent ‘political commitment’, despite being relatively competent and well-equipped. The working hypothesis is that the gap can be closed by NSSMC by mastering communications, in particular, replicating, with appropriate modifications, the structure, procedure and safeguards of the communications channels used by AFM and FSMA. This article is a part in a series of research papers that examine communication framework of the EU regulators, other parts covering communication protocols of the Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht (BaFin), Germany [13], communications channels by the European Securities and Markets Authority (ESMA) [14] and, finally, critical analysis of Ukrainian laws and recommendations on the NSSMC communications channels.

Main purpose of the communications is, in essence, is explanation of the laws, regulatory models, legal policies, governance etc. to the addressees – first of all, market participants, but also other stakeholders – in Ukrainian context, that would be national government bodies, to whom NSSMC reports – Verkhovna Rada, President of Ukraine, peer domestic political and regulatory bodies that operate in the adjacent or overlapping markets – National Bank of Ukraine (NBU), Anti-Monopoly Committee of Ukraine (AMCU), in the context of the wholesale energy products – National Commission on the State Regulation of Energy and Utilities (NEURC)

and the Ministry of Energy of Ukraine. Another important category is external counterparties that support Ukraine in its transition to the free commodity markets and mature financial markets – Bretton Woods institutions (International Monetary Fund, World Bank group) as well as specialized cooperation platforms, such as ESMA and the peer national regulators in the EU, including the AFM, FSMA and BaFin that lend the support to the NSSMC and evaluate the achievement of NSSMC in implementing the EU acquis. Explaining to the external stakeholders with conflicting interests has always been difficult, explaining complex rulesets is more than challenging. Organizational communications have been subject to a number of research and institutional theory had been developed to propose main causal links between sustainability of the institutions and the success of its communications [15]. The peer legal scholars has been paying attention to the academic and legislative developments on communications with the market participants and the investors in their jurisdictions, with a number of publications devoted to the practices of the world's leading market in the U.S.A by A. Estreicher [16], D. Remund & K. Kuttis [17], as well as by E. Wymeersch on the EU [18].

NSSMC as a regulator has not been subject of specific research with respect to its communications capacity, strategy and practices, neither comparative study has undertaken that focused on the communications channels of the NSSMC and peer regulators, although a few publications on the comparative study attempts of the institutions had been made, in the recent years, by A. Bosak & Yu. Doinik [19], N. Kovalko [20], V. Poliukhovych [21] and others. None, however, concerned authority of NSSMC in the area of the commodity markets generally or energy markets specifically.

Findings. The securities authorities in the EU effectively establish boundaries for the wholesale energy products, such as thresholds and triggers that make such products financial instruments. Therefore, albeit through negative definition, the wholesale energy products fall within the scope of supervision of the NSSMC as well as said authorities. AFM, FSMA and NSSMC are all members of the international bodies that coordinate supervision at a global level, such as the International Organization of Securities Commissions (IOSCO) and the International Organization of Pension Supervisors (IOPS). In addition, they also meet through the operation of the European Securities and Markets Authority (ESMA) and of the European Insurance and Occupational Pensions Authority

(EIOPA), within the framework of the Ukraine – EU Association Agreement [1].

Effective communication strategies emphasize proactive engagement, standardized channels, and ongoing dialogue with market participants to ensure regulatory coherence and foster trust in the supervisory process. The protocols include stakeholder consultations, and transparency initiatives in Ukraine. By addressing identified gaps and leveraging best practices from EU institutional communication paradigm, the NSSMC can create a communication ecosystem that empowers market participants, enhances regulatory compliance, and drives sustainable market development.

AFM Communications with the Market. The Dutch financial regulatory authority, AFM, adopts a proactive approach in cooperating with market participants, particularly in market surveillance and combating commodity and financial market disruptive behaviors. Market participants play a crucial role in preventing and detecting market manipulation and insider trading by submitting reports of the alleged wrongdoing. Since July 2, 2016, market operators, investment firms operating a trading venue, and individuals brokering or executing transactions on a commercial basis are required, in accordance with Article 16, paragraphs 1 and 2 of the Market Abuse Regulation (MAR) [4], which in the Netherlands took a form very much like Suspicious Transaction and Order Reports (STORs) in Germany [22] and a general feature of EU regulations to prevent financial market abuse.

Incidents and wrongdoings of interest to AFM refer to situations and issues within the company or the sector that may negatively affect competition, interests of the consumers or the public coffers. Wrongdoing encompasses any actions by counterparties, officers and directors of the market participants concerned, company as a whole or its employees; the incident is worth reporting if the facts suggest that consequences may undermine confidence in the company or in the market. Additionally, incidents within a market participant's organization that negatively impact or may impact the trustworthiness of policymakers, ethical business practices, controlled operations, or the continuity of the business are considered wrongdoings.

Anyone who identifies wrongdoing in the financial services sector can report it to the AFM. The notification report can mention companies, their employees or consumers interacting with these companies.

Notifiable to AFM wrongdoings include a set of the categories: major flaws in the business process,

such as record-keeping or recruitment policies; new financial instruments and offers to the customers that do not serve the client's best interest, poor or unusual advice to retail customers, knowledge (not a speculation) about someone committing administrative or criminal offense in the sector (including fraud, forgery, swindling), discriminatory or competition distorting practices, civil fraud, forgery, or swindling, unauthorized marketing including cold calling, unusual or unauthorized fees and commissions [23]. Unlicensed commercial activities or violation of the terms of the license (actual or potential), unqualified personnel that advises or brokers the products, persons with criminal record that are not registered with the AFM but controlling, secretly or indirectly, the company (the so-called 'straw man' structure) [23]. The reporting system allows to make anonymous notification or use the information without disclosing the whistleblower. However, the due process requirements may lead to disclosure of the whistleblower's identity in case the latter did provide the personal details but chosen not to be mentioned in the public part of the process. To improve the personal data protection, the AFM, pursuant to the changes in legislation effective as of the end of 2021. As a result, the AFM no longer uses public online services such as WeTransfer, Dropbox, Google Drive and Microsoft One Drive for the suspicious transaction reporting. It is possible only to exchange files with the AFM via Cryptshare software that is specifically designed to delete the personal traits of the notifying person.

The AFM reviews all STORs and other notifications received from market participants and determines the most appropriate response. The AFM maintains constant contact with market participants to improve their level of surveillance and the quality of their STORs.

AFM Market feedback communications channels. The AFM closely interacts with market participants supervised in the Netherlands through various communication channels, including periodic meetings and on-site visits. These channels facilitate dialogue and collaboration between the regulatory authority and market participants, addressing concerns related to suspicious behavior in the market. Through these meetings, market participants can provide insights into their surveillance systems and STOR procedures, while the AFM shares its surveillance findings and expectations. This open line of communication fosters transparency, enhances regulatory oversight, and helps ensure the integrity and stability of the markets under oversight of the AFM.

AFM Disclosure to the Market. Due to its obligation to professional secrecy, the AFM refrains from disclosing detailed information about its actions in specific cases. However, the AFM provides feedback on the quality of reports, such as STORs submitted by market participants, when necessary. This feedback mechanism enhances the quality of reports and fosters more efficient communication between the AFM and market participants.

The AFM Market Watch is a periodic newsletter published online and circulated via e-mail, which serves as one-way communication channel between market participants and the regulatory authority on the comprehensive coverage of current capital markets and organized commodity market topics [24]. It delves into subjects such as MAR [4], MiFID II [5] and transaction reporting under MiFIR [6], offering insights and analysis on relevant developments. The AFM Market Watch contains observations and findings on contemporary capital market developments, utilizing data analyses to inform both market participants and the regulatory authority.

Additionally, amidst volatile energy and capital markets in 2022–2023, the AFM sent informative emails to targeted groups of market participants, including commodity traders and specific asset managers, providing relevant insights and guidance on complying with Article 16 MAR.

Strategic Messages to the Market Participants. AFM publishes its vision in the form of the annual agenda [25], whereas results of the foregoing calendar year are summarized in the annual report [26]; both documents reflect summary and forward-looking vision on the major trends and risks in the sector, the priorities and activities of the consecutive 24 months around the present day. Agenda for 2024, for example, contains key developments, annual strategy, transversal objectives, sectoral and general priorities for AFM as a mega-regulator: asset management, audit, capital markets, financial sector (in Ukraine, functions of the AFM are split between NSSMC and the NBU). 2023 annual report, accordingly, is a reflection on the achievements, evaluation against the objectives set, sector specific and cross-sectoral in terms of stakeholder dialogue, assessment of individuals and organizations, as well as disclosure on the AFM itself – very similar, structurally, to public disclosure by the company with publicly traded shares. Interestingly, in the public interest, the AFM also discloses its external KPIs and self-evaluation in the appendix to the general reform. The annual report and annual agenda are the most comprehensive documents that are based

on the mid-term triannual strategy, also publishable, which provides a larger overview of the vision, for example, the AFM 2023–2026 strategy was summarized as a “*need to become more versatile and inquisitive as an organization, hire motivated and talented staff and make use of high-quality data and IT facilities. This will help us take a risk-based, data-driven and result-oriented approach to our supervisory role*” [27]. The updates on the strategic course are communicated to the external stakeholders through the Trend Monitor [28] – booklets with topical or cross-sectoral summaries, mapping for risk and regulatory developments.

AFM InnovationHub. The InnovationHub is a collaborative information desk established by the AFM jointly with De Nederlandsche Bank (DNB) and the Netherlands Authority for Consumers & Markets (ACM), which ensures fair competition between businesses and protects consumer interests [29]. The knowledge hub offers support to new and pre-existing legal entities and entrepreneurs with questions about supervision and regulations concerning innovative financial products and services, including the trading strategies and their compliance with the competition rules as well as financial services markets restrictions. The InnovationHub is accessible to the enquirers, regardless of whether they are subject to supervision to either of the regulators; the experts from both financial regulators will provide market participants with quick and adequate support, albeit their advice and communications will be informal, they specifically exclude formal opinions or detailed consultations. For a formal opinion, e.g. on the scope or interpretation of the particular piece of legislation, the applicant needs to go through the regular channels and expect regular speed of response. Worth emphasizing that the InnovationHub is not a ‘Regulatory Sandbox’ in which laws and regulations are (temporarily) set aside or lifted, the hub is rather an access to the experts that are most capable of rethinking the business models, products and services within an effective legal frameworks in its entirety. Where needed, the DNB and the AFM will bring the issue of equal treatment for the innovative products, services and business models to the attention of other peers – national and supranational supervisors in the EU and beyond.

Informal communication in the InnovationHub is supported by non-disclosure of the information received from the market participants, except on the aggregated basis; another potential reflection on the new experiences and data processed would be in the Q&As on the website of the InnovationHub.

AFM Consultations with the market. The AFM employs a three-layered consultation structure: strategic, stakeholder and expert. Strategic consultations are held in the informal management forum to discuss relevant developments and their medium-term implications, often with only one market participant present or the largest players from the industry, e.g., the largest trading venue, the largest trader, the largest producer (issuer). Annual consultations with CEOs of leading market parties are held to obtain feedback on the AFM’s supervisory tasks, priorities, and development of supervision.

Stakeholder consultations are conducted with the ‘Advisory Panel of Representative Organisations’ to discuss policy intentions and the budget. They can be roughly compared to the self-regulated organizations in Ukraine, although such business amalgamations do not earn special status under the EU law, as they distort the revelation principle and, therefore, the competition. The stakeholders are free to form the associations and other cooperation *fori*, but their social capital remains unformalized and can be challenged by other industry players and/or forms of collaboration. The Advisory Panel of Representative Organisations meets at least twice a year to discuss the AFM’s annual plan, budget, levies, and Annual Report and Accounts.

Expert committees deal with the projects where specific market knowledge concerning new tasks is collected. The Capital Market Committee advises the AFM on the application of rules, legislative aspects, and interpretations related to public offerings, market abuse, and prospectuses. It also advises on financial reporting supervision and oversight of accountants’ organizations.

In February 2006, the AFM established the Financial Consumers Committee, which advises the AFM on its supervisory and information-giving tasks related to financial consumers. This committee discusses policy intentions, draft regulations, and interpretation issues from the consumer’s perspective.

The Financial Services and Markets Authority of Belgium (FSMA). FSMA adopts a proactive approach to communication and education aimed at market participants. Through various initiatives, the Financial Services and Markets Authority seeks to enhance understanding, compliance, and financial literacy among individuals and institutions operating within Belgium’s financial markets. The key components of the FSMA’s communication strategy include annual reports, workshops and webinars, educational platform WikiFin.

FSMA Annual Reports on Supervisory Vision. The FSMA publishes annual report on its supervisory strategy to promote regulatory transparency and accountability. The annual reports outline the FSMA's regulatory priorities and expectations while providing valuable insights into ongoing practices and future plans. By offering a comprehensive overview of its supervisory approach, the FSMA empowers market participants to align their practices and operations with regulatory goals. This transparency fosters a culture of compliance and accountability within the financial industry, as market participants gain a clearer understanding of the regulatory landscape and the expectations placed upon them. Additionally, the annual reports serve as a mechanism for the FSMA to communicate its strategic direction, guiding market participants in navigating regulatory changes and anticipating future developments. Overall, these reports promote regulatory clarity, enhance market confidence, and facilitate cooperation between the FSMA and market participants.

Workshops and Webinars. The FSMA of Belgium organizes large-scale workshops and webinars, such as the conference for the anti-money laundering compliance officers (AMLCO Day) attended by thousands of people [30], or the webinar on insurance sector rules of conduct. The conferences and workshops facilitate industry-wide engagement and collaboration. These events go beyond merely disseminating regulatory updates; they represent a concerted effort by the FSMA to foster meaningful dialogue and knowledge exchange among a broad spectrum of market participants. By convening such gatherings, the FSMA ensures direct interaction between regulatory authorities and industry stakeholders, making regulatory information effectively communicated and understood. The inclusivity and accessibility of these events highlight the FSMA's commitment to transparent regulatory communication. These workshops and webinars promote transparency, enhance regulatory compliance, and foster a collaborative relationship between the FSMA and market participants, ultimately strengthening the resilience and integrity of Belgium's financial markets.

Wikifin. The FSMA's website, www.wikifin.be, has achieved remarkable success, with over four million annual visits. Designed to provide consumers with impartial, dependable, and actionable financial guidance, the platform serves as a beacon of financial literacy in Belgium. The launch of the Wikifin

financial education program epitomizes the FSMA's commitment to enhancing financial literacy across the Belgian population [31]. Through this initiative, individuals gain the knowledge and tools necessary to make sound financial decisions, thereby bolstering both financial stability and consumer protection. An extensive advertising campaign had been launched to promote Wikifin, amplifying its reach and encouraging individuals to use the platform to address their financial inquiries and uncertainties.

Overall, the FSMA's strategy reflects a comprehensive approach to communication and education within Belgium's financial ecosystem. By leveraging a combination of traditional and digital channels, alongside targeted educational initiatives, the FSMA aims to foster a well-informed and compliant financial community. This approach not only enhances market integrity but also reinforces trust in the regulatory framework, ultimately benefiting both market participants and the broader economy.

Conclusions and implications. Whilst implementing the EU rules, it is important for Ukraine to optimize the resources so that overlaps are avoided, on one hand, and, on the other hand, clear delineation of various rulesets are established with due consideration of difference in starting points for each piece of legal policy concerned. Another important point is the sustainability of the market development: the EU national and supranational markets were built gradually and, as they matured, more sophisticated rules were added on top; therefore, full copying at once would not be possible but rather a bespoke approach built on the generalized experience that worked every time in a different environment. AFM and FSMA provide a robust example of the mature market communications model that developed trust and engaged the market participants into various collaboration despite and without prejudice to their competing commercial and corporate interests. The communication is essential for building the market community, that is, a part of the human living environment built on values and exercised through various procedures and institutional rules, such as moderated discussion around the annual report with the vision for future development. Another useful channel is protected whistleblower platforms that balance anonymity of the reporting person with sufficient fact check and other necessary due process safeguards. The STORs proved to be a valuable tool for a market community self-check, and they have been adopted as European Union – wise tool for feedback, that is, whistleblowing type.

Strategic communications channels that appear to be productive are targeted meetings – in-house and on-site. Both the Netherlands and Belgium are much smaller countries than Ukraine and, therefore, external meetings in Ukraine should be planned 1–2 months in advance and the place selected with care. Interesting approach worth exploring – the NSSMC should try to apply the standards for the publicly traded companies to itself and publicly report on the governance, finances, management and outlook as well as key performance indicators.

Disclosure of personal information is a sensitive thing, however, in Ukraine a public domain has insufficient transparency about its inner workings and, therefore, publication of the daily schedule of the Commissioners – calendars of their meetings with topic, counterparty and duration – would be a welcome move for the market environment that is currently infected with distrust to the motives and behind-the-scenes influences on the civil servants and political appointees.

Social media channel, newsletter, email distribution of alerts, public speaking engagements are useful informal communications channel to generalize

practice, report important cases and findings, circulate critical or dissenting view on the traditional issue for the benefit of intellectual work.

Further research can be aimed at linking strategy objectives to targeted indicators of the regulatory model, determining the key performance indicators, quantification of the regulatory environment and capacity of NSSMC with its recently uplifted powers [32]. Codes of conduct and/or guidelines for communication as well as visual styles can become an area of applied research and procurement by the NSSMC. Communication style and channels for various sectors or markets can also be a subject of academic debate on the axis of ‘uniformity and consistency’ of the NSSMC *versus* ‘professional and educational background’ of the target audience.

Acknowledgement: part of the research for the article was funded by the European Union under EuropAid Project: ‘Assistance to the National Securities and Stock Market Commission (NSSMC) in improvement of Ukraine’s energy commodity markets and commodity products organized trading in Ukraine.’

Bibliography:

1. Consolidated text: Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part / An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014A0529%2801%29-20231201> (visited on June 27, 2024).

2. EU opens accession negotiations with Ukraine, NEWS ARTICLE 25 June 2024, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations / An official website of the European Union. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/eu-opens-accession-negotiations-ukraine-2024-06-25_en (visited on June 27, 2024).

3. Regulation (EU) No 1227/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on wholesale energy market integrity and transparency, as amended / An official website of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2011.326.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2011%3A326%3ATOC (visited on June 27, 2024).

4. Regulation (EU) No 596/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on market abuse (market abuse regulation) and repealing Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directives 2003/124/EC, 2003/125/EC and 2004/72/EC / An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0596-20240109> (visited on June 27, 2024).

5. Consolidated text: Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Directive 2002/92/EC and Directive 2011/61/EU (recast) (Text with EEA relevance) / An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014L0065-20230323> (visited on June 27, 2024).

6. Consolidated text: Regulation (EU) No 600/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Regulation (EU) No 648/2012 (Text with EEA relevance) / An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0600-20220101> (visited on June 27, 2024).

7. Consolidated text: Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on OTC derivatives, central counterparties and trade repositories (Text with EEA relevance) / An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02012R0648-20220812> (visited on June 27, 2024).

8. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: Закон України від 30 жовтня 1996 року № 448/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/448/96-%D0%B2%D1%80> (date of share: June 28, 2024).
9. Łazowski, Adam. And then they were twenty-seven ... a legal appraisal of the sixth accession treaty, *Common Market Law Review*, vol. 44: 401–430, 2007. Kluwer Law International. Printed in the Netherlands.
10. Financial Services and Markets Authority. / Official site of Financial Services and Markets Authority. URL: <https://www.fsma.be/en/about-fsma> (visited on June 27, 2024).
11. The Dutch Authority for the Financial Markets. / Official site of the Dutch Authority for the Financial Markets. URL: <https://www.afm.nl/en/over-de-afm> (visited on June 27, 2024).
12. John C. Lammers, Joshua B. Barbour, An Institutional Theory of Organizational Communication, *Communication Theory*, Volume 16, Issue 3, 1 August 2006, Pages 356–377. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00274.x> (visited on June 27, 2024).
13. Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht / Official site of Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht. URL: https://www.bafin.de/DE/Startseite/startseite_node.html;jsessionid=0F2C212BEF1B50507EEB92435D41326A.internet941 (visited on June 27, 2024).
14. European Securities and Markets Authority / Official site of European Securities and Markets Authority. URL: <https://www.esma.europa.eu/> (visited on June 27, 2024).
15. Jones, E., Watson, B., Gardner, J., & Gallois, C. (2004). Organizational communication: Challenges for the new century. *Journal of Communication*, 54, 722–750.
16. Estreicher, Aleta G. Securities Regulation and the First Amendment. *Ga. L. Rev.*, 1989, 24: 223.
17. Remund, David L. & Kuttis, Kathryn. Securities Law for Financial Communication and Investor Relations in the United States, 1929–2016. *The Handbook of Financial Communication and Investor Relations*, 2017, 127–136.
18. Wymeersch, Eddy. Global and regional financial regulation: The viewpoint of a European securities regulator. *Global Policy*, 2010, 1.2: 201–208.
19. Босак, А.О., Дойнік, Ю.В. Фондовий ринок України: перспективи розвитку і світовий досвід державного регулювання, 2021. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/nov/25547/nzmened-290-303.pdf>.
20. Ковалко, Н. М. Світові моделі регулювання ринку цінних паперів: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*, 2018, 1: 211–216.
21. Полюхович, В. І. Особливості використання світового досвіду у процесі формування моделі державного регулювання фондового ринку України. *Приватне право і підприємництво*, 2011, 156-159.
22. Suspicious Transaction and Order Reports (STOR)-Template / Official site of Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht. URL: https://www.bafin.de/SharedDocs/Downloads/EN/Merkblatt/WA/dl_wa_muster_fuer_verdachtsmeldungen_en.html;jsessionid=5B1D89AD80DC108DC7F3F29B881D463A.internet981?nn=19640536 (visited on June 27, 2024).
23. AFM's Guide to the Providers' Obligation to Notify/ Official site of the Dutch Authority for the Financial Markets. URL: <https://www.afm.nl/~profmedia/files/wet-regelgeving/beleidsuitingen/leidraden/meldplicht.pdf> (visited on June 27, 2024).
24. AFM Market Watch / Official site of the Dutch Authority for the Financial Markets. URL: <https://www.afm.nl/en/sector/themas/beurzen-en-effecten/afm-market-watch> (visited on June 27, 2024).
25. The AFM Agenda for 2024 / Official site of the Dutch Authority for the Financial Markets. URL: <https://www.afm.nl/~profmedia/files/publicaties/2024/agenda-2024-en.pdf> (visited on June 27, 2024).
26. The AFM Annual report for 2023 / Official site of the Dutch Authority for the Financial Markets. URL: <https://www.afm.nl/~profmedia/files/afm/jaarverslag/2024/afm-annual-report-2023.pdf> (visited on June 27, 2024).
27. The AFM Strategy 2023-2026 / Official site of the Dutch Authority for the Financial Markets. URL: <https://www.afm.nl/~profmedia/files/afm/2023/afm-strategy-2023-2026-def.pdf> (visited on June 27, 2024).
28. The AFM Trend Monitor / Official site of the Dutch Authority for the Financial Markets. URL: <https://www.afm.nl/en/over-de-afm/verslaglegging/trendzicht> (visited on June 27, 2024).
29. InnovationHub / Official website of De Nederlandsche Bank. URL: <https://www.dnb.nl/en/sector-information/open-book-supervision/open-book-supervision-themes/innovation/innovationhub/> (visited on June 27, 2024).
30. Meer dan 2.300 personen voor de eerste editie van de AMLCO Day / Official website of De Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten. URL: <https://www.fsma.be/nl/news/meer-dan-2300-personen-voor-de-eerste-editie-van-de-amlco-day> (visited on June 27, 2024).
31. Opening of the Wikifin Lab: a unique financial experience centre for schools / Official website of De Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten. URL: <https://www.fsma.be/en/news/opening-wikifin-lab-unique-financial-experience-centre-schools> (visited on June 27, 2024).

32. Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках: Law of Ukraine on February 22, 2024 № 3585-IX. Database “Legislation of Ukraine” / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3585-20> (visited: June 27, 2024).

Загнітко О.П. АНАЛІЗ ЗМІСТУ КОМУНІКАЦІЙ ОРГАНІВ РЕГУЛЮВАННЯ РИЗИКУ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ БЕЛЬГІЇ ТА НІДЕРЛАНДІВ: ПРИКЛАД ДЛЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКІВ УКРАЇНИ

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) має покращити свої комунікаційні канали, щоб подолати розрив із практиками ЄС. У цій статті розглядаються комунікаційні стратегії Уповноваженого органу з фінансових послуг і ринків (FSMA), Бельгія, і Уповноваженого органу з фінансових ринків (AFM), Нідерланди. Ці моделі, завдяки ефективному регуляторному впливу як на фінансові, так і на фізичні енергетичні продукти, пропонують добре застосовний для України досвід, не зважаючи на географічні та культурні відмінності цих країн та нашої. Ця стаття є частиною в серії досліджень систематичної комунікації регуляторів ЄС, крім AFM та FSMA, також BaFin, Німеччина, та Європейського органу з ринків цінних паперів (ESMA), крім того, проаналізовано українське законодавство та запропоновано рекомендації на покращення практик НКЦПФР.

*Щоб досягти членства в ЄС, Україна повинна імплементувати *acquis* ЄС, зокрема на товарних ринках. Це завдання включає не лише запровадження наднаціональних правил єдиного ринку, чинних в ЄС, а й посилення добросовісності й прозорості ринку, що значною мірою може бути реалізовано через управління соціалізацією та іншими інформаційними потоками між регулятором та учасниками ринку. Регуляторні моделі ЄС, зокрема в Нідерландах і Бельгії, є хорошими взірцями інформаційних відносин між регулятором і учасниками ринку в частині наявних каналів комунікації, послідовності політики зв'язків з громадськістю та високої обізнаності широкого кола заінтересованих осіб про правила ринку. На протилежність поступовому розвитку правового регулювання та комунікації на сформованих ринках ЄС, Україна має запроваджувати реформи в прискореному ритмі. Транспозиція Україною правил ЄС до власної правової системи, однак, має бути пристосованою до обставин, аби така реформа була сталою. Ефективні зв'язки із заінтересованими особами, першочергово з учасниками ринку, має вирішальне значення для вкорінення у свідомість та правову культуру законодавства, регуляторних моделей та політик. Крім учасників ринку, важливими адресатами та респондентами комунікацій є національні урядові органи та міжнародні партнери України, тому НКЦПФР має опановувати найкращі практики з зовнішніх комунікацій, аби уникати непорозумінь та культурних конфліктів, через які може бути втрачено час чи матеріальну підтримку. Запровадження великої кількості положень законодавства ЄС вимагає оптимізації тих обмежених ресурсів, які є в розпорядженні НКЦПФР; ретельне довгострокове планування також допомагає уникнути колізій комплексної правової політики, чинної на ринку оптових енергетичних продуктів та ринку фінансових інструментів.*

Україна повинна застосувати ресурси у цільовий спосіб, себто вимірювана мета досягається покровою із оцінкою поступу після кожного здійсненого заходу. Такий підхід, з консультаціями та вимірюванням настроїв учасників ринку як до, так і після запроваджених змін, зміцнює довіру та заохочує ініціативу учасників ринку, відповідно до досвіду поступального характеру розвитку ринків у Нідерландах та Бельгії; де можливо, цю послідовність має бути пришвидшено відповідно до контрольних дат, погоджених Україною на шляху приєднання до Угоди про заснування ЄС. Канали стратегічної комунікації, включно з цільовими зустрічами та публічними звітами про регуляторну діяльність, урядування та ефективність роботи, як це роблять AFM та FSMA, канали в соціальних мережах, інформаційні бюлетені та публічні виступи – усі вони стали б ціннісними інструментами поширення важливої інформації, які підвищили б прозорість і довіру до українських ринків. Цікавим інструментом вимірювання якості міг би бути стандарт розкриття інформації в річному звіті НКЦПФР, який би наслідував структуру та глибину звітності публічного акціонерного товариства або перевищував би їх: таким є підхід AFM, який допомагає регулятору на власному досвіді оцінити час і роботу, необхідні учаснику ринку для дотримання вимог законодавства, на кшталт принципу «роби собі так, як ти хочеш, щоб інші чинили собі».

Ключові слова: регуляторна комунікація, ринкове урядування, енергетичні ринки, оптовий енергетичний продукт, Уповноважений орган з фінансових послуг і ринків, FSMA, Уповноважений орган з фінансових ринків, AFM, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, НКЦПФР.

Петруненко Я.В.

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПЕРЕМОГИ

У статті розглядаються соціально-економічні фактори, які пріоритетно мають бути враховані у процесі відновлення України після перемоги у війні з росією. Війна призвела до значних людських втрат. Внаслідок війни було зруйновано або пошкоджено значну частину інфраструктури, включаючи житло, транспорт, промислові об'єкти та соціальну інфраструктуру. Війна призвела до зниження інвестицій. Через війну втрачено мільйони робочих місць, що мало наслідком зростання безробіття та бідності.

Автором охарактеризовано можливості для післявоєнного відновлення (такі як іноземна допомога, приватні та державні інвестиції, які допоможуть відновленню інфраструктури, появі робочих місць, створенню передумов для економічного зростання). Проведено загальний аналіз плану відновлення України. Досліджено наявну подібну практику повоєнного соціально-економічного відновлення у зарубіжних країнах. Запропоновано конкретні індикатори та пріоритети соціально-економічного відновлення України після перемоги.

Виокремлено основні ризики на шляху ефективності повоєнного відновлення України: рівень корупції та низькі темпи протидії її причинам; належне виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; питання цифрової трансформації, яке стало важливим для українського суспільства як одне з ключових у процесі розвитку державних інституцій; питання довіри до осіб та інституцій, відповідальних за відновлення країни.

Сформульовано висновок про те, що з метою досягнення ефективності післявоєнної відбудови необхідно впроваджувати комплексний підхід, який встановлюватиме логічний зв'язок між сферами відбудови та їх впливом на політичну, економічну і соціальну сфери держави. Реконструкція не повинна розглядатися виключно як «технічне завдання» щодо відновлення фізичних структур, а повинна мати тривалий ефект на різні сфери життя. Відновлення України має бути трансформацією, а не відбудовою до передвоєнного стану.

Обґрунтовано, що головним індикатором реалізації зазначеного та успіху соціально-економічних і політичних реформ в Україні буде членство нашої країни в Європейському Союзі і в НАТО. Це єдиний індикатор, який демонструватиме вірність чи хибність прийнятого плану дій з повоєнної відбудови України. З прагматичної точки зору, рф залишається потенційною загрозою для України і після встановлення миру, однак Україна таким чином досягне стану забезпечення безпеки, а саме гарантій, що рф не вторгнеться у нашу країну в майбутньому.

Ключові слова: російсько-українська війна, відновлення України, соціально-економічні чинники.

Постановка проблеми. Війна завдала незначних до цього часу збитків нашій країні як у матеріальному, так і в соціальному плані. Зниження ВВП України мало місце на 35–40% у 2022 році. На фоні численних пересторог економістів, що така тенденція продовжиться і в 2023 році, реальний ВВП у 2023 році порівняно з попереднім роком збільшився на 5,3%. Тим не менш, нікуди не поділись обумовлені війною значні фінансові збитки для держави та приватного сектору. Близько 30% української інфраструктури, включаючи дороги, мости, аеропорти, промислові під-

приємства та житлові будинки було пошкоджено або знищено внаслідок війни. Гуманітарна криза, яка призвела до зростання бідності та безробіття, змусила близько 8 млн. наших громадян покинути свої домівки. У 2023 році також продовжилась тенденція відтоку молоді на навчання до зарубіжних закладів світи. Можна сміливо припустити (особливо з урахуванням так званих «реформ» Міністерства освіти і науки України), що така тенденція продовжиться і в наступні роки.

Практично з початком повномасштабної війни, українська влада почала активно обгово-

рювати плани відновлення України після перемоги. Указом Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022 утворено Національну раду з відновлення України від наслідків війни, серед основних завдань якої розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України [1]. Одним із перших рамкових документів з відновлення України став План відновлення та розвитку України за результатами міжнародної конференції в Лугано 5–6 липня 2022 р. [2]. Наступні такого формату конференції пройшли в Лондоні 21–22 червня 2023 р. та у Берліні 11–12 червня 2024 р. Зокрема, на лондонській конференції було акцентовано увагу на те, що масштаб потреб щодо стабілізації та відновлення, яких Україна потребує після російських атак, вимагає більш широкої мобілізації держав та приватного сектору. Україна вже тоді запропонувала ініціативи для подальшого руху у відбудові відповідно до цих принципів і зобов'язань, незважаючи на обставини війни. У продовження заявленого курсу, на цьогорічній берлінській конференції обговорювалась консолідація сталої міжнародної підтримки для відновлення, відбудови, реформування та модернізації України. Мова йшла про екстрену допомогу в задоволенні невідкладних потреб, реалізацію проектів швидкого відновлення, створення привабливих умов для бізнесу та приватних інвестицій, активне залучення громадянського суспільства у процеси відбудови. Фокус налаштований на чотири тематичних виміри: *бізнес-вимір* (залучення приватного сектору для відбудови та економічного зростання); *людський вимір* (соціальне відновлення та людський капітал для майбутнього України); *місцевий та регіональний вимір* (відновлення громад та регіонів); *ЄС* (євроінтеграція та дотичні до цього реформи) [3].

Але сьогодні в українському політичному, суспільному, бізнесовому та інших дискурсах обговорюються різні складові плану відновлення України. З огляду на зазначене, у представленій статті здійснено аналіз основних таких підходів, окрім того запропоновано нові й уточнено вже наявні та проведено порівняльний їх аналіз з подібним досвідом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання повоєнної відбудови України є предметом багатьох як наукових, так і політичних, економічних, громадських розвідок. Практично з перших днів російського вторгнення українська влада почала активно говорити про відновлення пошкодженого та зруйнованого майна, повернення українців, розбудову бізнесу тощо. Серед науков-

ців, праці яких використані у цьому дослідженні, слід виокремити таких як В. Антонюк, Т. Богдан, О. Булик, Ю. Городніченко, Т. Гудіма, С. Косаревич, І. Миценко, В. Олюха, В. Пекар, О. Терещенко, В. Устименко, М. Федосенко, М. Царук, Н. Шаповал та ін. Окремі аспекти цієї теми також були розкриті й у раніше опублікованій роботі автора цієї статті, підготовленій у співавторстві з Р. Джабраїловим [4]. Водночас, огляд наукової літератури у цій сфері свідчить про недостатність наукових розробок щодо соціально-економічних чинників, індикаторів та акцентів програмних документів післявоєнної відбудови України, що підтверджує необхідність проведення ґрунтовного дослідження на цю тему та обумовлює актуальність представлені наукової статті.

Постановка завдання. Метою статті є проведення науково-порівняльного аналізу проблем та протиріч національного Плану відновлення України, зокрема у частині його публічного обговорення та врахування напрацювань, аби на виході ми могли отримати до впровадження цілісний та, наскільки це буде можливим, якісно підготовлений документ. Для реалізації визначеної мети у статті виконано такі **завдання**: 1) проведено загальний аналіз Плану відновлення України; 2) досліджено наявну подібну практику повоєнного соціально-економічного відновлення у зарубіжних країнах; 3) запропоновано конкретні індикатори та пріоритети соціально-економічного відновлення України після перемоги.

Виклад основного матеріалу. Утворена указом Президента України Національна рада з відновлення України від наслідків війни розробила у липні 2022 р. проект Плану відновлення України з переліку пропозицій щодо пріоритетних реформ та стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди [5]. І тут одразу слід підкреслити таку рису національної економіки як її адаптивність, бо, наприклад, незважаючи на активні воєнні дії, вже у квітні 2022 р. окремі сфери економіки, такі як державне управління та оборона, банківська сфера, ІТ-сфера, харчова промисловість, роздрібна торгівля, охорона здоров'я та освіта продовжили працювати. Завдяки глибокому проникненню процесів діджиталізації тимчасова пауза в діяльності указаних сфер була нетривалою або й загалом відсутньою.

Та навіть зважаючи на окреслену характеристику, відновлення України покладаючись тільки

на власні сильні сторони, є неможливим. Національна економіка потребує довготривалої зовнішньої підтримки. Друге, що має важливе значення для відновлення України, це подолання внутрішніх проблем, першочергово таких як корупція. 33 та 36 балів зі 100 можливих за 2022 та 2023 роки відповідно отримала Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) від *Transparency International* [6]. Нині Україна посідає 104 місце поміж 180 країн. І хоча зростання нашої країни на 3 бали є одним із найкращих результатів за минулий рік у світі (а крім того, Україна цього року стала ще й однією з 17 країн, що продемонстрували свій найкращий показник за увесь час), все одно слід тверезо розуміти, що з таким рівнем корупції, який маємо на сьогодні, очікувати реальні зміни у ставленні іноземних партнерів на шляху євроатлантичної інтеграції мало ймовірно. Скоріш за все, ці процеси матимуть декларативний характер. Уникнення (чи хоча б якомога більше подолання) корупційних ризиків на етапі реалізації Плану відновлення України є для нас критично важливим, оскільки цей етап є базовим для визначення потреб і потрібних фінансових та інших ресурсів, необхідних для відновлення, а також для координації допомоги, наданої і на місцевому, і на міжнародному рівні. Відтак, важливо, щоб оцінку проводили відповідно до методології Світового банку і щоб вона не викликала сумнівів чи підозр у донорів та партнерів.

План відновлення України складається з 17 національних програм, які значною мірою відповідають основним потребам нашої країни як у воєнний, так і післявоєнний періоди. У переважній більшості наш план дублює план відновлення Боснії і Герцеговини 1997 р. [7]. Серед визначених національних програм, при всій повазі, досить дискусійним вбачається розвиток культури і спорту, бо цей напрям навряд чи можна вважати пріоритетом післявоєнної відбудови України.

Слушне зауваження висловила директор з наукової роботи *Growford Institute* Тетяна Богдан: програма розвитку секторів з доданою вартістю в економіці України збігається за змістом (фактично дублює) з програмою «Забезпечення доступу до фінансування з конкурентоспроможною вартістю капіталу». Більше того, остання містить досить розмиті інструменти та не має повного переліку виконавців програми. Ці недоліки української програми чітко виділяються на фоні програм для Балканських країн [8]. Якщо ж знову звернутись до подібного досвіду Боснії і Герцеговини, то

можна зауважити, що там конкретні проекти підтримки підприємств формували виробничий компонент програми реконструкції і, як правило, такі проекти передавалися під контроль спеціальним агентствам, як «Фонд Боснійських підприємств», «Банк мікрофінансування», «Спонсорський трастовий фонд». Такий формат роботи значно знижував корупційні ризики.

У фаховій літературі робиться наголос на те, що Україна є унікальним кейсом в міжнародному досвіді відновлень після воєн і відновлень після катастроф [9]. Ця теза однозначно заслуговує підтримки. Перша у світовій історії міжнародна повоєнна відбудова відбулася в Австрії після завершення Першої світової війни. Ініціатива була проведена Лігою Націй і ґрунтувалася на роботі та рекомендаціях економічної комісії для встановлення фактів. У плані відновлення Австрії передбачалося призупинення виплати репарацій, початок економічних реформ і призначення верховного комісара з економіки країни. Подібні, хоч і менші за масштабом заходи були пізніше впроваджені також в Угорщині. Третя міжнародна програма реконструкції міжвоєнного періоду була націлена на репатріацію етнічних греків, вигнаних з Туреччини після війни 1922 р. Утім, найвражаючою післявоєнною реконструкцією стала та, що відбулась після Другої світової війни. Реконструкція включала роботу Адміністрації ООН з питань допомоги та реабілітації в Європі та Китаї (1943–1946 роки), позики від Міжнародного банку реконструкції та розвитку для Європи, План Маршалла для Західної Європи (1948–1951 роки) та надання економічної допомоги для Японії. З усіх згаданих ініціатив План Маршалла виокремлюється як найуспішніша. У літературі з економічного відновлення після конфліктів особливо підкреслюється, що кожен випадок реконструкції є унікальним. У кожній післявоєнній ситуації відрізняються такі фактори, як причини конфлікту і способи його вирішення, повне чи часткове припинення бойових дій на всій території країни, вихідні економічні умови та рівень розвитку країни, ступінь політичної підтримки міжнародного співтовариства в урегулюванні конфлікту, інтереси донорів відносно країни-одержувача. Це робить кожен випадок реконструкції унікальним і вимагає індивідуального підходу до вирішення його завдань.

Позитивною характеристикою Плану відновлення України є те, що він відкриває можливість досягти синергії на шляху до інтеграції в ЄС. У цьому плані належним чином окреслені

завдання, пов'язані з інтеграцією до ЄС, гармонізацією національного законодавства із Копенгагенськими критеріями та забезпеченням взаємного вільного доступу до ринків. Відновлення після війни розглядається у якості інструменту досягнення відповідності України правилам і стандартам ЄС.

Разом з тим, лишається невирішеним, за якою моделлю буде проходити відновлення, хто ним керуватиме, на яких засадах воно реалізовуватиметься, наскільки централізованим буде управління, як буде розподілена пропорція у прийнятті рішень між центральною і місцевою владою та донорами, якою буде залученість громадянського суспільства, які будуть (і чи будуть взагалі) розроблені нові запобіжники від корупції і неефективних витрат грошових коштів та чи не будуть піддані сумніву діючі в нашій країні антикорупційні механізми, також як саме слід виділяти кошти – одразу чи пізніше, багато чи невеликими траншами, під конкретні проекти і зобов'язання чи без них тощо.

Зауважимо, що нам варто не тільки шукати рецепти вдалих повоєнних відновлень і кращих практик, але й також необхідно обов'язково уникнути помилок, які мали місце в інших країнах, що проходили подібний шлях. Це, по-перше, надасть нам можливість навчитись на чужих помилках, щоб наша країна змогла пройти цей шлях інакше, щоб процес відновлення був більш успішним, ну а по-друге, ми таким чином будемо готові відповісти перед партнерами (донорами), які так само звертатимуться до неуспішних кейсів, щоб у майбутньому попередити подібні помилки в Україні.

Неможливо не погодитись із висновком В. Антонюка та І. Миценка, що «важливим у повоєнному розвитку є формування та реалізація ефективної стратегії повоєнного відновлення на основі використання *фундаментальних факторів розвитку, в основі яких лежить людський капітал*: розвиток підприємницької та творчої активності населення; підвищення якості освіти для формування людського капіталу; розвиток науки для отримання власних інноваційних продуктів і технологій та їх провадження у виробництво; забезпечення усіх секторів економіки висококваліфікованими кадрами, необхідними для модернізації та зростання» [10, с. 15].

У вітчизняних наукових колах серед фахівців ведуться різні дискусії щодо стратегічних вимірів післявоєнної відбудови України. Умовно їх можна поділити на дві групи: 1) ті, хто притримуються класичного підходу, що включає розробку рамко-

вих програмних документів та слідування ним; 2) ті, хто обґрунтовують інноваційні заходи з урахуванням сучасних тенденцій соціально-економічних, політичних та глобальних чинників.

Класичним прикладом першого підходу можна вважати ідеї професора С. Іванова, на думку якого «відновлення економіки має відбуватися на основі розробки спеціальних програм з «реанімації» господарської діяльності країни, спрямування всіх зусиль на відновлення сфери промисловості та сільського господарства [11, с. 78]. О. Булик, здійснюючи аналіз стратегії відновлення економіки нашої країни після війни, підсумовує, що «завдяки правильному плануванню Україна може змінити фокус, перетворивши недоліки на можливості. Українські політики повинні наголошувати на зростанні продуктивності праці – і використовувати наслідки війни як шанс модернізувати економіку та державний апарат, включаючи впровадження низьковуглецевого виробництва, підвищення енергоємності економіки та використання досягнень інформаційних технологій для покращення державних послуг. Іншими словами, мета полягає в тому, щоб за короткий проміжок часу досягти всіх структурних змін, через які інші європейські країни проходили роками» [12].

Представники другого підходу пропонують більш революційні заходи, креативні та нестандартні рішення. Наприклад, В. Пекар скептично ставиться до подібних планів, а ключовим фактором повоєнного відновлення вважає розвиток інвестиційної привабливості нашої країни, оскільки саме приватні інвестиції, за його словами, дали достатню кількість грошей для відновлення економіки Західної Європи, тоді як «план Маршалла» забезпечив 4–7% необхідного фінансування [13]. Вважаємо за прагматичне підтримати цей варіант. Передовсім саме тому, що під час повоєнної відбудови нашої країни доцільно пріоритетом ставити саме підприємця. Коли у планах відновлення формуються пріоритетні галузі, це ставить громадян-підприємців у нерівні умови з державою. Зазначена теза підтверджується й дослідженням «Коаліції бізнес-спільнот за модернізацію України», результати якого показали, що на першому місці серед проблем підприємці бачать не ризики війни, а непередбачуваність державної політики [13]. І дійсно, ситуація з постійними змінами «*правил гри*» на ходу давно нікого не дивує всередині нашої країни, але ж вона ще є певним відштовхуючим фактором, серйозною антирекламою для іноземних партнерів.

Та попри все, мусимо визнати, що основною загрозою для європейської інтеграції України, вступу нашої країни в НАТО та подальшої фінансової і військової допомоги є не війна, а корупція. Проблема корупції в Україні вже давно є центральною темою під час обговорень питань надання нашій країні фінансової і військової підтримки. Із семи принципів відновлення України, викладених на конференції донорів у Лугано, третій стосується прозорості, підзвітності та верховенства права: «Процес відновлення має бути прозорим та підзвітним народу України. Слід систематично зміцнювати верховенство права та викоринювати корупцію. Все фінансування відновлення має бути справедливим та прозорим» [14].

У рамках діалогу, що триває з Україною та сторонами, зацікавленими у майбутньому успіху України, Сполучені Штати Америки наприкінці вересня 2023 р. надали перелік пріоритетних реформ для обговорення та зворотного зв'язку на Багатосторонній координаційній платформі донорів для України у Брюсселі [15]. Показовим є те, що у цьому переліку [16] протидія корупції – основний «пріоритет» пріоритетних реформ.

В літературі висловлюється думка (з якою важко не погодитись) про те, що, окрім інституційних та технічних способів боротьби з корупцією, настрої людей в Україні кардинально змінилися після початку повномасштабної російської агресії. Війна зробила спільне благо сильної демократичної України очевидним для всіх. Світогляд та настрої людей в Україні стануть важливою складовою багатьох аспектів відновлення країни після закінчення війни, а викоринення корупції стане потужною спільною метою [17, с. 103].

У цьому контексті можемо упевнено виокремити основні ризики на шляху ефективності повоєнного відновлення України:

рівень корупції та низькі темпи протидії їй причинам;

належне виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (тут мова йде не тільки і не стільки про гармонізацію норм і стандартів, скільки про побудову діючої інфраструктури імплементації законодавства ЄС);

питання цифрової трансформації, яке стало важливим для українського суспільства як одне з ключових у процесі розвитку державних інституцій. Йдеться про відгуки на запити суспільства існуючою сильною професійною ІТ-спільнотою, яка має розуміння цих питань та забезпечує галузь якісними кадровими ресурсами. Значущість стійкого розвитку і посилення цифрових рішень

в системі державного управління визнана в тому числі у Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року, схвалений Кабінетом Міністрів України розпорядженням від 17 листопада 2021 р. № 1467-р [18];

питання довіри до осіб та інституцій, відповідальних за відновлення країни. Для реалізації даної концепції напевно доцільно утворити окреме Агентство відновлення України і запровадити єдину прозору систему, яка акумулюватиме інформацію і координуватиме впровадження всіх етапів процесу відновлення України.

Аналіз різних сценаріїв для управління вказаними ризиками сприятиме підвищенню шансів на успішне і прозоре відновлення України. Зокрема, наприклад, платформа G7 представляється саме такою інституцією, яка спроможна організувати координацію як короткострокової, так і стратегічної фінансової допомоги Україні.

Висновки. По результатах проведено нами дослідження вважаємо за доцільне сформулювати наступні узагальнюючі висновки. Зокрема, з метою досягнення ефективності післявоєнної відбудови необхідно впроваджувати комплексний підхід, який встановлюватиме логічний зв'язок між сферами відбудови та їх впливом на політичну, економічну і соціальну сфери держави. Реконструкція не повинна розглядатися виключно як «технічне завдання» щодо відновлення фізичних структур, а повинна мати тривалий ефект на різні сфери життя. При цьому, підтримуємо думку, що відновлення України має бути трансформацією, а не відбудовою до передвоєнного стану. Глибока модернізація має бути не лише «стрибком» у плані виробничих технологій та інфраструктури, але й радикальним поліпшенням інституцій [17, с. 10]. Тобто, інфраструктура, технології, бізнес-середовище, інституції, освіта, охорона здоров'я та інші критичні елементи економіки та суспільства мають зробити стрибок уперед та реформуватися, щоб допомогти Україні позбутися пострадянської спадщини та стати повномасштабною демократією з сучасною економікою, сильними інституціями та потужним оборонним сектором. Частина цього амбітного порядку денного – повноправне членство України в ЄС та НАТО [17, с. 4].

Донорам важливо усвідомлювати можливі корупційні ризики, з якими вони можуть стикнутися в умовах післявоєнного відновлення. Вони повинні передбачити можливості надання полі-

тичної підтримки підрядникам під час реалізації відновлювальних проєктів від їхнього імені. Правила поведінки представників міжнародних організацій у випадках зіткнення з корупцією мають бути включені до угод між національними політичними суб'єктами та донорами. Крім того, іноземні донори також мають розробити політику, яка визначатиме, за яких умов вони можуть відмовитися від співпраці, якщо раптом виявиться, що отримувач підтримки залучений до корупційних дій.

В економічному плані основні зусилля повоєнної відбудови мають бути спрямовані в цілому на бізнес, а не на пріоритетність галузей. Це одночасно сприятиме розвитку здорової конкуренції, збільшенню кількості робочих місць, заохоченню громадян до повернення в Україну.

Залучення приватних інвестицій є одним із пріоритетів. Прямі іноземні інвестиції можуть поступити уже через кілька місяців після закінчення війни, коли розпочнеться відбудова мостів, електрики та іншої інфраструктури. Хоча є й інші випадки, коли деякі приватні компанії не стали чекати навіть закінчення війни: наприклад, швейцарська компанія з виробництва продуктів харчування «Nestle» ще в грудні 2022 р. оголосила, що інвестує майже 43 мільйони доларів США у нові промислові потужності в Україні [19].

Для успішності реалізації задуманого Україна вже сьогодні має чітко продемонструвати, що її політика повоєнного відновлення буде ґрунтуватися на принципах координації, відповідальності, прозорості та наявності чіткого плану.

Україна повинна бути модератором усіх цих змін, ініціатива має надходити саме від нашої країни, а не від зовнішніх спонсорів. Вже на цьому етапі ми маємо передбачити перебудову залізниці під європейську ширину колії та створити механізм, який надаватиме страхування для інвесторів, схожий на той, що надає гарантійна агенція Світового банку, щоб інвестиції були захищені від воєнних ризиків, а також ми маємо розпочати законодавчі ініціативи, спрямовані на всебічну дерегуляцію, лібералізацію трудового законодавства, зменшення податкового тиску, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, розвиток людського капіталу, створення підґрунтя для чесної конкуренції, прискорення приватизації та модернізації. Подібний підхід засвідчив свою ефективність в інших країнах. І навпаки, підвищення податків та збільшення втручання держави в економіку може лише суттєво відтермінувати прогрес і зробити Україну менш привабливою для інвестицій.

Індикатором реалізації зазначеного та успіху соціально-економічних і політичних реформ в Україні буде, як про це уже зазначалося вище, членство нашої країни в Європейському Союзі і в НАТО. Це точно єдиний індикатор, який демонструватиме вірність чи хибність прийнятого плану дій з повоєнної відбудови України. З прагматичної точки зору, рф залишається потенційною загрозою для України і після встановлення миру, однак Україна таким чином досягне стану забезпечення безпеки, а саме гарантій, що рф не вторгнеться у нашу країну в майбутньому.

Список літератури:

1. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. *Президент України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>
2. Ukraine Recovery Conference (URC): Міжнародна конференція з питань відновлення України, 4–5 липня 2022 р. – Лугано, Швейцарія. URL: <https://ua.urb-international.com/ukraine-recovery-conference-2022-mizhnarodna-konferenciya-z-pitan-vidnovlennya-ukrayini>
3. Міжнародні конференції з питань відновлення України 21–22 червня 2023 р. в Лондоні (URC 2023) та 11–12 червня 2024 р. у Берліні (URC 2024). URL: <https://ua.urb-international.com>
4. Петруненко Я.В., Джабраїлов Р.А. Межі державного впливу на економіку в умовах війни у контексті дотримання та реалізації соціально-економічних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82. Т. 1. С. 406–412. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/67.pdf>
5. План відновлення України. Липень 2022 р. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf
6. Індекс сприйняття корупції (CPI). *Transparency International*. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org>
7. Косаревиц С. Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини. *Центр Дністрянського*. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia>
8. Богдан Т. План відновлення України: сильні та слабкі сторони. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html

9. Шаповал Н., Федосеєнко М., Грибановський О., Терещенко О. Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення. К.: Київська школа економіки (KSE) за сприяння проекту «Ефективне управління державними фінансами в Україні III», що реалізується Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за фінансування Уряду Німеччини, 2022. 28 с. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf>
10. Антонюк В.П., Миценко І.М. Війна в Україні як глобальний цивілізаційний конфлікт: причини та наслідки для економіки та людського розвитку. *Економіка і організація управління*. 2022. № 3(47). С. 4–17. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/13923>
11. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1. С. 75–89. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_19_01_075_uk.pdf
12. Булик О.Б. Стратегія відновлення економіки України після війни. *Економіка і суспільство*. 2023. № 48. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2240/2163>
13. Валерій Пекар. Жоден «план Маршалла» Україні не допоможе, тільки приватні інвестиції. LB.ua від 30 липня 2023 р. URL: https://lb.ua/economics/2023/07/30/567717_valeriy_pekar_zhoden_plan_marshalla.html
14. Принципи Лугано. *Декларація Лугано*: Міжнародна конференція з питань відновлення України, 4-5 липня 2022 р. – Лугано, Швейцарія. URL: <https://ua.unc-international.com/materiali-konferenciyi>
15. Заява щодо запропонованого переліку пріоритетних реформ: прес-реліз Посольства США в Україні від 23 вересня 2023 р. U.S. Embassy in Ukraine. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/statement-on-proposed-list-of-priority-reforms>
16. Максим Царук. Зі США розіслали список реформ, які має провести Україна для отримання допомоги. *«Дзеркало тижня»* від 25 вересня 2023 р. URL: <https://zn.ua/ukr/reforms/zi-ssha-rozislali-spisok-reform-jaki-maje-provesti-ukrajina-dlja-otrimannja-dopomohi-zmi.html>
17. Відбудова України: принципи та політика / за ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. Верді ді Мауро. Centre for Economic Policy Research. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
18. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. / Кабінет Міністрів України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-r#Text>
19. Бедраченко О. Відбудова України. Чи створять мільярди Заходу українське економічне диво. *«Голос Америки»* від 24 грудня 2022 р. URL: <https://www.holosameryky.com/a/vidbudova-ukraina/6890160.html>

Petrunenko Ya.V. SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF RECOVERY OF UKRAINE AFTER THE VICTORY

The article discusses the socio-economic factors that should be taken into account as a priority in the process of Ukraine's recovery after the victory in the war with Russia. The war resulted in significant human losses. The war destroyed or damaged much of the infrastructure, including housing, transport, industrial facilities and social infrastructure. The war led to a decline in investment. Millions of jobs have been lost as a result of the war, resulting in increased unemployment and poverty.

The author describes the opportunities for post-war recovery (such as foreign aid, private and public investment, which will help restore infrastructure, create jobs, and create preconditions for economic growth). A general analysis of Ukraine's recovery plan is made. The author examines similar practices of post-war socio-economic recovery in foreign countries. Specific indicators and priorities for the socio-economic recovery of Ukraine after the victory are proposed.

The author identifies the main risks to the effectiveness of Ukraine's post-war recovery: the level of corruption and the slow pace of counteracting its causes; proper implementation of the EU-Ukraine Association Agreement; the issue of digital transformation, which has become important for Ukrainian society as one of the key issues in the development of state institutions; and the issue of trust in the persons and institutions responsible for the country's recovery.

It is concluded that in order to achieve the effectiveness of post-war reconstruction, it is necessary to implement a comprehensive approach that will establish a logical link between the areas of reconstruction and their impact on the political, economic and social spheres of the state. Reconstruction should not be viewed solely as a «technical task» to restore physical structures, but should have a lasting effect on various spheres of life. The restoration of Ukraine should be a transformation, not a restoration to the pre-war state.

It is substantiated that the main indicator of the implementation of the above and the success of socio-economic and political reforms in Ukraine will be our country's membership in the European Union and NATO. This is the only indicator that will demonstrate the correctness or falsity of the adopted action plan for the post-war reconstruction of Ukraine. From a pragmatic point of view, Russia will remain a potential threat to Ukraine even after peace is established, but Ukraine will thereby achieve a state of security, namely guarantees that Russia will not invade our country in the future.

Key words: *Russian-Ukrainian war, restoration of Ukraine, socio-economic factors.*

Ткачук А.В.

ТОВ «ПК «АРКОН»

ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ НАБУТТЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНІХ ПІДСТАВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У даній статті досліджуються елементи набуття майна без достатніх підстав. Акцент дослідження, що висвітлено в статті, сформовано у господарсько-правовому характері. Актуальність даної теми зумовлена відсутністю принципово нових та змістовних наукових напрацювань щодо набуття майна без достатніх підстав та його елементів з позиції застосування у господарському праві. Порівняльний аналіз правових інститутів та застосування їх норм на практиці дало можливість виокремити відмінні риси досліджуваної категорії та сформулювати теоретичні висновки, що можуть бути використані з практичною метою удосконалення правозастосовного напрямку. Застосування означеного інституту розглянуто і в якості механізму врегулювання набуття майна без достатніх підстав суб'єктом господарювання. Стаття розглядає різні підходи в судовій практиці до розуміння «набуття майна без достатніх правових підстав», а також їх практичного застосування. Дослідження інституту права як глобальної категорії передбачило можливість сформулювати власний підхід до розуміння даного поняття з врахуванням проведеного аналізу. Вивчення елементів набуття майна без належних підстав дало зрозуміти, що вони чітко не визначені ні на науковому рівні, ні на законодавчому. Основною метою дослідження стало здійснення порівняльного аналізу та визначення подібних та відмінних рис суміжних правових інститутів, що на перший погляд мають значну подібність, проте при детальному дослідженні наявність відмінних рис дала можливість сформулювати виражені особливості набуття майна без достатніх підстав. Основою даного аналізу слугував порівняльний метод дослідження, оскільки він дозволяє глибше розуміти сутність правових явищ і знаходити оптимальні рішення для правового регулювання. Критичне дослідження наукових напрацювань сприяло визначенню нових критеріїв, що слугують для розмежування зобов'язань, що порівнюються в статті. Дослідження даного інституту саме в господарсько-правовому аспекті є актуальним для можливості розвитку його практичного застосування, формування чіткої теоретичної бази та виокремлення напрямків подальшого розвитку, що позитивно вплине на загальний розвиток господарської галузі права.

Ключові слова: інститут, порівняльний аналіз, судова практика, набуття майна без достатніх підстав, елементи.

Постановка проблеми. Елементи набуття майна без достатніх підстав як складова інституту безпідставного збагачення є актуальною темою для розуміння та теоретичної визначеності даних категорій, водночас є важливим аспектом розвитку даного інституту. Досліджуючи означені елементи необхідно звернути увагу на суміжні та подібні інститути, чітко розмежування яких дасть вирішити проблеми правозастосування на практиці. Відсутність наукового визначення даних категорій дає можливість та підстави для дослідження набуття майна без достатніх підстав та його теоретичного удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці таких науковців, як В.М. Кравчук, Л.І. Заморська, Н. В. Бережняк, Б. В. Деревянко, І. Є. Берестова, стали основою для формування

теоретичної складової дослідження. Практичні аспекти, що висвітлені в рішеннях суддів наведених в даній статті слугували підставою для дослідження понятійного апарату інституту та його змістовних елементів. Аналіз вищезазначених обставин зумовлює тему даного дослідження та її актуальність.

Постановка завдання. Метою статті є дізнання заволодіння майном без достатніх підстав. Досліджено правові норми, що регулюють інститут безпідставного збагачення, їх практичне застосування в економіко-правовому аспекті. Через аналіз понятійного апарату сформовано нові підходи до розуміння досліджуваних категорій.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням безпідставного збагачення займається велика кількість теоретиків і практиків. Правова при-

рода цього правового явища є предметом багатьох досліджень. Аналіз правозастосовчої практики свідчить про некоректність застосування норм, які регулюють подібні інститути права, до зобов'язань з придбання майна без достатніх підстав. Це стосується зобов'язань, що виникають у зв'язку з веденням чужих справ без доручення та з відшкодуванням збитків. Ведення чужих справ без доручення не прирівнюється до обов'язку повернути майно. Існує різниця між договірними вимогами та умовами. Якщо придбання майна без достатніх підстав сталося у зв'язку з виконанням договору, перевага віддається договірній вимозі. Якщо придбання майна відбулося не у зв'язку з порушенням умов договору, виникає договірне зобов'язання. Зобов'язання щодо повернення майна внаслідок заволодіння ним без достатніх підстав подібні до зобов'язань, що виникають із заподіяння шкоди. Важливе значення для правильного застосування закону має відмежування відповідальності за придбання майна без достатніх підстав від відповідальності за заподіяння шкоди. Суб'єктивна сторона поведінки підсудних є основною відмітною ознакою. Аналізуючи вживані в наукових джерелах терміни, можна виокремити найбільш вживані «зобов'язання, що виникають у зв'язку з набуттям майна без достатніх підстав» [1]. Слід також виділити законодавчий та правозастосовчий напрями визначення термінології, оскільки цей термін сам по собі формує всі позначення, що в нього входять. Законодавець позначає цю категорію термінами «придбання, збереження майна без достатніх правових підстав» та «придбання або збереження майна суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх підстав». Для визначення правовідносин, що виникають внаслідок незаконного збагачення, слід звертатися до судових рішень.

Господарський суд Київської області [3], Жовтоводський міський суд Дніпропетровської області [7], Коростенський міськрайонний суд Житомирської області [8], Артемівський міськрайонний суд Донецької області [2] використовують у своїх рішеннях зобов'язання при набутті майна без достатніх підстав. Дніпровський апеляційний суд визначає інститут набуття або збереження майна без достатніх підстав. Термін «інститут безпідставного збагачення» вживають Північний апеляційний господарський суд, Дніпровський апеляційний суд, Полтавський апеляційний суд. Зазначені вище приклади формують думку щодо відсутності в правозастосовчій практиці єдиного підходу щодо визначення зазначених правовідно-

син, слід звернути увагу, що вказану групу суспільних відносин навіть не завжди визначають в якості «інституту права».

Слід зазначити, що група суспільних відносин не завжди визначається як «інститут права». Щоб узгодити це питання, необхідно звернутися до теоретичних основ. Інститут права – це сукупність істотних і самостійних норм права, які утворюють окремий інститут права [4, с. 155–156]. В свою чергу Л.І. Заморська стверджує, що інститут права – це завжди комплексна, певна сукупність правових норм, а правовому інституту властива внутрішня організація. Правовий інститут – це сукупність правових норм. Зобов'язання щодо набуття майна без достатніх підстав регулюються господарським і цивільним законодавством, які співвідносяться між собою як спеціальні та загальні. Інститут безпідставного збагачення, який є окремим, сформованим, самостійним інститутом права, утворюють норми, які регулюють набуття майна без достатньої правової підстави. У главі 19 Цивільного кодексу України передбачено, що регулювання правовідносин суб'єктів господарювання може застосовуватися при вирішенні питань придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом за рахунок іншої особи без достатньої суми. Зважаючи на те, що інститут зобов'язального права є спорідненим інститутом як для цивільного, так і для господарського права, можна обмежитися регулюванням відповідних господарських відносин встановленням спеціальних норм у Господарському кодексі з посиланням, у разі необхідності, на положення Цивільного кодексу, які є загальними для Цивільного кодексу, повинні застосовуватися до правовідносин, у яких відсутнє правове регулювання в Господарському кодексі [10]. Ви можете спробувати сформулювати власний підхід до визначення інституту безпідставного збагачення в господарському праві, вивчивши зазначені категорії. Безпідставним збагаченням називається система правових норм, що регулюють правовідносини, що виникають на підставі господарського зобов'язання однієї сторони, яка придбала майно або зберегла його за рахунок іншої сторони без достатньої правової підстави. Розгляд змістовних ознак набуття майна без достатніх підстав є необхідним після формування концептуальної складової досліджуваного правовідносини. Наука цивільного та господарського права, як і законодавство, не визначають змісту зобов'язань, що виникають із незаконного збагачення [20, с. 58–89]. Цивільне право, спрямоване на регулювання

досліджуваних правовідносин, представлене матеріально-правовими ознаками набуття власності без достатньої підстави. Дослідження правозастосовчої практики дозволило зробити висновки про застосування норм, що регулюють подібні інститути права, до зобов'язань з придбання майна без достатньої підстави. На це звернув увагу Г. В. «Це стосується зобов'язань, що виникають у зв'язку з веденням чужих справ без доручення, з відшкодуванням шкоди», – сказала Пучкова [9, с. 123–140]. Варто звернути увагу на подібність порівнюваних відносин, а також обов'язків щодо відшкодування шкоди, завданої незаконним заволодінням чужим майном. Ця подібність притаманна лише зобов'язанням при набутті майна без достатніх підстав зобов'язанням при веденні чужих справ без доручення. Немає правових підстав для передачі майна між двома особами. Відсутність правової підстави для придбання майна не є тотожною відсутності правової підстави для ведення чужих справ без доручення [19]. Якщо говорити про обов'язковість повернення майна внаслідок його набуття без достатніх підстав та відсутності правових підстав для переходу майна від однієї особи до іншої, то слід зазначити, що передача майнових благ порушує справедливість. Якщо розглядати відносини ведення чужих справ без доручення, то вони повністю відповідають морально-етичним нормам. У зобов'язаннях з придбання майна без достатніх підстав перехід від однієї особи до іншої відбувається з різних причин, кожна з яких лежить у площині звичайного господарського обороту. У справі за позовом Особа 3 до «Коруна» про стягнення коштів Особа 3 мотивувала свої вимоги тим, що вона забезпечувала діяльність «Коруна» з виробництва сільськогосподарської продукції [11]. Особа 3 була змушена витратити власні кошти в інтересах підприємства, оскільки «Корун» не мав коштів, необхідних для організації господарської діяльності, виплати податків і заробітної плати працівникам, сплати податків. Задовольняючи позовні вимоги в повному обсязі, Кіцманський районний суд Чернівецької області виходив з того, що дії директора ТОВ «Корун» вчинені в майнових інтересах іншої особи. Керівник юридичної особи витрачав власні кошти на забезпечення господарської діяльності очолюваної ним юридичної особи. Для розмежування розглянутих правовідносин може бути використана вольова спрямованість дій особи щодо розпорядження своїм майном. Якщо особа діє умисно, виявляючи турботу про певні майнові інтереси

іншої особи за рахунок свого майна, але розраховуючи отримати від неї відповідну майнову винагороду в майбутньому, виниклі відносини слід кваліфікувати як ведення чужих справ без доручення. умисні дії щодо надання майнової вигоди іншій особі є правомірними діями. правові акти. Придбання майна однією особою іншою слід розглядати внаслідок дій особи, якій завдано збитків, але не мала наміру діяти з метою надання майнової вигоди іншій особі [12]. При цьому дії особи, яка самовільно розпоряджається майном на користь іншої особи, завжди виявляються спрямованими на настання правових наслідків, чого насправді не може бути в силу того, що відповідно до закону інше. Зважаючи на спрямованість волі на досягнення правових наслідків, такі дії є правовими діями, а сама передача майна, яка суперечить дійсному волевиявленню особи, повинна визнаватися неправовою. основа. Аналіз та порівняння правових категорій дозволило зробити висновок, що вони мають схожі спільні та відмінні риси, однак наведені відмінні риси дають змогу їх виділити та застосувати норми, які відповідають практичній ситуації [13]. Важливо звернути увагу на співвідношення умови з набуттям майнового зобов'язання однією із сторін за рахунок іншої сторони з метою виконання договірних зобов'язань. Завжди визнавався пріоритет останнього щодо відносин вимоги про повернення майна внаслідок його набуття без достатніх підстав. Якщо між потерпілою стороною та набувачем немає договірних відносин, то питання про розмежування договірних вимог не виникає [16]. Помилкове виконання зобов'язання не перед управителем, а перед іншою особою є типовим випадком набуття майна без достатньої підстави. Договірні відносини у випадках передачі майна відсутні. Договори про неукладення не є недійсними правочинами, тому наслідки у вигляді реституції до них не застосовуються. У разі передачі індивідуально визначеної речі вона може бути повернута власнику. Якщо придбання майна здійснено без достатніх підстав однією стороною за рахунок іншої, воно підлягає усуненню. Запропоновано критерії розмежування договірних вимог за наявності договірних відносин між сторонами. Хоча незаконне заволодіння майном не є виконанням прав та обов'язків, які існують між сторонами, воно є неналежною поведінкою в існуючих правовідносинах. О.А. Шамшов зазначає, що якщо набуття майна без достатніх підстав мало місце, хоча і у зв'язку з договором, але не супроводжувалося порушенням його умов боржником,

виникає умовне зобов'язання. Якщо, з одного боку, придбання боржником майна є незаконним, а з іншого боку, порушує умови договору, застосовується договірний позов [14, с. 34–56]. За договором оренди нежитлового приміщення орендар зобов'язувався щомісяця відшкодовувати орендодавцеві фактичні витрати на надання теплової енергії, які сплачувалися у складі орендної плати на підставі виставлених орендодавцем рахунків. У розрахунок було включено ряд розрахунків, які не були передбачені договором [17]. Оплата була здійснена у зв'язку з договором, а не на його основі. Позов про набуття майна без достатніх підстав за наявності між сторонами правовідносин договірною характеру може виникнути внаслідок неналежної оплати, а також виконання реального договірною зобов'язання, якщо правова підстава такого виконання згодом зник. Можлива вимога, що впливає з договірних відносин, щодо повернення майна. Обговорення припинив КГС у складі ВС [15]. Своє рішення він ухвалив 11 січня 2022 року у справі №. Він сказав, що отримання майна однією стороною в обмін на виконання договору не може бути викинуто. За наявності правових підстав для одержання чи утримання майна від іншої особи, застосування Цивільного кодексу України може здійснюватися лише після скасування, визнання недійсними, зміни або відсутності правових підстав [5].

Рішення ухвалено 8 вересня 2021 року. Верховний Суд зазначив, що придбання майна однією особою за рахунок іншої означає збільшення майна однієї особи та зменшення майна іншої особи. Таке придбання має призвести до збільшення кількісного чи вартісного показника майна. Коли особа не витрачає гроші через втрату іншої особи або невиплату винагороди, яка належить іншій особі, власність стає безпідставною. Для повернення майна необхідно, щоб воно було отримано або зберігається без належних правових підстав. Безпідставними вважаються інші правочини чи правочини, що не мають підстави в законі. Отримання влас-

ності є безпідставним, якщо підстава для правочину зникає в майбутньому. Обставин, які лягли в основу юридичної сили отримання майна, більше немає [18]. Єдиним критерієм, який дозволяє чітко розмежувати сферу застосування договірних і умовних вимог, є субсидіарність останніх як загального заходу захисту. Якщо збагачення майнових інтересів сторін призводить до порушення балансу майнових інтересів сторін, то самостійне юридичне значення може бути лише набуте.

Висновки. Зобов'язання щодо набуття майна без достатніх підстав регулюються господарським і цивільним законодавством і утворюють окремий інститут безпідставного збагачення. Змістовні елементи цього інституту визначаються групою правових норм, що знаходяться в органічній сукупності та взаємозв'язку, регулюючи правовідносини, що виникають у разі набуття та збереження майна без достатніх підстав. Необхідно чітко розмежовувати правовідносини, щоб уникнути помилок. Дослідивши за допомогою порівняльного аналізу набуття майна без достатніх підстав, провівши аналіз правових норм, що регулюють інститут безпідставного збагачення, їх практичне застосування в аспекті господарсько-правового характеру, можна зробити висновок, що інститут безпідставного збагачення в. Визначенню змісту зобов'язань, що виникають із незаконного збагачення, приділяється основна увага. Глава 83 ЦК України «Набуття, збереження майна без достатніх правових підстав» містить 4 статті, які пов'язані з ознаками набуття майна без достатніх підстав. Загальні положення про зобов'язання у зв'язку з набуттям і збереженням майна без належної правової підстави регулюються цими статтями. В органічному поєднанні та взаємозв'язку перебувають зазначені норми, які регулюють правовідносини, що виникають у разі набуття та збереження майна без достатніх підстав. Правова ідея розвитку інституту безпідставного збагачення в господарському праві має свої перспективи.

Список літератури:

1. Гончаров І.М. Цивільно-правові зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення (порівняльно-правове дослідження за законодавством України та країн Європейського Союзу): автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 19 с.
2. Рішення Господарського суду Київської області від 25 червня 2018 року справа № 911/884/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75012635> (дата звернення 09.09.2023).
3. Рішення Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 01 червня 2021 р. справа № 219/2183/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97327329> (дата звернення 09.06.2020).

4. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навчальний посібник. 3-тє вид., змін, й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.
5. Бережняк Н. В. Зміст зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави за Цивільним кодексом України: проблемні питання. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 177–181.
6. Бережняк Н.В. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави у цивільному праві України: дис. на здобуття ступ. Докт. Філософ. (PhD) за спеціальністю 081 – «Право». Київ, 2021. 213 с.
7. Бережняк Н.В. Окремі аспекти правових підстав виникнення зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. *Часопис Київського університету права*. 2019/1. С. 138–142.
8. Бережняк Н. В. Особливості правового регулювання зобов'язань із безпідставного збагачення. *Економіка, фінанси, облік і право: аналіз та виклики сучасності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Полтава, 19 жовт. 2021 р.). Полтава: Центр фінансово-економічних наукових досліджень, 2021. С. 46–48.
9. Бережняк Н. В. Правова сутність поняття зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»: зб. наук. праць / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. Вип. 82. С. 134–145.
10. Бережняк Н. В. Правові підстави виникнення зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави у цивільному праві України. *Юридична наука у громадянському суспільстві: матеріали Х Міжнар. наук.-практ. конф. До 70-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України* (м. Київ, 30 жовт. 2019 р.). Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2019. С. 120–122.
11. Бережняк Н. В. Правове регулювання зобов'язань із безпідставного збагачення в країнах Європейського Союзу. *Пріоритетні шляхи розвитку науки: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 12–13 жовт. 2021 р.). Київ: Міжнар. центр науки і досліджень, 2021. С. 36–38.
12. Бережняк Н. В. Співвідношення зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави з вимогою про повернення виконаного за недійсним правочином. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6 (volume 1). С. 19–24.
13. Берестова І. Безпідставне збагачення і договірні зобов'язання. *Вісник прокуратури*. 2003. № 5. С. 98–102.
14. Берестова І.Є. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 202 с
15. Берестова І.Є. Суб'єктивні умови виникнення зобов'язань з безпідставного збагачення. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 207–210.
16. Берестова І. Інститут безпідставного збагачення в країнах континентальної Європи: порівняльно-правовий аналіз. *Право України*. 2003. № 11. С. 151–153.
17. Боброва Д. Недоговірні зобов'язання у проекті Цивільного кодексу України. *Українське право*. 1997. № 1. С. 93–100.
18. Ваштарева Є.А. Кондикція і віндикація у римському праві. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 95–104.
19. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини: монограф. К.: Слово, 2008. 512 с.
20. Гончаров І.М. Цивільно-правові зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення (порівняльно-правове дослідження за законодавством України та країн Європейського союзу): дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 212 с.

Tkachuk A.V. DEFINITION OF ELEMENTS OF ACQUISITION OF PROPERTY WITHOUT SUFFICIENT GROUNDS: COMPARATIVE ANALYSIS

This article examines the elements of acquiring property without sufficient grounds. The focus of the research covered in the article is economic and legal in nature. The relevance of this topic is due to the lack of fundamentally new and meaningful scientific developments regarding the acquisition of property without sufficient grounds and its elements from the point of view of application in economic law. The comparative analysis of legal institutions and the application of their norms in practice made it possible to single out the distinctive features of the studied category and form theoretical conclusions that can be used for the practical purpose of improving the law enforcement direction. The application of the said institution was also considered as a mechanism for regulating the acquisition of property without sufficient grounds by a business entity. The article examines various approaches in judicial practice to the understanding of «acquisition of property without sufficient legal grounds», as well as their practical application. The study of the institute of law as a global category provided an opportunity to form one's own approach to understanding this concept, taking into

account the conducted analysis. The study of the elements of acquisition of property without proper grounds made it clear that they are not clearly defined either at the scientific level or at the legislative level. The main goal of the research was to carry out a comparative analysis and identify similar and distinctive features of adjacent legal institutions, which at first glance have a significant similarity, but upon detailed examination, the presence of distinctive features made it possible to form pronounced features of property acquisition without sufficient grounds. The basis of this analysis was the comparative research method because it allows a deeper understanding of the essence of legal phenomena and finding optimal solutions for legal regulation. A critical study of scientific developments contributed to the definition of new criteria that serve to delimit the obligations that are compared in the article. The study of this institute in the economic and legal aspect is relevant for the possibility of developing its practical application, the formation of a clear theoretical base and the identification of directions for further development, which will positively affect the general development of the economic field of law.

Key words: *institution, comparative analysis, judicial practice, acquisition of property without sufficient grounds, elements.*

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6;341.1;340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/13>

Уберман В.І.

Науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем»

Васьковець Л.А.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ПРИНЦИПИ І МЕХАНІЗМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО Й УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СКИДАННЯ ПРІОРИТЕТНИХ ЗАБРУДНЮВАЛЬНИХ РЕЧОВИН

У статті порівнюються принципи та еколого-правові особливості найбільш дієвих механізмів правового регулювання безпеки речовинного складу поверхневих вод України та ЄС, які входять до підінституту регулювання скидання забруднювальних речовин (РСЗР) зі зворотною водою точкових стаціонарних джерел. Актуальність дослідження визначається переходом українського водного законодавства у практичну фазу наближення до acquis ЄС – менеджменту річковими басейнами. Остання має здійснюватися одночасно з дотриманням загальних правових вимог екологічної безпеки, урахуванням вимог особливого періоду та повільного відновлення, в умовах економічної кризи та наслідків бойових дій. Метою статті є порівняння відповідності європейського та українського еколого-правових механізмів, якими регулюється скидання пріоритетних ЗР, зокрема небезпечних, з точкових джерел у поверхневій воді. Бойові дії на території України викликають значне розширення номенклатури та обсягу екзогенних речовин, які потрапляють у водні об'єкти. Дослідження ґрунтується на порівняльному аналізі законодавчих вимог до: обмежувальних нормативів впливу на склад та вміст пріоритетних ЗР у водних об'єктах; цільових нормативів речовинного складу (стану) води; ланок регулювання впливу, які зменшують небезпеку ЗР всередині водного об'єкта. Виявлено існування численних невідповідностей, які перешикоджують апроксимації. Визначено найголовніші відмінності українського РСЗР від європейського: застарілий на 40 років науковий принцип побудови УРСЗР; кількість одночасно регульованих джерел скидання з наданням переваги т. зв. «басейновому принципу» реалізації РСЗР, який не відповідає українському законодавству; відсутність законодавчих пріоритетів щодо знешкодження та боротьби із ЗР, їх поділу за небезпекою для поверхневих вод; принципова відмінність нормативів ГДК від європейських аналогів. Найважливішою відмінністю європейського РСЗР є його призначення лише для пріоритетних ЗР та наявність законодавчих вимог до ланок регулювання всередині водою.

Ключові слова: екологічне та водне законодавство України, водне законодавство ЄС, регулювання якості вод, нормування скидання забруднювальних речовин, методи нормування.

Постановка проблеми. Екологічна безпека речовинного складу поверхневих вод України протягом багатьох років залишається незмінним пріоритетом державної екологічної політики та водоохоронної діяльності [1]. Найбільшого значення ця проблема набуває в особливий період, зокрема, під час воєнних дій та у перші фази відбудовного періоду після закінчення воєнних дій,

коли виникає велика кількість неконтрольованих джерел забруднювальних речовин (ЗР), від яких до об'єктів довкілля надходить широкий спектр хімічних речовин воєнного походження. Ними навіть маскуються негативні ефекти впливу стаціонарних організованих (і контрольованих) точкових джерел скидання ЗР. З іншого боку, залишилися незмінними вимоги до якості поверхневих

вод та до правового підінституту регулювання скидання забруднювальних речовин (РСЗР), який входить до складу українського інституту спеціального водокористування (СВ), а також до комплексного інституту оцінки якості вод та її регулювання. РСЗР орієнтовано головним чином на вміст ЗР у складі зворотної води, та на дотримання вимог екологічної безпеки довоєнного часу [4]. Українські державні заходи щодо регулювання скидання забруднювальних речовин (УРСЗР) спрямовуються головним чином на промислові та господарські точкові стаціонарні джерела зворотної води, кількість та внесок яких у забруднення поверхневих вод за державними статистичними джерелами наразі (з різних причин) істотно зменшилися [2, табл. 4.8–4.15]. До основних засобів державного регулювального впливу на діяльність суб'єктів господарювання та на боротьбу із речовинним забрудненням у сфері природокористування й охорони довкілля належать нормативи та ліміти [3, ч. 2 ст. 12], якими у спеціальному водокористуванні [4, ч. 1 ст. 48] обмежується вплив точкових організованих джерел на стан водних об'єктів. Забруднення від неточкових (дифузних) джерел регулюється в Україні й в ЄС через вплив на господарську діяльність певних територій. Наразі в українському екологічному законодавстві [5, ч. 1 ст. 1] терміни «дифузний» та «неорганізований» отримали юридичні визначення, які дещо відрізняються від англійських. Нормативи та ліміти характеризують окремі ЗР або групи ЗР (забруднювачів за [5, ч. 1 ст. 1]), які позначаються спільною назвою, зокрема, за хімічною номенклатурою. Напрямок РСЗР визначається потребою наближення водного законодавства України до законодавства ЄС. Однією з головних вимог такого наближення є гармонізація законодавчих вимог до якості води та до правових механізмів його визначення та забезпечення. Сучасний стан та проблеми наближення в частині РСЗР викладено в статті [6].

У даній статті досліджується **проблема порівняння правових механізмів РСЗР, зокрема небезпечних ЗР, українського та європейського водних законодавств і виявлення шляхів їх наближення в умовах особливого періоду**. Таке порівняння дозволяє на рівні норм та механізмів визначити чого саме українське водне законодавство має позбавлятися і до чого воно має рухатися у трикутнику вимог: чинне законодавство, гармонізація з *acquis* ЄС та умови особливого періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еколого-правовий підінститут РСЗР містить най-

більш дієві у водному законодавстві України та ЄС правові інструменти впливу на якість поверхневих вод [7]. Наразі у зв'язку з практичним переходом реалізації наближення до *acquis* на рівень менеджменту та планів управління річковими басейнами (ПУРБ), розроблення яких має бути закінчено у 2025 р., виникає питання про відповідність планових заходів конкретним механізмам і вимогам європейського РСЗР. Складність цієї проблеми, зокрема підсилюється тим, що затверджених українських перекладів джерел європейського права, на які посиляється дана стаття (крім останнього посилання) наразі не існує. Така відсутність є істотною перешкодою для гармонізації навіть на поняттєво-термінологічному рівні. Загальні вимоги щодо встановлення правового режиму та механізму правового УРСЗР у СВ, у забезпеченні екологічної безпеки за допомогою нормативів гранично допустимих концентрацій (ГДК) і гранично допустимих скидів (ГДС) досліджувалися відомими вченими-правниками. Усталені підсумкові результати такої діяльності викладено у базових навчальних виданнях. Зокрема, у фундаментальному підручнику [8, с. 231] наголошується на еколого-політичній важливості підінституту РСЗР і зазначається, що у сучасній Україні «взаємозв'язок двох груп екологічних нормативів (ГДК та ГДС) [вставка у дужках авторів: В.У., Л.В.] фактично має визначати екологічну політику в кожному конкретному регіоні, а отже, із необхідністю має впливати на соціально-економічну ситуацію як у країні у цілому, так і в регіоні зокрема». Для цілей ПУРБ замість регіонів слід розглядати водні басейни. З погляду РСЗР найбільш важливим є запропоноване Кобецькою Н. Р. [9, с. 95]) ставлення до правового значення ГДС як до критерію оцінки правомірності поведінки суб'єктів водокористування, тобто господарських дій водокористувачів – власників скидів. Більш конкретні питання щодо українського правового механізму РСЗР на рівні інститутів виникли саме зараз у зв'язку із практичним початком процесу його гармонізації з європейським відповідником. Деякі поняттєві питання щодо основних термінів досліджувалися представниками харківської школи екологічного права, зокрема, Черкашиною М. К. і Виставною Ю. Ю. у [10]. Стисло, але найбільш об'єктивне порівняння головних термінів ВКУ «забруднення вод», «забруднююча речовина», «якість води», й інструментів РСЗР: нормативів ГДК і ГДС, з європейськими поняттями: “environmental quality standard”, “emission limit values”, “pollution”, “pollutant”

і “water quality”, виконано у статті Yuliya Vystavna, Maryna Cherkashyna and Michael R. van der Valkd [11], де зроблено важливий висновок: «Загальні завдання інтеграції із законодавством ЄС мають **істотні розбіжності не тільки у термінології, а й у загальній концепції охорони водних ресурсів**» [переклад та виділення авторів: В.У., Л.В.]. Європейська трансформація УРСЗР також стримується зазначеною в [12, с. 25] особливістю джерел екологічного права – посиленням правових норм на «технічні нормативи, санітарні норми, стандарти якості навколишнього природного середовища, гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин тощо. Саме **при поєднанні правових норм з технічними й утворюється еколого-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища**» [виділення авторів: В.У., Л.В.]. Сучасний етап уваги до правових проблем УРСЗР стимулюється останніми розробками законодавчих актів, спрямованих на швидке і безпосереднє впровадження вимог європейського екологічного законодавства. Але чим далі просуваються запропоновані зміни, тим більше стають видимими й заважають гармонізації підінститутів РСЗР розбіжності, що коріняться в екологічних засадах та еколого-правових принципах регулювання, збільшують кількість та підсилюють невідповідність вимогам чинного українського законодавства. Інтенсивні воєнні дії на території України викликають розширення номенклатури та обсягу екзогенних хімічних речовин, які потрапляють у водні об’єкти й перешкоджають здійсненню СВ. В період післявоєнного відновлення увага до проблеми забруднення поверхневих вод не буде послаблена. У документі [13] стратегічною ціллю зазначено «зменшення та запобігання промислового забруднення та запровадження принципу “забруднювач платить”». До викладеного додаються вимоги закону [14]. Наближення до водного законодавства ЄС, головним джерелом якого є Водна рамкова директива ЄС (ВРД) [15], має здійснюватися одночасно з виконанням загальних вимог екологічної безпеки. Європейське регулювання скидання забруднювальних речовин (ЄРСЗР) у ВРД базується на еколого-політичних принципах, рецепція і реалізація яких вимагають від України значних зусиль і тривалого часу [16], який збільшується через продовження особливого періоду, активні воєнні та бойові дії.

Постановка завдання. Стаття спрямована на порівняння відповідності європейського та українського правових механізмів, якими регулюється скидання пріоритетних ЗР, зокрема небезпечних,

з точкових стаціонарних джерел у поверхневій воді, та на визначення правових шляхів наближення українського механізму до європейського в умовах особливого періоду.

Виклад основного матеріалу. Еколого-правове РСЗР поширюється від місця скидання у водний об’єкт певної ЗР з даної установки, де для цієї ЗР встановлено норматив впливу скидання, до найближчого за течією місця, визначеного за екологічними вимогами, в якому не порушується дотримання цільового нормативу стану води або водного об’єкта щодо вмісту даної ЗР. Правовий механізм європейського водного законодавства забезпечує реалізацію загальних принципів екологічної політики ЄС: обачності та вживання запобіжних заходів (попередження), ліквідації шкоди довіллю в першу чергу у джерелі та забруднювач має платити [15, преамб. (11)]. Кінцевою метою ВРД є «усунення пріоритетних небезпечних речовин та сприяння досягненню концентрацій речовин у морському середовищі, близьких до тих, що зустрічаються у природних умовах» [15, преамб. (27)]. Для досягнення зазначеної мети всі ЗР поділяються у ВРД на категорії за походженням та властивостями: основні речовини-забрудники (ОЗ), пріоритетні речовини-забрудники (ПЗ) (у т.ч. небезпечні (ПНЗ)) та специфічні для річкових басейнів речовини-забрудники (СРБЗ). Досягнення кінцевої мети ВРД та дотримання зазначених принципів реалізується шляхом т. зв. комбінованого підходу (КП), який використовує контроль (у сенсі «регулювання» [15, ст. 2 (41)]) емісії забруднення у його джерелі шляхом встановлення граничних значень виділення (емісії ЗР) і стандартів якості довкілля [15, преамб. (40), ст. 2 (40)]. Змістом РСЗР є загальні законодавчі вимоги до КП, наведені у [15, ст. 10]. Головні ланки еколого-правового механізму РСЗР ЄС для всіх ЗР визначено у [15, ст. 10], а для ПЗ – в джерелі Директива 2008/105/ЄС про стандарти якості довкілля в галузі водної політики (скорочено ДСЯВ) [17] [переклад авторів: У.В., В.Л.]. Більш точно екологічними об’єктами ДСЯВ є ПЗ та деякі інші ЗР. Предмет ДСЯВ – екологічні стандарти якості (ЕСЯ) зазначених речовин (ст. 2(35) ВРД). ЕСЯ означає концентрацію певної ЗР або групи ЗР у воді, осадових відкладеннях або біоті, яку не можна перевищувати з метою захисту здоров’я людини та навколишнього середовища. ЕСЯ характеризують речовинний склад (стан) поверхневої води з метою досягнення його хорошого значення відповідно до положень і цілей ст. 4 ВРД (ст. 2(34)). Тобто ЕСЯ призначені для

захисту прісноводних та морських екосистем від можливого несприятливого впливу хімічних речовин, а також здоров'я людини через питну воду або вживання харчових продуктів, отриманих із водного середовища [18, р. 2.3 с. 16]. Слід зазначити, що наведені у [18] методи визначення ЕСЯ також поширюються не тільки на ПЗ, а й на СРБЗ [18, р. 1.2 с. 12]. Пізніше директивою Directive 2013/39/EU (скорочено ДСЯВЗ) [19] до ДСЯВ були внесені зміни. Номенклатуру ПЗ та деяких інших ЗР, наведену у додатку I до ДСЯВ і змінену у ДСЯВЗ, включено у додаток X до ВРД, де наразі зазначено 45 ЗР, серед яких 21 – визначено як ПНЗ. Відповідні ЕСЯ за своїм призначенням є **екологічними нормативами стану**. Наразі перелік таких ЗР включено до складу підзаконного нормативно-правового акту (ПНПА), на який зроблено відсилання у п. 10-7 ч. 1 ст. 15 ВКУ. Слід зазначити, що у включеному тексті відсутні будь-які згадки про екологічну категорію і навіть властивості ЗР. У додатку I до ДСЯВЗ визначено два види нормативів стану для ПЗ залежно від характеру їх впливу у часі: середньорічні концентрації (позначаються як АА) та максимальні допустимі концентрації (позначаються як МАС), – з одиницями виміру: мкг/дм³ або мкг/кг сухої ваги. Ці нормативи стану також перенесено у ПНПА за відсиланням до п. 10-7 ч. 1 ст. 15 ВКУ. Отже, ПЗ та деякі інші ЗР наведені в ДСЯВ, а також їхні МАС та АА слід розглядати як **цільові нормативи стану європейського еколого-правового механізму РСЗР**. За ст. 1(35) ВРД ЕСЯ мають подвійне призначення: захист здоров'я людини та довкілля від впливу концентрації окремої ЗР або групи речовин у воді.

Крім елементів стану РСЗР, які є імперативними й мають інформаційну, а не матеріальну природу, правовий механізм містить **ланки впливу: найкращі доступні технології (НДТ) та граничні величини емісії (ГВЕ) у ст. 10 ВРД, а також зони змішування (ЗЗ) у ст. 4 ДСЯВ**. ЗЗ, як ділянки водних об'єктів, забезпечують досягнення цільових елементів стану шляхом поширення правового впливу на водний об'єкт у ланцюзі механізму РСЗР. Слід зазначити, що ЗЗ є опційним (можливим) інструментом європейського РСЗР, який ґрунтуються на таких екологічних властивостях ділянок водних об'єктів, як асиміляційна спроможність (АС) та самоочисна здатність (СЗ). Ці ділянки, які своїм початком (за течією) безпосередньо прилягають до місця скидання ЗР, з якого починається змішування, можуть використовуватися для економічних (господарських) цілей з метою природного зменшення в їх

межах концентрації ЗР внаслідок властивостей АС (розбавлення та змішування) та СЗ (осаджування, трансформація та деструкція речовин). АС та СЗ забезпечують на певній відстані від скиду не перевищення нормативів стану СЯД для даної ЗР. У ст. 4(1) ДСЯВ явища АС та СЗ у ЗЗ дозволяється використовувати, якщо концентрації ЗР не впливають на відповідність решти масиву поверхневої води нормативу стану СЯД. Тобто ЗЗ починає задовольняти нормативу СЯД на межі на ЗЗ. Отже, до **ланок впливу європейського еколого-правового механізму РСЗР крім ланок безпосереднього обмеження емісії ЗР за ст. 4(1) ДСЯВ включено ЗЗ, їх характеристики й властивості АС та СЗ**.

Зазначені ланки впливу ЗЗ актуалізуються на вимоги Компетентних органів кожного району річкових басейнів (ст. 2(16) ВРД) шляхом включення у ПУРБ заходів, які є змістом ланок впливу і вимагаються ст. 4(2) – (3) ДСЯВ для реалізації конкретними водокористувачами. **Правові вимоги щодо змісту зазначених заходів є обов'язковими у випадку визначення ЗЗ**. В європейському механізмі РСЗР до обов'язкових складових ланок впливу ЗЗ належать: підходи та методології, застосовані для визначення ЗЗ; заходи, вжиті з метою зменшення розміру ЗЗ в майбутньому; характеристики щодо розміру (поширення) ЗЗ, які мають забезпечуватися державою при визначенні ЗЗ, саме: а) обмеженість близькості до місця скидання, б) пропорційність стосовно концентрацій ЗР у місці скидання та до умов емісії ЗР, зазначених у попередніх вимогах до регулювання, відповідно до застосування НДТ.

Застосування ЗЗ відбувається у випадках недостатньої ефективності НДТ і не замінює останніх. Визначення (ідентифікація) ЗЗ здійснюється за рекомендованою в ЄС нормативною процедурою, яка отримала назву «багаторівневий підхід» і викладена у керівному документі ЄС [20]. **Рішення про встановлення та використання ЗЗ для певної ЗР є опцією, яка у випадку її використання ґрунтується на результатах попередніх досліджень**. Отже, у водному законодавстві ЄС реалізація права на економічне (господарське) використання певної ЗЗ, як частини водного об'єкта з метою здійснення РСЗР, вимагає достатньо широких досліджень екологічних властивостей цієї ЗЗ й подальшого отримання дозволу Компетентного органу. Тобто **ЗЗ як інструмент РСЗР є ланкою впливу, який поширюється у прямому за течією напрямі від скиду ЗР до найближчого місця задоволення нормативу стану СЯД**.

Воєнні дії на території України значно розширюють звичайний спектр та вміст ПНЗ у поверхневій воді. Такі дії також створюють вагомий додатковий внесок у надходження ПР, як з точкових, так і з дифузних джерел, див. [21; табл. 2, с. 14]. Крім того, воєнні руйнування гідротехнічних споруд та порушення технологічних бар'єрів сприяють збільшенню вмісту СРБЗ та ОЗ.

Українська система РСЗР, яка формально існує з 1986 р., а фактично – з 1982 р., ґрунтується на застарілому більш як на 40 років екологічному принципі «*emission – immission*» (*EIP*), який передбачає економічне (господарське) використання властивостей АС та СЗ ділянок водних об'єктів у всіх випадках законодавчого регулювання скидання ЗР шляхом лімітування шкідливого впливу за межами ділянок. В екологічному і водному законодавстві України об'єктами РСЗР є забруднюючі речовини (далі використовується більш мовно коректний термін «забруднювальні»). Поняттєві особливості цього терміну у водному законодавстві викладено у статті [22]. Навіть зараз, після прийняття закону [14], в якому небезпека хімічних речовин та її різновиди є центром правового спрямування та регулювання, поняття «небезпечних ЗР» та «пріоритету» у боротьбі з їх надходженням у воду не знайшло відображення у ВКУ. Головні норми правового механізму охорони вод від забруднення українського водного законодавства викладено у ст. 33–39, 41 ВКУ, частково конкретизовано у ПНПА [23–24.], але методика визначення ГДС наведена у рекомендаційному методичному документі (МР) [25], який за своєю правовою природою не є нормативно-правовим актом.

В МР зазначено, що українське РСЗР здійснюється за двома варіантами розрахунків: точковим і т. зв. басейновим. Щодо останнього в [25, п. 1.17 р. IV] зазначено: «При визначенні нормативів ГДС забруднюючих речовин для кожного з окремих випусків зворотних вод рекомендується враховувати вплив інших випусків на асимілюючу спроможність водоприймача. Однією з найважливіших концептуальних засад цього є застосування басейнового принципу визначення нормативів ГДС забруднюючих речовин, який передбачає розрахункове визначення впливу всіх випусків зворотних вод до гідрографічної мережі на якість води в усіх контрольних створах, що знаходяться нижче за течією (для водотоків) або поблизу чи в цілому (для водойм), з урахуванням видів водокористування і відповідних їм норм вмісту і ГДК речовин у цих створах, та оптималь-

ний розподіл асимілюючої спроможності водних об'єктів між випусками зворотних вод водокористувачів». Слід звернути увагу на невідповідність басейнового варіанту РСЗР українському водному законодавству, зокрема, головній цільовій вимозі щодо стану у ч. 1 ст. 38 ВКУ, де йдеться про встановлення ОДНОГО «екологічного нормативу якості води» для кожного масиву води [4, ч. 1 ст. 21-1]. Тоді як басейновий варіант може охоплювати низку масивів, екологічні нормативи для яких можуть відрізнятися. Про інші невідповідності екологічному та господарському законодавствам та про вади басейнового варіанту РСЗР викладено, зокрема, у статті [26], тому далі цей варіант розрахунку далі не розглядається.

У ґрунт реалізації *EIP* покладено вимоги ст. 37, 38 ВКУ. Цільовими ланками стану у такому випадку слугують визначені у ст. 36, 37 ВКУ нормативи екологічної безпеки водокористування: гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення (ГДК_{п/т.-п.}); гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для потреб рибного господарства (ГДК_{р.г.}); допустимі концентрації радіоактивних речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення (ДК_{рад.}), а також екологічний норматив якості води масивів поверхневих вод (ЕНЯВ). Останній норматив не має безпосереднього стосунку до РСЗР і є засобом інтеграції показників вмісту окремих ЗР у масиві вод. Насправді нормативи ГДС_{п/т.-п.}, ГДК_{р.г.} і ДК_{рад.} мають обмежене екологічне призначення і стосуються якості води, тобто характеристик її складу і властивостей, які за ст. 1 ВКУ визначають придатність води для конкретних цілей використання. Наразі за законом [27, ст. 1] нормативи ГДС_{п/т.-п.} входять до складу державних медико-санітарних (санітарних) нормативів і за [27, ч. 2 ст. 26] є критеріями безпечності для людини водних об'єктів. Своєю чергою у законі [28, ст. 52] визначено, що нормативами екологічної безпеки ГДК_{р.г.} «повинні враховуватися вимоги щодо охорони тваринного світу та середовища існування тварин». Отже, у ВКУ відсутні екологічні нормативи стану щодо РСЗР, подібні до СЯД у ВРД, що принципово відрізняє український механізм РСЗР від європейського.

Ланки впливу українського правового механізму РСЗР, який реалізує *EIP*, визначено у ВКУ та у згаданих ПНПА, а правовий зв'язок пари нор-

мативів ГДК – ГДС підтверджено у ч. 2 ст. 41 ВКУ. Принцип *EIP* полягає у встановленні відповідності значення нормативу впливу емісії, ГДС ЗР, нормативу стану, ГДК ЗР, у масиві вод поза межею ділянки водного об'єкта, безпосередньо прилеглої до точки скиду. Норматив ГДС ЗР за МР визначається прямим розрахунком з використанням характеристик ділянки, виходячи з умови не перевищення ГДК ЗР поза нею за течією, тобто вплив умови поширюється у напрямі від ГДК до ГДС. Отже, **норматив ГДС ЗР визначається (розраховується) для ділянки встановленої протяжності зворотним щодо напрямку течії методом.**

Порівняння нормативів та ланок стану механізмів УРСЗР та ЄРСЗР ПЗР свідчить про їх наступні еколого-правові відмінності. Обидва механізми засновані на принципі *EIP*. Але для УРСЗР цей принцип є спільним для всіх ЗР, тоді як для ЄРСЗР – він може поширюватися лише на ПЗ (включаючи ПНЗ), визначені у ст. 10(3) ВРД. УРСЗР реалізується у двох варіантах: басейновому (головний) – для низки скидів, та точковому – для одного скиду. ЄРСЗР має лише точковий варіант реалізації.

У ВКУ не встановлено законодавчих пріоритетів щодо боротьби із ЗР у поверхневій воді. Лише у ПНПА [24, п. 4] використовується поняття ЗР, «скидання яких у водні об'єкти нормується в усіх випадках скидання зворотних вод», та «додаткових» ЗР, «скидання яких необхідно нормувати». Додатковими чомусь вважаються саме «речовини, визначені державними санітарними нормами й правилами, нормативами екологічної безпеки водокористування, нормативами якості води водних об'єктів». З [24] випливає, що до основних ЗР належать 9 речовин, присутніх майже в усіх поверхневих водах та у скидах зворотної води, які також не належать до специфічних для найбільш екологічно небезпечних підприємств, виробництв та господарств. Визначення необхідності нормування додаткових ЗР у складі зворотної води покладено не на державні органи, а на водокористувачів та розробників нормативів ГДС [24, п. 4, п. 17]. Поділ та переліки ЗР за їх небезпекою для поверхневих вод та необхідністю боротьби з ними в українському водному законодавстві відсутні.

Цільові нормативи стану в УРСЗР – ГДК_{пт-п.}, ГДК_{р.г.}, та в ЄРСЗР – ЕНЯВ, принципово відрізняються за об'єктами нормування, змістом та обсягом захисту. Також істотно відрізняються нормативи впливу ГДС (за ст. 1 у ВКУ) та ГВЕ (за ст. 2(40) у ВРД). ГДС залежить лише від влас-

твостей та характеристик прилеглої до скиду ділянки водного об'єкта, яка розглядається за «встановленим режимом даного пункту водного об'єкта» та розраховується для заданої відстані від скиду. ГДС має розмірність фізичної величини MT^{-1} , а ГВЕ – це концентрація (розмірність MT^{-1}) та/або рівень емісії (розмірність M), які заборонено для перевищення упродовж одного або декількох періодів час. Тобто ГВЕ можуть встановлюватися за двома одиницями вимірювання і можуть залежати лише від НДТ для більшості ЗР (за ст. 10(2) ВРД).

Опосередкований стосунок до ланки впливу УРСЗР на склад зворотної води має ст. 39 ВКУ щодо галузевих технологічних нормативів утворення речовин, які скидаються у водні об'єкти та тих, що подаються на очисні споруди. Ст. 39 стосується лише оцінки екологічної безпеки виробництва в цілому. У ВКУ також присутні інші опосередковані вимоги до ланок впливу:

1) ч. 1 ст. 66 про «удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання та очищення стічних вод» на етапі «користування водними об'єктами для промислових потреб», 2) ст. 72–74, де згадуються «ефективні технології» для окремих категорій зворотної води. В механізмі ЄРСЗР, на відміну від ВКУ, ланка НДТ (за ст. 10(1) ВРД) має головне значення для регулювання. Інструментально і змістовно найважливішою ланкою впливу УРСЗР є ділянка від місця скидання зворотної води до контрольного створу [25, п. 2 р. II], яка за своїм еколого-правовим призначенням збігається із ЗЗ в ЄРСЗР. Відсутність у цієї ділянки окремої термінологічної назви та окремого визначення у ВКУ викривляє і знецінює її еколого-правове регульовальне значення. Довжина зазначеної ділянки є нормативно обмеженою знизу та зверху у водотоках та радіусом на акваторії водойми [25, п. 3 р. II], але жодних екологічних або гідродинамічних досліджень для визначення межі цієї ділянки законодавчо не вимагається. Нормативи ГДС усіх ЗР визначаються (розраховуються) методами, наведеними у [25, дод. 2]. На відміну від УРСЗР до ЗЗ для ПЗР як ланки впливу у ЄРСЗР встановлено жорсткі законодавчі вимоги у директиві [17], реалізацію яких пояснюється у керівництві [18].

У правовому сенсі методичні процедури щодо визначення ЗЗ в українському та європейському законодавстві є зворотними. **В ЄС створення ЗЗ є лише можливістю**, при реалізації якої для певних ПЗР поширення (довжина) ЗЗ підлягає визначенню та «встановленню», тобто погодженню. На

відміну від ЄС у ч. 1 ст. 41 ВКУ визначено, що для скидання всіх речовин вимога встановлення нормативів екологічної безпеки водокористування та нормативів гранично допустимого скидання є імперативом. Про складність процедури ідентифікації ЗЗ свідчить існування окремих відповідних технічних керівних документів ЄС. Важливу роль та значення ЗЗ можна побачити з того, що підходи та методологія ідентифікації ЗЗ підлягають опису у ПУРБ та у звітах про їх виконання. Викладені вище **принципові та численні невідповідності еколого-правових інструментів УРСЗР та ЄРСЗР: нормативів стану, нормативів впливу та ланок впливу**, заважають апроксимації водного законодавства України до законодавства ЄС. Зазначені проблеми поглиблюються в умовах особливого стану, коли у водних об'єктах значно збільшується кількість та вміст небезпечних ЗР бойового походження, а вимоги до водокористування зростають. Перетворення правового механізму УРСЗР з метою його наближення до ЄРСЗР вимагає внесення глибоких змін у водне законодавство України.

Висновки. Екологічна політика України, кризовий еколого-господарський стан та особливий період вимагають скорішого наближення українського водного законодавства до законодавства ЄС в частині боротьби із пріоритетними (у т. ч. небезпечними) та специфічними речовинами у поверхневих водах. Виконане у даній статті порівняльне дослідження еколого-правових

підінститутів ЄРСЗР та УРСЗР виявило численні невідповідності, які стають на заваді апроксимації й вимагають змін українського водного законодавства. До найзначніших розбіжностей УРСЗР та ЄРСЗР належать: 1) застарілий науковий принцип (ЕІР) побудови УРСЗР, спрямований на знешкодження безпосередньо у водному об'єкті всіх ЗР, скинутих зі зворотною водою; 2) кількість можливих одночасно регульованих джерел скидання (одне або низка джерел) з наданням переваги т. зв. «басейновому принципу» реалізації УСЗР, який не відповідає українському законодавству; 3) відсутність у ВКУ законодавчих пріоритетів щодо знешкодження та боротьби із ЗР, їх відповідного поділу за небезпекою для поверхневих вод; 4) принципова відмінність українських нормативів ГДК від європейських ЕНЯВ за об'єктами нормування, змістом та обсягом захисту стану вод. **Найважливішою відмінністю ЄРСЗР від УРСЗР є законодавчо встановлені вимоги до європейських ЗЗ, за якими останні можуть призначатися лише для ПЗР і визначатися за критеріями близькості до місця скиду, врахування умов скидання та відповідності до застосування НДТ.** Отже, перехід до ЄРСЗР відповідає сучасній специфіці утворення речовинного складу поверхневих вод України в умовах особливого періоду, а подальші дослідження доцільно спрямувати на визначення змін українського водного законодавства з метою усунення зазначених невідповідностей.

Список літератури:

1. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (затв. Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
2. Довкілля України. 2022. Статистичний збірник. Державна статистична служба України. 2023, 140 с., табл. 4.8–4.15. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_dov_22.pdf (дата звернення: 24.06.2024).
3. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2003. № 18, № 19–20, № 21–22, ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
4. Водний кодекс України: від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. ВВР. 1995. № 24. Станом на 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
5. Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів : Закон України від 20 вересня 2022 року № 2614-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-20#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
6. Уберман В.І., Васьковець Л.А. 2024. Правові механізми екологічної безпеки водокористування в період наближення до європейського законодавства та воєнних дій в Україні. In: *Legal support of European integration: general legal and sectoral aspect* : Sci. monogr. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”. P. 540–559. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-424-5-26>.
7. Уберман В.І., Васьковець Л.А. Поетапне наближення українського еколого-правового інституту якості вод та її регулювання до законодавства ЄС. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development* : coll. monogr. Frankfurt (Oder) : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2019. P. 334–354. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/157/4660/9820-1?inline=1> (дата звернення: 24.06.2024).

8. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Вид-во «Юр. думка». 2005. 848 с.
9. Кобецька, Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 352 с.
10. Черкашина М. К., Виставна Ю. Ю. Проблеми законодавчого визначення забруднення вод в Україні та Європі: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2013. № 14. С. 238–242. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3791/1/Cherkashina_Vystavna_238_242.pdf (дата звернення: 24.06.2024).
11. Y. Vystavna, M. Cherkashyna and Michael R. van der Valkd. Water laws of Georgia, Moldova and Ukraine: current problems and integration with EU legislation. 2018. *Water International.* 2018. V. 43. Iss. 3: Wicked Problems of Water Quality Governance. Taylor and Francis Online. 11 p. URL: <https://doi.org/10.1080/02508060.2018.1447897> (дата звернення: 24.06.2024).
12. Екологічне право : підр. / за ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право. 2013. 432 с.
13. Проект Плану відновлення України. Матер. роб. групи «Екологічна безпека». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf> (дата звернення: 24.06.2024).
14. Про хімічну безпеку та управління хімічними речовинами : Закон України № 2804-IX від 1 грудня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
15. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 року : станом на 31.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text (дата звернення: 24.06.2024).
16. Стратегічний план робіт на воєнний та відбудовний період для водного сектора сформовано. Офіс сайт Державного агентства водних ресурсів України. URL: <https://www.davr.gov.ua/news/strategichnij-plan-robit-na-voennij-ta-vidbudovnij-period-dlya-vodnogo-sektora-sformovano> (дата звернення: 24.06.2024).
17. Directive 2008/105/EC on environmental quality standards in the field of water policy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32008L0105> (дата звернення: 24.06.2024).
18. Guidance Document No: 27. Technical Guidance For Deriving Environmental Quality Standards, Eur. Comm. Publ. Office. 207 p. URL: <https://rvs.rivm.nl/sites/default/files/2019-04/Guidance%20No%2027%20-%20Deriving%20Environmental%20Quality%20Standards%20-%20version%202018.pdf> (дата звернення: 24.06.2024).
19. Directive 2013/39/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 amending Directives 2000/60/EC and 2008/105/EC as regards priority substances. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32013L0039> (дата звернення: 24.06.2024).
20. Technical guidelines for the identification of mixing zones pursuant to Art. 4(4) of the Directive 2008/105/EC. Eur. Comm. Brussels, 22 Dec. 2010 62 p. URL: [http://www.fwr.org/WQreg/Appendices/Technical_guidelines_for_the_identification_of_mixing_zones_C\(2010\)9369_EN.pdf](http://www.fwr.org/WQreg/Appendices/Technical_guidelines_for_the_identification_of_mixing_zones_C(2010)9369_EN.pdf) (дата звернення: 24.06.2024).
21. Вплив війни росії проти України на стан українських ґрунтів. Результати аналізу / О. Голубцов, Л. Сорокіна, А. – Київ: ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2023. 32 с. URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/zabrudnennia-zemel-vid-rosii-full3.pdf> (дата звернення: 24.06.2024).
22. Уберман В., Васьковець Л. Поняття «забруднення» у водному законодавстві України і ЄС та вимоги повоєнної екологічної безпеки. *Law. State. Technology.* 2023. № 2 16–24. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2023-2-3>.
23. Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
24. Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1996 р. № 1100 (Із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2023).
25. Методичні рекомендації з розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти із зворотними водами. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 5 березня 2021 року № 173. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/nakazy/2021/173%20%D0%BD.pdf> (дата звернення: 10.11.2023).
26. Уберман В., Васьковець Л. Відповідність екологічному законодавству басейнового регулювання скидання забруднювальних речовин. *Law. State. Technology.* 2023. 4, 23–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2023-4-4>.

27. Про систему громадського здоров'я : Закон України № 2573-IX від 6 вересня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20/print> (дата звернення: 10.11.2023).

28. Про тваринний світ : Закон України № 2894-III від 13 грудня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 10.11.2023).

Uberman V.I., Vaskovets L.A. PRINCIPLES AND MECHANISMS OF EUROPEAN AND UKRAINIAN LEGAL REGULATION DISCHARGING OF PRIORITY POLLUTANTS

The article compares the principles and environmental and law features of the most effective legal mechanisms for regulating the safety of the contaminant composition of surface waters of Ukraine and the EU, that are included in the sub-institute for the regulation of discharging of pollutants (RDP) with the returned water from stationary point sources. The relevance of the study is determined by the transition of Ukrainian water legislation to the practical phase of approximation to the EU acquis namely to river basin management. The latter phase should be carried out simultaneously with the observance of general legal requirements for environmental safety, taking into account as the requirements of the special period and post-war recovery in the conditions of the economic crisis and the consequences of hostilities. The aim of the article is to compare the compliance of the European and Ukrainian environmental and legal mechanisms, which regulate the discharging of priority substances, in particular hazardous ones, from point sources into surface waters. Combat actions on the territory of Ukraine lead to a much wider than usual nomenclature and higher concentrations of exogenous substances that enter water bodies. The study is based on a comparative analysis of legislative requirements for: standards for restriction of influences of priority polluting substances (PS) from point sources, water quality targets for PS, environmental tools which regulates concentration of main PS in water body. The existence of numerous inconsistencies that prevent approximation was revealed. The following most important differences of the Ukrainian RDP from the European one are find: 1) the scientific principle of the construction of Ukrainian RDP is outdated by 40 years; 2) regulation for multiple simultaneously adjustable reset PS sources by so-called the "basin principle" does not correspond to Ukrainian legislation; 3) lack of legislative priorities regarding properties of PS, their division by danger for surface waters; 4) the fundamental difference between the Ukrainian MAC standards and their European counterparts. The most important difference of the European RDP is its appointment only for priority PS and the presence of legislative requirements for identification of water body sections to regulate PS composition.

Key words: environmental legislation of Ukraine, water legislation of Ukraine, water legislation of the EU, regulation of water quality, regulation of discharge of pollutants, methods of law regulation.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/14>

Гордієнко А.В.

Запорізький національний університет

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ У СФЕРІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ТА БЕЗПЕКИ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ: НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті проаналізовано нормативне регулювання питання участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Вказано, що участь громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору є одним із найважливіших складових оптимального функціонування адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Взагалі громадськість є одним із основних суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України.

Участь громадськості визнана ефективним та дієвим механізмом у всіх сферах суспільного життя як на міжнародному, так й на національному рівні, і сфера охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору не є виключенням. Громадськість може представляти свої інтереси та впливати на реалізацію повноважень в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору шляхом: отримання інформації з повідомлень засобів масової інформації та офіційних вебсайтах органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору; подавати запити на інформацію відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»; надавати пропозиції та зауваження до органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Ключові слова: громадськість, нормативне регулювання, публічне управління, охорона атмосферного повітря, безпека повітряного простору.

Постановка проблеми. Участь громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору є одним із найважливіших складових оптимального функціонування адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Взагалі громадськість є одним із основних суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо питання участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, наукові пошуки були проведені такими науковцями,

як: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць та багатьма іншими.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз нормативного регулювання питання участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Виклад основного матеріалу. Участь громадськості визнана ефективним та дієвим механізмом у всіх сферах суспільного життя як на міжнародному, так й на національному рівні, і сфера охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору не є виключенням. Наведене підкреслюється й у звіті Генерального Секретаря Європи [1] особливо відзначаються «ефективні

та стійкі механізми для побудови діалогу, проведення консультацій та співпраці між громадським суспільством та органами влади на всіх рівнях» як важливі фактори, які «надають можливість усім фізичним особам та суспільним групам брати участь у процесі прийняття демократичних рішень» [2].

Дійсно, у країнах Європи все більше визнається необхідність запровадження законодавчих механізмів чи різноманітних моделей, які сприятимуть участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Тим не менш у звіті Генерального Секретаря слушно відзначено, що в деяких країнах «модель працює досить успішно. У інших країнах як модель так і заклади, відповідальні за надання громадських консультацій та загальну участь громадськості, є малоефективними та часто існують скоріше формально». У «найгірших випадках» уряд намагається «контролювати громадські ініціативи». Спостерігається скорочення простору для участі та в цілому залучення громадськості, при цьому в деяких країнах-учасницях Ради Європи це визнається як завдання, в інших стає потенційною проблемою [2].

Доцільно зазначити, що основні цінності, на просування яких спрямована участь громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору описано Міжнародною асоціацією з питань участі громадськості [3]. Зокрема до них належить: участь у процесі прийняття рішень осіб, яких стосується відповідне рішення, або які зацікавлені у цьому рішенні; залучення учасників до викладення свого бачення формату їхньої участі; надання учасникам інформації, необхідної для ефективної участі; визнання та обговорення потреб та інтересів всіх учасників, в тому числі осіб, які приймають рішення; надання громадськості можливості впливати на рішення; доведення до відома учасників, яким чином їх внесок вплинув на рішення [3].

Кодекс належної практики участі громадськості в процесі прийняття рішень містить п'ять важливих принципів участі громадськості [4]: участь шляхом збору та передачі поглядів громадськості з метою впливу на процес прийняття політичних рішень; довіра як чесна взаємодія між політичними силами та суспільством; відповідальність та прозорість як з боку громадськості, так і з боку державних органів на всіх етапах діяльності; незалежність громадськості.

Окрім того, іншими установами та організаціями в Європі було виділено ще декілька принципів управління процесом участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, у тому числі зобов'язання, визнання прав та обов'язків, ресурси, достатній проміжок часу, визнання та надання зворотного зв'язку, оцінки тощо [5].

Як визначено у висновках, що містяться в звіті Генерального секретаря від 2015 року, існує чіткий зв'язок між можливістю громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору та сприятливими умовами для діяльності громадських організацій. Зокрема про це наголошується в Загальному коментарі до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: «Громадяни також беруть у веденні державних справ, здійснюючи вплив шляхом громадських обговорень та ведення діалогу зі своїми представниками або через свою діяльність до самоорганізації. Така участь підтримується шляхом забезпечення свободи висловлення поглядів, зібрань та об'єднань» (§ 8). «Право на свободу об'єднань, в тому числі право створювати та вступати в організації й об'єднання, діяльність яких пов'язана із політичними та громадськими справами, є істотним доповненням до прав, закріплених статтею 25» (§ 26) [6].

Спеціальний доповідач з питань свободи мирних зібрань та об'єднань, також заявив, що «як окремі особи, які беруть участь в об'єднаннях, так і самі об'єднання повинні бути захищені міжнародним правом в галузі прав людини, та повинні мати можливість брати участь у процесі прийняття рішень Державою» [7]. Тому, важливо, що б під час перегляду державами їхніх нормативно-правових баз, у тому числі у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, на предмет участі громадськості, також було розглянуто та поліпшено умови, які дозволятимуть окремим особам та організаціям брати участь та робити свій внесок у процес прийняття рішень. Такий підхід сприятиме успіху моделей та загальної практики участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Загальні умови для розвитку та участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору розглядаються як створення такого середовища (законодавства та практик), яке б

забезпечувало дотримання основних прав щодо свободи об'єднань, свободи зібрань, свободи волевиявлення, та захищало б правозахисників [8]. Вони тягнуть за собою право людей на організацію груп або формальних об'єднань з метою отримання можливості прийняти рішення щодо свого внутрішнього управління у спосіб, який би найбільш ефективно допомагав їм виконати свою місію, та в різні необхідності також залучити своїх виборців, не боячись наслідків. Останнє особливо важливо для тих організацій, які представляють вразливі та соціально відчужені групи осіб, які можуть відчувати особливе занепокоєння щодо власних позицій або думок.

Свобода волевиявлення тісно пов'язана з участю громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору та обумовлює важливі моменти процесу, від можливості кожного озвучити свої думки, до надання доступу до інформації або надання документів в межах консультації. Загалом сприятливе правове середовище створює захисну нормативну базу для участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору та обмежує можливості уряду втручатися в їх основні права, які створюватимуться та провадитимуть вільну діяльність.

Окрім того, до питання участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору додається ще одне не менш важливе питання ресурсів, які б дозволили громадськості брати активну участь в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Громадськість потребує ресурсів для участі в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, зокрема на покриття витрат, пов'язаних із витратою часу для участі в офіційних нарадах, написання коментарів, виїзду до виборчих округів або отримання зворотного зв'язку. Вони часто покладаються на свої власні ресурси для покриття витрат на зазначені дії. Тому громадські організації повинні мати можливість залучати кошти для ведення власної діяльності та участі в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, а держави необхідно заохочувати до підтримання сприятливих умов фінансування.

Зокрема Національним агентством України з питань державної служби розроблено Механізми та процедури залучення громадськості до при-

йняття рішень [9], в якому вказано, що системний діалог органів виконавчої влади з громадськістю, підвищення якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки можливий за активної участі громадян та груп інтересів у процесі прийняття рішень. Це вимагає наявності відповідних правових механізмів та процедур, які, з одного боку, дозволяють громадянам здійснювати вплив на процес прийняття рішень, а з іншого, надають можливість швидко та ефективно ухвалювати ці рішення [9].

З метою створення правового поля, яке б відповідало зазначеним вимогам Конституції України, діє Закон України «Про доступ до публічної інформації» [10] та Закон України «Про звернення громадян» [11], Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [12] Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [13].

Закон України «Про звернення громадян» регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади та органи місцевого самоврядування пропозиції про поліпшення їхньої діяльності, викривати недоліки в роботі та оскаржувати дії посадових осіб [11].

Відповідно до Закону України «Про звернення громадян» громадяни можуть звертатись до органів державної влади з пропозиціями. Пропозиція – звернення громадян, де висловлюється порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства [11].

Право громадськості на отримання повної, достовірної інформації в усіх сферах життєдіяльності суспільства гарантоване Конституцією України. Статтею 40 Основного Закону передбачено, що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб і службових осіб цих органів, що зобов'язані

розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [9].

Основною метою Закону України «Про доступ до публічної інформації» є створення механізму реалізації права кожного на доступ до публічної інформації. Він містить перелік гарантій дотримання прав на надання публічної інформації, поетапний порядок доступу до неї, надає визначення таким поняттям, як конфіденційна, таємна та службова інформація, регламентує порядок її отримання, визначає порядок і строки подання та задоволення запиту на інформацію, а також процедуру оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації [10].

Громадськість в процесі публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору може представляти свої інтереси та впливати на реалізацію повноважень в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору шляхом: отримання інформації з повідомлень засобів масової інформації та офіційних вебсайтах органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору; подавати запиту на інформацію відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»; надавати пропозиції та зауваження до органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору [10].

Нарешті, участь в процесі прийняття рішень у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору повинна бути можливою не лише на рівні країни, але й у багатопрофільних установах, де затверджуються стандарти та приймаються рішення у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, які також впливають на умови всередині держави.

Міжнародна та європейська нормативно-правова база, якою регулюється участь громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, продовжує розвиватися. Лише за останні роки було прийнято декілька резолюцій Ради ООН з прав людини з метою посилення гарантій участі громадськості.

Спільний підхід до процесів розробки політики та прийняття рішень був підтриманий Комітетом з прав людини ООН. Протягом останніх років Комітет з прав людини ООН прийняв три резолюції щодо рівної участі у веденні громадського життя. Резолюція щодо рівної участі у політичному житті 2013 року підкреслює «критичну

важливість рівної участі у політичному житті для цілей демократії, верховенства права, соціальної інтеграції та економічного розвитку, а також забезпечення гендерної рівності та реалізації всіх прав і основних свобод людини». У зв'язку з цим Резолюцією підтверджується зобов'язання держав вживати всіх необхідних заходів для забезпечення права на участь в політичних і громадських справах на рівних засадах [14].

Резолюція Комітету з прав людини ООН щодо рівної участі в політичних та державних справах 2014 року наголошує на критичній важливості рівної та ефективної участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Одним з найважливіших документів, прийнятих на міжнародному рівні щодо участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору є Орхуська Конвенція [16], підписана 46 країнами та Європейським Союзом. Конвенція визначає мінімальні вимоги щодо участі громадськості в прийнятті рішень з питань навколишнього середовища, а саме шляхом надання доступу до інформації та подання зауважень до документів з питань навколишнього середовища [15].

Крім того, основним документом, що надає гарантії, пов'язані з участю громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, є Конвенція про захист прав та основних свобод людини [16]. Стаття 10 Конвенції захищає свободу волевиявлення, стаття 11 – свободу зібрань та об'єднань. «Разом вони підтримують інклюзивну і ефективну систему стримувань та противаг, в межах якої влада несе відповідальність за свої дії. Гарантоване здійснення таких прав є передумовою активної участі громадянського суспільства в прийнятті рішень на всіх рівнях управління» [17].

Право доступу до відповідної інформації, що знаходиться в розпорядженні органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, особливо для осіб, що діють в інтересах громадянського суспільства, є передумовою ефективної участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Варто вказати, що електронна демократія є одним із засобів участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Зокрема

Рекомендацією CM/Rec(2009)1 Комітету Міністрів країнам-учасникам щодо електронної демократії (е-демократії) визнається, що інформаційні та комунікаційні технології сприяють більш широкій демократичній участі окремих осіб та груп осіб, а також більшій прозорості та підзвітності в демократичних інститутах та процесах, та містять конкретні рекомендації щодо впровадження та розвитку електронної демократії.

Зокрема згідно цієї рекомендації в Україні запроваджено інститут електронних петицій. Так, у статті 23¹ Закону України «Про звернення громадян» закріплено, що: «громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції. В електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. На веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали електронну петицію» [11].

Важливість участі громадськості в публічному управлінні, зокрема й у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, було визнано у багатьох документах Ради Європи, велика кількість яких стосується питань місцевого рівня. Зокрема Рекомендації CM/Rec(2009)19 Комітету Міністрів країнам-учасникам щодо участі громадян у місцевому громадському житті були першим інструментом в цій сфері. Містять рекомендації урядам країн-учасниць провадити політику, яка б сприяла участі громадськості у місцевому громадському житті, та надати можливість місцевим органам влади застосовувати різноманітні інструменти участі в рамках національної нормативно-правової бази. Рекомендації CM/Rec(2009)2 Комітету Міністрів країнам-учасникам щодо оцінки, аудиту та моніторингу участі, а також політики щодо участі на місцевому та регіональному рівнях містить інструмент для самостійної оцінки участі громадян на місцевому рівні.

Другий документ – це Кодекс належної практики участі громадськості у процесі прийняття рішень (2009 р.), який визначає загальні принципи участі громадськості в публічному управ-

лінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. рекомендації інструменти та механізми активної участі громадськості в публічному управлінні, у тому числі і у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, на основі фактичного досвіду громадськості по всій Європі. Хоча цей Кодекс не є юридично зобов'язуючим, він містить детальні рекомендації щодо розробки порядку участі у процесі прийняття рішень на всіх рівнях. З метою сприяння виконання положень Кодексу, Комітет Міністрів затвердив Декларацію, якою державним органам влади пропонується приділити належну увагу положенням Кодексу при здійсненні кроків для заохочення участі громадськості у процесі прийняття рішень, зокрема й у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Важливість участі громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору також було визначено у Принципах ОБСЄ-БДПЛ та Венеціанської комісії щодо свободи об'єднань 2015 р. [18].

Висновки. Участь громадськості в процесі публічного управління, у тому числі у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, є пріоритетним напрямком підтримки з боку ЄС для розвитку громадського руху в державах-кандидатах, а також є основною вимогою для членства ЄС, що на сьогоднішньому етапі є вкрай важливим для України. Участь громадськості в публічному управлінні у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору є ключовим фактором забезпечення належної якості охоронного та безпекового законодавства і розробки стабільних принципів політики у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, які відображають потреби людей та приймаються суб'єктами адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Оптимально розроблений алгоритм співпраці між громадськістю в процесі публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору та державними установами – суб'єктами адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору – мають вирішальне значення для формування оптимальної моделі державної політики у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Список літератури:

1. Рада Європи, ПАРС, Постанова № 1746 (2010 р.) Демократія в Європі: криза та перспективи. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17882&lang=en>
2. Генеральний Секретар Ради Європи, Стан демократії, прав людини та верховенства права в Європі. Спільна відповідальність за демократичну безпеку в Європі, 2015 р. URL: <https://edoc.Council of Europe.int/en/an-overview/6455-state-of-democracy-human-rights-and-the-rule-of-law-in-europe.html>
3. Міжнародна асоціація з питань участі громадськості URL: <http://www.iap2.org>
4. Рада Європи Кодекс належної практики участі громадськості в процесі прийняття рішень. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>.
5. ОБСЄ БДППЛ, від учасників Форуму громадянського суспільства, організованого на полях Додаткової наради в галузі людського виміру 2015 року, присвяченої свободі мирних зібрань та свободі об'єднань, Рекомендації щодо Поліпшення участі об'єднань в процесі прийняття державних рішень, квітень 2015 року. URL: <http://www.osce.org/odhr/185841?download=true>
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Рада ООН з прав людини, Доповідь Спеціального доповідача з питань про право на свободу мирних зібрань та право на свободу асоціації, 21 травня 2012 р., A/HRC/20/27. URL: http://freeassembly.net/wp-content/uploads/2013/10/A-HRC-20-27_en-annual-report-May-2012.pdf
8. Рада ООН з прав людини, Фактори, що заважають рівноправній участі у політичній діяльності, та кроки для їх усунення: Звіт Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, 30 червня 2014 року, A/HRC/27/29. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/069/52/PDF/G1406952.pdf?OpenElement>
9. Механізми та процедури залучення громадськості до прийняття рішень. URL: <https://nads.gov.ua/nads-u-mezhah-povnovazhen-rozglyanulo>
10. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17#Text>
11. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 №996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п/conv>
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 №976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п/conv#Text>
14. Рада ООН з прав людини, Рівна участь у політичному житті: резолюція / прийнята Радою з прав людини 8 жовтня 2013 року, A/HRC/RES/24/8. URL: http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/305484/A_HRC_RES_24_8-EN.pdf?sequence=3&isAllowed=yn
15. Конвенція Європейської економічної комісії ООН (UNECE) про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища («Орхуська Конвенція») 1998 р. URL: <http://ec.europa.eu/environment/aarhus/>.
16. Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини. URL: http://www.echr.CouncilofEurope.int/Documents/Convention_ENG.pdf.
17. Конвенція про доступ до офіційних документів 2009 р. (CETS № 205). URL: <http://www.Council of Europe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680084826>.
18. Керівні принципи ОБСЄ-БДППЛ та Венеціанської комісії щодо свободи об'єднань, 2015 р. URL: <http://www.osce.org/odhr/132371?download=true>.

Hordiienko A.V. PUBLIC PARTICIPATION IN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF ATMOSPHERIC AIR PROTECTION AND AIRSPACE SECURITY: STATUTORY REGULATION

The article analyzes the normative regulation of the issue of public participation in public administration in the field of air protection and airspace safety. It is indicated that public participation in public administration in the field of air protection and airspace safety is one of the most important components of the optimal functioning of the administrative and legal mechanism for the implementation of the state policy in the field of air protection and safety airspace. In general, the public is one of the main subjects of the administrative and legal mechanism for ensuring the protection of atmospheric air and the safety of the airspace of Ukraine.

Public participation is recognized as an effective and efficient mechanism in all spheres of public life, both internationally and nationally, and the field of air protection and airspace security is no exception. The

public may represent its interests and influence the exercise of powers in public administration in the field of air protection and airspace safety by: obtaining information from mass media reports and official websites of public administration bodies in the field of air protection and airspace safety; submit requests for information in accordance with the Law of Ukraine “On Access to Public Information”; submit proposals and comments to public administration bodies in the field of air protection and airspace safety.

Key words: *public, normative regulation, public administration, air protection, airspace safety.*

Кропивницький М.О.

кандидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПОЛЕМІКИ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ Й СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

У статті розглядаються результати концептуалізації наукової дискусії щодо співвідношення концепцій соціального забезпечення й соціального захисту в галузевій науці, з урахуванням положень і тенденцій розвитку національного соціального законодавства. Особливо актуальним це питання є саме для України з огляду на те, що за умов повномасштабної війни функціонування системи соціального захисту загалом і соціального забезпечення зокрема стає проблематичним, а перед населенням, яке перебуває у кризових ситуаціях і залишається без належної підтримки з боку держави, постає питання щодо здатності їх держави вважатися соціальною, а також такою, що не лише ефективно збирає податки й інші обов'язкові збори, але справедливо, ефективно й добросовісно перерозподіляє їх на благо суспільства.

Підкреслено, що в науковій літературі виокремилися три концептуальні підходи до співвідношення зазначених понять: 1) тотожності; 2) розмежуванні на тій основі, що соціальне забезпечення пов'язане з матеріальним забезпеченням громадян, натомість соціальний захист первісно визначає необхідність захисту порушеного права; 3) «вужчості» поняття «соціального забезпечення» за змістом і сутністю порівняно з поняттям «соціального захисту»: поняття «соціальний захист», окрім соціального забезпечення, охоплює також інші соціальні права. Соціальне забезпечення прийнято розуміти як комплекс заходів, охоплених національною системою соціального захисту, які плануються і систематично реалізуються для забезпечення базового (такого, що вважається гідним людини загалом) рівня життя для всіх членів суспільства, відтак – на зменшення нерівності шляхом перерозподілу ресурсів і сприяння соціальній солідарності населення та самої держави. Під соціальним захистом розуміють комплекс заходів і засобів організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які здійснюються публічними та/або приватними суб'єктами, щодо забезпечення соціально безпечного існування людини як найвищої соціальної цінності та невід'ємного елемента суспільного буття, шляхом запобігання, зменшення або усунення соціальних ризиків, а також задоволення потреб людини у соціальній сфері.

Дійшли висновку, що, по-перше, концепція соціального захисту, на основі якої функціонує сучасна соціальна держава, еволюціонувала з концепції соціального забезпечення; по-друге, в рамках сучасної доктрини соціального права України соціальний захист і соціальне забезпечення – тісно переплетені концепції, які діють у синергії для сприяння добробуту та безпеки людей, співвідносячись як ціле (захист) та частка (забезпечення), адже соціальний захист слугує всеосяжною структурою, що охоплює різноманітні виміри соціального добробуту людини (груп людей), зокрема й соціальне забезпечення.

Ключові слова: соціальна інтеграція, позабюджетні фонди, прожитковий мінімум, соціальне страхування, соціальні гарантії держави.

Постановка проблеми. Поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» не мають офіційного визначення в українському національному законодавстві, водночас не існує єдиного нормативно-правового акту, що регулював би всі аспекти соціального захисту. Натомість ст. 46 Конституції України визначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимча-

сової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Передбачені в цій статті заходи соціального захисту, хоч і подібні до соціального забезпечення, але передбачають, зокрема, компенсаційні виплати, відшкодування, поновлення прав та інші соціальні гарантії, які можуть визначатися нормами не тільки права соціального забезпечення,

а й інших галузей права – цивільного, адміністративного, фінансового, трудового тощо. Власне, закріплення в ст. 46 Основного Закону ширшого змісту поняття «соціального захисту» порівняно з «соціальним забезпеченням» кореспондує із загальним підходом у правовому полі ЄС, в якому ще в 1998 р. у рамках Європейського форуму ЄС в Брюсселі був запропонований широкий підхід до розуміння «соціального захисту», що охоплював би не лише соціальне забезпечення, а й соціальну інтеграцію, надання соціальних послуг, здобуття освіти, охорони здоров'я, житлову політику тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслений у статті проблематиці фрагментарно чи доволі ґрунтовно присвячували свої праці українські теоретики-правознавці Н. Б. Болотіна, З. С. Варналія, І. О. Горбань, О. В. Епель, М. М. Клемпарський, В. Г. Костенко, О. В. Насібова, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, М. І. Тимофєєва, С. О. Устинов та ін., водночас динаміка розвитку суспільних відносин і соціального законодавства не залишає сумнівів у доречності подальшого наукового осмислення результатів полеміки щодо співвідношення концепцій соціального забезпечення й соціального захисту.

Постановка завдання. Метою цієї статті є спроба вирішення окресленої в науковій літературі [12, с.с. 31–32, 33] термінологічної неоднозначності у співвідношенні понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» на рівні Конституції України (та релевантних їм однойменних концепцій), яка сприяла виокремленню трьох концептуальних підходів до співвідношення зазначених понять: 1) тотожності; 2) розмежуванні на тій основі, що соціальне забезпечення пов'язане з матеріальним забезпеченням громадян, натомість соціальний захист первісно визначає необхідність захисту порушеного права; 3) «вужчості» поняття «соціального забезпечення» за змістом і сутністю порівняно з поняттям «соціального захисту»: поняття «соціальний захист», окрім соціального забезпечення, охоплює також інші соціальні права.

Виклад основного матеріалу. Для визначення сутності поняття «соціальне забезпечення» та сфери, яку вказане поняття охоплює, необхідно проаналізувати як нормативно-правову базу, так і теоретичні напрацювання у сфері соціального забезпечення. Як правова категорія соціальне забезпечення розглядається у двох аспектах: 1) суспільні відносини щодо матеріального забезпечення та соціальної підтримки громадян;

2) галузь права, що регулює відповідну сферу суспільних відносин визначеним методом правового регулювання. Соціальне забезпечення є способом перерозподілу національного доходу з метою забезпечення певних стандартів життя кожної людини в умовах дії соціальних ризиків. Оксфордський словник містить таку дефініцію: «грошова допомога від держави для людей без доходів чи з неадекватними доходами» («monetary assistance from the state for people with an inadequate or no income») [18].

Поліаспектність поняття соціального забезпечення спричинилася до розгляду таких його значень, як: 1) суспільно-історичний тип матеріального забезпечення людей у старості й непрацездатних; 2) форма розподільчих відносин; 3) предмет соціальної політики; 4) самостійна функція держави; 5) правова форма матеріального забезпечення осіб, що мають соціально-правові підстави для подібного забезпечення; 6) форма опосередкованого стимулювання активної участі громадян в соціоекономічну суспільному житті; 7) вагоме соціально-економічне право громадян; 8) галузь права тощо. Н. Б. Болотіна під соціальним забезпеченням розуміє організаційно-правову діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального утримання, обслуговування, надання медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та/або засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців [1, с. 38]. У фаховій літературі соціальне забезпечення також розглядають як сукупність економічних, правових і організаційних заходів, спрямованих на надання громадянам тих чи інших засобів до існування при настанні соціально значимих обставин на умовах, передбачених нормами права, з метою підтримки їх матеріального і соціального стану на рівні, не меншому від офіційного прожиткового мінімуму коштом спеціально створених для цього джерел фінансування (позабюджетні, державні й недержавні кошти) [14, с. 68]; форму розподілу матеріальних благ з метою задоволення життєво необхідних індивідуальних потреб громадян при настанні соціального ризику, тобто подій в житті людей, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для забезпечення їх першочергових потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як членів суспільства, за рахунок спеціальних соціальних фондів або за рахунок бюджетів різних рівнів [17, с. 37].

Закріплення терміну «соціальне забезпечення» в глобальній міжнародній практиці спостерігаємо із 1970-х років, воно вважається загальноновизнаним. Цей же термін було використано в Доповіді «XXI століття: розвиток соціального забезпечення» Міжнародної організації праці (“Into the 21st Century: The Development of Social Security”). Одним із критеріальних щодо розуміння змісту концепту «соціальне забезпечення» джерел міжнародного права є Конвенція МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення. Сфера соціального забезпечення, відповідно до її норм, охоплює медичну допомогу, допомогу на випадок безробіття, пенсійного віку, трудового каліцтва або професійного захворювання, інвалідності, втрати годувальника, в зв’язку з вагітністю і пологами, сімейні допомоги. У 1989 р. в Страсбурзі держави-члени Європейського Союзу підписали Європейську хартію про основні соціальні права трудящих, згідно зі ст. 10 якої громадяни, що працюють, мають право на адекватний до одержаного доходу соціальний захист та соціальне забезпечення у випадку втрати заробітку, що настає в результаті соціального ризику; непрацюючі громадяни, які не мають засобів до існування, мають право на соціальну допомогу в розмірі прожиткового мінімуму.

Різноманіття теоретичних дискусій щодо поняття соціального забезпечення зумовлене суб’єктивним розумінням науковцями соціально-економічних явищ та інститутів, які охоплюють предмет дослідження, відповідно, поняття «соціальне забезпечення» не отримало остаточної, єдиної й уніфікованої за змістом дефініції [12, с. 17]. До цього ж визначення комплексу таких заходів забезпечення соціальної безпеки особи (групи осіб) не міститься у чинному законодавстві. Натомість у науковій літературі спостерігається різноманіття підходів до тлумачення сутнісного змісту соціального забезпечення, що, на думку В. Г. Костенко, зумовлено «багатоаспектністю категорії, зміст якої (окрім надання необхідного обсягу забезпечення у разі настання соціального ризику) розкривається також у взаємозв’язку з іншими ознаками, які впливають на ступінь соціальної захищеності» [5, с. 165]. Утім, такий стан справ виникає переважно через те, що вчені не розмежовують поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» (навіть тоді, коли вчені розмежовують ці поняття, вони стверджують, що «не буде помилкою до законодавчого тлумачення вищезазначених термінів, використовувати ці терміни як синоніми» [16, с. 94]), а саме тлумачать: соціаль-

ний захист, наповнюючи його змістом соціального забезпечення (невиправдане обмеження змісту цього комплексу заходів, що впливає на обмеженість розуміння соціально-правового потенціалу захисту); соціальне забезпечення, як соціальний захист (невиправдане розширення змісту забезпечення, що наповнює відповідний комплекс заходів невластивими їм характеристиками).

Цілком слушною є позиція М. М. Клемпарського, згідно з якою «соціальне забезпечення є складовою частиною соціального захисту, але це в жодному разі не применшує його значення» [4, с. 92]. Йдеться про те, що соціальне забезпечення передбачає широкий спектр ініціатив, спрямованих на вирівнювання соціального становища усіх тих, хто знаходиться в групі ризику, порівняно з рештою населення. У цьому контексті соціальне забезпечення об’єктивується як спеціалізована галузь державної політики, зосередженої на матеріальному забезпеченні окремих соціально вразливих сегментів населення. Означена допомога (фінансування) здійснюється різноманітними каналами, серед яких державні й місцеві бюджети, позабюджетні фонди й ін. Реалізація цих стратегій відбувається у відповідь на ситуації, які держава на поточному етапі суспільної еволюції визначає соціально значущими, а саме такими, що можуть призвести до зменшення або повної втрати заробітку, що призведе до зuboжіння особи [2, с. 44]. Отже, соціальне забезпечення – комплекс заходів, охоплених національною системою соціального захисту, які плануються і систематично реалізуються для забезпечення базового (такого, що вважається гідним людини загалом) рівня життя для всіх членів суспільства, відтак – на зменшення нерівності шляхом перерозподілу ресурсів і сприяння соціальній солідарності населення та самої держави [3, с. 21–22].

З переходом від командно-адміністративної до ринкової економіки на зміну поняттю «соціальне забезпечення», яким у радянський період позначали сукупність державних заходів, пов’язаних із забезпеченням громадян у старості та в разі непрацездатності, з піклуванням про дітей, з медичним обслуговуванням і лікуванням, прийшло поняття «соціальний захист» [15, с. 170]. Соціальний – життєво необхідний, життєво важливий для існування конкретної людини або соціуму загалом; слово «захист» (у розумінні «protection») має кілька варіантів трактування: 1) захист означає дію, пов’язану з охороною, підтримкою, заступництвом, запобіганням порушенням прав; 2) захист – місце, укриття, притулок, де можна сховатися від

будь-чого; 3) захист – пристрій, захід, спосіб для забезпечення життя, роботи, нормального функціонування [6, с. 36].

Отже, з метою реалізації соціальної функції будь-яка держава, що вважається соціальною, створює систему соціального захисту. Функціонування цієї системи повинно сприяти створенню й забезпеченню умов соціально безпечного буття верств населення, що вважаються соціально вразливими. За умов сучасних глобалізаційних та інших викликів системи соціального захисту багатьох держав не завжди спроможні виконувати свої завдання, тому перед населенням, яке перебуває у кризових ситуаціях і залишається без належної підтримки з боку держави, постає питання щодо її здатності вважатися соціальною й такою, що не лише ефективно збирає податки й інші обов'язкові збори, але й справедливо, ефективно й добросовісно перерозподіляє їх на благо суспільства. Особливо актуальним це питання є наразі для України, в якій функціонування системи соціального захисту ускладнюється різноманітними соціально-правовими, соціально-економічними та іншими проблемами, що впливають з умов повномасштабної війни на території держави, закономірним результатом якої є те, що в окремих громадах не можуть задовольнятися навіть базові соціальні потреби вразливих верств населення, що неприпустимо в соціальній і правовій державі, яка тим паче намагається задовольнити євроінтеграційні прагнення народу й взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо забезпечення соціальної безпеки населення. Крім того, ефективне функціонування системи соціального захисту гальмує відсутність комплексної концептуально-стратегічної основи, а також неналежного рівня нормативно-правового забезпечення, хоча протягом останнього часу Кабінет міністрів України фрагментарно робив спроби вирішити ці проблеми.

Соціальний захист прийнято вважати одним із найбільших досягнень цивілізаційного розвитку людства, сформованим як особливий інститут держави вже в епоху індустріалізації (хоча фрагментарно проявлявся вже в античні часи) [21], відповідно, універсальність соціального захисту, вирішальна роль держави в його запровадженні, забезпеченні й розвитку призвели до того, що така держава поступово трансформувалася в соціальну державу [19].

На рівні Регламенту Європейського Парламенту і Ради № 458/2007 від 25 квітня 2007 р. поняття «соціальний захист» пов'язується з «усіма

інтервенціями публічних чи приватних організацій, спрямованих на те, щоб звільнити домогосподарства та фізичних осіб від тягаря, зумовленого визначеними видами ризиків або потреб, за умови відсутності одночасних взаємних або індивідуальних домовленостей» [20]; невичерпний перелік відповідних ризиків (потреб), спроможних обумовити необхідність у заходах соціального захисту, переважно охоплює захворювання та/або медичне обслуговування, інвалідність, похилий вік, втрату годувальника, сім'ю/дітей, безробіття, житло, соціальну ізоляцію.

У п. 3 Порядку, затвердженому постановою Правління Пенсійного фонду України від 3 березня 2021 р. № 8-1 [8] йдеться про те, що соціальним захистом є «забезпечення інституціями соціального захисту соціальних виплат, пільг, послуг, заходів та інших гарантій, передбачених для громадян законодавством, за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством». Також у актах чинного законодавства містяться визначення соціального захисту, спрямованого на забезпечення соціальної безпеки окремих верств населення. Наприклад, у ч. 3 ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. [9] міститься визначення поняття «соціальний захист дітей», у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. [11] – «соціальний захист військовослужбовців». Сутнісний зміст соціального захисту осіб з інвалідністю фрагментарно розкривається у ст. 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 р. [10], а в п. 21 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. [7] наявне визначення поняття «соціальний захист у разі настання безробіття».

Із наведених нормативних підходів можна висувати, що соціальним захистом є комплекс заходів і засобів організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які здійснюються публічними та/або приватними суб'єктами, щодо забезпечення соціально безпечного існування людини як найвищої соціальної цінності та невід'ємного елемента суспільного буття, шляхом запобігання, зменшення або усунення соціальних ризиків, а також задоволення потреб людини у соціальній сфері [3, с. 19].

Система соціального захисту в Україні є диференційованою і складається з трьох рівнів: 1) базовий набір соціальних прав, послуг, можливостей для всього населення – мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, доступ до основних медичних послуг; 2) обов'язкове соціальне страхування для забезпечення гарантованого доходу; 3) добровільне страхування, яким можуть скористатися лише особи й домогосподарства з достатнім рівнем доходу. Структура соціального захисту в Україні складається з таких компонентів: 1) соціальне забезпечення – бюджетна допомога певним категоріям населення; 2) соціальне страхування – допомога позабюджетних структур для нейтралізації страхових випадків; 3) соціальні гарантії держави – бюджетне фінансування підприємств з метою компенсації недоотриманих доходів; 4) соціальна допомога [13, с. 82, 97].

Висновки. Отже, на підставі розгляду й аналізу досліджуваного матеріалу можемо висунути наступне. По-перше, концепція соціального захисту, на основі якої функціонує сучасна соці-

альна держава, еволюціонувала з концепції соціального забезпечення. По-друге, в рамках сучасної доктрини соціального права України соціальний захист і соціальне забезпечення – тісно переплетені концепції, які діють у синергії для сприяння добробуту та безпеки людей, співвідносячись як ціле (захист) та частка (забезпечення), адже соціальний захист слугує всеосяжною структурою, що охоплює різноманітні виміри соціального добробуту людини (груп людей), зокрема й соціальне забезпечення; соціальне забезпечення є елементом національної системи соціального захисту, який безпосередньо стосується підтримки (насамперед, матеріальної) людини, яка перебуває у складній життєвій ситуації, характеризується особливими потребами в соціальній сфері, ігнорування яких загострить рівень її соціальної вразливості. Водночас соціальний захист (отже, й соціальне забезпечення) – невід'ємний складовий елемент справедливого й інклюзивного суспільства, що є ключовою умовою сталого розвитку суспільства.

Список літератури:

1. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35–39.
2. Горбань І. О. Визначення сутності та співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Державне управління. 2014. Т. 239.
3. Епель О. В. Система соціального захисту в Україні як чинник формування соціальної держави: стан, проблеми та стратегія розвитку: монографія. К.: Видавництво Людмила, 2023. 196 с. Бібліогр.: с. 139–186.
4. Клемпарський М. М. Співвідношення термінів соціальний захист та соціальне забезпечення в законодавстві України. *Право і безпека*. 2003. № 2.
5. Костенко В. Г. Поняття соціального забезпечення суддів. *Соціальне право*. 2020. № 1.
6. Насібова О. В. Теоретичні спекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 35–40.
7. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 63. Ст. 2565.
8. Про затвердження Порядку проведення експериментального проекту з реалізації функціоналів першої черги Єдиної інформаційної системи соціальної сфери: Постанова Правління Пенсійного фонду України від 03.03.2021 № 8-1. *Офіційний вісник України*. 2021. № 23. Ст. 1104.
9. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
10. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 21. Ст. 252.
11. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
12. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.
13. Соціальна безпека людини в умовах війни: монографія. За ред. Варналія З. С. К.: Знання України, 2023. 270 [1] с., 8 с. іл.
14. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК “Десна”», 2016. 692 с.
15. Тимофєєва М. І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. № 6(30). С. 169–174.

16. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. Юридична наука і практика. 2011. № 2.
17. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави. Вісник КНТЕУ. 2009. № 2. С. 34–46.
18. “Definition – Social Security”, Oxford Dictionaries (online). URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/social_security (дата звернення: 03.01.2019).
19. Golinowska S. Przyszłość państwa opiekuńczego i systemu zabezpieczenia społecznego. Polityka Społeczna. 2005. № 11–12. S. 1.
20. On the European system of integrated social protection statistics: Regulation (EC) № 458/2007 of the European Parliament and of the Council of 25.04.2007. *Official Journal of the European Union*. 2007. L. 113. P. 182–187.
21. Stiker H. J. Vieillesse, pauvreté et handicap dans l’histoire. *Revue d’histoire de la protection sociale*. 2015. № 1. P. 132–144.

Kropyvnytskyi M.O. ON THE ISSUE OF THE POLEMIC REGARDING THE CORRELATION OF THE CONCEPTS OF SOCIAL SECURITY AND SOCIAL PROTECTION: METHODOLOGICAL OBSERVATIONS

The article examines the results of the conceptualization of the scientific discussion regarding the connection between the concepts of social security and social protection in branch science, taking into account the provisions and development trends of national social legislation. This issue is especially relevant for Ukraine, considering that under the conditions of full-scale war the functioning of social protection system in general and social security in particular becomes problematic, and the question arises before the population (which is in crisis situations and remains without adequate support from the state) about the ability of their state to be considered social, as well as one that not only effectively collects taxes and other mandatory fees, but also fairly, efficiently and virtuously redistributes them for the benefit of society.

It is emphasized that in the scientific literature three conceptual approaches to the connection of these concepts are distinguished: 1) identity; 2) distinction on the basis that social security is related to the material security of citizens, instead, social protection primarily determines the need to protect the violated right; 3) the “narrowness” of the concept of social security in terms of content and essence compared to the concept of “social protection”: the concept of “social protection”, in addition to social security, also covers other social rights. Social security is understood as a set of measures covered by the national system of social protection which are planned and systematically implemented to ensure a basic (such as is considered worthy of a person in general) standard of living for all members of society, therefore – to reduce inequality by redistributing resources and promoting social solidarity of the population and the state itself. Social protection is understood as a set of measures and means (of an organizational, legal and socio-economic nature) carried out by public and/or private entities regarding ensuring the socially safe existence of a person as a highest social value and an integral element of social existence by preventing, reducing or eliminating social risks as well as meeting human needs in the social sphere.

It is concluded, that, firstly, the concept of social protection, on the basis of which the modern social state functions, evolved from the concept of social security; secondly, social protection and social security are closely intertwined concepts within the framework of the modern doctrine of social law of Ukraine which act in synergy to promote the well-being and security of people, relating as whole (protection) and part (security) because social protection serves as a comprehensive structure that covers various aspects of social welfare of people (groups of people), including social security.

Key words: social integration, extrabudgetary funds, living wage, social insurance, state social guarantees.

Кутельвас Т.Є.

Запорізький національний університет

ФУНКЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДДІ

Встановлено, що законність та верховенство право забезпечується різноманітними засобами, процедурними способами та формами взаємозв'язків учасників публічно-правових та приватно-правових відносин. Наголошено, що важливе значення у системі забезпечення верховенства права очевидно відіграє судова система країни, при цьому втручання у її функціонування з боку інших органів влади може створювати загрози забезпеченню здійснення правосуддя неупереджено, об'єктивно, справедливо та розумно. Підкреслено, що ефективність виконання функцій держави при цьому полягає у створенні дієвих форм здійснення покладених на окремих владних суб'єктів повноважень в цілому і зокрема – із здійснення контрольно-наглядових повноважень. Зроблено висновок, що ознаками контролю є: специфічний об'єкт та суб'єкти здійснення, що можуть перебувати у взаємозв'язку або не бути у такій взаємодії; розуміння його як гарантії дотримання вимог законності та верховенства права; проявом оцінки відповідності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень згідно із якісними та кількісними показниками; засобом корегування виявлених відхилень; є універсальним регулятором суспільних правовідносин; необхідність визнання рівнозначності форм та видів контролю, незалежно від статусу суб'єкта, на якого покладаються відповідні функції. Наголошено, що здійснення контролю у сфері правосуддя має переслідувати передусім надання динаміки суспільним правовідносинам, певного руху до їх покращення та реформаційних перетворень, здатних усунути недоліки відповідної системи. Зроблено висновок, що контроль у сфері правосуддя переслідує мету забезпечення належності та ефективності врегулювання правових спорів та конфліктів задля реалізації та захисту прав та законних інтересів учасників правовідносин. Отже, можна зробити висновок, що принципи (засади) державного управління визначають засади організаційної будови органів влади, їх взаємодії із іншими учасниками суспільних відносин, тоді як принципи адміністративного права встановлюють нормативний узагальнюючий базис для реалізації та захисту прав та законних інтересів особи у складній сукупності публічно-управлінських правовідносин.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, контроль, нагляд, відсторонення судді, ефективність, функція держави.

Постановка проблеми. Важливе значення у системі забезпечення верховенства права очевидно відіграє судова система країни, при цьому втручання у її функціонування з боку інших органів влади може створювати загрози забезпеченню здійснення правосуддя неупереджено, об'єктивно, справедливо та розумно. Розуміння змісту контролю, його відмежування від наглядових процедур, встановлення критеріїв та меж правомірності постійно є предметом наукових досліджень представників різноманітних гуманітарних наук – юриспруденції, економіки, політології, соціології, філології, філософії буття та права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З точки зору адміністративно-правового дослідження питання відсторонення судді опосередковано розглядалось в межах публікацій таких вчених, як О.Ф. Андрійко, С.В. Гладій, О.В. Гон-

чаренко, Ю.А. Волкова, Т.О. Коломоець, В.К. Колпаков, Є.В. Курінний, Ю.О. Лєгеза, О. А. Музика-Стефанчук, В. П. Нагребельний, Н.В. Нєстор, А.О. Савченко, В. О. Шаповал, А.А. Шарая та ін.. Разом із тим адміністративно-правове забезпечення здійснення контролю за діяльністю судді авторами досліджувалось фрагментарно, що свідчить про актуальність вказаної проблематики.

Постановка завдання. Метою є характеристика функцій та принципів адміністративно-правового забезпечення контролю за діяльністю судді.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлення структурно-логічної системи будови адміністративно-правового забезпечення контролю за діяльністю судді вимагає встановлення функцій та принципів такого механізму.

Функціонально контроль не повинен спрямовуватися виключно на провадження відповідних

заходів із перевірки діяльності суб'єкта. Контроль не має існувати заради контролю.

Оцінка ефективності здійснених контрольних заходів має відбуватися через встановлення ступеня досяжності поставлених перед ними завдань [1, с. 215–217; 2; 3].

Важливою функції та ціллю здійснення контролю є не лише перевірка змісту вчинених дій, ухвалених рішень чи проявів бездіяльності особи, а усунення наявних помилок задля їх недопущення у майбутньому. Саме такий підхід є необхідним базисом для формування якісної системи публічної служби, а отже, і виконання покладених на державу функцій [4, с. 143–144]. Виокремлюються також підходи, що визначають як ціль здійснення контролю – збір необхідних відомостей про об'єкт контролю, що є базисом для реалізації прогностичної функції розвитку певної інституції [5, с. 117–119; 6, с. 36; 7, с. 138].

Встановлення змісту функцій та завдань здійснення контролю у сфері правосуддя має виходити із розуміння перших як певного напрямку розвитку відповідного інституту, тоді як останні мають розумітися як певний обсяг дій, що мають бути виконанні на шляху до належності забезпечення функцій [8, с. 79].

Відтак функцією здійснення контролю у сфері правосуддя має бути визнано правоохоронне спрямування, ціллю, що висувається задля її досягнення – є панування режиму законності та верховенства права, тоді як завданнями буде певний обсяг процедурних дій, що мають бути застосовані задля відповідної та належної реалізації функцій та цілей.

Можливим є розуміння цілі та функції як стратегій розвитку контролю у сфері правосуддя, тоді як обрання та подальше виконання певних дій чи проявів бездіяльності владного суб'єкта має визнаватися тактикою таких правовідносин.

Таким чином, завдання визначають обсяг компетенції владного суб'єкта, та залежить від сфери реалізацію контролю.

Контроль за здійсненням правосуддя, як було встановлено у попередньому підрозділі покладається на Вищу раду правосуддя, до завдань якої в світлі реалізації такої функції як забезпечення режиму законності та верховенства відповідно до чинного законодавства України відноситься такі, як: ухвалення рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності; забезпечення здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді; утворення органів для розгляду справ щодо дис-

циплінарної відповідальності суддів; розгляду скарг на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора; ухвалення рішення про звільнення судді з посади; надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом; ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; вжиття заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя та незалежності суддів; призначення та звільнення з посад членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; прийняття рішення про звільнення членів Вищої ради правосуддя; узагальнення практики здійснення дисциплінарних проваджень стосовно суддів та ухвалення рішення про притягнення або відмову у притягненні судді до дисциплінарної відповідальності; затвердження Єдиних показників для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді) після консультацій з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Радою суддів України та Громадською радою доброчесності (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [9].

Таким чином, завдання у сфері контролю за правосуддям полягають у: здійсненні аналітичних дій щодо дотримання етики професійної діяльності суддями, стандартів доброчесності, принципів неупередженості, оперативності та своєчасності розгляду справ, що виконується ВРП, ВККС України та Радою суддів України; з'ясування наявності підстав застосування відповідальності суддів, а також застосування попереджувальних заходів задля усунення правопорушень у майбутньому.

Отже, функціонально застосування заходів контролю у сфері правосуддя переслідує мету побудови системи здійснення судочинства на засадах законності та верховенства, що досягається шляхом застосування ряду завдань, які полягають у проведенні аналітичних узагальнень практики правозастосування, що є базисом для зростання рівня професійних компетентностей юристів і суддів зокрема, прогнозуванні розвитку судової системи та встановленні її ролі у побудові сучасної демократичної держави, вжитті заходів із усунення правопорушень, що допускаються суддями, задля передусім не карання винних, а саме задля забезпечення права особи на захист як непорушеного та невід'ємного права.

Н.В. Нестор обґрунтовує, що досягнення поставленої перед процесами застосування заходів контролю у сфері правосуддя відбувається за рахунок виконання таких завдань, як: відбір суд-

дів та призначення їх на посаду за рахунок аналізу рівня їх професійної підготовки та оцінки морально-етичних якостей особистості; вжиття заходів із реагування на прояви протиправності з боку суддів; припинення фактів зловживань суддями службовим становищем та повноваженнями; виявлення позитивних та негативних тенденцій розвитку національної системи судострою у її взаємовідносинах із системами органів виконавчої влади, правоохоронних органів, громадянським суспільством та міжнародними правозахисними інституціями [10, с. 111–112].

Реалізація таких завдань пов'язується із застосуванням певних адміністративних форм, процедур, інструментів діяльності в цілому, і зокрема, у сфері правосуддя – передусім такі форми реалізуються ВРП та ВККС України відносно суддів. Застосування окремих форм та процедур щодо здійснення контролю у сфері правосуддя (в тому числі і тимчасового відсторонення судді) має відповідати основоположним засадам, ідеями, підходам, що утворюють наше уявлення про принципи такої діяльності.

Принципи з точки зору філософії буття вживаються у розумінні певних підстав, що здатні охарактеризувати явища об'єктивного світу, його процесів, речей, відповідних станів та взаємозв'язків, що виникають між учасниками відносин з приводу взаємодії із об'єктом [11, с. 11].

Дотримання принципів є важливим для належного розвитку всієї системи. Дотримання принципів нормативної визначеності, імперативності вимог закону створює можливим прогнозування розвитку правовідносин, що є гарантією сталості розвитку держави та суспільства.

Принципи права мають встановлюватися на законодавчому рівні і є тим джерелом права, що має бути застосовано при наявності спору, що виникає навіть в умовах нормативної невизначеності певних суспільних відносин [12, с. 116–119]. Принципи права власне визначають не лише зміст суспільних відносин та зміст суспільного розви-

тку, вони визначають тип та форму держави, як зазначає А. М. Колодій, вони є безумовним імперативом, дотримання яких є об'єктивного потребою для соціуму [11, с. 27].

При цьому важливо підкреслити, що принципи бувають загальноправові та галузеві, де в межах останніх зміст основоположних засад нормативного регулювання проходить осмислення із врахуванням сутності системи відповідних методів, ідей та підходів.

Складність встановлення системи принципів адміністративного права є очевидним, адже єдиного кодифікованого акту не існує (та в ньому і не має практичної потреби, що теж виявляється безспірним). Але при цьому науково-теоретичні розвідки проблематики встановлення принципів адміністративного права є необхідними та постійно здійснюються на рівні доктринальних досліджень.

В. І. Курило визначає, що принципами адміністративного права є вихідні, об'єктивно зумовлені засади, що визначають будову системи суб'єктів публічно-управлінських відносин та є базисом для належного функціонування громадянського суспільства та держави [13, с. 48].

Принципи адміністративного права розуміються як базис для «нарощування» системи нормативного регулювання управлінських відносин [14, с. 116]. Принципи адміністративного права необхідно відмежовувати від принципів державного (публічного) управління, де останні розуміються як ідеї розвитку соціуму у конкретних історичних умовах, що стають базисом для побудови апарату держави [15, с. 192].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що принципи (засади) державного управління визначають засади організаційної будови органів влади, їх взаємодії із іншими учасниками суспільних відносин, тоді як принципи адміністративного права встановлюють нормативний узагальнюючий базис для реалізації та захисту прав та законних інтересів особи у складній сукупності публічно-управлінських правовідносин.

Список літератури:

1. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес. Київ, 2001. 336 с.
2. Легеза Ю.О., Борисенко А.О. Процесуальний судовий розсуд у врегулюванні виборчих спорів: практика ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 831–834.
3. Легеза Ю.О. Розсуд судді адміністративного суду: поняття та класифікація. *Правові новели*. 2022. № 18. С. 77–81.
4. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ, 2003. 284 с.
5. Павлюх О. А. Поняття, мета, загальні риси та призначення контролю у сфері державного управління. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 117–119. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/117.pdf

6. Денисова А. В. Співвідношення контролю та нагляду. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 30–37. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-4-2013>
7. Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю. Державне управління: навчальний посібник / за ред. А. Ф. Мельник. Київ, 2003. 343 с.
8. Синчук В. Л. Завдання контролю за діяльністю органів прокуратури. *ПРАВО.UA*. 2014. № 1. С. 78–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2014_1_15
9. Про вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>
10. Нестор Н. В. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право (081 – Право). Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»; Сумський державний університет. Суми, 2019. 539 с.
11. Колодій А. М. Принципи права України. Київ, 1998. 208 с.
12. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення. Київ, 2005. 405 с.
13. Галуцько В. В., Курило В. І., Короед С. О. Адміністративне право України: навчальний посібник / за ред. проф. В. В. Галуцька. Т. 1. Херсон, 2015. 180 с.
14. Максименцева Н. О. Співвідношення принципів адміністративного права та принципів державного управління. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 5. С. 115–118.
15. Малиновський В. Я. Державне управління. Київ, 2003. 573 с.

Kutelvas T.Ye. FUNCTIONS AND PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING CONTROL OVER JUDGE ACTIVITIES

It has been established that legality and the supremacy of law are ensured by various means, procedural methods and forms of relationships between participants in public-law and private-law relations. It was emphasized that the judicial system of the country obviously plays an important role in the system of ensuring the rule of law, while interference in its functioning by other authorities can create threats to ensure the impartial, objective, fair and reasonable administration of justice. It is emphasized that the effectiveness of the performance of the functions of the state consists in the creation of effective forms of exercise of the powers entrusted to individual subjects of power; in general, and in particular; in the exercise of control and supervision powers. It was concluded that the signs of control are: a specific object and subjects of implementation, which may or may not be in such interaction; understanding it as a guarantee of compliance with the requirements of legality and the rule of law; manifestation of assessment of the conformity of decisions, actions or inaction of the subject of power according to qualitative and quantitative indicators; a means of correcting detected deviations; is a universal regulator of social legal relations; the need to recognize the equivalence of forms and types of control, regardless of the status of the entity entrusted with the relevant functions. It is emphasized that the implementation of control in the sphere of justice should be primarily aimed at providing dynamics to social legal relations, a certain movement towards their improvement and reformation transformations capable of eliminating the shortcomings of the relevant system. It was concluded that control in the sphere of justice pursues the goal of ensuring the appropriateness and effectiveness of the settlement of legal disputes and conflicts in order to realize and protect the rights and legitimate interests of the participants in legal relations. Therefore, it can be concluded that the principles (principles) of public administration determine the principles of the organizational structure of authorities, their interaction with other participants in social relations, while the principles of administrative law establish a normative generalizing basis for the realization and protection of the rights and legitimate interests of a person in a complex aggregate publicly – managerial legal relations.

Key words: administrative and legal support, control, supervision, removal of a judge, efficiency, function of the state.

Мандриченко Ж.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ АКСІОЛОГІЇ: ЗАГАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ

У статті проаналізовано ключові категорії (цінності, оцінку, ціннісні орієнтації, правові цінності та цінності права). Ці категорії є важливими для розуміння та вивчення впливу цінностей на формування та функціонування правової системи. Констатовано, що визначення основних категорій адміністративно-правової аксіології є надзвичайно актуальним у сучасних умовах розвитку правової системи України. Сучасне суспільство стикається з безпрецедентними викликами, пов'язаними з воєнними діями, а також глобалізацією, технологічними змінами та зростанням вимог до якості публічного управління. В цих умовах адміністративне право відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного, справедливого та прозорого управління, що відповідає потребам і очікуванням громадян. Тому важливо чітко визначити, які цінності мають лежати в його основі, і які категорії слід використовувати для їх аналізу та оцінки.

Продемонстровано, що адміністративно-правова аксіологія є важливою складовою юридичної науки, оскільки дозволяє враховувати не лише об'єктивну реальність, а й суспільні цінності та моральні установки. Розуміння цих аспектів дозволяє покращувати нормативне регулювання, забезпечуючи більш ефективне та справедливе управління та захист прав громадян.

Резюмовано, що актуальність цього питання зумовлена також необхідністю підвищення якості правового регулювання публічного адміністрування в Україні. Чітке розуміння основних категорій адміністративно-правової аксіології дозволяє визначити пріоритети в законодавчій та виконавчій діяльності, спрямовані на підвищення ефективності публічного управління (адміністрування), забезпечення прав і свобод громадян, а також зміцнення довіри до органів публічної влади. Дослідження ціннісних аспектів адміністративного права сприяє формуванню більш гуманної, орієнтованої на громадян правової системи, яка здатна адекватно реагувати на виклики сучасності та забезпечувати сталий розвиток суспільства.

Ключові слова: адміністративна аксіологія, правова аксіологія, аксіологія права, історичний розвиток, ієрархія цінностей.

Постановка проблеми. Визначення основних категорій адміністративно-правової аксіології є надзвичайно актуальним у сучасних умовах розвитку правової системи України. Сучасне суспільство стикається з безпрецедентними викликами, пов'язаними з воєнними діями, а також глобалізацією, технологічними змінами та зростанням вимог до якості публічного управління. В цих умовах адміністративне право відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного, справедливого та прозорого управління, що відповідає потребам і очікуванням громадян. Тому важливо чітко визначити, які цінності мають лежати в його основі, і які категорії слід використовувати для їх аналізу та оцінки.

Актуальність цього питання зумовлена також необхідністю підвищення якості правового регулювання публічного адміністрування в Україні. Чітке розуміння основних категорій адміністра-

тивно-правової аксіології дозволяє визначити пріоритети в законодавчій та виконавчій діяльності, спрямовані на підвищення ефективності публічного управління (адміністрування), забезпечення прав і свобод громадян, а також зміцнення довіри до органів публічної влади. Дослідження ціннісних аспектів адміністративного права сприяє формуванню більш гуманної, орієнтованої на громадян правової системи, яка здатна адекватно реагувати на виклики сучасності та забезпечувати сталий розвиток суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що в адміністративно-правових дослідженнях питанню цінностей приділяється доволі небагато уваги, і як правило, не на монографічному рівні, а на рівні статей у наукових фахових виданнях (дивись, наприклад, [1–6]). У статті аналізуються праці фахівців з теорії права щодо відповідних категорій, та робляться висновки про

достатність цих висновків для науки адміністративного права.

Постановка завдання. Метою є проаналізувати основні категорії юридичної аксіології, які включають цінності, оцінку, ціннісні орієнтації, правові цінності та цінності права, з точки зору адміністративно-аксіологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. В літературі справедливо зазначається, що «людина є істотою оцінювальною. Визначення цінностей та встановлення їх ієрархії є функцією свідомості» [7, с. 11]. Так як право виступає одним з видів соціальних норм, то це твердження є релевантним і по відношенню до юридичної науки. Норми права відображають цінності суспільства, а процес їх (цінностей) нормативного закріплення та застосування завжди залежить від оцінок, які робить суспільство та його інститути, у тому числі держава і її органи. Отже, розуміння та дослідження правових цінностей є ключовим аспектом розвитку правової системи та її ефективного функціонування.

Наведена вище цитата підкреслює важливість суб'єктивного елементу в праві, адже встановлення правових норм та їх ієрархії відображає не лише об'єктивну реальність, але й колективну свідомість суспільства. Це означає, що юридична наука повинна враховувати ціннісні орієнтири та моральні установки людей, які є основою будь-якої правової системи.

У зв'язку з цим доцільно звернутися до твердження А.О. Фальковського, сформульованого ним у процесі аналізу методологічної ролі аксіологічного підходу в юридичній науці. А саме, вчений запропонував уважати належними до категорій, які є базовими для аксіологічного підходу, наступні: «цінність, оцінка, ціннісні орієнтації, правові цінності, цінності права» [8, с. 13]. Ця цитата підкреслює важливість аксіологічного підходу в юридичній науці, який фокусується на вивченні цінностей, що лежать в основі правових норм і систем. А.О. Фальковський виділяє ключові категорії цього підходу, які допомагають зрозуміти, як цінності впливають на формування і функціонування права. Включення таких категорій, як «цінність», «оцінка», «ціннісні орієнтації», «правові цінності» та «цінності права», дозволяє всебічно досліджувати вплив моральних і етичних стандартів на правову систему. Це має велике значення для розвитку юридичної науки, оскільки допомагає встановити зв'язок між нормами права та суспільними цінностями, що в свою чергу сприяє більш глибокому розумінню права як соціального феномена.

Для адміністративно-правової аксіології особливо важливими є наступні категорії з тих, що виділив А.О. Фальковський (перерахування деяких категорій супроводжується стислим описом, у подальших частинах дослідження сутність та зміст окремих категорій буде проаналізовано додатково).

1. Цінність. Загальне поняття, що включає в себе всі види цінностей, які впливають на формування адміністративно-правових норм і їх застосування. В адміністративному праві це можуть бути цінності ефективного публічного управління, його прозорості, законності тощо.

Проблема визначення поняття цінності є однією з найбільш складних і багатограних, що постає перед дослідниками різних галузей знання. У сучасному світі цінності є важливими орієнтирами не тільки в етиці чи соціології, але й у праві, політиці, культурі та інших сферах життя. На думку вчених, «проблема визначення поняття цінності є однією з найбільш складних, оскільки це поняття використовується практично у всіх сферах філософського знання, а тому вироблення єдиної універсальної дефініції багатьом філософам видається утопією» [7, с. 12]. Слід погодитись з цим доволі універсальним узагальненням.

Варто підкреслити, що це твердження відображає реальність, у якій філософи та науковці часто зіштовхуються з багатозначністю та контекстуальною залежністю поняття «цінність». У різних контекстах це поняття може набувати різних значень, що ускладнює створення єдиного визначення, яке б охоплювало всі можливі аспекти цінності.

Крім того, коментуючи цю цитату, можна зазначити, що ця багатозначність і складність не повинні стримувати від спроб визначити цінності в конкретних галузях знання. Навпаки, вона стимулює до більш детального вивчення та розуміння того, як різні цінності можуть взаємодіяти і впливати на конкретні сфери життя, такі як право чи адміністративне управління. Визнання складності та багатозначності цінностей може сприяти більш глибокому і всебічному аналізу, що, у свою чергу, сприятиме більш ефективному і справедливому регулюванню суспільних відносин.

Фахівець з публічного права О. В. Білоскурська сформулювала щодо цінностей у цілому, що «дана категорія універсальна та багатогранна і має... не правовий, а, швидше, філософський, соціологічний та моральний зміст. Відповідно, цінності – це інтегрована категорія, яка вивчається багатьма науками та галузями гуманітар-

ного знання» [9, с. 35]. Ця цитата підкреслює, що цінності не можуть бути обмежені лише правовим контекстом. Вони є широким поняттям, яке включає в себе філософські, соціологічні та моральні аспекти.

Це свідчить про те, що цінності мають інтегративний характер, об'єднуючи різні сфери гуманітарного знання. Вони аналізуються і використовуються в різних наукових дисциплінах для пояснення поведінки людини, соціальних відносин та моральних принципів. Варто також зазначити, що визнання універсальності та багатогранності цінностей є ключовим для їх розуміння та аналізу. Адміністративне право, як частина правової системи, також має враховувати ці аспекти. Розгляд цінностей лише з правової точки зору може бути недостатнім для повного розуміння їх впливу на суспільство та індивідів. Інтеграція філософських, соціологічних та моральних підходів до аналізу цінностей дозволяє створити більш комплексну та адекватну правову систему, яка враховує всі аспекти людського життя.

Ф.Веніславський вважає, що «категорія «цінність» означає певне благо, добро, загальне позитивне значення тих чи інших явищ як для окремої людини, так і для різноманітних соціальних спільнот» [10, с. 259]. Автор підкреслює, що цінність визначається як щось, що приносить благо або добро, і має позитивне значення не тільки для індивідуальної людини, але і для різних соціальних груп. Це означає, що цінності мають значення на декількох рівнях: індивідуальному та колективному. Вони служать орієнтирами, які допомагають визначити, що є важливим та корисним в житті як окремих людей, так і суспільства в цілому (а отже – і держави як такої).

Продовжуючи авторську думку Ф. Веніславського слід доповнити, що поняття цінності як блага або добра є фундаментальним для розуміння соціальних норм та стандартів, які регулюють поведінку фізичних та юридичних осіб. У контексті адміністративного права це означає, що правові норми повинні бути спрямовані на забезпечення загального блага та добробуту суспільства. Врахування цінностей при формуванні та застосуванні правових норм сприяє створенню результату у вигляді правопорядку. Це також допомагає узгодити інтереси індивідів та їх колективів, забезпечуючи гармонійний розвиток соціальних відносин.

2. *Оцінка*. Оцінка – це процес визначення значимості різних явищ, діянь (як дій, так і бездіяльності) і норм. В адміністративному праві оцінка

важлива для прийняття управлінських рішень, контролю за діяльністю органів виконавчої влади та оцінювання ефективності їх роботи.

3. *Ціннісні орієнтації*. У цілому, ціннісні орієнтації – це переваги та пріоритети, які впливають на поведінку суб'єктів адміністративно-правових відносин. Вони визначають, які цінності є першочерговими для органів публічного управління (підзвітність, захист прав громадян тощо). Наявність ціннісних орієнтацій

4. *Правові цінності*.

5. *Цінності права*. Співвідношення між «цінностями права» та «правовими цінностями» було у центрі уваги багатьох філософів права та фахівців з теорії права. Переважна більшість авторів, коли йдеться про правові цінності та цінності права, рекомендують перші розглядати як такі, що впорядковують досвід та регулюють поведінку людей, а другі – як певні правові засоби, за допомогою яких знаходять своє вираження інструментальна цінність права. Іншими словами, вони вбачають різницю між цінностями самого права та цінностями, що ним забезпечуються. Слід погодитись з таким підходом.

У контексті адміністративно-аксіологічного дослідження, цей підхід дозволяє чітко провести різницю між тими цінностями, які адміністративне право має впроваджувати та захищати, і тими засобами, які воно використовує для досягнення цих цілей. Це розрізнення важливе для розуміння, як адміністративне право впливає на суспільство та які конкретні цінності стоять за його нормами та принципами. Цінності права в адміністративному праві можна розглядати як блага, які надають сенс і мету цій галузі права зокрема та національній системі права у цілому. Це, зокрема, верховенство права, справедливість, рівність, прозорість, ефективність управління та захист прав людини. Ці цінності визначають, на що спрямовано адміністративне законодавство, які стандарти покликано впроваджувати та підтримувати. Це те, чим є цінною галузь адміністративного права у національній системі права.

Розрізнення цих двох категорій в адміністративно-аксіологічному дослідженні допомагає більш чітко визначити, які саме цінності закладені в основу адміністративного права і які інструменти використовуються для їх досягнення. Це дозволяє оцінювати ефективність положень адміністративного законодавства, виявляти його можливі прогалини та недоліки, а також розробляти рекомендації для його подальшого удосконалення.

Варто зазначити, адміністративно-правова аксіологія базується на всіх перерахованих вище п'яти категоріях, але не обмежується лише ними.

Висновки. У статті проаналізовано ключові категорії, які включають цінності, оцінку, ціннісні орієнтації, правові цінності та цінності права. Ці категорії є важливими для розуміння та вивчення впливу цінностей на формування та функціонування правової системи. Висновок, який можна зробити з дослідження, полягає в тому, що адміністративно-правова аксіологія є важливою складовою юридичної науки, оскільки дозволяє враховувати не лише об'єктивну реальність,

а й суспільні цінності та моральні установки. Розуміння цих аспектів дозволяє покращувати нормативне регулювання, забезпечуючи більш ефективне та справедливе управління та захист прав громадян.

Перспективи подальших досліджень в адміністративно-правовій аксіології є значущими і мають багато напрямків для розвитку: наприклад, глибше розуміння впливу цінностей на адміністративне право – зокрема, дослідження можуть спрямовуватися на розуміння того, які саме цінності впливають на формування та застосування норм права.

Список літератури:

1. Mishyna N. Exploring theory-generating expert interviews: implementing ECtHR judgments by local and regional authorities. *Scientific Collection "InterConf"*, 2024. № 46 (205). P. 164–172.
2. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.
3. Лезега Ю.О. Права дитини в інформаційному цифровому просторі. *Law. State. Technology*. 2021. № 3. С. 79–83.
4. Лезега Ю.О. Адміністративно-правове забезпечення безпеки ведення публічних інформаційних сервісів як складова національної безпеки України. *Man and society in the dimensions of socio-cultural transformation : Scientific monograph*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. P. 6–21.
5. Mishyna N. Combining municipalization of human rights and sustainable development: a comprehensive approach. *Scientific Collection "InterConf"*. 2024. № 204. P. 165–167.
6. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 135–138.
7. Горобець К.В. Аксіосфера права та її компоненти: дис. ... канд. юрид наук. Одеса, 2012. 206 с.
8. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. О., 2011. 20 с.
9. Білоскурська О. В. Категорія «цінності» в конституційному праві. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2015. № 765. С. 35–39.
10. Веніславський Ф.В. Конституційні цінності як елемент правової культури. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. X. : Право*, 2011. № 8. С. 259–260.

Mandrychenko Zh.V. DEFINITION OF THE MAIN GENERAL CATEGORIES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL AXIOLOGY

The article analyzes the key categories (values, evaluation, value orientations, legal values and values of law). These categories are important for understanding and studying the impact of values on the formation and functioning of the legal system. It is stated that the definition of the main categories of administrative and legal axiology is extremely relevant in the current conditions of development of the legal system of Ukraine. Modern society is facing unprecedented challenges related to military operations, as well as globalization, technological changes and increasing requirements to the quality of public administration. Under these conditions, administrative law plays a key role in ensuring effective, fair and transparent governance that meets the needs and expectations of citizens. Therefore, it is important to clearly define what values should underlie it and what categories should be used to analyze and evaluate them.

The author demonstrates that administrative and legal axiology is an important component of legal science, since it allows taking into account not only objective reality, but also social values and moral attitudes. Understanding of these aspects allows improving regulatory frameworks, ensuring more efficient and fair governance and protection of citizens' rights.

The author summarizes that the relevance of this issue is also due to the need to improve the quality of legal regulation of public administration in Ukraine. A clear understanding of the main categories of administrative

and legal axiology makes it possible to determine the priorities in legislative and executive activities aimed at improving the efficiency of public administration, ensuring the rights and freedoms of citizens, and strengthening trust in public authorities. The study of the value aspects of administrative law contributes to the formation of a more humane, citizen-oriented legal system that is able to adequately respond to the challenges of our time and ensure sustainable development of society.

Key words: *administrative axiology, legal axiology, axiology of law, historical development, hierarchy of values.*

Моїсєєв М.С.

кандидат юридичних наук

ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ ВЛАДИ

Статтю присвячено вивченню особливостей адміністративної та кримінальної відповідальності за бездіяльність військової влади з метою здійснення порівняльно-правового аналізу. Вивчено окремі нормативно-правові акти чинного національного законодавства, на підставі чого зроблено висновок, що бездіяльність військової влади може мати своїм наслідком притягнення особи-правопорушника не тільки до адміністративної, але й до кримінальної відповідальності. Здійснений аналіз елементів юридичного складу бездіяльності військової влади як військового адміністративного правопорушення та окремо об'єктивних і суб'єктивних ознак бездіяльності військової влади як військового кримінального правопорушення дозволило виділити як спільні, так і відмінні риси. Зокрема, серед спільних рис визначено такі, як об'єкт посягання, яким є нормативно визначений порядок виконання військовими службовими особами покладених на них законодавством обов'язків; об'єктивна сторона правопорушення проявляється у вигляді умисної бездіяльності військової службової особи, до того ж аналогічними є форми вчинення правопорушення; суб'єктом правопорушення виступає військова службова особа; характеризуються умисною формою вини. Водночас важливою ознакою, що відрізняє військове кримінальне правопорушення за бездіяльність військової влади від військового адміністративного правопорушення за ті ж діяння визнано наслідки його вчинення. З'ясовано, що притягнення до кримінальної відповідальності обумовлено наявністю істотної шкоди або тяжких наслідків в результаті вчинення зазначеного діяння. Відмінними визнано заходи адміністративно-правового примусу та кримінально-правового характеру. Якщо адміністративна відповідальність за бездіяльність військової влади передбачає можливість застосування до особи-правопорушника одного з таких видів адміністративних стягнень, як штраф або арешт з утриманням на гауптвахті, то кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади виражається через покарання у вигляді штрафу, службового обмеження або позбавлення волі.

Ключові слова: військова служба, військова службова особа, військова влада, військово-службовець, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Одним із конституційно закріплених основоположних обов'язків громадян України є захист своєї держави, її незалежності, територіальної цілісності. Серед можливих шляхів реалізації військового обов'язку важливе місце займає проходження військової служби з метою оборони країни та захисту її національної безпеки [1, с. 11931; 2, с. 408]. Відтак військова влада покликана вживати всіх заходів задля забезпечення порядку проходження військової служби, що відповідно входить до службових обов'язків військових службових осіб. Невиконання військовими службовими особами своїх нормативно визначених як загальних, так і спеціальних обов'язків має наслідком притягнення їх до юридичної відповідальності, що може бути як адміністративною, так і кримінальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури з теорії адміністративного права дозволяє констатувати, що вивчення особливостей такого адміністративного проступку як бездіяльність військової влади неодноразово було об'єктом пізнання окремих науковців, серед яких С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, П. С. Єпринцев, О. М. Нестеренко, О. І. Остапенко та ін. Своєю чергою існують й наукові здобутки у теорії кримінального права, присвячені вивченню особливостей кримінальної відповідальності за бездіяльність військової влади, авторами яких є В. І. Борисов, А. А. Надоев, В. П. Пшонка, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. Водночас необхідно констатувати, що до сьогодні на доктринальному рівні здійсненню порівняльно-правового аналізу різних видів юридич-

ної відповідальності, а саме адміністративної та кримінальної, за бездіяльність військової влади достатньої уваги не було приділено.

Постановка завдання. Метою є вивчення особливостей адміністративної та кримінальної відповідальності за бездіяльність військової влади з метою здійснення порівняльно-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу. В рамках обраного напрямку наукового пізнання в першу чергу приділимо увагу встановленню особливостей адміністративної відповідальності за бездіяльність військової влади. Якщо звернутися до норм чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X (далі – КУпАП), то відповідальність за бездіяльність військової влади передбачено ст. 172¹⁶ КУпАП [3]. Структурне розташування даної норми у главі 13-Б Особливої частини КУпАП говорить про визнання законодавцем досліджуваного проступку одним із видів військових адміністративних правопорушень.

Підставою відповідальності за бездіяльність військової влади за діючим адміністративно-деліктним законодавством є вчинення адміністративного проступку, передбаченого ст. 172¹⁶ КУпАП. Тому важливою у даному випадку є характеристика юридичного складу цього військового адміністративного правопорушення шляхом встановлення та розкриття змісту кожного з його структурних елементів.

Під юридичним складом адміністративного проступку слід розуміти сукупність ознак єдності об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які потрібні для визначення такого діяння правопорушенням (об'єкт проступку; об'єктивна сторона; суб'єкт проступку; суб'єктивна сторона) [4, с. 293]. Таким чином юридичний склад бездіяльності військової влади як військового адміністративного правопорушення можна визначити як нормативно визначена сукупність ознак (об'єкту посягання, об'єктивної сторони, суб'єкту проступку та суб'єктивної сторони), за наявності яких протиправне діяння можна кваліфікувати як бездіяльність військової влади за відповідною частиною ст. 172¹⁶ КУпАП.

Для з'ясування об'єктивних ознак військового адміністративного правопорушення, відповідальності за вчинення якого передбачена ст. 172¹⁶ КУпАП, необхідно встановити що саме є об'єктом посягання та розкрити об'єктивну сторону даного проступку. Об'єктом досліджуваного військового адміністративного правопорушення є нормативно визначений порядок виконання

військовими службовими особами покладених на них обов'язків. Зазначимо, що загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних Сил України і їх взаємовідносини, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах тощо закріплені у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України (далі – Статут внутрішньої служби ЗСУ), затвердженому Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. Зокрема, у ст. 16 Статуту внутрішньої служби ЗСУ визначено, що кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою. Ці обов'язки визначаються статутами Збройних Сил України, а також відповідними посібниками, порадами, положеннями, інструкціями [5].

З об'єктивної сторони бездіяльність військової влади може проявитися тільки у суспільно небезпечній бездіяльності. При цьому для встановлення юридичного складу даного військового адміністративного правопорушення у будь-якій його формі потрібно з'ясувати наступні питання: чи покладался на цю службову особу обов'язок вчинити певні дії, невчинення яких ставиться їй у вину; чи мала військова службова особа реальну можливість в конкретних умовах вчинити необхідні дії; чи справді не були виконані обов'язки, які покладені на цю військову службову особу тощо [6].

Згідно ст. 59 Статуту внутрішньої служби ЗСУ одним з обов'язків командира (начальника) є проведення роботи щодо зміцнення військової дисципліни, запобігання надзвичайним подіям, кримінальним та іншим правопорушенням серед особового складу, своєчасне виявлення й усунення їх причини [5]. Схожі до зазначених є обов'язки командира, закріплені у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України, затверджених Законом України 24 березня 1999 року № 551-XIV (далі – Дисциплінарний статут ЗСУ). У ст. 6 Дисциплінарного статуту ЗСУ зазначено, що віддавати накази і розпорядження з правом командира, у той час, коли їх виконання є обов'язком підлеглого. Тому у разі непокори чи опору підлеглого законодавством покладається на командира обов'язок вжиття всіх передбачених статутами ЗСУ заходів примусу для відновлення порядку, у тому числі аж до притягнення підлеглого до кримінальної відповідальності. Командир зобов'язаний вжити заходів щодо затримання підлеглого при вчиненні або здійсненні ним замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосеред-

ньо після вчинення кримінального правопорушення. Таке кримінальне правопорушення може бути пов'язане із непокорюю, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням військової частини або місця служби, ухиленням від військової служби чи дезертирством. Далі командир повинен негайно доставити затриманого до уповноваженої службової особи або вжити заходів щодо негайного повідомлення уповноваженої службової особи про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні діяння з ознаками кримінального правопорушення [7].

Суб'єктивні ознаки військового адміністративного правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 172¹⁶ КУпАП, представлені суб'єктом його вчинення та суб'єктивною стороною. Суб'єкт адміністративного проступку є вкрай важливим та принциповим елементом юридичного складу адміністративного правопорушення [8, с. 192]. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 172¹⁶ КУпАП суб'єктом даного адміністративного проступку є військова службова особа, визначення якої розкривається у примітці до ст. 172¹³ КУпАП. Таким чином суб'єктами бездіяльності військової влади можуть виступати військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування [3].

Суб'єктивною стороною будь-якого адміністративного правопорушення є сукупність ознак, які характеризують психічне ставлення суб'єкта до вчиненого діяння та його наслідків. Обов'язковою і головною ознакою суб'єктивної сторони проступку є вина, що зовнішньо може проявлятися у одній з двох форм: умислу або необережності [8, с. 192]. З суб'єктивної сторони бездіяльність військової влади характеризується умисною або змішаною формою вини. При цьому ставлення військової службової особи до невиконання нею певних дій завжди є умисним [6].

Окрему увагу слід приділити також встановленню заходів адміністративно-правового примусу, що застосовуються до військових службових осіб у разі вчинення ними адміністративного проступку, передбаченого ст. 712¹⁶ КУпАП. Аналіз обох частин зазначеної статті говорить про можливість застосування одного з таких видів адміністративних стягнень, як штраф або арешт

з утриманням на гауптвахті. За загальним правилом бездіяльність військової влади як адміністративний проступок тягне за собою накладення штрафу від ста до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт з утриманням на гауптвахті на строк до десяти діб (ч. 1 ст. 712¹⁶ КУпАП) [3]. Для з'ясування розміру штрафу в національній валюті слід керуватися нормами чинного Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року, згідно п. 5 підрозділу 1 розділу XX якого неоподатковуваний мінімум доходів громадян складає 17 гривень [9]. Таким чином розмір адміністративного штрафу у разі вчинення проступку за ч. 1 ст. 172¹⁶ КУпАП буде складати від 1700 гривень до 17000 гривень. Однак у разі бездіяльності військової влади в умовах особливого періоду таке діяння буде кваліфікуватися за ч. 2 ст. 172¹⁶ КУпАП. Відповідно межі адміністративного штрафу є вищими і складають від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто від 17000 до 34000 гривень. Це стосується і більш тривалого строку арешту з утриманням на гауптвахті, що може складати від десяти до п'ятнадцяти діб [3].

Важливо акцентувати, що бездіяльність військової влади може мати своїм наслідком притягнення особи-правопорушника не тільки до адміністративної, але й до кримінальної відповідальності. Аналіз норм чинного Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (далі – КК України) свідчить про те, що бездіяльність військової влади є одним із військових кримінальних правопорушень, передбачених нормами розділу XIX Особливої частини КК України з відповідною назвою «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» [10].

З метою розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за бездіяльність військової влади необхідно також розкрити його юридичний зміст як військового кримінального правопорушення, тобто визначити об'єкт посягання, об'єктивну сторону, суб'єкт вчинення злочину та суб'єктивну сторону.

Об'єкт військового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України є встановлений порядок здійснення військовими командирами (начальниками) своїх функцій. При цьому суспільна небезпеки злочину проявляється у: заподіянні шкоди порядку несення військової служби; потуранні вчиненню злочинних дій підлеглими військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів або працівни-

ками і службовцями ЗСУ у зв'язку з виконанням службових обов'язків [11, с. 970].

З об'єктивної сторони досліджуване військове кримінальне правопорушення може вчинятися тільки шляхом бездіяльності [11, с. 971]. З об'єктивної сторони кримінально караного бездіяльність військової службової особи може проявлятися у трьох формах: 1) умисне неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим; 2) ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення; 3) інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду [12].

Важливою ознакою, що відрізняє військове кримінальне правопорушення за бездіяльність військової влади від військового адміністративного правопорушення за ті ж діяння є наслідки його вчинення. Адже притягнення до кримінальної відповідальності обумовлено наявністю істотної шкоди або тяжких наслідків в результаті вчинення зазначеного діяння.

Суб'єктом військового кримінального правопорушення за ст. 426 КК України можуть бути командири (начальники) як за службовим становищем, так і за військовим званням або інші службові особи. Слід акцентувати, що для юридичного складу злочину зовсім не має значення постійно чи тимчасово військовослужбовець виконує обов'язки командира (начальника) [11, с. 971]. У свою чергу суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини. Мається на увазі, що особа усвідомлює, що її діяння суперечить інтересам військової служби, отже, усвідомлює його суспільно небезпечний характер, але бажає діяти саме у такий спосіб. Психічне ставлення до настання істотної шкоди (ч. 1 ст. 426 КК України) і тяжких наслідків (ч. 2 ст. 426 КК України) може характеризуватися і необережною формою вини [11, с. 971].

Для характеристики кримінальної відповідальності за бездіяльність військової влади необхідно також встановити які заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до особи-правопорушника. За загальним правилом бездіяльність військової влади із заподіянням істотної шкоди може мати наслідком застосування альтернативного покарання, серед яких: 1) штраф (від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);

2) службове обмеження (до двох років); 3) позбавленням волі (до трьох років). Спричинення тяжких наслідків у результаті бездіяльності військової влади кваліфікується за ч. 2 ст. 426 КК України, і до особи-правопорушника застосовується покарання у вигляді позбавлення волі (від трьох до семи років). Позбавлення волі застосовується і у разі кваліфікації суспільно небезпечних діянь за ч. 3 та 4 ст. 426 КК України, згідно санкцій яких строк обчислюється відповідно від п'яти до семи років та від семи до десяти років.

Висновки. Вивчення окремих нормативно-правових актів чинного національного законодавства дає підстави для висновку, що бездіяльність військової влади може мати своїм наслідком притягнення особи-правопорушника не тільки до адміністративної, але й до кримінальної відповідальності. Здійснений аналіз елементів юридичного складу бездіяльності військової влади як військового адміністративного правопорушення та окремо об'єктивних і суб'єктивних ознак бездіяльності військової влади як військового кримінального правопорушення дозволяє виділити як спільні, так і відмінні риси. Зокрема, серед спільних рис слід зазначити такі: 1) об'єкт посягання, яким є нормативно визначений порядок виконання військовими службовими особами покладених на них обов'язків; 2) об'єктивна сторона правопорушення проявляється у вигляді умисної бездіяльності військової службової особи, до того ж аналогічними є форми вчинення правопорушення; 3) суб'єктом правопорушення виступає військова службова особа; 4) характеризуються умисною формою вини. Водночас важливою ознакою, що відрізняє військове кримінальне правопорушення за бездіяльність військової влади від військового адміністративного правопорушення за ті ж діяння є наслідки його вчинення. Адже притягнення до кримінальної відповідальності обумовлено наявністю істотної шкоди або тяжких наслідків в результаті вчинення зазначеного діяння. Відмінними є заходи адміністративно-правового примусу та кримінально-правового характеру. Адміністративна відповідальність за бездіяльність військової влади передбачає можливість застосування до особи-правопорушника одного з таких видів адміністративних стягнень, як штраф або арешт з утриманням на гауптвахті. Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади виражається через покарання у вигляді штрафу, службового обмеження або позбавлення волі.

Список літератури:

1. Mihail M. Burbyka, Alyona N. Klochko, Oleg N. Reznik. Coordinating Activity of the Prosecutor's Office in the Sphere of Criminality Prevention of Ukraine. *Look academic publishers*. 2016. Vol. 11. № 18. P. 11931–11941.
2. Bondarenko O., Reznik O., Garmash Y., Andriichenko N., Stohova O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia investiga*. 2020. Volume 9. Issue 29. P. 407–416.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додат. до № 51. Ст. 1122 (дата звернення: 05.06.2024).
4. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
5. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 194 (дата звернення: 06.06.2024).
6. Прокопенко В. В. Науково-практичний коментар до ст. 172-16 Кодексу про адміністративні правопорушення України. URL: <http://www.jurists.org.ua/administrative-law/7095-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-172-16-kodeksu-pro-admnstrativn-pravoporushennya-ukrayini.html>.
7. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197 (дата звернення: 06.06.2024).
8. Панасюк О. В. Склад адміністративного проступку як юридична підстава юридичної відповідальності. *REVISTA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ "SUPREMAȚIA DREPTULUI"*. 2017. № 2. С. 189–193.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112 (дата звернення: 08.06.2024).
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131 (дата звернення: 10.06.2024).
11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. X. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
12. Тінковський О. Бездіяльність військової влади (ст. 426 КК). URL: [https://astelex.com/blog/bezd%D1%96yaln%D1%96st-v%D1%96jskovo%D1%97-vladi-\(st.-426-kk\)](https://astelex.com/blog/bezd%D1%96yaln%D1%96st-v%D1%96jskovo%D1%97-vladi-(st.-426-kk)).

Moisieiev M.S. REGARDING THE DISTINCTION BETWEEN ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL LIABILITY FOR THE INACTION OF THE MILITARY AUTHORITIES

The article is devoted to the study of the peculiarities of administrative and criminal liability for the inaction of the military authorities with the aim of carrying out a comparative legal analysis. Separate normative legal acts of the current national legislation were studied, on the basis of which it was concluded that the inaction of the military authorities may have the consequence of bringing the offender not only to administrative, but also to criminal responsibility. The analysis of the elements of the legal composition of the inaction of the military authorities as a military administrative offense and separately objective and subjective signs of the inaction of the military authorities as a military criminal offense made it possible to identify both common and distinctive features. In particular, among the common features, such as the object of encroachment, which is the normatively determined procedure for the performance of the duties assigned to them by law by military officials; the objective side of the offense manifests itself in the form of deliberate inactivity of a military official, moreover, the forms of committing the offense are similar; the subject of the offense is a military official; are characterized by an intentional form of guilt. At the same time, an important feature that distinguishes a military criminal offense for the inaction of the military authorities from a military administrative offense for the same actions is recognized as the consequences of its commission. It has been found that bringing to criminal responsibility is due to the presence of significant damage or serious consequences as a result of committing the specified act. Measures of administrative and legal coercion and criminal law nature were recognized as excellent. If the administrative responsibility for the inaction of the military authorities provides for the possibility of applying to the offender one of the following types of administrative sanctions, such as a fine or arrest with detention at the guardhouse, then criminal responsibility for the inaction of the military authorities is expressed through punishment in the form of a fine, service restriction or imprisonment.

Key words: military service, military official, military authority, military serviceman, administrative responsibility, criminal responsibility.

Серета О.Г.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Свічкарьова Я.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВНИЧІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено ключові аспекти, що визначають ефективність роботи Служби безпеки України у контексті правових компетенцій та наданих повноважень. Розглядається, як правова база та професійна підготовка співробітників впливають на здатність СБУ виконувати свої функції.

Наголошено, що правничі компетентності Служби безпеки України є фундаментом її ефективної діяльності. Правова грамотність та здатність співробітників СБУ діяти у відповідності з законом відіграють ключову роль у забезпеченні національної безпеки та правопорядку.

Проаналізовані нормативно-правові акти, які безпосередньо закріплюють повноваження Служби безпеки України. Аналіз цих нормативно-правових актів у статті дозволив зрозуміти, як законодавча база забезпечує правове підґрунтя для діяльності СБУ.

Визначені ключові напрями діяльності Служби безпеки України. Зазначено, що кожен із цих напрямів діяльності є критично важливим для забезпечення національної безпеки України. Аналіз нормативно-правових актів у статті дозволяє зрозуміти, як законодавча база підтримує кожен з цих напрямів, встановлюючи правові рамки та механізми реалізації повноважень СБУ. Це забезпечує ефективне виконання завдань, покладених на СБУ, і сприяє зміцненню національної безпеки та стабільності в Україні.

Зроблено висновок, що Служба безпеки України виконує надзвичайно важливі функції, спрямовані на захист національної безпеки та забезпечення стабільності в країні. Її робота є надзвичайно відповідальною та різноманітною, охоплюючи багато аспектів, від контррозвідки до кібербезпеки. Завдяки діяльності СБУ, Україна може ефективно протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам, забезпечуючи безпеку своїх громадян та збереження державного суверенітету.

Наголошено, що відповідність дій служби законодавчим нормам та міжнародним стандартам, дотримання прав людини та правова грамотність співробітників забезпечують легітимність та довіру громадян до СБУ.

Ключові слова: Служба безпеки України, правоохоронні органи, компетенції, повноваження, національна безпека, забезпечення правопорядку, службові обов'язки.

Постановка проблеми. Тематика правничих компетентностей та повноважень Служби безпеки України (СБУ) є надзвичайно актуальною в умовах сучасних викликів та загроз, з якими стикається Україна. Служба безпеки України грає ключову роль у захисті національної безпеки, забезпеченні правопорядку, боротьбі з тероризмом, корупцією та організованою злочинністю. Саме правничі компетентності та відповідні повноваження дозволяють цьому органу ефективно виконувати свої функції, оскільки Україна стикається з постійними загрозами з боку агресивних дій Російської Федерації, що включають інформаційні атаки, кіберзагрози та військові

провокації. СБУ є ключовою інституцією для виявлення, попередження та нейтралізації таких загроз.

Також, відбуваються терористичні загрози, як всередині країни, так і ззовні, вимагають постійної готовності та високого рівня компетентності від співробітників СБУ для ефективного попередження та реагування.

Безумовно, спостерігається високий рівень корупції та організованої злочинності, який вимагає від СБУ значних зусиль для виявлення та припинення незаконної діяльності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дані питання досліджувалися науковцями, як тео-

ретиками так і практиками. Окремі теоретичні аспекти правничих компетентностей та повноважень Служби безпеки України були предметом наукових пошуків низки вчених, зокрема: І. Вітика, Є. Кобко, В. Степановського, В. Кондратенко, М. Корнієнко, О. Ковальової, В. Костюка, О. Каглинського, О. Полковніченка, Т. Стукан.

Постановка завдання. Мета полягає у дослідженні правничих компетентностей та повноважень Служби безпеки України як об'єкта охорони та захисту.

Виклад основного матеріалу. Правничі компетентності співробітників Служби безпеки України (СБУ) охоплюють широке коло знань та навичок, які забезпечують виконання їхніх обов'язків на високому професійному рівні. Ці компетентності є критично важливими для ефективного функціонування служби, адже від них залежить як внутрішня безпека держави, так і захист її національних інтересів.

Правничі компетентності та повноваження співробітників Служби безпеки України (СБУ) є тісно пов'язаними між собою. Компетентності визначають професійні знання, навички та вміння співробітників, а повноваження – це юридичні права та обов'язки, які вони мають для виконання своїх службових завдань. Розуміння та належне використання повноважень неможливе без відповідних компетентностей.

Таким чином, для встановлення повноважень Служби безпеки України слід дати визначення поняттю компетенції. Під останньою прийнято розуміти сукупність установлених в юридичній чи неюридичній формі прав та обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу чи посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати і контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності [1, с. 197].

Власне компетенція включає в себе: 1) предмет відання – сферу діяльності; 2) межі дії – просторово-територіальні рамки та будь-які інші рамки, в яких здійснюється діяльність підрозділу; 3) повноваження – сукупність прав і обов'язків державних органів, посадових осіб, закріплених за ними в установленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [2, с. 182].

Серед ключових напрямків діяльності СБУ є: здійснення контррозвідальних заходів (викривати та блокувати протиправні дії іноземних спецслужб), захист національної державності

(захист державного суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу), захист інформаційного та кіберпростору (комплексне забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки держави), охорона державної таємниці (дбає про охорону секретної інформації у сфері оборони, економіки, науки та техніки, зовнішніх відносин тощо), боротьба з тероризмом (захист держави від проявів тероризму, моніторинг рівня терористичної загрози), захист об'єктів критичної інфраструктури (захисту об'єктів енергетики, транспортного комплексу та інших стратегічно важливих галузей), протидія російській агресії (участь у бойових та спеціальних операціях на фронті) [3].

Відповідно, реалізуючи дані ключові напрями співробітники СБУ повинні володіти глибокими знаннями національного законодавства, включаючи Конституцію України, закон «Про Службу безпеки України», кримінальний кодекс, а також законодавчі акти, що регулюють оперативно-розшукову діяльність і контррозвідальну роботу. Це дозволяє їм діяти в рамках закону і забезпечувати законність у своїй діяльності.

В той же час, СБУ потребує фахівців, здатних аналізувати правові акти, оцінювати ситуації з правової точки зору та формулювати обґрунтовані висновки і рекомендації. Це включає вміння тлумачити закони, проводити юридичні консультації та складати правові документи.

Важливим аспектом роботи СБУ є дотримання міжнародних стандартів у галузі прав людини. Співробітники СБУ повинні забезпечувати захист прав людини під час виконання службових обов'язків, що сприяє підвищенню довіри громадян до органів влади.

Невід'ємною частиною діяльності СБУ є вміння чітко і аргументовано висловлювати свою позицію, складати юридичні документи, вести переговори та комунікувати з іншими правоохоронними органами, судовими установами та громадськістю.

Також, дотримання високих етичних стандартів є необхідним для підтримки довіри до СБУ з боку громадян та інших державних органів. Це включає чесність, об'єктивність та неупередженість у виконанні службових обов'язків.

СБУ повинна мати навички у проведенні розслідувань, зборі, аналізі та збереженні доказів. Це включає підготовку матеріалів для судового розгляду та забезпечення їх юридичної чистоти і достовірності.

Вище зазначені правничі компетентності базуються на основних нормативних актах, які закла-

дають юридичні підвалини діяльності Служби безпеки України, зокрема це:

– Закон України «Про Службу безпеки України» (закріплює засади та принципи діяльності СБУ, систему та організацію діяльності СБУ, деталізує склад кадрів СБУ, повноваження (обов'язки та права), контроль і нагляд за діяльністю служби безпеки України [4];

– Закон України «Про національну безпеку України» (закріплює правову основу та принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони, визначає роль та місце СБУ у сферах національної безпеки та оборони) [5];

– Закон України «Про державну таємницю» (визначає СБУ спеціально уповноваженим державним органом у сфері забезпечення охорони державної таємниці, визначає порядок провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, та режим секретності за участю фахівців СБУ; уповноважує СБУ здійснювати контроль за станом охорони державної таємниці в усіх державних органах) [6];

– Закон України «Про боротьбу з тероризмом» (наголошує, що Служба безпеки України, є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, деталізує повноваження СБУ у цьому напрямку, закріплює засади співпраці СБУ у міжнародному співробітництві у сфері боротьби з тероризмом) [7];

– Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» (закріплює, що спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності є СБУ, деталізує підстави для проведення контррозвідувальної діяльності, основні засади, функції та повноваження СБУ у цьому напрямку, соціальні та правові гарантії співробітників Служби безпеки України, які здійснюють контррозвідувальну діяльність) [8];

– Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (закріплює права та обов'язки СБУ під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, визначає, що координація дій щодо реалізації прав підрозділів, які проводять оперативно-розшукову діяльність з метою боротьби з тероризмом покладається на СБУ, закріплює гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності) [9];

– Указ Президента України «Про впорядкування виготовлення, придбання та застосування технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку» (визначає, що реалізацію державної політики з розроблення, виготовлення, реалізації та придбання спеціальних технічних засобів для

зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного одержання інформації та забезпечення державного контролю і координації діяльності державних органів у цій сфері здійснює Служба безпеки України) [10].

Розглянувши компетентності та нормативну базу на з певністю можемо визначити основні повноваження, зокрема це оборонна діяльність, захист суверенітету, територіальної цілісності держави, забезпечення національної безпеки та безпеки громадян.

Одним із ключових напрямків діяльності СБУ є контррозвідка. Це означає, що служба займається запобіганням та протидією розвідувально-підривній діяльності іноземних спецслужб. СБУ виявляє та нейтралізує шпигунів та агентів іноземних розвідок, які намагаються здобути секретну інформацію або дестабілізувати ситуацію в країні. Контррозвідка є фундаментальною складовою національної безпеки, оскільки допомагає захистити стратегічні інтереси України.

Антитерористична діяльність є ще одним важливим аспектом роботи СБУ. Служба безпеки України здійснює боротьбу з тероризмом та захищає населення від терористичних загроз. Вона проводить антитерористичні операції та заходи, спрямовані на запобігання терактам та нейтралізацію терористів. Завдяки злагодженій роботі СБУ, багато терористичних атак в Україні було попереджено, що сприяє збереженню життя та безпеки громадян.

Захист державного суверенітету та територіальної цілісності є ще одним важливим завданням СБУ. В умовах агресії з боку іноземних держав, СБУ протидіє сепаратистським рухам та незаконним збройним формуванням. Вона також займається боротьбою з диверсійно-терористичною діяльністю, яка може загрожувати стабільності та територіальній цілісності України. Ці заходи допомагають забезпечити мир і порядок в країні.

Боротьба з організованою злочинністю та корупцією є ще однією важливою функцією СБУ. Служба виявляє та припиняє діяльність організованих злочинних груп, які можуть загрожувати економічній та соціальній стабільності країни. Вона також протидіє корупції у державних органах та на стратегічно важливих об'єктах. Завдяки цим заходам, СБУ сприяє створенню чесного та прозорого суспільства, де кожен громадянин має рівні можливості.

Захист державної таємниці є ще одним важливим аспектом роботи СБУ. Служба забезпечує збереження державних секретів та інформації

з обмеженим доступом. Вона контролює виконання вимог з охорони державної таємниці, що допомагає запобігти витоку важливої інформації та захистити національні інтереси України.

Кібербезпека стала ще одним пріоритетом для СБУ у сучасному світі. Служба займається захистом інформаційних систем від кібератак та несанкціонованого доступу. Вона виявляє та нейтралізує кіберзагрози, що можуть вплинути на роботу державних установ та приватних компаній. Завдяки цим заходам, СБУ сприяє безпеці цифрового простору та захисту особистих даних громадян.

Оперативно-розшукова діяльність також є важливою складовою роботи СБУ. Служба проводить розшукові заходи для виявлення та припинення злочинів, використовуючи оперативно-технічні засоби для збору інформації. Це допомагає забезпечити швидке та ефективне реагування на злочинні загрози та забезпечити правопорядок в країні.

Висновки. Отже, Служба безпеки України виконує надзвичайно важливі функції, спрямовані на захист національної безпеки та забезпечення стабільності в країні. Її робота є надзвичайно відповідальною та різноманітною, охоплюючи багато аспектів, від контррозвідки до кібербезпеки. Завдяки діяльності СБУ, Україна може

ефективно протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам, забезпечуючи безпеку своїх громадян та збереження державного суверенітету, а правничі компетентності є фундаментом цієї діяльності. Без належної правової основи та юридичної підтримки, виконання завдань СБУ було б неможливим, оскільки всі операції та заходи мають проводитися відповідно до закону та з дотриманням прав людини.

Правничі компетентності включають здатність співробітників СБУ розуміти та застосовувати закони, що регулюють їхню діяльність. Це забезпечує легітимність дій служби та довіру з боку громадськості. Крім того, правова грамотність сприяє ефективній співпраці з іншими правоохоронними органами та державними структурами, що є необхідним для успішного виконання завдань, покладених на СБУ.

Таким чином, правова основа є критично важливою для роботи Служби безпеки України, забезпечуючи відповідність її діяльності нормам національного та міжнародного права. Це не тільки зміцнює правопорядок в країні, але й сприяє збереженню демократичних цінностей та прав людини, що є важливим для сталого розвитку та безпеки України.

Список літератури:

1. Юридична енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2001. Т. 3. 792 с.
2. Резнік О.М. Компетенція та повноваження правоохоронних органів із забезпечення фінансовоекономічної безпеки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 181–184.
3. Служба безпеки України: офіційний вебсайт. Діяльність СБУ. URL: <https://ssu.gov.ua/> (дата звернення 15.06.2024 р.).
4. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення 15.06.2024 р.).
5. Про Національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 15.06.2024 р.).
6. Про Державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення 15.06.2024 р.).
7. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення 18.06.2024 р.).
8. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26 грудня 2002 року № 374-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення 18.06.2024 р.).
9. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення 20.06.2024 р.).
10. Про впорядкування виготовлення, придбання та застосування технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку: Указ Президента України від 13 квітня 2001 року № 256/2001. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/256/2001#Text> (дата звернення 20.06.2024 р.).

Sereda O.G., Svichkaryova Ya.V. LEGAL COMPETENCES AND AUTHORITIES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

The article examines the key aspects that determine the effectiveness of the Security Service of Ukraine in the context of legal competences and granted powers. It examines how the legal framework and professional training of employees affect the ability of the SBU to perform its functions.

It was emphasized that the legal competence of the Security Service of Ukraine is the foundation of its effective activity. Legal literacy and the ability of SBU employees to act in accordance with the law play a key role in ensuring national security and law and order.

The regulatory legal acts that directly establish the powers of the Security Service of Ukraine are analyzed. The analysis of these legal acts in the article made it possible to understand how the legislative framework provides a legal basis for the activities of the SBU.

The key areas of activity of the Security Service of Ukraine have been determined. It is noted that each of these areas of activity is critically important for ensuring the national security of Ukraine. The analysis of legal acts in the article allows us to understand how the legislative framework supports each of these directions, establishing the legal framework and mechanisms for the implementation of the SBU's powers. This ensures the effective performance of the tasks assigned to the SBU and contributes to the strengthening of national security and stability in Ukraine.

It was concluded that the Security Service of Ukraine performs extremely important functions aimed at protecting national security and ensuring stability in the country. Her work is extremely responsible and diverse, covering many aspects, from counterintelligence to cyber security. Thanks to the activities of the SBU, Ukraine can effectively counter internal and external threats, ensuring the safety of its citizens and the preservation of state sovereignty.

It was emphasized that compliance of the service's actions with legal norms and international standards, observance of human rights and legal literacy of employees ensure the legitimacy and trust of citizens in the SBU.

Key words: *Security Service of Ukraine, law enforcement agencies, competences, powers, national security, law enforcement, official duties.*

Сірий Ю.М.

Національна академія внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наукова стаття присвячена аналізу проблемних питань діяльності місцевих органів виконавчої влади під час воєнного стану. Автором зазначено, що місцеві органи виконавчої влади забезпечують публічне адміністрування, координуючи діяльність управлінських структур у різних сферах, таких як освіта, охорона здоров'я, місцева інфраструктура, екологія, соціальний захист та економічний розвиток. Захист прав і свобод громадян на місцевому рівні є ключовим завданням цих органів, який реалізується через підтримку розвитку місцевого самоврядування та забезпечення доступу громадян до основних послуг і ресурсів, включаючи правову допомогу, соціальну підтримку та інформаційні ресурси. Також визначено, що місцеві органи виконавчої влади відіграють важливу роль у стимулюванні громадян до участі у прийнятті рішень, які впливають на їх життя та розвиток їхніх спільнот.

Визначено, що у період воєнного стану місцеві органи виконавчої влади функціонують із врахуванням специфічних особливостей своєї діяльності. Військовій адміністрації наділені додатковими повноваженнями, зокрема у сфері забезпечення оборони, підтримки громадської безпеки та порядку, захисту критичної інфраструктури, а також реалізації заходів, передбачених правовим режимом воєнного стану.

Автором висвітлено основні виклики в діяльності військово-цивільних адміністрацій, такі як: недостатня координація між цивільними та військовими органами управління, що може призвести до дублювання зусиль або конфліктів; обмежене фінансування, яке може перешкоджати ефективному виконанню їхніх функцій; брак кваліфікованих кадрів, особливо в сферах, що вимагають спеціалізованих знань; залежність від рівня довіри та підтримки місцевого населення, що може не завжди бути забезпеченою; а також складність у дотриманні демократичних принципів і забезпеченні прав та свобод громадян у військовому контексті.

Встановлено, що для підвищення ефективності діяльності місцевих органів виконавчої влади необхідно вдосконалювати правову базу, покращувати підготовку кадрів і інтегрувати сучасні технології управління кризовими ситуаціями, що сприятиме стабільності та захисту національного суверенітету.

Ключові слова: місцеві органи виконавчої влади, державні адміністрації, військово-цивільні адміністрації, військовий стан.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану місцеві органи виконавчої влади стикаються з унікальними викликами, що потребують швидкого та ефективного реагування для забезпечення стабільності, безпеки та життєдіяльності населення. З моменту початку військової агресії проти України значення місцевих органів виконавчої влади суттєво зросло, оскільки вони стали ключовими структурами, які відповідають за координацію дій між державними інституціями, військовими формуваннями та громадськістю. У зв'язку з цим, питання ефективного функціонування цих органів набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях питання, пов'язані з особливістю діяльності місцевих органів виконавчої влади, вивчалися у працях таких авторів,

як В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійка, М. О. Баймуратова, Ю. П. Битяка, О. М. Іщенко, В. М. Кампа, А. М. Коваленка, В. К. Колпакова, В. В. Кравченка, О. В. Кузьменко, Ю. В. Мельника, Н. Р. Нижника, І. М. Пахомова, Н. Г. Плахотнюк, О. І. Сушинського, А. Ф. Ткачука, В. М. Шаповал, М. К. Якимчука та ін.

Постановка завдання. Мета полягає в аналізі та дослідженні актуальних питань діяльності місцевих органів виконавчої влади в умовах воєнного стану, а також у наданні рекомендацій щодо вдосконалення їх функціонування та підвищення ефективності управління надзвичайними ситуаціями.

Виклад основного матеріалу. З набуттям незалежності Україна обрала шлях розбудови суверенної, демократичної, соціальної та право-

вої держави. Національна система влади базується на засадах, закріплених у Конституції України, яка визначає основи державного управління. Відповідно до статті 5 Конституції, «влада в Україні здійснюється на принципах поділу на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади». Так, Верховна Рада України є вищим законодавчим органом, відповідальним за прийняття законів, контроль над діяльністю виконавчої влади, внесення змін до Конституції та виконання інших ключових функцій у сфері державного управління. Виконавча влада зосереджена в руках Кабінету Міністрів України, який виступає як центральний орган виконавчої влади, відповідальний за реалізацію державної політики, виконання законів і управління державною адміністрацією. Судова влада здійснюється судами різного рівня, які гарантують справедливість і верховенство права, захищають права та свободи громадян, а також вирішують юридичні спори. Крім цього, система влади в Україні передбачає взаємодію та взаємний контроль між цими трьома гілками влади для забезпечення балансу і недопущення зловживань владою [1].

Відповідно до Конституції України, публічна влада в країні здійснюється через державні органи влади та органи місцевого самоврядування. На місцевому рівні функціонують органи державної влади з загальною та спеціальною компетенцією, а також органи місцевого самоврядування. Особливістю виконавчої влади серед інших гілок державної влади є те, що саме вона втілює в життя закони та нормативні акти, реалізуючи практичне державне управління та регулювання ключових процесів суспільного розвитку. Ключова роль виконавчої влади полягає в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини, які Конституція України (стаття 3) визначає «найвищою соціальною цінністю» [1].

Протягом останнього століття система публічної влади в багатьох країнах зазнала значних змін. Зі скороченням сільського населення та зростанням ролі міста виникла потреба створення потужних муніципалітетів або громад, яким делегують виконавчі повноваження. Це призвело до того, що державні органи стали менше залученими у надання багатьох публічних послуг громадянам. Проте це не означає, що держава або такі інституції, як місцеві державні адміністрації, зникли з поля діяльності. Передача більших повноважень на рівень місцевого самоврядування породжує ризик нерівномірного застосування національного законодавства по всій території країни

та створення ізолюваних громад, де громадянам може бути складно захистити свої права. Внаслідок цього органи виконавчої влади загальної юрисдикції залишаються ключовими елементами в системі державного управління, з акцентом на нагляд, консультування та антикризові заходи [2].

Організація діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування є ключовим аспектом функціонування будь-якої держави [3, с. 18–19]. Ці органи відіграють важливу роль у забезпеченні реалізації та виконання законів, публічного адміністрування в різних сферах суспільного життя, а також забезпеченні реалізації прав і свобод людини та громадянина на місцевому рівні. Особливо важливо це є у період воєнного стану в Україні.

Так, основними завданнями місцевих органів виконавчої влади є реалізація виконавчої влади на місцевому рівні, що передбачає впровадження національного законодавства, розпоряджень та інших правових актів. Вони забезпечують публічне адміністрування, координуючи діяльність управлінських структур у різних сферах, таких як освіта, охорона здоров'я, місцева інфраструктура, екологія, соціальний захист та економічний розвиток. Захист прав і свобод громадян на місцевому рівні є ключовим завданням цих органів, який реалізується через підтримку розвитку місцевого самоврядування та забезпечення доступу громадян до основних послуг і ресурсів, включаючи правову допомогу, соціальну підтримку та інформаційні ресурси.

Місцеві органи виконавчої влади також відіграють важливу роль у стимулюванні громадян до участі у прийнятті рішень, які впливають на їх життя та розвиток їхніх спільнот. Це здійснюється через проведення громадських слухань, обговорень, консультацій і опитувань, які сприяють більш прозорому та інклюзивному процесу управління. Вони працюють над тим, щоб інтереси місцевих громад були враховані в процесі прийняття рішень, і забезпечують громадянам можливість висловлювати свої думки та пропозиції щодо розвитку їхніх територій.

Крім того, підтримка розвитку та зміцнення інститутів місцевого самоврядування є одним з важливих напрямків їх діяльності. Це включає забезпечення ефективної взаємодії між місцевими органами влади та громадами, надання необхідних ресурсів і можливостей для їх функціонування, а також сприяння підвищенню рівня компетентності та професіоналізму місцевих управлінців. У контексті сучасних викликів, таких як глобалі-

зація, економічні кризи, збройні конфлікти та пандемії, місцеві органи виконавчої влади повинні також адаптуватися та впроваджувати інноваційні підходи до управління для забезпечення стабільності та розвитку своїх територій.

Таким чином, місцеві органи виконавчої влади є ключовими інструментами в реалізації державної політики на місцевому рівні, сприяючи соціальному, економічному та культурному розвитку своїх громад, а також захисту прав і свобод громадян. Вони забезпечують ефективне функціонування місцевого самоврядування, підтримуючи демократичні процеси та забезпечуючи сталий розвиток своїх територій. Ефективна організація діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування є важливим чинником для забезпечення функціонування держави та задоволення потреб громадян на місцевому рівні [9, с. 287].

Починаючи з 2014 року та до сьогодні, в умовах збройної агресії Росії проти України, питання належної організації здійснення виконавчої влади на територіях, що перебувають в зоні проведення бойових дій в Україні стало надто актуальним. Для вирішення цього питання було прийнято Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» від 3 лютого 2015 року № 141-VII [4]. Цей Закон регламентує створення, компетенції та процедури функціонування військово-цивільних адміністрацій, що формуються як тимчасові заходи з елементами військового керівництва для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності мешканців у районах, що перебувають під загрозою збройної агресії Російської Федерації, зокрема, в зонах проведення активних бойових дій. Важливо зауважити, що це не передбачає жодних змін або скасування конституційно гарантованого права територіальних громад на місцеве самоврядування [4].

Військово-цивільні адміністрації спрямовані на забезпечення дотримання законів та нормативно-правових актів України, організацію публічного управління, відновлення економічних та соціальних функцій на тимчасово окупованих або контрольованих територіях, а також на захист прав і інтересів громадян. Їх створення є важливим кроком для забезпечення належного функціонування влади та збереження територіальної цілісності України в умовах військового конфлікту.

Після введення надзвичайного стану в окремих регіонах України указом Президента України від 23 лютого 2022 № 63/2022, затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Пре-

зидента України «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України» від 23 лютого 2022 року № 2101-IX [5; 6, с. 47], обласні державні адміністрації та військово-цивільні адміністрації продовжили координувати дії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у виконанні заходів надзвичайного стану.

Таким чином, із введенням воєнного стану в Україні питання організації діяльності місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування стало ще більш актуальним. Це випливає з того, що воєнний стан передбачає делегування відповідним органам державної влади та органам місцевого самоврядування необхідних повноважень для захисту національної безпеки та обмеження прав і свобод громадян і юридичних осіб з метою відвернення загрози та збереження державної незалежності та територіальної цілісності України, зазначаючи термін дії цих обмежень [6, с. 47].

Оскільки публічна влада спрямована не тільки на захист інтересів держави, але й на задоволення потреб суспільства, яке в цілому складає публічний інтерес, військові адміністрації вже виконують адміністративну діяльність у якості суб'єктів публічної адміністрації. Це проявляється у їхній виконавчо-розпорядчій діяльності та наданні адміністративних послуг, що відображає реалізацію завдань (функцій) виконавчої влади з метою задоволення цього публічного інтересу [7, с. 18; 8, с. 604].

У період воєнного стану місцеві органи виконавчої влади функціонують із врахуванням специфічних особливостей своєї діяльності. Однією з ключових особливостей є роль військових адміністрацій, які діють на території України. Окрім виконання завдань, визначених Кабінетом Міністрів України, військові адміністрації також наділені додатковими повноваженнями, зокрема у сфері забезпечення оборони, підтримання громадської безпеки та порядку, захисту критичної інфраструктури, а також реалізації заходів, передбачених правовим режимом воєнного стану. Ці додаткові повноваження включають управління евакуацією населення, організацію та підтримку роботи систем життєзабезпечення, координацію дій з військовими підрозділами, а також контроль за діяльністю правоохоронних органів і екстрених служб. Координація та контроль над цими повноваженнями здійснюються Генеральним штабом Збройних сил України, що дозволяє забезпечити скоординовану та ефективну реалізацію безпечових і військових заходів на місцевому рівні.

Такий підхід сприяє оперативному реагуванню на загрози, підтримці стабільності та збереженню життєдіяльності в умовах воєнного стану, що є критично важливим для захисту національної безпеки та інтересів громадян.

Отже, військові адміністрації, що функціонують на території України, виконують не лише завдання, які зазвичай покладаються на місцеві органи державної влади та місцевого самоврядування, але й наділені додатковими повноваженнями. Ці повноваження охоплюють сфери реалізації заходів правового режиму воєнного стану, забезпечення оборони, підтримання громадської безпеки та порядку, а також захист критичної інфраструктури. Така розширена компетенція дозволяє військовим адміністраціям ефективно захищати населення та інфраструктуру в умовах воєнного стану, а також впроваджувати необхідні заходи для підтримки безпеки та стабільності в регіоні їхньої діяльності.

Разом із тим, вважаємо за необхідне виокремити проблеми, що можуть виникнути в діяльності військових цивільних адміністрацій, які охоплюють різноманітні аспекти та вимагають уважного увімкнення. Декілька ключових проблем включають: по-перше, недостатню координацію та співпрацю, тобто органи цивільного та військового управління можуть не завжди ефективно взаємодіяти та співпрацювати, що може призвести до дублювання зусиль або навіть конфліктів в діяльності; по-друге, недостатнє фінансування може обмежувати можливості військових адміністрацій у забезпеченні необхідних ресурсів для здійснення їхніх функцій та завдань; по-третє, відсутність кваліфікованих кадрів може стати перешкодою у здійсненні ефективної діяльності, особливо в областях, де потрібні спеціалізовані знання та навички (наприклад, оборонна сфера); по-четверте, успішне функціонування військових адміністрацій часто залежить від рівня довіри та підтримки з боку місцевого населення, яке може не завжди підтримувати прийняті рішення; по-п'яте, забезпечення легітимності та дотримання демократичних принципів у військовому управлінні може виявитися складним завданням, оскільки воєнний контекст може стати перешкодою для повноцінного забезпечення прав та свобод громадян.

Для вирішення зазначених проблем, що виникають у діяльності військових цивільних адміністрацій, пропонуємо вжити наступні заходи: по-перше, вдосконалення механізмів взаємодії між цивільними та військовими структурами

влади, включаючи спільне планування та обмін інформацією. Також це може включати проведення спільних нарад, розробку спільних стратегій та обмін інформацією; по-друге, гарантування належного фінансування для забезпечення ефективної роботи військових адміністрацій та виконання їх завдань; по-третє, надання можливостей для професійного зростання та навчання персоналу з метою забезпечення їхньої компетентності особливо у сферах, де потрібна спеціалізована експертиза, така як в сфері оборони чи технічних аспектах; по-четверте, проведення інформаційних кампаній та консультацій з місцевим населенням для забезпечення підтримки та розуміння їх дій; по-п'яте, впровадження механізмів контролю та нагляду за діяльністю військових адміністрацій з метою забезпечення дотримання прав людини та принципів демократії.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що взаємодія між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування має чітке регулювання відповідно до законодавства і спрямована на спільну підтримку та співпрацю для ефективного управління на регіональному рівні. Законодавча база передбачає широкий спектр компетенцій, включаючи різні аспекти, такі як місцеві фінанси, управління майном, розвиток населених пунктів, охорона навколишнього середовища та багато інших. Проте розмежування компетенцій між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями може стати проблематичним, що призводить до непотрібного втручання та конфліктів. Це може серйозно підірвати ефективність управління територіями, особливо у період воєнного стану. Однак, конституція України гарантує самостійність компетенції кожної з підсистем місцевої публічної влади і є основою для їх системного функціонування. Військові адміністрації в Україні забезпечують ефективне управління в умовах воєнного стану, зокрема підтримання правопорядку, безпеки та життєдіяльності на територіях, що зазнали впливу військових дій або інших надзвичайних обставин. Їх створення регулюється Указами Президента України та рішеннями Кабінету Міністрів України, а основні завдання включають координацію роботи з критичною інфраструктурою, організацію гуманітарної допомоги, реалізацію мобілізаційних заходів і підтримку громадського порядку. Військові адміністрації тісно співпрацюють з Збройними Силами, місцевими органами влади та громадськими організаціями, забезпечуючи злагодженість дій і опера-

тивне реагування на загрози. Задля підвищення їх ефективності необхідно вдосконалювати правову базу, покращувати підготовку кадрів і інтегрувати сучасні технології управління кризовими ситуаціями, що сприятиме стабільності та захисту національного суверенітету.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Ткачук А.Ф. Обласна державна адміністрація: короткий огляд статусу та можливостей у сучасних умовах. Інституту громадянського суспільства. К., 2019. С. 58.
3. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
4. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 13, ст.87.
5. Про затвердження Указу Президента України «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України»: Закон України від 23 лютого 2022 року № 2101-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2101-20>
6. Дуліба Є. Особливості організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. Ч. 4 (32)/2022. 46–55 с.
7. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
8. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
9. Проблеми організації та діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в Україні: навчальний посібник / М. В. Ковалів, Г. Ю. Лук'янова, М. П. Гурковський, В. О. Іваха, С. С. Єсімов, М. Т. Гаврильців, Р. В-В. Кісіль. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 553 с.

Siriy Yu.M. CURRENT ISSUES OF THE ACTIVITIES OF LOCAL EXECUTIVE BODIES UNDER MARTIAL LAW

The scientific article is devoted to the analysis of problematic issues of the activities of local executive bodies during martial law. The author states that local executive bodies provide public administration by coordinating the activities of management structures in various areas, such as education, health care, local infrastructure, ecology, social protection and economic development. Protecting the rights and freedoms of citizens at the local level is a key task of these bodies, which is implemented through supporting the development of local self-government and ensuring citizens' access to basic services and resources, including legal aid, social support and information resources. It is also determined that local executive bodies play an important role in encouraging citizens to participate in decision-making that affects their lives and the development of their communities.

It was determined that during the period of martial law, local bodies of executive power function taking into account the specific features of their activities. Military administrations are endowed with additional powers, in particular in the field of defense, maintenance of public safety and order, protection of critical infrastructure, as well as the implementation of measures provided for by the legal regime of martial law.

The author highlights the main challenges in the activities of military-civilian administrations, such as: insufficient coordination between civilian and military management bodies, which can lead to duplication of efforts or conflicts; limited funding, which may hinder the effective performance of their functions; lack of qualified personnel, especially in areas requiring specialized knowledge; dependence on the level of trust and support of the local population, which may not always be ensured; as well as the difficulty in observing democratic principles and ensuring the rights and freedoms of citizens in a military context.

It has been established that in order to improve the effectiveness of local executive bodies, it is necessary to improve the legal framework, improve personnel training and integrate modern crisis management technologies, which will contribute to stability and protection of national sovereignty.

Key words: local bodies of executive power, state administrations, military-civilian administrations, martial law.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/21>

Кубрак Я.А.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

КОРУПЦІЯ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ, ІСТОРИЧНІ КОРИННЯ ТА ФАКТОРИ, ЩО СПРИЯЮТЬ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ

Ця стаття присвячена корупції – складній соціальній проблемі, яка існує з давніх часів і має глибоке історичне коріння. Вона згадується в різних джерелах, зокрема в Давньому Єгипті, Давній Греції та Римі, а також у релігійних текстах, де сприймалася як загроза моральним і правовим цінностям суспільства.

У цій статті автор розглядає взаємозв'язок між корупцією та державотворенням, а також висвітлює природу корупції крізь призму людської моралі, менталітету, культури та матеріального добробуту.

Автор аналізує спостереження за корупцією в різних країнах у різні часові періоди, які показують, що вона нерозривно пов'язана з культурними та ментальними особливостями людства. Наприклад, традиційне кумівство та високий рівень толерантності до корупційних практик сприяють її поширенню. Україна є прикладом країни, де корупція пронизує всі сфери державного управління, що негативно впливає на довіру громадян до влади та загрожує стабільності суспільства.

Ця стаття також піднімає питання боротьби з корупцією. Для боротьби з корупцією важливо впроваджувати комплексні заходи, такі як законодавчі реформи, зміцнення інституцій, забезпечення прозорості влади та посилення громадського контролю. Ефективність цих заходів полягає в їх системному впровадженні та адаптації до мінливих умов сьогодення.

Крім того, економічна нестабільність і низький рівень заробітної плати можуть підштовхувати громадян до участі в корупційних схемах у спробі поліпшити своє матеріальне становище. Це ставить під загрозу етичні стандарти та норми, які регулюють суспільне життя.

Таким чином, корупція залишається складною соціальною проблемою, яка потребує комплексного підходу до боротьби з нею на всіх рівнях суспільства і держави. Вона впливає на стабільність і розвиток країни, руйнуючи довіру до державних інститутів і загрожуючи їх ефективному функціонуванню.

Автор також надає обґрунтовані висновки щодо того, чому корупція є невиліковним явищем і як стимулювати її кількісне та якісне зменшення.

На підставі проведеного аналізу запропоновано авторське бачення проблематики, наголошено на окремих проблемних аспектах досліджуваної теми.

Ключові слова: корупція, неопатизм, вплив, соціальне явище, прозорість влади, громадський контроль.

Постановка проблеми. Корупція представляє собою серйозну загрозу для економічного розвитку, політичної стабільності та соціальної справедливості в усьому світі. Це складне соціальне явище з глибокими історичними коренями, що має широкий спектр наслідків. Високий рівень корупції підриває довіру громадян до влади, сприяє нерівності в розподілі ресурсів і гальмує економічний зріст.

Ця стаття спрямована на глибокий аналіз передумов виникнення корупційних практик, включаючи економічні стимули, слабкість інституцій та культурні фактори, які сприяють поширенню корупції у різних куточках світу. Вона також розглядає історичний контекст розвитку корупційних систем і визначає ключові етапи та фактори, що сприяли формуванню сучасних корупційних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі питання виникнення корупції, її історичні коріння та фактори, що сприяють корупційним проявам, були предметом дослідження Гаращук В.М., Трепак В.М., Невмержицький Є., Валле В., Мельник М.

Визначення передумов виникнення корупції, її історичні коріння та фактори, що сприяють корупційним проявам.

Невирішені раніше проблеми полягають у виявленні закономірностей появи корупційних явищ в історичному розрізі та виявлення факторів, що сприяють появі корупції.

Постановка завдання. Метою даної статті зумовлюється виявленням передумов появи корупції, як суспільно-небезпечного явища та аналіз факторів, які стимулюють існування корупції в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Корупція відома ще з періоду первісного суспільства і зберігається в історичних джерелах різних стародавніх цивілізацій, таких як Давній Єгипет, Китай, Індія, а також античні Греція та Рим. У Старому Завіті також згадується корупція як негативне явище: «Я знаю численні ваші злочини й тяжкі гріхи ваші: ви утискаєте правого, берете хабарі, а жебрака, який шукає правосуддя, женете від воріт». Це явище виникло разом із становленням держав та введенням права, коли почали з'являтися посадові особи з повноваженнями виконувати управлінські функції. [1, с. 296]

У своїх творах «Політика», Аристотель висловлював думку про те, що корупція може мати руйнівний вплив на державу. Він визначав тиранію як відхилений варіант монархії, зіпсований корупцією. Жан-Жак Руссо та Шарль Луї де Монтеск'є розглядали корупцію як соціальне недугу. Руссо вважав, що корупція є необхідним наслідком боротьби за владу і може бути подолана через належне формування громадської думки. Він підкреслював, що рівність громадян перед законом є важливою передумовою для протидії корупції [2, с. 15].

Ш. Монтеск'є з цього приводу писав так: «...Відомо вже з досвіду віків, що будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею».

У Старому Заповіті згадується про корупцію як про «порчу» відносин між людиною і Богом. Термін «порча» (від лат. corrumpere – псувати) означає у Старому Заповіті, передусім, безчестя та духовне падіння, віддалення від Бога [2, с. 10].

Є. Невмержицький вважає, що Бог через Мойсея встановив одну з перших антикорупційних

норм, яка стосується приймання дарів – «Дарів не приймай, бо дари сліпими роблять зрячих і перекручують справу правих» (Ісх. 23:8)» [3, с. 40].

Отже, корупція, яка існує з давніх часів і еволюціонувала разом із формуванням державних структур та правових систем, у багатьох історичних епохах розглядалась як негативне явище, що підриває моральні та духовні цінності суспільства і піддає під загрозу його стабільність і процвітання. Від Давнього Єгипту до античних Греції і Риму, а також у релігійних текстах, корупція сприймалась як серйозна загроза політичній системі і правовому порядку, спричиняючи нерівність перед законом та зловживання владою. Антикорупційні норми, які знаходяться у релігійних текстах, свідчать про намагання встановити етичні стандарти для протидії цьому явищу.

Держава і право є основними елементами суспільства, які визначають його організацію та функціонування на протязі історії. Держава забезпечує порядок, захищає права громадян і координує соціально-економічний розвиток. Право встановлює норми поведінки і регулює взаємовідносини між особами та юридичними особами, гарантуючи справедливість і правовий порядок.

В свою чергу корупція, впливаючи на ці елементи руйнує їх нормальне функціонування, внаслідок чого нівелюються передумови нормального функціонування держави як інституції. І чим більший вплив на державному рівні має корупція, тим більше держава, як інституція, має формальний характер.

Слід зауважити, що корупція може виникати внаслідок культурних, моральних і ментальних особливостей народів. Ці якості формують різні моделі корупції, такі як західноєвропейська, ісламська, азіатська, африканська, латиноамериканська та інші, що стають частинами субкультур окремих націй [4, с. 8].

У країнах, де великий вплив на поведінку справляють сімейні традиції, спостерігається значно вищий рівень корупції. Це можна пояснити тим, що корупційні домовленості не можуть бути легально забезпечені, тому взаємна довіра між учасниками таких відносин є критичною. Це формує специфічний тип довіри, який відрізняється від загального рівня довіри між громадянами. Вчені вважають, що в українському соціально-політичному контексті корупція проникає на всі рівні державного управління – від вищих органів законодавчої, виконавчої та судової влади до органів місцевого самоврядування та структурних підрозділів державного сектору. Науковці визна-

чають непотизм і подібні явища як ключові чинники високої корупції в Україні [5, с. 188].

Корупція є складною соціальною проблемою, що відображає культурні та соціальні особливості націй. Україна є прикладом, де корупція проникає в усі рівні державного управління, зумовлена непотизмом та іншими факторами, що підривають довіру до влади та завдають значних шкідливих наслідків для суспільства.

У середньовіччі почалося використання терміну «реформи» в контексті держави, що вказувало на широкомасштабні і систематичні зміни у різних галузях державного управління. Мета цих змін полягала у покращенні ефективності управління, забезпеченні прозорості і відповідності поточним вимогам і потребам суспільства.

Зменшення рівня корупції в різних країнах потребує комплексного підходу, що включає реформи законодавства, підсилення інституцій, забезпечення прозорості та відкритості у владі, активізацію громадського контролю, ефективне використання технологій для запобігання корупційним схемам, а також підвищення освіченості громадян про наслідки корупції. Ці заходи сприяють покращенню управління, підвищенню довіри до владних структур і сприяють сталому соціально-економічному розвитку країни.

В свою чергу стали процеси соціально-економічних та політико-правових реформ сприяють розповсюдженню корупційних практик. В таких умовах ініціативи, які спрямовані на особисте збагачення, можуть маскуватись під загальнокорисні проекти, що призводить до зміни мети та змісту реформ. Негативні наслідки корупції охоплюють не лише послаблення політичної системи держави у довгостроковій перспективі, але й спричиняють недовіру до заяв про впровадження цих реформ, навіть на найближчий час [6, с. 90].

Отже, боротьба з корупцією і забезпечення прозорості та відповідності реформ сучасним вимогам є надзвичайно важливими для забезпечення стабільності та прогресу суспільства. Цей процес вимагає не тільки успішних стратегій протидії корупції, але й систематичного контролю і адаптації правових інструментів до змінюваних умов і викликів сучасності.

Також, складна економічна ситуація та низький рівень заробітної плати можуть стимулювати громадян шукати додаткові джерела доходу, що може призводити до залучення до корупційних практик у сподіванні поліпшити своє фінансове становище.

Окремо слід приділити увагу думці В. Гаращука, який вводить поняття «корупції від злиднів», що означає, що цей вид корупції відбувається випадково від дрібних чиновників. Він стверджує, що це відносно безпечна форма корупції, оскільки вона здійснюється особами з достатньо високим моральним рівнем, які не здійснювали б такі дії, якби не були примушені тяжкими матеріальними обставинами та низькою оплатою роботи [7, с. 144].

Ця думка вказує на те, що поява корупції можлива навіть у високоморальних посадових осіб, і вважати її безпечною на ранніх етапах є передчасним. Якщо не вирішити цю проблему на державному рівні, з часом такі практики можуть стати прийнятними нормами, що сприяє зростанню серйозніших форм корупції в майбутньому.

Так, для прикладу Мельник М. провів глибокий аналіз взаємодії корупції та організованої злочинності. В його дослідженні показано, що корупція відіграє важливу роль у підтримці організованої злочинності. Вона забезпечує захист кримінальних структур від соціального контролю та нейтралізує вплив владних органів; виступає ключовим інструментом для досягнення цілей злочинних груп; і використовується для легалізації незаконно нажитих доходів, що дозволяє їм отримувати легальний статус і впливові посади в суспільстві. В результаті, корупція діє як механізм злиття кримінальних структур з владою, що призводить до криміналізації владних органів і політизації злочинності [8, с. 100].

Це показує, що ігнорування навіть невеликих проявів корупції може сприяти поширенню більш серйозних форм, які можуть викликати втрату довіри до державних інституцій, що призначені захищати права громадян. Таким чином, давній термін «корупція» (від лат. corrumpere – псувати) відображає сутність цього явища навіть у сучасних умовах.

Загалом «корупцію» як соціально-небезпечне явище, в історичному розрізі можна охарактеризувати, як невід'ємну частину існування людини та держави, що нагадує «заборонений плід», який сильно спокушає. Так, передумовою виникнення корупції була поява «Держави» як інституції і корупція є не від'ємною її частиною, оскільки як хвороба паразитує на тілі свого носія, тобто Держави.

В кожній країні корупція має різний характер, який обумовлюється культурними та ментальними особливостями різних країн. Факторами, що сприяють корупційним проявам, можна визна-

чити звичаї та традиції, непотизм, а також ступінь терпимості суспільства до «корупції».

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що корупція як явище, нерозривно пов'язане з існуванням держави, є невиліковною формою хвороби, і локально, навіть в країнах з низьким рівнем корупції, може мати прояви. Проте, слід зауважити, що існують чинники, які сприяють її суттєвому зменшенню, як якісному, так і кількісному. До таких чинників можна віднести економічне благополуччя країни, на фоні якого може мати місце поліпшення моральних якостей су-

пільства загалом та не терпимість до корупційного ладу.

Крім цього, не менш важливим чинником залишається громадський контроль, як такий, що стимулює нетерпимість до корупції та прагне здорового функціонування держави загалом.

Зважаючи на саму суть корупції та можливість її існування в неблагополучному соціальному середовищі, можна впевнено сказати, що покращення соціального, економічного і політичного строю держави, на пряму впливає на існування корупції та її розвиток.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ : ВТФ Перун, 2003. 1440 с.
2. Валле В. Корупція: роздуми після Майдану. Київ: Дух і Літера, 2015. 280 с.
3. Невмержицький Є. Проблеми рецепції антикорупційних механізмів розвинених країн в українську практику. *Віче*. 2011. № 19. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_19_19 (дата звернення: 15.06.2024).
4. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 2009. 34 с.
5. Сахань О. М. Проблема непотизму в сучасному українському суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: «Політологія». 2017. № 2. С. 189–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2017_2_18 (дата звернення: 06.06.2018).
6. Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.
7. Гаращук В. М., Мухатаєв А. О. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні: монографія. Харків: Право, 2010. 144 с.
8. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. Київ: Юрид. думка, 2004. 400 с.

Kubrak Ya.A. CORRUPTION: PRECONDITIONS FOR EMERGENCE, HISTORICAL ROOTS, AND FACTORS CONTRIBUTING TO CORRUPT PRACTICES

This article is devoted to corruption, which is a complex social problem that has existed since ancient times and has deep historical roots. It was mentioned in various sources, including Ancient Egypt, Ancient Greece and Rome, as well as in religious texts, where it was perceived as a threat to the moral and legal values of society.

In this article, the author examines the relationship between corruption and state-building, and highlights the nature of corruption through the prism of human morality, mentality, culture, and material well-being.

The author examines observations of corruption in different countries in different time periods, which show that it is inextricably linked to cultural and mental characteristics. For example, traditional nepotism and a high level of tolerance for corrupt practices contribute to its spread. Ukraine is an example of a country where corruption penetrates all spheres of public administration, which negatively affects public trust in the government and threatens the stability of society.

This article also raises the issue of fighting corruption. In order to fight corruption, it is important to implement comprehensive measures, such as legislative reforms, strengthening institutions, ensuring transparency of the government and intensifying public control. The effectiveness of these measures lies in their systematic implementation and adaptation to the changing conditions of the present.

In addition, economic instability and low wages can push citizens to participate in corruption schemes in an attempt to improve their financial situation. This jeopardizes the ethical standards and norms that govern public life.

Thus, corruption remains a complex social problem that requires a comprehensive approach to fighting it at all levels of society and the state. It affects the stability and development of the country, destroying trust in state institutions and threatening their effective functioning.

The author also provides reasonable conclusions as to why corruption is an incurable phenomenon and how to stimulate its quantitative and qualitative reduction.

Key words: corruption, nepotism, influence, social phenomenon, transparency of government, public oversight.

Луценко Ю.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ ТА ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

У даній праці досліджено національний та зарубіжний досвід боротьби з корупцією та організованою злочинністю на сучасному етапі розвитку суспільних правовідносин.

У ході дослідження встановлено, що в умовах глобалізації суспільства транснаціональна організована злочинність є закономірним результатом розвитку злочинної діяльності в суспільстві, її організованих сфер і являє собою найбільш високолатентну і небезпечну систему організованої злочинної діяльності.

Зазначено, що питання соціально-правового контролю діяльності корупційних та транснаціональних злочинних структур прямо залежить від рівня адаптації національного законодавства до змін злочинності і, насамперед, її високоорганізованих форм.

Досліджуючи національний та зарубіжний досвід боротьби з корупцією та організованою злочинністю в сучасному контексті звернута увага на досвід боротьби зі злочинністю у таких країнах як: Сполучені Штати Америки, Італія, Бразилія, Панама, Велика Британія, Нідерланди та ін.

За результатами дослідження зроблено висновок, що у світі універсальних засобів боротьби з корупцією та організованою злочинністю не існує, кожна країна обирає свій шлях у подоланні цих суспільно небезпечних явищ. За основу цього шляху повинен стати розвиток національного законодавства, підвищення правової свідомості та культури громадян. Досвід зарубіжних країн навряд чи буде прийнятним для України, це пов'язано перш за все з існуючою ментальністю громадян, закритістю органів влади та рядом інших факторів.

Наголошено, що у короткостроковій перспективі корупція та організована злочинність матиме передусім транснаціональний характер, її суспільно небезпечна діяльність зосередиться в першу чергу у соціальній, економічній та кримінальній сферах. У зв'язку з цим, у найближчій перспективі вбачаються такі загрози для світової безпекової політики як: корупція, нелегальна міграція та торгівля людьми, поширення наркотиків та активізація на цьому фоні наркобізнесу, організована злочинність транснаціонального характеру та злочинність в інформаційному просторі, незаконний обіг зброї та інших вибухонебезпечних предметів.

Ключові слова: шахрайство, латентність, зловживання владою, вор в законі, злочинний вплив, нелегальна міграція, незаконний обіг наркотиків/зброї, взаємодія з правоохоронними органами, відмивання/легалізація «брудних» доходів, корупційні правопорушення, корупція у приватному/державному секторі, корупція у бізнес-середовищі, корупційні схеми у сфері підприємництва, злочинні активи.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільних правовідносин, демократизація державних інституцій неможлива без наступальної боротьби зі злочинністю у різних її проявах. Держава в особі компетентних органів визначає правила поведінки, що спрямовані на гарантування безпеки кожній особі, а також встановлення стану захищеності суспільства та держави від різного роду протиправних посягань на охоронювані інтереси. Порушення цих приписів може призвести до завдання непоправної шкоди ефективній діяльності держави у різних її сферах [12, с. 75; 14, с. 364; 15, с. 389; 16, с. 364–365].

В умовах глобалізації суспільства транснаціональна організована злочинність є закономірним результатом розвитку злочинної діяльності в суспільстві, її організованих сфер і являє собою найбільш високолатентну і небезпечну систему організованої злочинної діяльності.

Питання соціально-правового контролю діяльності транснаціональних злочинних структур прямо залежить від рівня адаптації національного законодавства до змін злочинності і, насамперед, її високоорганізованих форм. Ряд науковців відзначають, що такі зміни в основному стосуються положень про кримінальну відповідальність за

участь у діяльності злочинних формувань і питань конфіскації злочинних активів [6, с. 11].

За даними рейтингу злочинності від GI-TOC Україна до повномасштабного вторгнення РФ на її територію займала 34-те місце серед 193-х країн світу та третє у Європі. Аналітики World Population Review оприлюднили рейтинг країн з найвищим рівнем злочинності за 2023 рік де Україна посіла 57-е місце у рейтингу з 136 країн з показником 47,42 злочини на 100 тис. населення. Примітно, що на сходинку вище від України розташувалися США [20].

Згідно з результатами дослідження, найбільша кількість злочинів станом на початок 2023 року скоювалась у Венесуелі, Папуа-Новій Гвінеї та Південній Африці. Дані країни мають високий рівень злочинності через низку таких проблем, як корупція, економічні зміни та соціальні проблеми (безробіття, бідність та ін.). Також необхідно зазначити, що рівень насильницьких злочинів у США різко знизився за останні 25 років та суттєво відрізняється в різних штатах, у зв'язку з чим, загальний рівень злочинності у США становить 47,70¹, причому у таких штатах, як Аляска, Нью-Мексико і Теннессі, рівень злочинності набагато вищий, ніж штатах Мен, Нью-Гемпшир і Вермонт. Одні з найнижчих рівнів злочинності у світі спостерігаються у Швейцарії, Данії, Норвегії, Японії та Новій Зеландії. Кожна з цих країн мають ефективні правоохоронні органи, а Данія, Норвегія та Японія мають одні з найбільш обмежувальних законів про зброю у світі [32].

Досліджуючи злочинність у різних її проявах, необхідно звернути увагу, що зі світовими кримінальними ринками Україну пов'язують наступні види діяльності: 1) контрабандні шляхи, що з'єднують Росію та Україну й проходять через окуповані території; 2) світові контрабандні хаби в Одесі та інших портах на Чорному морі²; 3) заводи в Україні, на яких виробляються заборонені експортні товари; 4) злочини, пов'язані з порушення прав людини, а саме з поняттями «торгівля людьми», «біле рабство», «контрабанда мігрантів» тощо. Даними напрямками протиправної діяльності опікуються різного роду кримінальні елементи, у тому числі вори в законі, які намагаються залишити за собою злочинний вплив на безпекову ситуацію в південному регіоні України.

Як показує час сьогодні дана проблема продовжує залишатися гострою та актуальною для

всього світового співтовариства. Це добре налагоджений транснаціональний протиправний вид діяльності, що приносить колосальні доходи злочинцям і займає в кримінальному світі лідируючі позиції по прибутковості [9, с. 195].

Все вищезазначене вимагає від правоохоронних органів активізації та наступальної боротьби з транснаціональною злочинністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, які стосуються протидії корупції та організованій злочинності останнім часом є предметом наукового інтересу багатьох вчених. Сьогодні дані проблеми стали предметом наукових пошуків таких вчених, як: В. В. Арешонков [1; 2], А. А. Вознюк [3; 4], Б. М. Головкін [5; 33], Н. К. Макаренко [16; 17], А. В. Тарасюк [23; 24; 25; 26; 27; 39; 40], Є. В. Терлецький [28; 29], С. О. Харитонов [34; 38; 41] та ін.

Отже, питання боротьби з корупцією та організованою злочинністю у різних її формах була і залишається актуальною проблематикою та потребує нових шляхів протидії.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення національного та зарубіжного досвіду у протидії корупції та організованій злочинності.

Виклад основного матеріалу. Системна перебудова правоохоронних органів України, створення нових правозастосовних підрозділів, удосконалення існуючих нормативно-правових актів у сфері боротьби з організованою злочинністю, у тому числі транснаціональною, вкотре підтвердила, що така боротьба є глобальною проблемою, яку неможливо вирішити на рівні окремої держави, правоохоронного органу чи нормативно-правового акту [8, 5–7; 10, с. 61–66; 13, с. 110]. Саме тому протидія злочинності у багатьох країнах світу відіграє вирішальну роль при формуванні безпекової політики у різних сферах державного управління.

Враховуючи те, що організована злочинність виникає складним причинним комплексом, боротьба з нею буде ефективною лише тоді, коли існуватимуть відповідні умови формування системи заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які будуть націлені на блокування, нейтралізацію цих небезпечних явищ сьогодення на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності повинна стати правоохоронна структура, яка здатна оперативню та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку організованої злочинності, у тому числі на транснаціональному рівні [11, с. 209].

¹ Відповідно до світового індексу злочинності (Numbeo).

² Наразі даний напрямок є «замороженим» у зв'язку з широкомасштабним вторгненням РФ на територію України.

Війна в Україні змінила все, створивши «атмосферу неприпустимого ризику для міжнародного кримінального бізнесу», за даними звіту уряду США, міжнародний криміналітет зіткнувся в Україні із такими перешкодами як: закриті порти, заміновані території, частина населення пішла захищати країну, комендантська година заважає діяти під покровом ночі.

Також необхідно зазначити, що велика кількість криміналітету припинила співпрацювати з російськими «колегами» [19].

Коли Україна випала із контрабандних маршрутів, злочинці знайшли інші шляхи постачань. Наприклад, збільшилися потоки героїну та метамфетаміну через кордон Туреччина–Іран.

Литовські прикордонники зафіксували у першому кварталі 2022-го збільшення обсягів незаконного перевезення тютюну в чотири рази порівняно з попереднім роком. Естонські чиновники разом із Європолем у 2023 році затримали 3,5 т латиноамериканського кокаїну на € 0,5 млрд у порту Мууга.

Блокада українських портів та посилення контролю за західними кордонами вплинули на зростання випадків конфіскації в Росії: збільшилася контрабанда товарів розкоші, особливо дизайнерських.

Наразі для злочинців в Україні з'явилися додаткові можливості заробітку: людський трафікінг та перевезення через кордон ухилиянтів від армії.

Так, контррозвідники СБУ заблокували канал нелегальної міграції іноземців через Україну до Європейського Союзу. За попередніми даними, протиправним механізмом скористалося понад 100 осіб.

Як встановила СБУ, організаторами схеми були мешканці Києва та їх іноземні спільники. Вони створили механізм протиправного перебування в Україні вихідців з країн Південної Азії.

Зловмисники створили низку фіктивних фірм та за програмою міжнародного студентського обміну, оформлювали фіктивні запрошення іноземцям нібито на навчання до українських вишів.

Але замість навчання, на підставі отриманих запрошень, «студенти» мали можливість виїздити до країн ЄС, використовуючи Україну як «перевальний пункт».

За даними слідства, учасники групи діяли по всій території України. Вони зустрічали мігрантів, забезпечували житлом та попередньо легалізували в Україні під фіктивними документами. У подальшому ділки формували групи та переправляли «студентів» за кордон.

За попередніми оцінками, зловмисники переправили каналом нелегальної міграції понад 100 іноземців. Вартість «послуг» залежала від країни призначення та коливалася від \$ 4 до \$ 8 тис. Найбільшим «попитом» серед мігрантів користувалися країни Західної Європи.

У Києві та Київській області проведено низку обшуків, у результаті правоохоронці виявили сформовану групу – 15 осіб, яких готували до переправлення в Європу. Крім того, вилучено фіктивні документи, які використовували для легалізації іноземців, транспортні засоби, за допомогою яких перевозили правопорушників.

У рамках кримінального провадження одному з організаторів повідомлено про підозру за ч. 2 ст. 332 (незаконне переправлення осіб через державний кордон України) Кримінального кодексу України [22].

Досліджуючи організовану злочинність, що пов'язана корупційними правопорушеннями та транснаціональною злочинністю, неможливо оминати увагою і зарубіжні країни де боротьба з цими суспільно небезпечними діяннями має не аби яку ефективність.

Так, у Італії питання боротьби з корупцією та організованою злочинністю перебувають у віданні Міністерства внутрішніх справ. Особливу активність поліція демонструє в останнє десятиліття. Як приклад необхідно звернути увагу на проведені правоохоронними органами за вироком суду ряду конфіскацій. Так, тільки на Сицилії конфіскували власність мафії на € 300 млн. Одночасно конфісковано велику кількість акцій різних підприємств, 60 га землі і 220 будівель. Все це належало мафіозному босові з сицилійського міста Трапані Маттео Мессіна Денаро і було записано на ім'я місцевого крупного підприємця Джузеппе Гріголі.

У останні роки італійська влада конфіскувала у мафії майже 10 тис. об'єктів нерухомості. Конфісковані будівлі, як правило, передають громадським і державним організаціям, які займаються соціальною підтримкою малозабезпечених родин. Італійське правосуддя виносить суворі вироки членам злочинних співтовариств.

Так, поліція низки європейських країн, а також Бразилії та Панамі під керівництвом представників правоохоронних органів Німеччини викрила та заарештувала близько сотні підозрюваних у контрабанді кокаїну, відмиванні грошей та податкових злочинах [36]. Головною ціллю широкомасштабної операції, яку проводили у співпраці з агентами Євроюст і Європол та заді-

яли правоохоронців були ватажки «Ндрангети». Затриманих осіб підозрюють у корупції, відмиванні грошей, торгівлі наркотиками, ухиленні від сплати податків і шахрайстві. Ця мафія вважається однією з найпотужніших у світі, в даний час значну частину своїх доходів отримує від торгівлі наркотиками.

Діяльність синдикату «Ндрангета», окрім Європи, поширилася на США, Мексику та країни Латинської Америки. За даними правоохоронців, у цій країні представники «Ндрангети» облаштували великий хаб із «відмивання» грошей.

Клан «Ндрангета» походить із Калабрії – найбіднішої провінції Італії. За оцінками експертів, до нього входять близько 150 калабрійських родин. Торгівля наркотиками та зброєю, корупція, розбої, шахрайство та викачування державних коштів щорічно дають клану прибуток у понад € 50 млрд. Діяльність «Ндрангети» поширена на всю Італію, а також США, Австралію, Бельгію, Канаду, Німеччину, Австрію, Нідерланди, Аргентину, Колумбію та Мексику. Клан вважається найбільшим поширювачем кокаїну у Європі [21].

У Великобританії протидіє організованій злочинності (у т. ч. транснаціональній) Національне агентство по боротьбі зі злочинністю – NCA. До основних завдань нацагентства входить: протидія незаконному обігу зброї та наркотикам, кіберзлочинності, шахрайству, хабарництву та корупції, торгівлі людьми, нелегальній міграції, відмиванню «брудних» грошей та ін.

Основним завданням NCA полягає в захищенні громадськості від корупції та організованої злочинності (у т. ч. транснаціональної), націлюючись і переслідуючи тих злочинців, які становлять найбільшу суспільну небезпеку для Великобританії.

Сьогодні в NCA працює понад 5 тис. офіцерів, які мають широке коло знань і виконують різні завдання для захисту населення від організованої злочинності (у т. ч. транснаціональної). Офіцери збирають та аналізують інформацію з метою проведення об'єктивної оцінки загроз з якими може стикатися Великобританія як у короткій, так і у далекій перспективі. Офіцери NCA використовують різні види криміналістичних знань і інноваційні технології для попередження, припинення та розкриття вже вчинених кримінальних правопорушень, що, у свою чергу, забезпечує безпеку громадян та країни від злочинних посягань різного спрямування [35].

NCA ефективно протидіє міжнародному наркобізнесу. Так, отримав тюремний термін керівник наркоугруповування, який у березні 2023 року,

після проведення розслідування за участю співробітників NCA.

Злочинець, використовуючи методи конспірації, за допомогою платформи зашифрованих комунікацій займався протиправною діяльністю, яка була пов'язана з торгівлею наркотиками. У його закритій мережі було понад 50 злочинних контактів, у тому числі і за кордоном. У ході розслідування отримано неспростовні докази, що він постачав наркотики злочинним групам, спільно з наркобандами, на північному заході, а також у Плімуті та Саутгемптоні Великобританії. Свою злочинну діяльність правопорушник маскував під законний бізнес, оскільки володів автомобільною компанією у Вавертрі та Ліверпулі. Дана компанія займалася транспортними перевезеннями як в середині Великобританії, так і за її межами.

Відповідно до вироку суду Великобританії, окрім ув'язнення керівника наркоугруповування, також було конфісковано у дохід держави його майно на суму майже £ 400 тис. Загальна кримінальна вигода від багаторічної злочинної діяльності складає близько 3 млн фунтів стерлінгів [37].

Досліджуючи питання протидії корупції та організованій злочинності (у т.ч. транснаціонального масштабу) необхідно зазначити, що у світі існують окремі акти антикорупційного законодавства, що мають екстериторіальну дію, тобто їх юридична сила поширюється й за межами держав, в яких вони були прийняті чи затверджені. Найбільш відомими такими актами є федеральний Закон США про корупцію за кордоном (Foreign Corrupt Practices Act; скор. – FCPA) 1977 р. та Закон Великобританії про хабарництво (United Kingdom Bribery act) 2010 р. Окрім цього, існують й інші аналогічні антикорупційні закони в країнах-членах ЕС, але їх застосування не набуло на сьогодні значного поширення на міжнародній арені. Також необхідно звернути увагу, що юридична сила екстериторіальної дії федерального Закону США про корупцію за кордоном та Закону Великобританії про хабарництво пояснюється потужністю та глобальністю економіки зазначених держав, що створює вагомий важелі впливу на компанії, які були викриті у вчиненні корупційних правопорушень, та фактичну неможливість відвернення від відповідальності за вчинення таких правопорушень [7, с. 129].

При нагоді, необхідно зазначити, що антикорупційне законодавство США носить системний характер. Воно складається також з актів, що регламентують лобістську, банківську, біржову та інші види діяльності. І хоч це не є гарантією

повного викорінення корупції, однак у США її рівень значно нижчий, ніж в інших державах. Боротьба з корупцією полегшується ще й тим, що в США немає імунітетів для посадових осіб. Будь-який чиновник, включаючи Президента, конгресменів і сенаторів, може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, хоч і в особливому порядку (після відсторонення його від посади).

Так, федеральний Закон США про корупцію за кордоном закріплює такі повноваження за двома федеральними органами: Міністерством юстиції США (Department of Justice; скор. – DoJ) та Комісією США з цінних паперів і фондового ринку (Securities and Exchange Commission, скор. – SEC). В свою чергу, у Великобританії аналогічні повноваження має спеціалізований орган прокуратури – Агентство по боротьбі з особливо небезпечною організованою злочинністю (Serious Fraud Office, скор. – SFO), який займається найбільш серйозними та складними випадками шахрайства, хабарництва і корупцією на найвищому рівні [7, с. 130; 31].

У Нідерландах існує трирівнева система боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Більшість корупційних правопорушень державні організації та інститути, такі як в'язниці, департамент державних зборів, міністерство оборони тощо, розбирають самі (всередині своїх організацій). Для цих цілей у держустановах існують власні відділи внутрішніх справ, або внутрішні служби безпеки. Як правило, організації карають тих, хто провинився, зміщенням з посади, стягуванням компенсації за порушення або ж звільненням. Ураховуючи довгий євроінтеграційний процес українського законодавства, важливо звернути увагу на Угоду про асоціацію

України з Європейським Союзом, у якій сторони домовилися співпрацювати в боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також із метою запобігання їй. Дане співробітництво спрямовується на розв'язання таких проблем, як корупція у приватному та державному секторах [18, с. 34; 30].

Висновки. Необхідно пам'ятати, що у світі універсальних засобів боротьби з корупцією та організованою злочинністю не існує, кожна країна повинна обрати свій шлях у подоланні цих суспільно небезпечних явищ. За основу цього шляху повинен стати розвиток національного законодавства, підвищення правової свідомості та культури громадян. Досвід зарубіжних країн навряд чи буде прийнятним для України, це пов'язано перш за все з існуючою ментальністю громадян, закритістю органів влади та рядом інших факторів.

Організована злочинність, зокрема у її транснаціональній формі становить загрозу світовій безпековій політиці оскільки вона виступає альтернативною системою суспільної побудови, яка ґрунтується на «кримінальних стосунках».

У найближчій перспективі корупція та організована злочинність матиме передусім транснаціональний характер, її суспільно небезпечна діяльність зосередиться в першу чергу у соціальній, економічній та кримінальній сферах. У зв'язку з цим, вбачаються найбільші загрози для світової безпекової політики такі явища, як: корупція, нелегальна міграція та торгівля людьми, поширення наркотиків та активізація на цьому фоні наркобізнесу, організована злочинність транснаціонального характеру та злочинність в інформаційному просторі, незаконний обіг зброї та інших вибухонебезпечних предметів.

Список літератури:

1. Арешонков В. В. Вплив організованої злочинності на світову безпекову політику, що викликана пандемією Covid-19. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2022. № 1, С. 78–86.
2. Арешонков В. В., Атаманчук В. М., Луценко Ю. В. Виникнення та розвиток криміналістичних досліджень при розслідуванні кримінальних правопорушень на теренах України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 384–389.
3. Вознюк А. А. Кримінально-правові інструменти забезпечення безпекового середовища України під час війни. *Нова архітектура безпекового середовища України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 22 груд. 2022 р.)*. Харків: Право, 2022. С. 52–56.
4. Вознюка А. А. Концептуальні вади кримінально-правових інструментів протидії діяльності кримінальних авторитетів. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід*. матеріали Міжнар. наук.-практ. круг. столу (Київ, 18 лют. 2022 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 54–56.
5. Головкін Б. М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 156. С. 52–75.

6. Жаровська Г. П. Перспективні напрями протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 11–16.
7. Запобігання корупції у приватному секторі: монографія / [В. С. Батиргарєєва, Б. М. Головкін, О. В. Новіков та ін.]; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 286 с.
8. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, підслідні органам безпеки: кримінально-правові та кримінальні процесуальні аспекти: навч. посіб. / Ю. В. Луценко, А. В. Тарасюк, Д. А. Нескоромний та ін. Харків: Право, 2018. 160 с.
9. Леган І. М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності: монографія. Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.
10. Луценко Ю. В. Порівняльно-правовий аналіз звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, які посягають на інтереси держави, у зарубіжному кримінальному законодавстві. *Наше право*. 2015. № 1. С. 60–67.
11. Луценко Ю. В. Протидія організованій злочинності та корупції в Україні: окремі теоретичні проблеми. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: зб. тез Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Львів, 8 лист. 2019 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 208–210.
12. Луценко Ю. В. Протидія організованій злочинності: національний та іноземний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 2. С. 75–81.
13. Луценко Ю. В. Участь спеціальних служб іноземних держав у протидії організованій злочинності та корупції на прикладі Італійської Республіки. *Наше право*. 2017. № 4. С. 110–116.
14. Луценко Ю. В., Полторацький О. Б. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 215–217.
15. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.
16. Макаренко Н. К., Луценко Ю. В. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 364–368.
17. Макаренко Н. К., Луценко Ю. В. Кіберзлочинність у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 59–65.
18. Мельник О. Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 32–35.
19. «Найміцніша кримінальна екосистема Європи». Як війна в Україні вплинула на злочинний світ. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/naymitsnisha-kriminalna-ekosistema-evropi-yak-viyna-vplinula-na-zlochinniy-svit-rozprovidae-the-economist-28042023-13363>.
20. Названо країни світу з найвищим рівнем злочинності: на якому місці Україна. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/krajini-svitu-z-nayvishchim-rivnem-zlochinnosti-u-2023-roci-na-yakomu-misci-ukrajina-12107013.html>.
21. Операція «Єврика»: правоохоронці заарештували членів мафіозного синдикату «Ндрангета». URL: <https://www.rfi.fr/uk/mijnarodni-novini/20230503-operacija-evrika-pravoohoronci-zaareshtuvai-i-chleniv-mafioznogo-sindikatu-ndrangeta>.
22. СБУ заблокувала потужний канал нелегальної міграції в ЄС через Україну. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zablokuvala-potuzhnyi-kanal-nelegalnoi-mihratsii-v-yes-cherez-ukrainu>.
23. Тарасюк А. В. Актуальні питання протидії організованій злочинності в контексті міграційної політики держави. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: зб. тез Міжнарод. круглого столу* (Львів, 23 лют. 2023 р.). Львів: ЛДУВС, 2023. С. 116–122.
24. Тарасюк А. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.
25. Тарасюк А. В. Боротьба зі злочинністю та конфіденційне співробітництво: окремі проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XIV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 23 лист. 2023 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 137–142.

- 26.Тарасюк А. В. Запобігання нелегальній міграції: у пошуках оптимальної моделі. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2022. № 1(24). С. 1–24.
- 27.Тарасюк А. В. Щодо окремих напрямів забезпечення державної безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Нова архітектура безпекового середовища України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Харків, 22 груд. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 109–113.
- 28.Терлецький Є. В. Окремі питання протидії нелегальній міграції в контексті безпекової політики держави. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XIV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 23 лист. 2023 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 427–431.
- 29.Терлецький Є. В. Сучасні проблеми нелегальної міграції у світлі протидії злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 347–350.
- 30.Угода про асоціацію України з Європейським Союзом від 27.06.2014 р. URL: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/association_agreement/index_uk.htm.
- 31.About us / SFO – Serious Fraud Office. URL: <https://www.sfo.gov.uk/about-us>.
- 32.Crime Rate by Country 2024. URL: worldpopulationreview.com/country-rankings/crime-rate-by-country.
- 33.Holovkin B. M., Tavalzhanskyi O. V. Lysodyed O. V. Corruption as a Cybersecurity Threat in the New World Order. *Connections: The Quarterly Journal*. 2021. 20(2), pp. 75–87.
- 34.Kharytonov S. O., Orlovskiy R. S., Kurman T. V., Maslova O. O., Criminal Legal Protection of the Environment: National Realities and International Standards'. 2023. 32. *European Energy and Environmental Law Review*, Issue 6, pp. 283–292.
- 35.National Crime Agency Britannia. <https://nationalcrimeagency.gov.uk/who-we-are/our-mission>.
- 36.Opération Eurêka: 25 perquisitions et 13 personnes arrêtées en Belgique au cours d'une des plus grosses opérations antimafia jamais menées en Europe. URL: <https://www.rtf.be/article/operation-eureka-25-perquisitions-et-6-personnes-arretees-en-belgique-au-cours-dune-des-plus-grosses-operations-antimafia-jamais-menees-en-europe-11192185>.
- 37.Operation Venetic: Cocaine boss loses assets of almost £400k. <https://nationalcrimeagency.gov.uk/news/operation-venetic-cocaine-boss-loses-assets-of-almost-400k>.
- 38.Orlovskiy R., Kharytonov S., Samoshchenko I., Us O., Iemelianenko V. Countering Cybercrime Under Martial Law. *Journal of Cyber Security and Mobility*, 2023. Vol. 12, Issue 6, pp. 893–910.
- 39.Tarasiuk A., Lutsenko Yu., Motyl V., Areshonkov V., Diakin Ya., Kamensky D. Globalization of White-Collar Crime: Far and Beyond National Jurisdictions. *CUESTIONES POLÍTICAS*. 2023. № 76. P. 64–75.
- 40.Tarasiuk A., Prokofieva-Yanchylenko D., Danylevskiy A., Makarenko T. Corporate liability and white-collar crime: Comparative review: Responsabilidad de las empresas y delitos de cuello blanco: Revisión comparativa. *Cuestiones Políticas*, 2023. 41 (78), P. 523–540.
- 41.Kharytonov S. O., Lutsenko Yu. V. Countering Organized Crime in the European Context. *Теорія і практика правознавства*. 2024. Випуск 1 (25). С. 141–152.

Lutsenko Yu.V. NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE OF FIGHTING CORRUPTION AND ORGANIZED CRIME: CURRENT CONTEXT

This work examines the national and foreign experience of fighting corruption and organized crime at the current stage of the development of public legal relations.

In the course of the study, it was established that in the conditions of the globalization of society, transnational organized crime is a natural result of the development of criminal activity in society, its organized spheres and represents the most highly latent and dangerous system of organized criminal activity.

It is noted that the issue of socio-legal control of activities of corrupt and transnational criminal structures directly depends on the level of adaptation of national legislation to changes in crime and, first of all, its highly organized forms.

Researching the national and foreign experience of fighting corruption and organized crime in the modern context, attention is paid to the experience of fighting crime in such countries as: the United States of America, Italy, Brazil, Panama, Great Britain, the Netherlands, etc.

Based on the results of the research, it was concluded that there are no universal means of combating corruption and organized crime in the world, each country chooses its own way to overcome these socially dangerous phenomena. The basis of this path should be the development of national legislation, raising the

legal awareness and culture of citizens. The experience of foreign countries is unlikely to be acceptable for Ukraine, this is primarily due to the existing mentality of citizens, closedness of authorities and a number of other factors.

It was emphasized that in the short-term perspective, corruption and organized crime will primarily have a transnational character, its socially dangerous activities will be concentrated primarily in the social, economic and criminal spheres. In this regard, in the near future, such threats to the world security policy are seen as: corruption, illegal migration and human trafficking, the spread of drugs and the intensification of the drug business against this background, organized crime of a transnational nature and crime in the information space, illegal arms trafficking and other explosive objects.

Key words: *fraud, latency, abuse of power, thief in law, criminal influence, illegal migration, illegal drug/arms trafficking, interaction with law enforcement agencies, money laundering/legalization of «dirty» income, corruption offenses, corruption in the private/public sector, corruption in business environment, corruption schemes in the field of entrepreneurship, criminal assets.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/23>

Зіневич А.М.

Національна академія Служби безпеки України

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ

Наукова стаття присвячена питанню визначення негласних слідчих розшукових дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, особливостям їх проведення та законодавчого їх регулювання. Зазначено, що приватність є одним із основоположних прав, – правом на повагу до приватного і сімейного життя, недоторканність житла та кореспонденції, тож потребує дослідження у частині обмеження його, зокрема під час здійснення кримінального провадження. Охарактеризовано, що втручання у приватне спілкування як доступ сторонніх осіб до його змісту і без відома його учасників полягає у тому, що учасникам (одному із них) невідомо про дане втручання, що позбавляє його можливості припинити дане спілкування з огляду на наявну чи уявну загрозу його інтересам. Наукова стаття також містить визначення понять, дотичних до предмету дослідження, зокрема визначення понять «приватність», «приватне спілкування», «втручання у приватне спілкування» тощо та зазначає, що у 2012 році з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України було введено новий інститут негласних слідчих (розшукових) дій. Визначено та проаналізовано, щодо кого дані негласні заходи не можуть здійснюватись до надання відповідного дозволу слідчого судді. Наведено та досліджено заходи, що відносяться до групи негласних слідчих (розшукових) дій, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування. Підсумовано, що негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані з втручанням у приватне спілкування, є ефективним способом отримання відомостей, що мають важливе значення для кримінального провадження та, крім того, вимагають суворого дотримання встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, оскільки передбачають певні обмеження прав людини та здійснюються у випадках розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів виключно з дозволу слідчого судді.

Ключові слова: приватність, приватне спілкування, втручання у приватне спілкування, негласні слідчі (розшукові) дії, втручання у приватне спілкування.

Постановка проблеми. Україна на сучасному етапі розвитку та під час правового режиму воєнного стану потребує підтримки зарубіжних країн, зміцнення економіки, що посилить обороноздатність та можливість укріплення власних позицій на міжнародному рівні. Все це можливе у разі здійснення Україною ряду кроків, зокрема, з удосконалення власного законодавства на євроінтеграційному шляху та приведення його у відповідність до міжнародних договорів.

Інститут негласних слідчих (розшукових) дій був законодавчо визначений у 2012 році з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, що був у свою чергу прийнятий внаслідок ратифікації країною низки міжна-

родних договорів у сфері захисту прав людини. Особливої уваги потребує питання контролю за здійсненням слідчих розшукових негласних дій, зокрема судового контролю. Таким чином, визначений інститут для України відносно новий, а отже – актуальний та потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання особливостей негласних слідчих розшукових дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування присвятили увагу у своїх наукових публікаціях такі вчені, як М. В. Багрій, О.А. Білічак, О. В. Бочковий, В.О. Глушков, В. В. Городовенко, К. А. Гусева, О.М. Дроздов, Д. В. Іваненко, О. В. Ігналюк, О. В. Керевич, М. П. Климчук, О. Б. Комарницька, О. О. Леванда-

ренко, В. В. Луцик, Д. А. Нескоромний, А. С. Омеляненко, М. А. Погорецький, Ю. С. Пастух, О.Ю. Татаров, С.М. Тарасюк, О.М. Сало, Д.Б. Сергеева, М. М. Стоянов, С. Р. Тагієв, Р. Ф. Черниш, С. М. Ховавко, В. О. Шерудило та інші.

Невирішеними раніше частинами загальної проблеми слід вважати питання сучасного розвитку здійснення негласних слідчих розшукових дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування та дослідження сучасного міжнародного досвіду здійснення негласних слідчих розшукових дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування.

Постановка завдання. Метою наукової статті є визначення особливостей здійснення негласних слідчих розшукових дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, особливостей заходів, що проводяться в рамках цього інституту, виокремлення проблем предмету дослідження та надання пропозицій щодо їх виправлення та недопущення у подальшому.

Виклад основного матеріалу Право на приватність є одним із найважливіших прав людини, яке може бути обмежене лише у тих випадках, коли неможливо інакше зібрати доказову базу по тому чи іншому кримінальному провадженню. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні неможливе без належного правового регулювання відповідних процесуальних відносин. Нормативне регулювання негласних слідчих (розшукових) дій відіграє роль правової гарантії законності таких дій та отриманих під час їх проведення результатів.

Нормативне закріплення негласних слідчих (розшукових) дій в Україні розглядається з часів прийняття Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році, однак Погорецький М., що один із перших в Україні досліджував це питання, та зазначає, що застосування цих дій широко застосовується відповідно до законодавства багатьох зарубіжних країнах, зокрема країн пострадянського простору (Молдова, Литва). Відповідно до кримінального процесуального законодавства Литви такі дії називають «інші примусові заходи». Їхній перелік також визначений законодавчо: контроль і запис переговорів підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб (ст. 154 КПК Литовської Республіки); дії, що імітують злочинне діяння (ст. 159 КПК Литовської Республіки); секретне спостереження (ст. 160 КПК Литовської Республіки) [1, с. 126–148].

Шерудило В., досліджуючи процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшу-

кових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, окреслив коло правових гарантій із дотримання прав та свобод людини та громадянина під час здійснення таких процесуальних заходів, до яких відніс: контроль та нагляд за законністю проведення таких дій; процесуальну форму їх проведення; визначені законом заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій; заборону розголошення і використання даних та матеріалів, які отримують під час проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій для цілей, не пов'язаних з кримінальним провадженням; визначене специфічне коло суб'єктів, які мають право проводити такі дії; визначені строки, протягом яких такі дії можуть проводитися; наявність обов'язку повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласних слідчих (розшукових) дій [2, с. 306–309].

Крім того, Шерудило В. констатує, що при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з втручанням у приватне спілкування, важливо застосовувати у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України практику Європейського суду з прав людини щодо законності, пропорційності та необхідності втручання уповноважених державних органів у права та основоположні свободи громадян, а тому суб'єкти владних повноважень несуть обов'язок доведення того, що втручання було законним, пропорційним та необхідним [3, с. 204–207].

Таким чином, суб'єкти владних повноважень в кожному випадку та на всіх етапах досудового розслідування мають ретельно обґрунтувати використання негласних слідчих (розшукових) дій як засобу доказування у кожному окремому випадку.

Черниш Р. та Пастух Ю. досліджували проблеми, з якими суб'єкти власних повноважень зіштовхуються під час практичного використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, зокрема проблеми полягають у тому, що більшість процесуальних помилок пов'язані із невідповідністю протоколу за результатом проведення негласних слідчих (розшукових) дій положенням, що визначають порядок їх здійснення у Кримінальному процесуальному кодексі України (іноді протоколи не містять відомостей про безпосередній хід проведення дій; має місце невідповідність даних на матеріальних носіях та інформації у протоколі; опис й факт пакування речових доказів, вилучених у результаті проведення дії можуть бути здійснені не належним чином; недостатні відомості

про спеціалістів, що залучались; недостовірні дані про фактичний час, місце проведення таких слідчих дій тощо.

Крім того, вищезазначеними науковцями вбачається наявність проблем під час практичної зміни кримінально-правової кваліфікації злочину, адже у разі, якщо негласні слідчі (розшукові) дії можна проводити лише у кримінальних провадженнях за фактом вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, – то внаслідок перекваліфікації правопорушення на більш м'яке, на прокурора покладається обов'язок довести суду, що на момент прийняття рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій були виявлені ознаки саме тяжкого чи особливо тяжкого злочину, інакше результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути визнані відповідно недопустимими доказами тощо [4, с. 300].

Разом з тим, визначені у Кримінальному процесуальному кодексі України негласні слідчі (розшукові) дії проводяться за рішенням слідчого судді для забезпечення дотримання прав і свобод особи (втручання у приватне спілкування; обстеження публічно недоступних місць, житла, іншого володіння; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою; аудіо-, відеоконтроль місця; здійснення контролю за вчиненням злочину, але лише за умови, що ці дії тимчасово обмежують конституційні права особи; негласне отримання зразків для порівняльного дослідження), та відповідно до частини другої статті 246 Кримінального процесуального кодексу України, деякі негласні слідчі (розшукові) дії проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Враховуючи вищезазначене, зняття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до якої не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, може проводитися в кримінальному провадженні незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину, і відповідно такі дії не вважатимуться втручанням у приватне спілкування та не вважатимуться негласними слідчими (розшуковими) діями, оскільки не мають ознак, визначених частинами третьою та четвертою Кримінального процесуального кодексу України. Зміст відповідного полягає у тому, що (приватність має місце лише коли інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, коли учасники спілкування можуть розраховувати на захист

інформації від втручання інших осіб, а втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, що учасники спілкування мають достатні підстави вважати спілкування приватним) [1, с. 56–63].

Необхідно розглянути випадок, зокрема, слідчий суддя за клопотанням прокурора дає дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що пов'язані із втручанням в приватне спілкування, а відповідно до частини третьої статті 250 Кримінального процесуального кодексу України, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу – остання має бути негайно припинена, а отримана внаслідок неї інформація має бути знищена у визначеному законодавством порядку. Таким чином, на такій стадії досудового слідства прокурор виступив і як охоронець законності, і як орган переслідування осіб, що вчинили злочин [7, с. 15]. Однак, враховуючи вищезазначене, постає питання, яка із визначених функцій прокурора має бути реалізована першою, і яка відповідальність прокурора, якщо він реалізує одну функцію, не реалізувавши іншу, чи будуть у такому випадку порушені права держави чи особи, чиє право на приватне спілкування було обмежено.

На думку Тарасюка С., таке втручання є недопустимим для доказування. На думку науковця, чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить законних механізмів для втручання в приватне спілкування без попереднього отримання дозволу слідчого судді [5, с. 628].

Підняті питання є актуальними для подальшого дослідження та напрацювань ефективних змін у чинне законодавство з метою недопущення як порушення основних принципів кримінального провадження, так і не допущення порушення прав особи.

Важливо також підняти питання строків проведення таких слідчих дій. Досвід зарубіжних країн, зокрема Німеччини, Франції та Австрії показує, що негласні слідчі розшукові дії не мають перевищувати певний строк проведення (не повинні перевищувати трьох місяців; чотирьох місяців; час, який потрібен для досягнення мети процесуальної дії). Вищезазначений строк може бути продовжений, однак не може перевищувати року. Ми вбачаємо такі норми ефективними, адже будь яка слідча дія повинна мати строк реалізації, а тим більше – із застосування негласних засобів, інакше – призводитиме до зловживань правоохоронним органом під час втручання в приватне спілкування [8, с. 271–274].

Важливо зазначити про особливості заборони проведення негласних слідчих (розшукових) дій стосовно захисника у вигляді втручання у приватне спілкування з особою, яку захищає, відповідно до частини п'ятої статті 258 Кримінального процесуального кодексу України.

У Великій Британії судовий контроль здійснюється не на стадії отримання дозволів/санкцій на втручання у приватне спілкування особи, а створено спеціальний судовий орган – Трибунал слідчих повноважень (Investigatory Powers Tribunal, IPT) для розгляду скарг про будь-які претензії, пов'язані з обмеженням прав і свобод особи з боку слідчих, правоохоронних органів чи служби безпеки [6, с. 297].

Висновки. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні потребує належного правового регулювання кримінальних процесуальних відносин та законодавчого закріплення, що відіграє роль правової гарантії законності таких дій та отриманих під час їх проведення результатів.

Важливими під час здійснення цих заходів визначено контроль та нагляд за законністю проведення таких дій; процесуальну форму їх проведення; визначені законом заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій; заборону розголошення і використання даних та матеріалів, які отримують під час проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій для цілей, не пов'язаних з кримінальним провадженням; визначене специфічне коло суб'єктів, які мають право проводити такі дії; визначені строки, протягом яких такі дії можуть проводитися; наявність обов'язку повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласних слідчих (розшукових) дій.

Підсумовано, що більшість процесуальних помилок пов'язані із невідповідністю протоколу

за результатом проведення негласних слідчих (розшукових) дій положенням, що визначають порядок їх здійснення у Кримінальному процесуальному кодексі України (іноді протоколи не містять відомостей про безпосередній хід проведення дій; має місце невідповідність даних на матеріальних носіях та інформації у протоколі; опис й факт пакування речових доказів, вилучених у результаті проведення дії можуть бути здійснені не належним чином; недостатні відомості про спеціалістів, що залучались; недостовірні дані про фактичний час, місце проведення таких слідчих дій тощо).

Проаналізовано, що у разі, якщо негласні слідчі (розшукові) дії можна проводити лише у кримінальних провадженнях за фактом вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, – то внаслідок перекваліфікації правопорушення на більш м'яке, на прокурора покладається обов'язок довести суду, що на момент прийняття рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій були виявлені ознаки саме тяжкого чи особливо тяжкого злочину, інакше результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути визнані відповідно недопустимими доказами.

Визначено як проблемне питання, можливість на стадії досудового слідства прокурора виступати і як охоронцем законності, і як органом переслідування осіб, що вчинили злочин у питанні здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, внаслідок чого постало питання, яка із визначених функцій прокурора має бути реалізована першою, і яка відповідальність прокурора, якщо він реалізує одну функцію, не реалізувавши іншу.

З зарубіжного досвіду знайшли ефективний, що на нашу думку потребує запозичення, зокрема, будь яка слідча дія повинна мати строк реалізації, а тим більше – із застосування негласних засобів, інакше – призводитиме до зловживань правоохоронним органом під час втручання в приватне спілкування.

Список літератури:

1. Погорецький М. А. Впровадження інституту негласних (розшукових) слідчих дій в правозастосовну практику. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2012. № 2. С. 56–63.
2. Шерудило В. О. Актуальні проблеми проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування. Актуальні проблеми досудового розслідування : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.) : Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 306–309.
3. Шерудило В. О. Правові підстави негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6, т. 2. С. 204–207.
4. Черниш Р. Ф., Пастух Ю. С. Використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій: окремі практичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 2996–301.

5. Тарасюк С. М. Використання результатів негласної слідчої (розшукової) дії – аудіо-відеоконтроль особи, проведеної відносно заявника, потерпілого, при втручанні у приватне спілкування третіх осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 6266–629.

6. Ігнатюк О. В. Використання результатів негласних розслідувань під час доказування в судовому провадженні: європейський досвід. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 4, том 1, 2019. С. 2956–303.

7. Мичко М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / М. І. Мичко. Харків, 2002. 38 с.

8. Циліорик І. І. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія. Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 271–274.

Zinevych A.M. CONFIDENTIAL INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS RELATED TO INTERFERENCE IN PRIVATE COMMUNICATION

The scientific article is devoted to the issue of defining undercover investigative actions related to interference in private communication, the specifics of their conduct and their legislative regulation. It is noted that privacy is one of the fundamental rights, the right to respect for private and family life, the inviolability of housing and correspondence, so it needs to be researched in terms of limiting it, in particular during criminal proceedings. It is characterized that interference in private communication as access by third parties to its content and without the knowledge of its participants is that the participants (one of them) is not aware of this interference, which deprives him of the opportunity to stop this communication in view of the existing or perceived threat to his interests. The scientific article also contains the definition of concepts related to the subject of the study, in particular the definition of the concepts of «privacy», «private communication», «interference in private communication», etc. and notes that in 2012, with the adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine, a new institution was introduced secret investigative (research) actions. It has been determined and analyzed that these secret measures cannot be carried out before the corresponding permission of the investigating judge is granted. Measures related to the group of covert investigative (search) actions related to interference in private communication are given and studied. It is concluded that undercover investigative (search) actions related to interference in private communication are an effective way of obtaining information that is important for criminal proceedings, and in addition, require strict compliance with the procedure established by criminal procedural legislation, as they involve certain restrictions on human rights and are carried out in cases of investigation of serious and especially serious crimes only with the permission of the investigating judge.

Key words: *privacy, private communication, interference in private communication, undercover investigative (search) actions, interference in private communication.*

Ошедша А. Д.

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПЕРЕБІГУ СТРОКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ СУДОМ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА ПРОКУРОРУ

У статті досліджено окремі питання перебігу строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта прокурору. Наголошено, що процесуальний інститут повернення обвинувального акта прокурору спрямований на виправлення наявних недоліків щодо змісту й оформлення та приведення обвинувального акта у відповідність до нормативних вимог кримінального процесуального законодавства. Встановлено, що проміжок часу, який надається для внесення виправлень до повернутого обвинувального акта нерідко використовується стороною обвинувачення для продовження кримінального переслідування особи, шляхом відновлення проведення процесуальних дій, що мають пізнавальний характер (спрямованість на отримання та перевірку обставин, що мають значення для кримінального провадження), фактично відновлюючи досудове розслідування без часових обмежень у вигляді передбачених строків досудового слідства. Проаналізовано практику Верховного Суду щодо визначення кримінальних процесуальних наслідків штучного відновлення строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта прокурору. Констатується, що відсутність належного унормування процедури повернення обвинувального акта призводить до порушення засад кримінального провадження, зокрема розумності строків. Зазначено, що розумний строк має гарантувати необхідний і достатній час для виконання формальних дій, пов'язаних з узгодженням змісту обвинувального акта та виконання нормативних приписів кримінального процесуального закону. Звернуто увагу на доцільність внесення змін до кримінального процесуального закону в частині відновлення перебігу строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта прокурору за умови початку проведення першої процесуальної дії або застосування заходу забезпечення кримінального провадження, а також у разі закінчення розумного строку на усунення недоліків обвинувального акта, зазначених в ухвалі суду про його повернення.

Ключові слова: досудове розслідування; закінчення досудового розслідування; обвинувальний акт; повернення обвинувального акта; прокурор; розумний строк; слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Процесуальний інститут повернення обвинувального акта прокурору відіграє важливу роль у забезпеченні дотримання приписів кримінального процесуального законодавства щодо нормативних вимог до змісту обвинувального акта. Проте сучасна судова практика свідчить, що крім усунення формальних порушень законодавчих положень, визначених ст. 291 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), зазначений інститут знаходить більш широке застосування, стаючи інструментом для відновлення досудового розслідування і його подальшого проведення поза межами строків, встановлених ст. 219 КПК України. Безумовно, така діяльність призводить до неконтрольованого та необмеженого у часі кримінального переслідування, що не сприяє

належному забезпеченню прав, свобод і законних інтересів людини. В цьому контексті виникає обґрунтована необхідність вирішення наукового завдання, пов'язаного з визначенням особливостей перебігу строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта прокурору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розгляд окремих питань повернення обвинувального акта прокурору здійснювали такі науковці як О. В. Бабаєва, Н. В. Глинська, О. В. Глиняний, Є. О. Говорун, О. М. Дроздов, О. В. Жук, Я. В. Замкова, Н. Д. Квасневська, В. П. Кедик, В. В. Колодчин, Н. М. Колот, Д. В. Пономаренко, М. В. Сийплові, О. А. Солдатенко, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Ю. В. Циганюк, О. Ф. Шминдрук та інші. Разом з тим, наявні дослідження здебіль-

шого зосереджують увагу на з'ясуванні підстав і процесуального значення повернення судом обвинувального акта прокурору за результатами підготовчого провадження, в той час коли проблеми обчислення строку досудового розслідування у випадку повернення обвинувального акта залишаються невирішеними та викликають жваву дискусію, що вказує на актуальність дослідження теми, поставленої у заголовок до цієї статті.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей перебігу строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта прокурору.

Виклад основного матеріалу. Досудове розслідування як процес пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення вимагає неухильного дотримання встановлених кримінальним процесуальним законом вимог, зокрема і в частині строків здійснення досудового слідства. Враховуючи внесені на підставі Закону України від 08.12.2023 року № 3509-IX зміни до ст. 219 КПК України, досудове розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину та повинно бути закінчене протягом двох місяців (п. 4 ч. 3 ст. 219 КПК України) [1]. Однак у зв'язку зі складністю провадження, строк досудового розслідування злочину може бути продовжений відповідно до ч. 4 ст. 294 КПК України. На заключному етапі досудового розслідування прокурор складає та направляє до суду обвинувальний акт (п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України). З цього моменту досудове розслідування вважається закінченим, відомості про що вносяться прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 3 ст. 283 КПК України) [2].

За своєю природою обвинувальний акт є процесуальним рішенням, що підсумовує результати досудового розслідування, систематизує матеріали кримінального провадження та формулює правову кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 110 КПК України) [3, с. 497]. При цьому суд під час підготовчого провадження розглядає зміст отриманого акта на предмет відповідності нормативним вимогам, передбаченими ст. 291 КПК України. На цьому також наголошував Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, зазначивши у інформаційному листі «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 03.10.2012 року № 223-1430/0/4-12, що за умови виявлення суперечливих положень, наведення недопустимої нату-

ралізації опису злочину, відсутності додатків, підпису слідчого (прокурора), а також наявності інших формальних недоліків, суд повинен постановити ухвалу про повернення обвинувального акта прокурору (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України), надавши час в межах розумного строку для усунення визначених недоліків [4].

Варто зазначити, що повернення обвинувального акта не позбавляє права повторного звернення з ним до суду. Водночас, якщо після доопрацювання продовжують існувати відповідні недоліки, суд може повертати обвинувальний акт прокурору невизначену кількість разів, оскільки в кримінальному процесуальному законі це питання залишається неврегульованим. Також необхідно зважати, що в судовій практиці непоодинокі ситуації, коли обвинувальний акт повертається прокурору декілька разів, але кожного разу внесені виправлення стосуються лише частини зазначених судом недоліків [5, с. 99; 6, с. 182]. На нашу думку, невизначеність строку, необхідного і достатнього для виправлення обвинувального акта, створює ризики здійснення неконтрольованого кримінального переслідування особи шляхом поновлення проведення процесуальних дій у вже закінченому досудовому розслідуванні. Попри те, що ч. 8 ст. 223 КПК України встановлює безпосередню заборону на проведення слідчих (розшукових) дій після закінчення строків досудового розслідування [2], практика Верховного Суду свідчить, що інститут повернення обвинувального акта нерідко використовується стороною обвинувачення, але не для внесення формальних виправлень та приведення обвинувального акта у відповідність до нормативних вимог, а для продовження досудового розслідування, фактично отримуючи змогу проводити слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії без часових обмежень у вигляді передбачених ст. 219 КПК України строків досудового слідства. Тобто не можна виключати, що частина прогалин в оформленні та змісті обвинувального акта допускається свідомо, переслідуючи мету штучного зупинення перебігу строку досудового розслідування.

Таким чином, створення умов для повернення обвинувального акта прокурору відіграє роль «замаскованої лазівки» щодо свавільного регулювання строку досудового розслідування у ситуації, коли прокурору заздалегідь відомі недоліки у змісті обвинувального акту.

Зокрема, розглядаючи касаційні скарги, у постановях від 18.10.2022 року (справа № 753/6486/21) і від 08.11.2022 року (справа № 636/336/21) коле-

гії суддів Першої судової палати Верховного Суду, наголошують на тому, що при поверненні обвинувального акта прокурору проміжок часу, що надається для виправлення недоліків і повторного звернення до суду, не може використовуватися для проведення будь-яких процесуальних дій, крім приведення повернутого акта у відповідність до нормативних вимог [7; 8]. У постановах від 26.10.2022 року (справа № 686/10785/16-к) та від 07.12.2022 року (справа № 681/1033/20) колегії суддів Третньої судової палати Верховного Суду дійшли висновку, що у разі повернення обвинувального акта через його невідповідність вимогам КПК України, повноваження прокурора обмежуються виключно усуненням відповідних недоліків [9; 10]. Зі свого боку об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 15.04.2024 року (справа № 753/25892/21), вказує, що прокурор при поверненні обвинувального акта і до моменту повторного звернення до суду з виправленим обвинувальним актом, має право виконувати тільки ті процесуальні дії, які спрямовані на приведення цього акта до вимог кримінального процесуального закону та забезпечення виконання ухвали суду. Саме в цьому, на думку суду, полягає передбачена законодавцем обмеженість обсягу компетенції сторони обвинувачення у випадку повернення судом обвинувального акта [11].

На наш погляд, вищенаведені судові рішення вказують, що відсутність обмежень, пов'язаних з дозволеною кількістю повернень обвинувального акта та невизначеністю проміжку часу, необхідного для виправлення вказаних в ухвалі недоліків, сприяє завуальованому початку додаткового розслідування, яке існувало в КПК України 1960 року. Деякі наковці висловлюють обґрунтовані побоювання, що інститут повернення обвинувального акта за спрямованістю дуже подібний до інституту додаткового розслідування [12, с. 136], виступаючи «кроком назад» на шляху до впровадження європейських стандартів захисту прав людини [13, с. 98]. Процедура усунення виявлених недоліків має відбуватися шляхом здійснення аналізу вже проведених процесуальних дій та інших заходів, інакше, як стверджує Я. В. Замкова, інститут повернення обвинувального акта повністю відповідатиме інституту повернення кримінальної справи на додаткове розслідування [14, с. 163]. В цьому плані потрібно звернути увагу на те, що законодавець відмовився від інституту додаткового розслідування, що очевидно зі змісту чинного кримінального процесуального

закону [15, с. 99], а в частині нормативно-правового регулювання процедури відновлення досудового розслідування, визначено чіткий перелік підстав в межах положень ст. 282 КПК України. При цьому процедури повернення прокурору обвинувального акта серед таких підстав не передбачено. Відповідно, у разі отримання обвинувального акта на доопрацювання, строк досудового розслідування не обраховується. А період часу, що існує між поверненням обвинувального акта і зверненням до суду з виправленим обвинувальним актом не входить до загальних строків досудового розслідування, адже ця стадія кримінального провадження є закінченою з моменту направлення до суду обвинувального акта вперше, а, отже, не можна вести мову про проведення у цей період будь-яких процесуальних дій пізнавальної спрямованості, крім тих, що передбачають виправлення формальних порушень кримінального процесуального закону щодо змісту й оформлення повернутого обвинувального акта. Такі висновки цілком узгоджуються з висловленою позицією Верховного Суду у розглянутих постановах від 18.10.2022 року (справа № 753/6486/21), від 26.10.2022 року (справа № 686/10785/16-к) та від 07.12.2022 року (справа № 681/1033/20) [7; 9; 10].

Разом з тим, існують випадки, коли усунення недоліків обвинувального акта неможливе без вчинення тих чи інших процесуальних дій [16, с. 474]. Яскравим прикладом слугує рішення Дарницького районного суду м. Києва від 09.11.2021 року (справа № 753/10841/21) про повернення обвинувального акта прокурору внаслідок виявлення невідповідності кримінально-правової кваліфікації вчиненого протиправного діяння викладеним в акті фактичним обставинам кримінального провадження. Але за змістом справи, виправлення такого недоліку вимагало не лише уточнення кваліфікації, а й зміну форми досудового розслідування, що вбачається неможливим завданням без прийняття відповідних процесуальних рішень і вчинення певних процесуальних дій [17]. В такому разі вбачається доцільним вирішити питання щодо можливості відновлення перебігу строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта прокурору шляхом внесення змін до кримінального процесуального закону в частині правової регламентації строків досудового розслідування.

Пропоновані зміни мають враховувати декілька ключових положень. По-перше, коли повернення обвинувального акта пов'язане з допущенням формальних порушень закону (наприклад, невід-

повідність змісту ст. 291 КПК України), суд в своїй ухвалі повинен передбачити усунення недоліків протягом розумного строку з урахуванням критеріїв, передбачених ст. 28 КПК України [2]. Тобто недотримання розумного строку, достатнього для внесення виправлень до обвинувального акта, означатиме відновлення строків досудового розслідування.

Щодо питання дотримання розумних строків при поверненні обвинувального акта Н. М. Колот наголошує, що кожна особа має право, щоб обвинувачення щодо неї в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження було закрите [18, с. 151]. Тому строк досудового розслідування має відновлюватися після закінчення розумного строку на виконання формальних дій, пов'язаних з узгодженням змісту обвинувального акта та виконання нормативних приписів кримінального процесуального закону. Якщо протягом цього періоду зміни внесені не будуть, а виправлений обвинувальний акт не буде передано до суду, кримінальне провадження має бути закритим після закінчення строку досудового розслідування, визначеного ст. 219 КПК України.

По-друге, строк досудового розслідування припиняє свій перебіг у день, коли прокурор звернувся до суду з обвинувальним актом. Але якщо після повернення судом обвинувального акта прокурору сторона обвинувачення розпочинає проводити пізнавальні дії процесуального характеру (зокрема слідчі (розшукові) дії, окремі види заходів забезпечення кримінального провадження, інші процесуальні дії), то перебіг строку досудового розслідування відновлюється з моменту початку здійснення першої процесуальної дії або початку застосування першого заходу забезпечення кримінального провадження. В іншому випадку, коли після повідомлення особі про підозру спливають строки, передбачені п. 2, 3 ч. 4 ст. 219 КПК України, кримінальне провадження має бути закритим у зв'язку з закінченням такого строку (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України). Важливо зауважити, що під процесуальними діями, проведення яких відновлює перебіг строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта прокурору необхідно розуміти будь-які процесуальні засоби збирання доказів або перевірки вже отриманих доказів, передбачених ст. 93 КПК України, пізнавальна природа яких сприяє отриманню нових знань, що мають значення для кримінального провадження [19, с. 561].

По-третє, якщо обвинувальний акт складено й направлено до суду після спливу строку досудового розслідування, то цілком зрозуміло, що він не може відповідати вимогам ст. 219 та ст. 283 КПК України [3, с. 499], тоді кримінальне провадження підлягає закриттю відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України. Схожу думку висловлюють й інші науковці [20, с. 62], що у випадку, коли вбачається бездіяльність сторони обвинувачення після повернення обвинувального акта (наприклад, якщо протягом тривалого часу прокурор не вжив заходів щодо виправлення недоліків та направлення такого акта до суду або направив його до суду після закінчення строків досудового розслідування), суд повинен застосувати наслідок, передбачений п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, закривши кримінальне провадження на підставі спливу строків досудового розслідування.

Висновки. На підставі проведеного у цій статті дослідження можна зробити наступні висновки:

Питання про відновлення / не відновлення перебігу строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта прокурору має вирішуватися залежно від характеру діяльності сторони обвинувачення до звернення до суду зі зміненим обвинувальним актом. Якщо після повернення обвинувального акта і до направлення в суд зміненого обвинувального акта суб'єкти сторони обвинувачення здійснюють пізнавальні дії процесуального характеру (слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження, інші процесуальні дії), то строк досудового розслідування відновлюється. Проте, у ситуації, при якій представники сторони обвинувачення не проводять процесуальної діяльності після повернення обвинувального акта, а виконують дії формального характеру щодо приведення змісту обвинувального акта до вимог процесуальних норм, строк досудового розслідування не відновлюється.

Тривалість часу між поверненням обвинувального акта і до звернення до суду зі зміненим обвинувальним актом має відповідати загальній засаді «розумності строків». В іншому випадку, строк досудового розслідування має відновлюватися після закінчення розумного строку на виконання формальних дій стосовно узгодження змісту обвинувального акта та нормативних приписів кримінального процесуального закону.

Необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 219 КПК України, зокрема, зміст останньої доповнити абзацом другим такого змісту:

«Після повернення судом обвинувального акта прокурору, в порядку

частини 3 статті 314 цього Кодексу, строк досудового розслідування відновлюється з моменту початку здійснення першої процесуальної дії або початку застосування першого заходу забезпечення кримінального провадження, а також у випадку закінчення розумного строку на приведення змісту обвинувального акта до вимог цього Кодексу».

Список літератури:

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 08.12.2023 № 3509-IX. *Офіційний вісник України*. 12.01.2024. № 6. Стр. 15. Ст. 255.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. №№ 90–91. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 29.03.2024).
3. Солдатенко О. А., Плєскачова В. С. Деякі підстави та процесуальне значення повернення обвинувального акту. *Topical issues of the development of modern science (Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference)*. Sofia, Bulgaria. 2019. С. 496–500.
4. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 р. № 223-1430/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12#Text> (дата звернення: 27.06.2024).
5. Глиняний О. В. Повернення обвинувального акта прокурору: теоретичний та практичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 61. Т. 2. С. 98–102.
6. Циганюк Ю. В. Повернення обвинувального акта прокурору в підготовчому провадженні: системний аналіз практики. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 179–184.
7. Постанова Верховного Суду від 18.10.2022 р. Справа № 753/6486/21. Провадження № 51-5845км21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940481> (дата звернення: 27.06.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 08.11.2022 р. Справа № 636/336/21. Провадження № 51-5720км21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251728> (дата звернення: 27.06.2024).
9. Постанова Верховного Суду від 26.10.2022 р. Справа № 686/10785/16-к. Провадження № 51-1321км22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107023962> (дата звернення: 27.06.2024).
10. Постанова Верховного Суду від 07.12.2022 р. Справа № 681/1033/20. Провадження № 51-717км22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834075> (дата звернення: 27.06.2024).
11. Постанова Верховного Суду від 15.04.2024 р. Справа № 753/25892/21. Провадження № 51-3076км23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520015> (дата звернення: 27.06.2024).
12. Кедик В. П. Поняття повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 39. С. 136–139.
13. Глиняний О. В. Повернення обвинувального акта прокурору: проблемні питання. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 93–99.
14. Замкова Я. В. Деякі питання підстав повернення обвинувального акта. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 19. С. 162–164.
15. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за жовтень 2022 року / Упоряд.: заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду канд. юрид. наук В. В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. 120 с.
16. Бережний С. Д. Актуальні питання повернення обвинувального акта прокурору. *Наукові перспективи*. 2023. № 12 (42). С. 466–477.
17. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва. Справа № 753/10841/21. Провадження № 1-кп/753/1425/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101060085> (дата звернення: 27.06.2024).
18. Колот Н. М. Невідповідність кваліфікації діяння обвинуваченого, як підстава для повернення обвинувального акта прокурору чи має місце бути? *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. № 123. С. 148–154.
19. Барган С. С. Проблеми нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 560–565.

20. Drozdov, O. M., Glynska, N. V. and Basysta, I. V. (2024) Criminal procedural consequences of the court's return of an indictment to the prosecutor, *Law and Safety*, 92(1). Pp. 53–65.

Oshedsha A.D. CERTAIN ISSUES OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION PERIOD AFTER THE COURT RETURN THE INDICTMENT TO THE PROSECUTOR

The article examines certain issues of the pre-trial investigation period after the court returns an indictment to the prosecutor. It is emphasized that the procedural institution of returning an indictment to the prosecutor is aimed at correcting the existing deficiencies in the content and design and bringing the indictment in line with the regulatory requirements of criminal procedure legislation. It is established that the period of time provided for amending the returned indictment is often used by the prosecution to continue criminal prosecution of a person by resuming the conduct of procedural actions which are cognitive in nature (aimed at obtaining and verifying the circumstances relevant to criminal proceedings), in fact, resuming the pre-trial investigation without time limits in the form of the pre-trial investigation terms. The author analyzes the Supreme Court's practice of determining the criminal procedural consequences of artificially renewing the pre-trial investigation term after the court returns the indictment to the prosecutor. It is stated that the lack of proper regulation of the procedure for returning an indictment leads to a violation of the principles of criminal proceedings, in particular, the reasonableness of the time limits. It is noted that a reasonable time limit should guarantee the necessary and sufficient time to perform formal actions related to the approval of the content of the indictment and the implementation of the regulatory requirements of the criminal procedure law. The author emphasizes the expediency of amending the Criminal Procedure Law with regard to restoration of the pre-trial investigation period after the court returns the indictment to the prosecutor, provided that the first procedural action is initiated or an interim measure is applied to ensure criminal proceedings, and also in case of expiration of a reasonable period for eliminating the deficiencies of the indictment specified in the court decision on its return.

Key words: pre-trial investigation; completion of the pre-trial investigation; indictment; return of the indictment; prosecutor; reasonable term; investigative (search) actions.

Щербина Л.І.

Національна академія Служби безпеки України

РЕЗУЛЬТАТИ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Неухильне дотримання підстав, порядку і належної правової процедури під час втручання уповноважених суб'єктів правоохоронних органів у приватне життя та спілкування особи є однією із актуальних наукових проблем, вирішення якої має важливе значення для правозастосовної діяльності. Застосування негласних методів збирання фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, є усталеною практикою як вітчизняних, так і зарубіжних правоохоронних органів. Поступовий демократичний розвиток громадянського суспільства, визнання невідчужуваності й непорушності прав і свобод людини та усвідомлення, що вони належать особі за самою її природою, сформувало передумови для запровадження чіткої регламентації діяльності правоохоронних органів у сфері їх тимчасового обмеження, а використання в кримінальному провадженні здобутих у такий спосіб результатів належним чином контролюється. Проте, процес їх використання інколи буває ускладненим, що й зумовило потребу в проведенні окремого дослідження.

Мета статті полягає у виокремленні окремих проблемних питань використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, в кримінальному провадженні та пошуку шляхів їх можливого вирішення.

Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що лише відносно незначна кількість здобутих під час втручання у приватне спілкування результатів використовується як докази в кримінальному провадженні. Серед основних причин цього те, що очікувані результати не завжди вдається отримати, недоліки фіксації ходу і результатів проведення відповідних негласних дій і заходів, порушення строків їх передачі прокурору та недосконала процедура розсекречування матеріальних носіїв інформації. Завдяки виокремленню зазначених проблемних питань у цій сфері запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне провадження, оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, втручання у приватне спілкування, використання результатів, засекречування матеріальних носіїв інформації, охорона держаної таємниці, докази і доказування.

Постановка проблеми. Застосування негласних методів розслідування та використання отриманих під час цього результатів у кримінальному провадженні передбачено не лише на національному рівні але й унормовано в окремих міжнародних правових актах. Так, в Рекомендації № Rec (2005) 10 Комітету Міністрів Ради Європи «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів» від 20 квітня 2005 р., країнам-членам Європейського Союзу рекомендовано удосконалити кримінальну політику та національне законодавство в частині запровадження можливості застосування негласних методів розслідування та зробити їх доступними для компетентних правоохоронних органів

в тому обсязі, який у демократичному суспільстві необхідний для ефективного виявлення і розкриття кримінальних правопорушень [1].

Чільне місце серед таких негласних методів займають ті, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування особи, оскільки використання здобутих у такий спосіб результатів є важливим з урахуванням їх вагомості для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження. В Україні зазначені методи розслідування застосовуються у формі негласних слідчих (розшукових) дій, котрі, відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України 2012 р. [2], проводяться виключно у кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, якщо відомості про злочин

та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, а також негласних оперативно-розшукових заходів, які, згідно ч. 3. ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо [3]. Здобуті під час здійснення таких негласних дій і заходів результати можуть використовуватися в кримінальному провадженні максимально повно і ефективно, не обмежуючись лише доказуванням. Проте, інколи їх використання ускладнюється низкою чинників, пов'язаних з недосконалістю правового регулювання означеної сфери та іншими недоліками, що потребує додаткового вивчення цього питання та пошуку можливих шляхів його вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правові та організаційні питання використання в кримінальному провадженні результатів негласного розслідування були предметом дослідження таких вітчизняних вчених, як М.В. Багрій, О.А. Білічак, В.А. Колесник, С.С. Кудінов, Ю.В. Лисюк, В.В. Луцик, Ю.О. Найдьон, А.В. Панова, А.Б. Паршутін, М.А. Погорецький, О.І. Полюхович, Р.В. Писарчук, О.М. Сало, Д.Б. Сергєєва, О.В. Соколов, Є.Д. Скулиш, О.С. Старенький, Д.В. Талалай, О.Ю. Татаров, А.М. Черняк, О.В. Швидкова, Р.М. Шехавцов, А.В. Шило, М.Є. Шумило та інших, основні здобутки яких позитивно сприйняті науковою спільнотою та використовуються у правозастосовній діяльності. Проте, зважаючи на багатогранність і складність даного напрямку дослідження, у наукових публікаціях й інших працях згаданих вчених розглянуто далеко не всі проблемні питання, а відтак використання в кримінальному провадженні результатів втручання у приватне спілкування залишається недостатньо дослідженим, що становить перспективу для подальшого наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення окремих проблемних питань використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, в кримінальному провадженні та пошук можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Використання в кримінальному провадженні результатів негласних методів розслідування, пов'язаних із втручан-

ням у приватне спілкування, має тривалу історію, що характеризується широким спектром наукових підходів до вирішення цього питання, залежно від історичного етапу розвитку суспільства і держави. Так, відповідно до положень КПК УРСР 1960 р. [4] збирання доказів під час досудового розслідування здійснювалося лише з «відкритих» джерел, а в наукових працях вчених того часу переважувала думка, що результати втручання у приватне спілкування особи, наприклад, здобуті під час контролю за її телефонними розмовами, не можуть використовуватися в доказуванні з огляду на те, що відомості про факт, форми і методи проведення таких негласних оперативно-розшукових заходів становлять державну таємницю. Можливість розсекречення здобутих результатів негласних заходів положеннями тогочасних законодавчих чи відомчих нормативно-правових актів не передбачалась. Використання в кримінальному провадженні результатів негласних оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, в яких зафіксовано фактичні дані про вчинення окремими особами або групами осіб кримінальних правопорушень, носило винятковий характер, а досудове розслідування та судовий розгляд таких проваджень здійснювалися із дотриманням вимог, спрямованих на охорону державної таємниці.

Зауважимо також, що в органів досудового розслідування та суду не було реальної можливості перевірити законність результатів, отриманих під час проведення згаданих негласних заходів, з'ясувати, якою уповноваженою особою надавався дозвіл на їх здійснення, чи допитати осіб, що залучалися до їх проведення. Недосконалість методик проведення фоноскопичної експертизи ускладнювала діяльність експерта в частині надання обґрунтованої відповіді на питання щодо автентичності аудіозапису та відсутності ознак монтажу.

Таким чином, використанню результатів втручання у приватне спілкування в кримінальному провадженні, здобутих під час здійснення негласних оперативно-розшукових заходів, з одного боку, заважала недосконалість правового регулювання та сукупність недоліків організаційно-методичного характеру, а з іншого – домінуюча серед вчених і фахівців-практиків наукова позиція, згідно якої уведення до процесуальних джерел доказів результатів згаданих негласних заходів порушуватиме засаду безпосередності провадження, оскільки їх формування здійснюється не слідчим, а співробітниками оперативних підрозді-

лів. Зважаючи на це, тривалий час одним із основних способів використання таких результатів в кримінальному провадженні виступала їх «легалізація», яка полягала в уведенні до матеріалів провадження отриманих результатів із визначених кримінальним процесуальним законодавством джерел доказів – показань, речових доказів, документів чи висновків експертів [5, с. 12]. Фактична відсутність нормативно-правового регулювання означеної сфери та практика використання в кримінальному провадженні «легалізованих» результатів негласних оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, зберігалися в Україні до початку XIX ст.

Протягом 2001–2004 рр. в державі проводиться так звана «мала судова реформа», одним із результатів якої стало внесення змін і доповнень до КПК України 1960 р. щодо визнання протоколів з відповідними додатками, складених за результатами проведення окремих оперативно-розшукових заходів, самостійним джерелом доказів, та унормування в ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» положення, згідно якого негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною й іншою кореспонденцією, а також застосування технічних засобів одержання інформації може здійснюватися лише на підставі відповідного рішення суду, ухваленого за поданням керівника оперативного підрозділу або його заступника. Про отримання або відмову в отриманні такого дозволу згадані службові особи мали протягом доби повідомити прокурора. Проводилися такі негласні заходи виключно з метою запобігання вчиненню кримінального правопорушення чи з'ясування істини під час досудового розслідування, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. За результатами здійснення зазначених негласних оперативно-розшукових заходів складався протокол з відповідними додатками, який міг використовуватися як джерело доказів в кримінальному провадженні.

КПК України 1960 р. було доповнено ст.ст. 187, 187-1, положеннями яких визначався порядок проведення в кримінальних провадженнях таких слідчих (розшукових) дій, як зняття інформації з каналів зв'язку, накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка. Зазначені законодавчі новели зазнали нищівної критики з боку вчених і фахівців-практиків, оскільки їх норми не передбачали вимог до форми та змісту протоколів опе-

ративно-розшукових заходів, порядку складання, передачі органам досудового розслідування і суду тощо [6, с. 57–62]. Цей недолік усунули дещо пізніше, прийнявши постанову Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2007 р. № 1169 «Про порядок отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації» [7], що сприяло подальшому удосконаленню правового регулювання використання в кримінальному провадженні результатів негласних оперативно-розшукових заходів.

Варто зауважити, що вжиті у межах «малої судової реформи» заходи сприяли підвищенню ефективності виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, особливо тих, що вчинялися в умовах неочевидності або організованими злочинними угрупованнями. Подальший поступовий розвиток правового регулювання в цьому напрямі дозволив сформувати передумови для «процесуалізації» негласних оперативно-розшукових заходів, зокрема тих, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування, та унормувати в КПК України 2012 р. інститут схожих за змістом негласних слідчих (розшукових) дій.

Так, у КПК України 2012 р. вперше у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві визначається поняття «втручання у приватне спілкування» під яким розуміється доступ до змісту спілкування за умов, якщо його учасники мають достатні підстави вважати, що воно є приватним (ч. 4 ст. 258). До різновидів такого втручання в законі віднесено аудіо-, відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмку кореспонденції, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем. Порядок надання дозволу на проведення та здійснення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій врегульовано у главі 21 КПК України (ст.ст. 246–275), а організація їх проведення унормована на підзаконному рівні – Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів в кримінальному провадженні, затвердженою наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51 (далі – Інструкція 2012 р.) [8], та положеннями низки відомчих нормативно-правових актів, що мають гриф секретності.

В ч. 1 ст. 252 КПК України унормовано, що за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій складається протокол, до якого, у разі необхідності, долучаються додатки. Протоколи про проведення згаданих негласних дій з додатками не пізніше ніж через 24 год. з моменту їх припинення передаються прокурору. Відповідно до п.п. 5.1, 5.2 Інструкції 2012 р. клопотання про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, ухвала слідчого судді про дозвіл на їх здійснення, протокол про проведення таких дій та додатки до нього, які містять відомості про факт і методи проведення, а також дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню.

Після завершення проведення негласних слідчих (розшукових) дій грифи секретності матеріальних носіїв інформації щодо їх проведення підлягають розсекреченню на підставі рішення прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням в конкретному кримінальному провадженні, з урахуванням його обставин та необхідності використання цих матеріалів як доказів після проведення таких дій, у випадку, якщо розголошення цих відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України. Розсекречені носії інформації щодо проведення згаданих негласних дій знімаються з обліку в режимно-секретному органі та долучаються до матеріалів кримінального провадження в порядку, визначеному КПК України.

Спектр використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, досить широкий. Вони можуть бути основою для прийняття відповідних процесуальних рішень, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, запобіжних заходів, проведення слідчих (розшукових) або інших негласних слідчих (розшукових) дій, встановлення місцезнаходження осіб, що перебувають у розшуку, та проведення їх затримання тощо. Проте, головною метою їх здійснення, як уже зазначалося, є отримання відомостей про тяжкий або особливо тяжкий злочин та особу, яка його вчинила, або, інакше, отримання фактичних даних, на підставі яких можна встановити наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [9, с. 32–42].

У свою чергу, відповідно до п.п. 9, 10 ч. 1, ч. 3 ст. 8, ч. 1 ст. 10 Закону України «Про опера-

тивно-розшукову діяльність», проведення аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж й електронних інформаційних систем, а також накладення арешту на кореспонденцію, та здійснення її огляду й виїмки проводиться згідно з положеннями ст.ст. 260, 261, 262, 263, 264, 265 КПК України на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Проведення таких негласних оперативно-розшукових заходів здійснюється виключно у межах відповідних оперативно-розшукових справ, а організаційні питання їх здійснення унормовані у відомчих нормативно-правових актах, що мають гриф секретності.

Здобуті завдяки проведенню таких негласних заходів результати можуть використовуватися як приводи та підстави для початку досудового розслідування, як докази у кримінальному провадженні, для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, забезпечення безпеки співробітників правоохоронних органів і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, та з іншою метою в інтересах кримінального провадження. У п. 4 ч. 1 ст. 99 КПК України також зазначається, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», є документами та, за умови відповідності вимогам цієї статті, можуть використовуватися у кримінальному провадженні як докази.

Результати аналізу відносно тривалої, з часу набуття чинності КПК України 2012 р. та оновлення оперативно-розшукового законодавства, правозастосовної діяльності засвідчили про наявність окремих проблем у цій сфері. Серед основних причин їх виникнення те, що очікувані результати не завжди вдається здобути, окремі недоліки фіксації ходу і результатів згаданих негласних дій і заходів, порушення процесуальних строків їх передачі прокурору та недосконала процедура розсекречування матеріальних носіїв інформації.

Так, згідно ч. 3 ст. 252 КПК України, протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з додатками не пізніше ніж через 24 год. з моменту припинення таких дій мають передаватися прокурору. Проте, в п. 4.3 Інструкції 2012 р. зазначається, що протокол негласної слідчої (роз-

шукової) дії з додатками не пізніше 24 год. після його складання передається прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва. Порівняння наведених правових норм свідчить про їх певну неузгодженість, колізію.

У контексті цього звернемося до роз'яснення Міністерства юстиції України щодо практики застосування норм права у випадку колізії [10]. Так, у разі суперечності між правовими нормами актів, прийнятими різними за місцем в ієрархічній структурі органами, вищестоящим і нижчестоящим, застосовуються норми акту, ухваленого вищестоящим органом, як такі, що мають більшу юридичну силу. Тобто, в даному випадку потрібно керуватися нормою ч. 3 ст. 252 КПК України. Проте, протягом строку проведення негласної слідчої (розшукової) дії може бути складено декілька протоколів, наприклад, при здійсненні арешту, огляду і виїмки кореспонденції (ч. 4 ст. 262 КПК України). У зв'язку з цим постає питання щодо моменту їх передачі прокурору – після складання протоколу чи закінчення проведення зазначеної дії? Зважаючи на зазначене вважаємо, що норма ст. 252 КПК України та відповідні положення Інструкції 2012 р. потребують редакційного уточнення з метою їх узгодження між собою та з потребами практики.

У випадку, коли протокол складений пізніше визначеного законом терміну, виникає закономірне запитання, чи були дотримані строки проведення негласної слідчої (розшукової) дії, та, як наслідок, чи можуть здобути результати бути допустимими доказами? Інколи такі документи підписуються не уповноваженими особами, наприклад, протоколи зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) – співробітниками оперативно-технічних підрозділів, незважаючи на те, що проведення цієї дії доручалося слідчим, прокурором іншому оперативному підрозділу.

В окремих випадках мають місце розбіжності в змісті протоколу про проведення негласної слідчої (розшукової) дії чи оперативно-розшукового заходу, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, із відомостями, зафіксованими на матеріальному носіїві інформації, що є його додатком. Викладене свідчить про необхідність неухильного дотримання визначеної законом процесуальної форми фіксації ходу і результатів таких негласних дій і заходів, що є передумовою подальшого використання здобутих результатів в кримінальному провадженні.

Згідно п. 5.26 Інструкції 2012 р. матеріальні носії інформації, які містять відомості, здобуті в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, мають бути розсекречені в максимально стислий строк, але не більше 10 діб з моменту отримання клопотання прокурора. Проте, такі розсекречені матеріали інколи надходять лише наприкінці досудового розслідування, коли у слідчого вже немає часу і можливості використати їх у кримінальному провадженні, наприклад, допитати підозрюваного щодо фактів і обставин, викладених у протоколі негласної слідчої (розшукової) дії та долучених до нього додатках або провести інші слідчі (розшукові) дії, отримані результати яких посилили б сукупність уже зібраних доказів.

Відповідно до ч. 2 ст. 258 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані із втручанням у приватне спілкування, здійснюються згідно ухвали слідчого судді про надання дозволу на її проведення, яка має гриф секретності. У кримінальних провадженнях, де проводилися такі негласні дії, стороною захисту, зазвичай, заявляються клопотання щодо ознайомлення з підставами їх здійснення та відповідною ухвалою слідчого судді про надання дозволу на проведення. Проте, в Інструкції 2012 р. визначена процедура розсекречування матеріальних носіїв інформації, а саме – протоколів з додатками, отриманих в результаті проведення згаданих негласних дій, а не ухвали слідчого судді. Ще складніша ситуація буває у випадках, коли ставиться питання щодо розсекречування ухвали слідчого судді на проведення відповідних оперативно-розшукових заходів, результати яких використовуються у кримінальному провадженні.

Зазначений недолік правового регулювання цього питання використовується стороною захисту для визнання здобутих таким чином доказів недопустимими, як таких, що отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією і законами України та міжнародно-правовими договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. До таких істотних порушень прав людини і основоположних свобод, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України, відноситься здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов.

На наведені недоліки у правозастосовній діяльності звернув увагу Верховний Суд, констатувачи, що інколи виникають ситуації, коли

протоколи негласних слідчих (розшукових) дій відкриті для сторони захисту, а дозвільні документи на їх проведення уповноважений на це суб'єкт ще не встиг розсекретити з об'єктивних підстав. Зважаючи на це, такі документи можуть бути розкриті стороні захисту пізніше. Суд також зауважив, що ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення негласних дій не є самостійним доказом, оскільки доказами, відповідно до ст. 84 КПК України, є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя й суд установлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, а процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Процесуальні документи, які стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій чи оперативно-розшукових заходів, не є документами в розумінні ч. 2 ст. 99 КПК України. Отже, відповідна ухвала слідчого судді щодо дозволу на проведення негласних дій і заходів має досліджуватися під час розгляду провадження у суді лише з метою оцінки допустимості доказів, здобутих у результаті їх здійснення. Зважаючи на це Верховний Суд зауважив, що суди не можуть визнавати здобуті докази недопустимими лише з підстав відсутності дозвільних документів на проведення негласних дій чи заходів в матеріалах провадження, не з'ясувавши причини їх відсутності та обставин, за яких вони не розкриті стороні захисту на етапі завершення досудового розслідування [11; 12].

На думку Н.О. Антонюк, у правозастосовній діяльності можливі випадки, коли уповноважений орган може відмовити в розсекречуванні матеріальних носіїв інформації, які стосуються конкретної негласної дії чи заходу, з підстав, що розголошення цих відомостей завдасть шкоди національній безпеці України або іншим охоронюваним законом інтересам. На підтвердження викладеного вченою наводиться правова позиція

Європейського суду з прав людини, згідно якої в окремих випадках частина доказів може не розкриватися стороні захисту, зважаючи на необхідність захисту важливих суспільних інтересів або забезпечення прав інших осіб, чиє життя, свобода або безпека можуть бути поставлені під загрозу. Зазначене свідчить про те, що право на розкриття усіх доказів в кримінальному провадженні не є абсолютним [13]. Проте таке обмеження права на захист, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., буде правомірним лише в тому випадку, коли воно зумовлено «суворою необхідністю» та належним чином урівноважене й компенсоване відповідними правовими процедурами, яких дотримуються національні судові органи [14].

Висновки. У підсумку зазначимо, що до проблемних питань використання в кримінальному провадженні результатів негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, відносяться окремі недоліки фіксації їх ходу і результатів, порушення процесуальних строків передачі прокурору матеріальних носіїв інформації та недосконала процедура розсекречування таких носіїв. Усуненню цих недоліків має сприяти удосконалення правового регулювання правовідносин, на які звернена увага в змісті публікації, на рівні законодавчих і підзаконних (відомчих) нормативно-правових актів, а також підвищення рівня професійної підготовки співробітників оперативних підрозділів, уповноважених проводити негласні слідчі (розшукові) дії і оперативно-розшукові заходи, пов'язані із втручанням у приватне спілкування, та слідчих, в частині використання здобутих під час їх здійснення результатів в кримінальному провадженні.

Викладені наукові погляди на окремі проблемні питання використання результатів втручання у приватне спілкування в кримінальному провадженні носять, переважно, теоретико-прикладний характер, зважаючи на що подальші наукові розвідки у цьому напрямі залишаються перспективними.

Список літератури:

1. Рекомендація № Rec (2005) 10 Комітету Міністрів Ради Європи «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів» від 20.04.2005 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/260347__260412 (дата звернення: 27.05.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.05.2024).
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 27.05.2024).

4. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР: Закон УРСР від 28.12.1960 р. № 1000-05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 27.05.2024).
5. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: моногр. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
6. Козьяков І.М. Проблеми теорії і практики застосування статей 187, 187-1 КПК України. *Право України*. 2003. № 4. С. 57–62.
7. Про порядок отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації: постанова КМ України від 26.09.2007 р. № 1169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1169-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
8. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
9. Писарчук Р.В., Щербина Л.І. Проблемні питання використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування, в кримінальному судочинстві. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 3–4. С. 32–42.
10. Лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 р. № 758-0-2-08-19 «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08> (дата звернення: 28.05.2024).
11. Справа № 751/7557/15-к, провадження № 13-37к18: постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79298340> (дата звернення: 29.05.2024).
12. Справа № 640/6847/15-к, провадження № 13-43к19: постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85174578> (дата звернення: 29.05.2024).
13. Антонюк Н. Висновки ВС щодо відкриття матеріалів НС(Р)Д у порядку ст. 290 КПК. *Закон і бізнес*. 21.03–03.04.2020 р. URL: https://zib.com.ua/ua/141951-praktika_vs_schodo_vidkrtya_materialiv_nsr_d_v_poryadku_st2.html (дата звернення: 29.05.2024).
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рада Європи, 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.05.2024).

Shcherbyna L.I. RESULTS OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTION AND OPERATIVE AND INVESTIGATIVE MEASURES RELATED TO INTERFERENCE IN PRIVATE COMMUNICATION: PROBLEM ISSUES OF USE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Strict adherence to the grounds, order and proper legal procedure during the intervention of authorized subject of law enforcement agencies in the private life and communication of a person is one of the urgent scientific problems, the solution of which is of great importance for law enforcement activities. The use of covert methods of gathering factual data relevant to criminal proceedings and subject to proof is a well-established practice of both domestic and foreign law enforcement agencies. The gradual democratic development of civil society, the recognition of the inalienability and inviolability of human rights and freedoms and the realization that they belong to a person by their very nature formed the prerequisites for the introduction of clear regulation of the activities of law enforcement agencies in the field of their temporary restriction, and the use in criminal proceedings of the information obtained in this way results are properly monitored. However, the process of their use is sometimes complicated, which led to the need to conduct a separate study.

The purpose of the article is to highlight certain problematic issues of using the results of covert investigative (search) action and operational search measures related to interference in private communication in criminal proceedings and finding way to solve them.

The conducted research made it possible to find out that only a relatively small number of the results obtained during the intervention in private communication are used as evidence in criminal proceedings. Among the main reasons for this are the fact that it is not always possible to obtain the expected results, the shortcomings of recording the course and results of the relevant secret actions and measures, the violation of the deadlines for their transfer to the prosecutor, and the imperfect procedure of declassification of material carries of information. Due to the identification of these problematic issues in this area, possible ways of solving them are proposed.

Key words: *pre-trial investigation, criminal proceedings, operative and investigative activities, covert investigative (search) action, operational search measures, interference in private communication, use of results, secrecy of physical media, protection of state secrets, evidence, proving.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

UDC 341

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/26>

Allahverdiyev A.V.

Baku State University

THE CRIMINALIZATION OF WAR CRIMES IN NATIONAL LEGISLATION: A COMPARATIVE ANALYSIS

The purpose of this article is to study the issue of defining norms prohibiting war crimes in national legislation, as well as a comparative analysis of the legislative practice of states in this area.

On the basis of the research carried out by the author, the rules of criminalization of international norms prohibiting war crimes in the national legislation of states, compliance of national legislation with international norms, as well as various aspects of national legislation of different states in this area were examined and serious violations of international humanitarian law defined in national legislation were fully defined, as well as, based on the Geneva Conventions, the non-realization of future obligations was examined.

For the first time in the national academic literature, the author demonstrated the importance of criminalizing the norms of national legislation regarding war crimes, conducted a comparative analysis of the national legislation of the states and made relevant proposals.

The author notes that since the scope of application of international humanitarian law is a very complex and multifaceted category, although many states have ratified the Geneva Conventions, the norms established in national legislation regarding war crimes are not compatible with the mentioned Conventions.

The author notes that states that do not criminalize war crimes in their national legislation are, as a rule, repressive states that do not ratify international treaties on human rights, that is, do not recognize any universal values. He notes that states that provide for criminalization in their national legislation first of all fulfill their obligations in the field of prosecution of war crimes and punishment of the guilty. At the same time, the concept of criminalization makes it possible to distinguish war crimes from other crimes punishable under national law and emphasizes the fact that this is a type of behavior that is prohibited at the international level.

Key words: *international law, humanitarian law, Geneva Conventions, national legislation, criminalization, international armed conflict, war crimes.*

Introduction. International conventions that may create obligations for states fall into two broad categories:

1) Existing international conventions in the field of international criminal law;

2) Existing international conventions in the field of human rights.

Conventions accepted in the field of international criminal law are norms that obligate participating states to prosecute or extradite those who commit acts prohibited by the conventions [1, p. 73]. In order to fulfill these obligations, first of all, it is important to criminalize norms related to war crimes in national legislation. The concept of criminalization leads national courts to prosecute war crimes and supports to end the climate

of impunity. Nevertheless, the criminalization of war crimes in the national legislation of many states has not been completed. Basically, it is not considered politically important for these states. That is, it stems from the reluctance of most states to accept the principle of individual criminal responsibility of heads of state or government for war crimes.

The goals of the article. Based on a comparative analysis, the level of criminalization of war crimes in the national legislation of the states is studied. At the same time, issues related to whether serious violations of international humanitarian law are fully reflected in the national legislation and compliance of national legislation with international conventions are analyzed.

Novelty. For the first time, the author tried to analyze the criminalization of war crimes in the national legislation for local literature, as well as the existing gaps in the national legislation of countries in this field, based on the existing international experience formed in the field of international humanitarian law development.

Mine matters. As a rule, the criminalization of serious violations of international humanitarian law in national legislation and a comparative analysis are given as follows:

- 1) pay attention to the development of national legislation on war crimes based on international criminal law;
- 2) comparative analysis of national legislation on war crimes;
- 3) the reasons for the weak establishment of norms related to war crimes in the national legislation.

Although the prohibition of serious violations of international humanitarian law is clearly stated in the Geneva Conventions, it does not define a specific punishment. At the same time, it does not create jurisdiction to try criminals. For this, the states should take the necessary legislative measures and establish the norms related to war crimes in their national legislation.

According to J. Hankins, a lawyer of the International Committee of the Red Cross, although the states are obliged to fulfill the obligations arising from the Geneva Conventions, international agreements and international customs (criminalization of war crimes and norms in national legislation), the states that are parties to the Rome Statute of the International Criminal Court have this in their domestic legislation. They are not obliged to criminalize the norms, that is, the Statute requires that these crimes be prosecuted, punished or issued rather than being established in national legislation [2, p. 5].

The International Criminal Court has the power to prosecute crimes that national courts cannot prosecute and to fulfill the principle of complementarity. Participating states should only be interested in fulfilling the obligations arising from the Statute, and should follow the principle of either punish or give. Here, the Statute gives the main priority to national courts in the prosecution of war crimes. Therefore, States parties should review the provisions of the Statute in their domestic legislation to ensure that, for example, the definition of substantive crimes, the appropriateness of the applicable punishments to the nature of the crime committed, and the remedies against criminal liability are reflected as closely as possible. That is, it should not exceed the possibilities

provided by the Statute [2, p. 5]. Because criminalization takes place in a social context and is shaped by broader social dynamics, it is understood as a social practice closely related to political, social, and normative processes. Here, criminalization is not just a theoretical reflection of international norms in national legislation, but its real application mechanisms and importance should be taken into account.

States have confirmed the impossibility of evading individual criminal responsibility for international crimes committed by official officials by abusing their official powers by criminalizing war crimes in national legislation.

Thus, the criminalization and approval of norms related to war crimes in national legislation helped to define the limits of the behavior and responsibility of officials, as well as to strengthen norms related to individual criminal responsibility.

The process of criminalizing war crimes in national legislation began after the Second World War. The prosecution of prominent representatives of Nazism, war propagandists and executors necessitated and accelerated this criminalization.

This process became more widespread mainly after the adoption of the Geneva Conventions. According to General Article 1 of the Geneva Conventions, the participating states undertake to “ensure respect for this Convention”. The same provision is repeated in Additional Protocol I. Additional Protocol I further provides that in the event of a serious breach of the Protocol, States Parties undertake to act jointly or individually in cooperation with the UN and in accordance with the UN Charter. In order to fulfill international obligations, states must investigate serious violations specified in the Geneva Conventions and Additional Protocols and are obliged to bring the perpetrators to justice.

Research shows that although many states have ratified the Geneva Conventions, the norms established in national legislation regarding war crimes are not compatible with the Geneva Conventions. It can be said that many behaviors that constitute war crimes are not reflected in the national legislation of states. There are several reasons for this:

First, states that do not criminalize war crimes in their national legislation are generally repressive states that do not ratify international human rights treaties, that is, do not accept some kind of universal values. It would not be correct to attribute this exactly to repressive states. For example, a democratic country like the United States is not a party to the Rome Statute, but that does not mean that the United States

is a repressive country. It's just that the United States and other countries like it believe that the countries themselves should try the people who committed war crimes. In particular, these states do not want to accept the prosecution of officials at the international level. For this reason, the United States, China and other countries are not interested in criminalizing war crimes in their national legislation. For example, more than half of African states have been criticized by many states for ratifying the Rome Statute of the International Criminal Court. States argue that ratifying States do not believe in or trust their national judicial system to prosecute international crimes and provide justice.

Second, when war crimes are criminalized in the national legislation of states, the principles of international criminal law are often not referred to. Although the general provisions of national legislation apply to international crimes, due to the lack of references, there are certain obstacles in the implementation of criminal prosecution.

Thirdly, in order to demonstrate their commitment to international norms, states criminalize them in national legislation, but are indifferent to their application, or do not fully implement criminalization in this area. In short, although the norms related to war crimes have been criminalized, the mechanism for their application has not been developed. At the same time, many states also create an image of enshrining norms related to war crimes in their national legislation. National legislation reflects serious violations of international humanitarian law somewhat superficially. Russia, USA, China and many CIS countries can be included here.

Modern legislation does not have a uniform approach to the definition of war crimes in many countries. In addition, war crimes are not defined by a single name in the criminal legislation of the countries. For example, in the criminal codes of Russia, Kazakhstan, Azerbaijan and Armenia "Crimes against peace and human security", in German legislation "Crimes against international law", in Croatian legislation "crimes against values protected by international law", and in the criminal code of Belarus and Moldova, war crimes are "crimes against the security of humanity and war crimes" [3, p. 27]. For example, more serious violations of international humanitarian law have been identified in the criminal code of Georgia. However, the criminal law does not have a separate "war crimes" section. The acts constituting war crimes are listed in a very unsystematic and confusing manner. Both in the Geneva Conventions and in the Rome Statute

of the International Criminal Court, serious violations of international humanitarian law are divided into international and non-international armed conflicts, each of which is broadly classified [4, p. 77].

Serious violations of the Geneva Conventions, that is, serious violations against persons or property protected under the provisions of the relevant Geneva Convention, are listed under the title "Crimes against peace and humanity and international humanitarian law". The first paragraph of Article 411 refers to serious violations of international humanitarian law during international and non-international armed conflicts, and the second paragraph of the same article refers to persons who did not participate in military operations or did not have any means of protection during international or domestic armed conflicts, as well as to the wounded, sick, Deliberate violation of the provisions of international humanitarian law against medical workers and citizens, clergymen, sanitary units and vehicles, prisoners of war, civilians in occupied territories or in the area of military operations, civilian population, refugees, other persons under protection during military operations violations are criminalized. Mercenary was later listed as a war crime in the code. Paragraph 2 of Article 410 of the Criminal Code deals with the involvement of minors as mercenaries in armed conflicts. The involvement of minors in armed forces is a separate provision in the Geneva Conventions. We believe that this does not coincide with the requirements of the Convention and there is an inconsistency here. The Geneva Conventions and the Statute of the International Criminal Court prohibit the recruitment of minors into the armed forces of a party with military superiority. That is, there is no question of mercenary, but the Code presents this behavior in the form of mercenary.

Mercenaries are persons who are not citizens of a state participating in an armed conflict or military operations and who act for the purpose of obtaining material profit, who do not permanently reside in the territory of that state, as well as persons who do not permanently reside in the territory of that state. They were not sent to perform official duties. The convention does not mention any profit in terms of mercenaries.

There is no provision in the Code regarding the destruction of cultural property as a war crime. In order to protect cultural resources, the criminal law of Georgia should ensure the criminalization of the following norms, and the code should be adapted to the 1954 Convention on the Protection of Cultural Resources. The Convention and its second protocol

require states to criminalize a number of serious violations related to the protection of cultural property in their national legislation [5]:

- do not attack religious, educational, scientific, charitable, medical facilities, places where the sick and wounded are placed, without military necessity, which are not military targets, and are clearly visible and distinguishable;

- intentionally making cultural property, including cultural property under enhanced protection, an object of attack without military necessity, or using cultural property under enhanced protection or the areas immediately adjacent to it to support military operations;

- intentionally destroying or misappropriating cultural wealth in a large amount, or committing acts of theft, robbery, illegal embezzlement or vandalism in relation to cultural wealth;

- illegal removal of cultural wealth from the occupied territory, or transfer or termination of ownership rights to cultural wealth in that territory; carrying out any archaeological excavations in the occupied territory, except when it is required to directly protect, record or maintain the cultural wealth; modifying or changing the type of use of cultural property with the aim of hiding or destroying its cultural, historical or scientific character.

For another comparison, if we pay attention to the criminal legislation of Italy apart from European countries, we will see that the crimes related to sexual violence stipulated in the Geneva Conventions and the Additional Protocols of 1977 are not included in non-international armed conflicts. Law No. 6 of 2002 amended Italian war crimes law to apply to all armed conflicts illegal deportations and other acts contrary to international conventions, including biological experiments and unjustified medical treatment [6, p. 24].

Regarding the compatibility of the Italian Criminal Code with the Rome Statute, a number of inconsistencies can be observed as following:

First, some war crimes listed in Article 8 of the Statute and forced sterilization, crimes related to sexual violence, and some crimes committed during non-international armed conflicts are not criminalized as war crimes in the code.

Second, the punishments for war crimes do not comply with the statutes of the Yugoslavian, Rwandan tribunals and the Rome Statute of the International Criminal Court. For example, according to Article 185 bis of the Italian Criminal Code, a soldier who, for reasons not related to war, commits torture or other inhuman treatment, illegal transfer or other acts

prohibited by international conventions, including biological experiments or medical treatment not justified by law, if the act does not constitute a more serious crime and harms other persons protected by international conventions, it is punishable by deprivation of military liberty from two to five years. Furthermore, Italian Law No. 589 of October 13, 1994 removed the death penalty from the criminal code and replaced it with life imprisonment, a step closer to the Rome Statute [7, p. 299].

The Criminal Code of the Federal Republic of Germany can be cited as an exemplary form of development of national legislation on war crimes based on international criminal law. Crimes against international law are specified in a special section of the German criminal code. Here, the first chapter deals with genocide and crimes against humanity, and the second chapter deals with war crimes [8, p. 186].

The chapter on war crimes in Italian legislation clearly reflects the requirements of the Geneva Conventions and the Rome Statute of the International Criminal Court and criminalizes serious violations of international humanitarian law as war crimes in its criminal law [9, pp. 61–62].

Research works prove that although some states have accepted the concept of “war crimes”, there are serious deficiencies in the criminal law regarding the constituent elements of war crimes, which causes concern of the international community:

- a more restrictive definition of war crimes is adopted by certain states. According to their national legislation, these states criminalize not serious violations of international humanitarian law, but the clauses of Article 8 of the Rome Statute that do not pose a greater threat than serious violations. For example, they criminalize acts that involve the recruitment of children into armed forces or their active use in groups and hostilities, but not conduct that involves the destruction of civilian areas and the killing of civilians that are not necessarily military in nature.

- the act constituting war crimes is defined as another crime in the national legislation of some states. For example, the deliberate starvation of civilians during a non-international armed conflict is considered a war crime under the Geneva Conventions and Article 14 of the Additional Protocol. States that do not criminalize this as a war crime in their national legislation note that they rely on the Rome Statute and not the Geneva Conventions and Additional Protocols.

- the national legislation of many states distinguishes between international and non-

international armed conflicts. State parties to the Rome Statute do not reflect acts defined as war crimes during an international armed conflict in Article 8 as war crimes during a non-international armed conflict. However, states in their national legislation should not differentiate between acts considered war crimes during international armed conflicts and acts committed during non-international armed conflicts. Even if the state has not ratified the Geneva Conventions and Additional Protocols I, II, it should be recognized as a war crime under national law. All conduct that amounts to war crimes under customary international law must be defined as a crime under national law. In addition, by defining all behaviors that can be considered war crimes in international armed conflicts as war crimes in non-international armed conflicts, states eliminate existing international gaps. For example, Bosnia and Herzegovina has criminalized certain conduct during international and non-international armed conflict as war crimes in its national legislation (Criminal Code Article 179). At the same time, the acts mentioned in paragraphs 3 and 4 of Article 4 of the Canadian Criminal Code, as well as in the criminal legislation of the Netherlands, DR Congo, Spain and Finland, are specified as war crimes.

– Unreasonable delay in the repatriation or release of prisoners of war and civilians after the cessation of hostilities should be criminalized as war crimes in the national legislation of the states. This is a serious violation of Article 85 (4) (b) of Protocol I, which should be criminalized in the national legislation of the states and must refer to the mentioned Article

of Protocol I. Countries such as Australia, Belgium, Estonia, the Netherlands, Georgia, Germany and Spain have criminalized this act as a war crime in their national legislation.

– Attacking demilitarized zones, defined as a serious violation in Article 85, paragraph 3 (d) of Protocol I, should be criminalized as a war crime in the criminal law of states. However, this is not found in the criminal legislation of some states.

Conclusions. Finally, we would like to note that the criminalization of war crimes in national legislation has several advantages for states:

1. First of all, the states have fulfilled their obligations in the field of war crimes prosecution and punishment of the perpetrators;

2. The concept of criminalization allows to distinguish war crimes from other crimes that should be punished by national legislation and draws attention to the fact that it is a type of behavior prohibited at the international level;

3. The application of the concept of criminalization helps to eliminate the environment of impunity;

4. The criminalization of norms related to war crimes in national legislation creates more opportunities for national courts to prosecute these crimes.

Thus, the criminalization of war crimes in national legislation is important not only in terms of why and when states apply international law, but also in terms of showing how the idea of individual criminal responsibility for these war crimes what has reached its current crucial status. It is also the main mechanism for spreading international norms in local institutions and gaining legitimacy at the international level.

Bibliography:

1. Bassiouni M.C., Wise E.M. (2012), *Aut Dedere Aut Judicare: The Duty to Extradite or Prosecute in International Law / The Kingdom of Netherlands*, Leiden: Brill Nijhoof Publishing House. P. 73.
2. Bergsmo, M., Harlem, M., Hayashi, N. (2010), *Importing core international crimes into national law*. Second edition. Norway, Oslo: Torkel Opsahl Academic EPublisher. P. 5.
3. Fressard, J.J. (2004), *The root of behaviour in war / Switzerland*, Geneva: International Committee of the Red Cross. P. 27.
4. Pictet, J.S., Uhler, O.M. (1994), *Commentary: IV Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War / Switzerland*, Geneva: ICRC. P. 77.
5. *Hague Convention on Cultural Property, Art. 28, and its Second Protocol, Art. 15.*
6. Oriolo, A. (2021), *International Criminal court in national systems: Italy // Journal of International Criminal Law*, 2021, Volume 2. P. 24.
7. Tan, Y. (2021), *The Rome Statute as evidence of customary international law / The Kingdom of Netherlands*, Leiden: Brill Nijhoff Publishing House. P. 299.
8. Werle, G., Jebberger, F. (2020), *Principles of international criminal law. / Great Britain*, London: Oxford University Press. P. 186.
9. Meloni, C., Jebberger, F., Crippa M. (2023), *Domesticating international criminal law: reflections on the Italian and German experiences / USA*, New York: Routledge. P. 61–62.

Аллахвердієв А.В. КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Метою даної статті є дослідження питання визначення норм, що забороняють військові злочини, у національному законодавстві, а також порівняльний аналіз законодавчого досвіду країн у цій сфері.

На основі проведеного автором дослідження визначено правила криміналізації міжнародних норм, що забороняють військові злочини, у національному законодавстві держав, відповідність національного законодавства міжнародним нормам, а також різні аспекти національного законодавства різних держав. У цій сфері було проаналізовано чи повною мірою виявлені серйозні порушення міжнародного гуманітарного права в національному законодавстві, а також, виходячи з Женевських конвенцій, проаналізовано невиконання майбутніх зобов'язань.

Автором у вітчизняній науковій літературі вперше показано важливість криміналізації норм національного законодавства щодо військових злочинів, проведено порівняльний аналіз національних законодавств держав та внесено відповідні пропозиції.

Автор зазначає, що оскільки сфера застосування міжнародного гуманітарного права є дуже складною та багатогранною категорією, хоча багато країн ратифікували Женевські конвенції, норми, встановлені в національному законодавстві щодо військових злочинів, не сумісні із зазначеними Конвенціями.

Автор зазначає, що держави, які не криміналізують військові злочини у своєму національному законодавстві, є, як правило, репресивними державами, які не ратифікують міжнародні договори з прав людини, тобто не визнають якихось універсальних цінностей. Він зазначає, що держави, які передбачають у своєму національному законодавстві криміналізацію, перш за все виконують свої зобов'язання у сфері переслідування військових злочинів та покарання винних. Водночас концепція криміналізації дає змогу відрізнити військові злочини від інших злочинів, які караються за національним законодавством, і підкреслює той факт, що це вид поведінки, заборонений на міжнародному рівні.

Ключові слова: міжнародне право, гуманітарне право, Женевські конвенції, національне законодавство, криміналізація, міжнародний збройний конфлікт, військові злочини.

Костогрив Я.О.

Солом'янська окружна прокуратура міста Києва

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ КОРУПЦІЄЮ ТА ТРУДОВИМИ КОНФЛІКТАМИ: НА ПРИКЛАДІ КИТАЮ

У статті досліджується взаємозв'язок між корупцією та трудовими конфліктами на прикладі Китаю, зосереджуючись на аналізі причинно-наслідкових зв'язків і виявленні специфічних механізмів, що сприяють виникненню конфліктних ситуацій у трудовій сфері. Використовуючи багаторівневий підхід і статистичний аналіз панельних даних китайських міст, автори висвітлюють вплив корупції на трудові відносини, зокрема на кількість і характер трудових конфліктів.

Корупція у трудовій сфері має значний негативний вплив на ринок праці, сприяючи несправедливому розподілу робочих місць, заробітних плат і умов праці. Вона підриває довіру до ринку праці та його справедливості, що призводить до зростання незадоволення працівників і збільшує ймовірність організованих трудових протестів. Автор статті звертають увагу на китайський контекст, де антикорупційна кампанія Президента Сі Цзіньпіна, розпочата у 2012 році, створила унікальні умови для дослідження цього явища.

Статистичний аналіз показує, що викриття корупційних дій значно збільшує кількість трудових конфліктів, особливо на недержавних підприємствах, які менш захищені політичними зв'язками та перевагами. Результати також свідчать про те, що цей зв'язок найбільш виражений у багатіших містах, де рівень економічного розвитку вищий, а очікування працівників щодо справедливості на робочих місцях є більш високими.

Автор робить висновок, що боротьба з корупцією є не тільки економічною та політичною необхідністю, але й важливим елементом у зменшенні трудових конфліктів. Вони підкреслюють, що політики повинні враховувати регіональні та галузеві особливості впливу корупції на трудові дії для розробки ефективних політичних втручань. Стратегії, спрямовані на підвищення прозорості, підзвітності та етичної поведінки в державних організаціях, можуть зменшити частоту трудових конфліктів, пов'язаних з корупцією, сприяючи зміцненню довіри працівників до системи та зменшенню соціальної напруги. Тож, боротьба з корупцією повинна стати невід'ємною частиною політики управління трудовими відносинами в розвинутих країнах, зокрема в Україні, спрямованої на створення більш прозорого, справедливого та ефективного ринку праці.

Ключові слова: боротьба з корупцією, трудові конфлікти, трудові відносини, ринок праці, роботодавець, працівник, захист прав працівників, страйк.

Постановка проблеми. Корупція є глобальною проблемою, що підриває стабільність і розвиток суспільств у всьому світі. Вона впливає на різні аспекти соціального та економічного життя, включаючи ринок праці та трудові відносини. Китай, як одна з найбільших економік світу, не є винятком. Незважаючи на значний економічний розвиток, країна стикається з численними викликами, серед яких корупція займає важливе місце. Трудові конфлікти в Китаї, спричинені як економічними, так і соціальними факторами, часто ускладнюються корупційними практиками, що впливають на захист прав працівників та ефективність трудових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань запобігання та протидії

корупції приділено достатньо уваги українськими вченими. Зокрема, досліджували О.А. Гусар, Н.А. Абузарової, М.В. Преснякова, А.В. Габова, О.А. Ястребова, Д.Є. Зайков, Л.П. Амелічева, О. М. Ярошенко Проте окремі проблемні аспекти цього деструктивного явища недостатньо досліджені та вивчені.

Постановка завдання. Метою статті є дослідити взаємозв'язок між корупцією та трудовими конфліктами в Китаї, аналізуючи, як корупція впливає на виникнення та ескалацію трудових суперечок, а також визначити можливі шляхи подолання цих проблем через посилення антикорупційних заходів та покращення трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Оскільки корупція широко розповсюджена проблема, що впливає

на суспільства в усьому світі, тому вона вже давно вивчається науковцями і є основним предметом занепокоєння суспільства. Її вплив пронизує всі аспекти управління, комерції та соціальної структури, часто завдаючи незмірної шкоди колективному добробуту націй. Попередні дослідження свідчать, що корупція призводить до невдоволення громадян, які, своєю чергою, висловлюють його або через прямі антикорупційні кампанії [1], або через непрямі протести, зосереджені на економічних питаннях, які називають «корупційними скаргами» [2].

Працівники або профспілки часто є джерелом життєвої сили будь-якої економіки. Вони мають вагомий підстави відстоювати свої права на робочому місці та піднімати питання, пов'язані з роботою, шляхом неформальних обговорень або офіційних скарг своїм роботодавцям. Однак, коли ці проблеми залишаються без уваги, а несправедливість, пов'язана зі словами, зберігається, працівники можуть вдаватися до колективних дій, починаючи від мирних протестів і закінчуючи рішучими страйками [4], щоб захистити свої інтереси. У багатьох суспільствах такі дії вважаються прийнятними способами відстоювання прав працівників і захищені законом.

В основі потенційного зв'язку між викриттям корупції та трудовими конфліктами лежить визнання того, що корупція не лише спотворює розподіл робочих місць, але й поглиблює нерівність в оплаті праці, сприяє експлуатації та підриває ефективність і справедливість ринків праці. Потенційний ключовий механізм, що пов'язує корупцію з трудовими діями, діє як з точки зору працівника, так і з точки зору роботодавця. З одного боку, він обертається навколо оновлених уявлень, тоді як фактичне становище працівників може не обов'язково змінюватися. Відчуття несправедливості та ерозія довіри до керівництва сприяють зростанню фрустрації та незадоволення серед працівників. Це, в свою чергу, виступає каталізатором організованих трудових протестів та інших колективних дій, спрямованих на досягнення справедливості та ініціювання значущих змін.

Корупція та трудові конфлікти у Китаї мають тісний взаємозв'язок, який проявляється через різноманітні соціально-економічні механізми. Корупція в трудовій сфері не тільки спотворює розподіл робочих місць, але й погіршує нерівність заробітних плат, сприяє експлуатації працівників і підриває ефективність та справедливість ринку праці [3].

Однією з основних причин трудових конфліктів є розкриття корупційних дій, що створює враження несправедливості серед працівників. Це призводить до ерозії довіри до керівництва та підвищення рівня незадоволення, що в свою чергу стає каталізатором організованих трудових протестів та інших колективних дій. З іншого боку, підприємства часто взаємодіють з місцевими чиновниками для отримання дозволів та ліцензій. Коли корупція викривається, ці відносини можуть зазнати напруги, створюючи перешкоди для роботодавців у вирішенні регуляторних питань і навіть призводячи до втрат в операційній діяльності [5].

Китайський авторитарний режим є важливим та цікавим прикладом для дослідження впливу розкриття корупції на трудові дії через декілька причин. По-перше, антикорупційна кампанія Президента Сі Цзіньпіна, розпочата у 2012 році, значно збільшила кількість розкритих корупційних справ, що створило квазі-експериментальні умови для дослідження. Теоретичні перспективи вказують на те, що розкриття корупції може мати подвійні ефекти на настрої та дії: викриття урядових правопорушень може підживлювати незадоволення та негативні настрої, водночас демонструючи зусилля уряду щодо боротьби з корупцією [6].

Статистичний аналіз, проведений на основі панельних даних китайських міст, показав, що розкриття корупційних дій значно збільшує кількість трудових конфліктів. При цьому найбільш значний вплив спостерігається в недержавних підприємствах, які менш захищені політичними зв'язками та перевагами, притаманними державним підприємствам. Крім того, значні міжрегіональні розбіжності вказують на те, що позитивний зв'язок між корупцією та трудовими конфліктами найбільш виражений у багатших містах [7].

Ці знахідки мають кілька практичних наслідків. По-перше, політикам слід визнати, що боротьба з корупцією не тільки відповідає економічним і політичним цілям, але й відіграє важливу роль у зменшенні організованих трудових дій. Стратегії, спрямовані на підвищення прозорості, підзвітності та етичної поведінки в державних організаціях, можуть зменшити частоту трудових конфліктів, пов'язаних з корупцією.

По-друге, розуміння регіональних та галузевих особливостей впливу корупції на трудові дії є важливим для цілеспрямованих і ефективних політичних втручань [8].

По-третє, Китай може похвалитися найбільшим у світі ринком праці з 758 мільйонами праців-

ників [5], що дає унікальну можливість дослідити зв'язок між корупцією та трудовими виступами в масовому масштабі та отримати уявлення про значну частину глобальної робочої сили.

Важливо, що викриття корупції може вплинути на роботодавців (фірми), викриваючи неетичні практики, фінансові порушення або неефективне управління в компанії. Викриття корупції може призвести до посилення уваги та недовіри з боку урядів і зацікавлених сторін, зокрема клієнтів, інвесторів і постачальників. Така підвищена увага може негативно вплинути на репутацію фірми, фінансову стабільність та відносини з регуляторними органами, що потенційно може призвести до судових позовів, штрафів або інших наслідків, які сприятимуть операційним збиткам. Крім того, розкриття фактів корупції може погіршити відносини між бізнесом та місцевими чиновниками, що вплине на здатність компаній орієнтуватися в регуляторних процесах та ефективно вирішувати проблеми на робочому місці.

Треба зауважити, що існує ймовірність, що компанії, які не є державними підприємствами і потребують більше зусиль та інвестицій для відновлення відносин, можуть непропорційно постраждати від таких викриттів [12].

Ми виявили, що викриття корупції посилює сприйняття нерівності та негативно впливає на довіру до влади. Так, розкриття інформації про корупцію негативно впливає на прибутковість та чисельність працівників недержавних підприємств, що частково пояснює трудові конфлікти, які спостерігаються в цьому секторі. Хоча існуюча література широко досліджує зв'язок між корупцією та прямими антикорупційними протестами і непрямими скаргами, вона дає суперечливі висновки. Нещодавні масові повстання в Південній Африці, Судані, Буркіна-Фасо [2] та Південній Кореї [9] підтримують пряму реакцію на корупцію. Аналогічно, протести проти економічних проблем, таких як нерівність доходів у Південній Африці [10], відсутність базових послуг у Лівані, безробіття та повільне економічне зростання в Бразилії [10], підтримують опосередковану реакцію на корупцію через скарги на корупцію.

З іншого боку, існують дослідження, які свідчать про відсутність зв'язку між сприйняттям корупції та готовністю брати участь у будь-яких формах заворушень [11].

Примітний висновок про те, що робітники в багатших районах більш гостро реагують на корупцію, суперечить поширеній думці про те, що в країнах з низьким, середнім і високим рів-

нем доходу групи з високими доходами найменш схильні до протестів проти корупції [9].

Ще одна цікава тенденція, яка заслуговує на увагу. Існуюча література свідчить, що в країнах з низьким, середнім і високим рівнем доходу групи з високими доходами найменш схильні до протестів проти корупції [9]. Однак результати свідчать про протилежне у випадку Китаю. Ми пропонуємо кілька можливих пояснень.

По-перше, посилений вплив викриття корупції на трудові заворушення в багатших регіонах може бути наслідком підвищених очікувань щодо етичної поведінки та справедливого ставлення в економічно процвітаючих регіонах. Заможніші регіони часто надають пріоритет прозорості та належному управлінню, що робить їх більш чутливими до випадків корупції. Більш поінформоване та підзвітне населення багатших регіонів може сильніше реагувати на порушення етичних стандартів, сприяючи активізації колективних дій. Крім того, члени профспілок з відносно високими заробітками можуть ризикувати своєю заробітною платою і брати участь у протестах, або ж мати більше вільного часу для цього. Перегляньте пояснення більшого впливу викриття корупції на трудові заворушення в багатших регіонах полягає в тому, що дані, отримані з Інтернету, нагтовхуються на інформаційний бар'єр, який залежить від багатства регіону.

У багатших регіонах з меншим інформаційним бар'єром випадки заворушень частіше реєструються, що сприяє більш чіткому зв'язку між викриттям корупції та трудовими заворушеннями. І навпаки, у бідніших регіонах із сильнішим інформаційним бар'єром реєстрація випадків заворушень може бути менш імовірною, що затушовує спостережуваний зв'язок. Визнаючи наявність упередженості, ми стверджуємо, що вона, швидше за все, призведе до заниження нашої оцінки, ніж до її завищення.

Ці розбіжності в результатах підкреслюють унікальність китайського контексту, де роль і структура уряду суттєво відрізняються від більшості досліджуваних країн. Крім того, ми можемо висунути припущення, що існуюча література, яка в основному зосереджена на незадоволенні широкої громадськості, може не мати прямого відношення до трудових конфліктів у Китаї.

Висновки. Таким чином, політики повинні визнати, що боротьба з корупцією не лише відповідає економічним і політичним цілям, але й відіграє ключову роль у пом'якшенні наслідків організованих трудових виступів. Тому стра-

тегії, які сприяють прозорості, підзвітності та етичній поведінці в громадських організаціях, можуть зменшити кількість трудових конфліктів, пов'язаних з корупцією.

Корупція має глибший вплив на трудові конфлікти в окремих галузях. Тому розуміння регіональних та галузевих відмінностей у впливі корупції на трудові дії має вирішальне значення для цілеспрямованого та економічно ефективного втручання в політику. Адаптація антикорупційних заходів до унікальних викликів, з якими стикаються різні галузі та регіони, може підвищити

ефективність таких ініціатив і допомогти ефективно пом'якшити трудові протести.

Тож, боротьба з корупцією повинна стати невід'ємною частиною політики управління трудовими відносинами в розвинутих країнах, зокрема в Україні, спрямованої на створення більш прозорого, справедливого та ефективного ринку праці. Це, в свою чергу, сприятиме зміцненню довіри працівників до системи та зменшенню соціальної напруги, що є важливим кроком на шляху до сталого економічного та соціального розвитку країни.

Список літератури:

1. Beyerle, S. *Curtailing corruption: People power for accountability and justice*. Lynne Rienner Publishers. (2014).
2. Lewis J. S. Corruption perceptions and contentious politics in Africa: How different types of corruption have shaped Africa's third wave of protest. *Political Studies Review*. 2021. № 19(2). pp. 227–244.
3. Jain, A. K. Corruption: A review. *Journal of Economic Surveys*. 2001. № 15(1), pp. 71–121.
4. Huang, Y., & Li, Y. Labor activism over searing heat. *Journal of Environmental Economics and Management*. 2023. № 122, pp. 1028.
5. Li, Yanjun & Bai, Yu & Hamza, Umer. Corruption disclosure and its impact on labor-related actions. 2024. 10.2139/ssrn.4737238.
6. Denyer, S. China launched an anti-corruption campaign last year. So why is its reputation getting worse? *The Washington Post*. 2014, December 2. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/12/02/china-launched-an-anti-corruption-campaign-last-year-it-doesnt-seem-to-be-working>.
7. Smith, D. J. Corruption complaints, inequality and ethnic grievances in post-Biafra Nigeria. In *Corruption in the Aftermath of War*. 2017. pp. 65–80. Routledge.
8. Tian, Y. The anti-corruption discourse of China: Cracking down on “tigers”. *Journal of the Humanities and Social Sciences*. № 14(4). 2021. pp. 587–610.
9. Biswas, B., & Vijaya, R. M. Who protests? An exploration of the class dimensions of anticorruption mobilization. *Governance*. 2019. № 32(4), pp. 639–655.
10. De Juan, A., & Wegner, E. Social inequality, state-centered grievances, and protest: Evidence from South Africa. *Journal of Conflict Resolution*. 2019. № 63(1), pp. 31–58.
11. Bauhr, M. Need or greed corruption. In *Good government: The relevance of political science*. 2012. pp. 68–86. Edited by Holmberg & Rothstein. Edward Elgar.
12. Brandt, L., Van Biesebroeck, J., & Zhang, Y. Creative accounting or creative destruction? Firm-level productivity growth in Chinese manufacturing. *Journal of Development Economics*. 2012. № 97(2), pp. 339–351.

Kostohryz Ya.O. THE RELATIONSHIP BETWEEN CORRUPTION AND LABOR CONFLICTS: THE CASE OF CHINA

The article examines the relationship between corruption and labor conflicts in China, focusing on the analysis of cause and effect relationships and the identification of specific mechanisms that contribute to the emergence of conflict situations in the labor sphere. Using a multilevel approach and statistical analysis of panel data from Chinese cities, the authors highlight the impact of corruption on labor relations, in particular on the number and nature of labor conflicts.

Corruption in the labor sphere has a significant negative impact on the labor market, contributing to the unfair distribution of jobs, wages and working conditions. It undermines trust in the labor market and its fairness, which leads to increased employee dissatisfaction and increases the likelihood of organized labor protests. The authors of the article draw attention to the Chinese context, where President Xi Jinping's anti-corruption campaign launched in 2012 has created unique conditions for studying this phenomenon.

Statistical analysis shows that exposure of corrupt practices significantly increases the number of labor conflicts, especially in non-state enterprises that are less protected by political connections and advantages. The results also show that this relationship is most pronounced in wealthier cities, where the level of economic development is higher and employees' expectations of fairness in the workplace are higher.

The authors conclude that fighting corruption is not only an economic and political necessity, but also an important element in reducing labor conflicts. They emphasize that policymakers should take into account regional and sectoral specificities of the impact of corruption on labor actions to design effective policy interventions. Strategies aimed at increasing transparency, accountability and ethical behavior in public organizations can reduce the frequency of corruption-related labor conflicts by helping to strengthen workers' trust in the system and reduce social tensions. Therefore, the fight against corruption should become an integral part of the labor relations management policy in developed countries, including Ukraine, aimed at creating a more transparent, fair and efficient labor market.

Key words: *fight against corruption, labor conflicts, labor relations, labor market, employer, employee, protection of employees' rights, strike.*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/28>**Сергієнко О.В.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КАТЕГОРІЯ МІСТОБУДІВНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА АРХІТЕКТУРИ

Статтю присвячено дослідженню правової категорії та правового інституту містобудівної документації як основоположної складової не тільки містобудівного галузевого законодавства України, але і архітектурного. Метою статті є дослідження змісту поняття містобудівної документації не тільки як юридичного феномену, але і як філософського, вплив цього поняття на формування нормативної бази містобудівного права, архітектурного права та законодавства та правової системи України в цілому, з'ясування істинного змісту нормативно-правових актів, з'ясування чинників, що зумовлюють існування такої категорії права та обумовлюють її об'єктивну необхідність. Вагоме значення у статті приділено правовому та філософському осмисленню цих понять в першу чергу з точки зору понятійного апарату української мови.

У статті здійснено аналіз правової категорії містобудування як складової категорії архітектури, а також останньої як складової містобудування. Осмислено зміст цих понять, у взаємозв'язку одного з одним та виходячи з семантики української мови у взаємозв'язку з науковою мовою права. Особливу увагу застосуванню класифікації та кодифікації як фундаментальних методів наукового пізнання, які дають змогу впорядковувати правове поле України, та сприяють впровадженню наукового підходу до правотворчої діяльності з метою отримання об'єктивного результату, важливого для суспільства. Правильне право-творення, право-розуміння і правозастосування є вагомими чинниками вдалого економічного розвитку нашої держави. Саме тому чітке формулювання норм права дає змогу змодельювати правомірну поведінку суб'єктів архітектурної діяльності, головна мета яких полягає у створенні якісного життєвого середовища, цілісність та належна функціональність якого зокрема залежить і від дієвого правового механізму. Зазначено, що нормативно-правова база України має спотворене уявлення про зміст такого поняття, ідеї спрощення містобудівного законодавства вимагають постійного осмислення та наукового підходу, що забезпечить належну дієвість права. Законодавство щодо цих питань повинно буди поверненим обличчям не тільки до споживача, але і у суспільно важливі галузі, як містобудування, і до потреб і вимог суспільства, зокрема і щодо змістовного впорядкування відповідних категорій з метою забезпечення правильності їх використання та застосування.

Ключові слова: містобудування, містобудівна діяльність, об'єкти містобудування, архітектурна діяльність, архітектура, містобудівна документація.

Постановка проблеми. Питання вдосконалення українського законодавства постійно стоїть на порядку денному українського суспільства. В першу чергу це викликано тим, що бажання якнайшвидше створити повне правове поле сучасної України, відмінне від радянського періоду творення, яке б враховувало усі найкращі взірці світового права, натикається на відсутність цілісного розуміння відповідного як відповідної речової

вої царини життєдіяльності людини, так і його правового опису. Ще більше це посилюється тим, що романо-германська цілісність права, на основі якої намагаються в Україні створити свою гілку цього права, натикається на нехтування основоположними основами, покладеними у кристалізацію романо-германської цілісності права. Особливо це стосується однієї з важливих царин українського життя – містобудівної діяльності, особливо у спів-

відношенні її з її ж складовими, і найбільше з архітектурою. Вклад останньої у існування людини переоцінити не можливо, хоча і розуміння що таке архітектура в Україні – теж не зовсім з'ясовано. Тож намагання здійснити дослідження цієї ознаки є нагальною необхідністю у правовій науці, так і у філософській [1, с. 120].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем правового регулювання забудови земельних ділянок приділяли увагу О. В. Гаран, М. О. Баймуров, Р. В. Миронюк, А. І. Ріпенко, Ф. Й. Француз, М. М. Дьомін, М. П. Недюха, Л. Р. Біла-Тіунова, К. О. Рибак та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту поняття архітектурної діяльності та її складових як частини містобудівної галузі права.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- з'ясувати філософсько-правовий зміст поняття архітектурної діяльності;
- виявити правову природу цього поняття, його складові та їх правовий зміст;
- здійснити аналіз правового упорядкування здійснення архітектурної діяльності та надати дієві поради щодо його удосконалення.

Статтю присвячено дослідженню правової природи архітектурної діяльності як однієї із основних категорій містобудівної галузі права.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Закону України «Про основи містобудування» Містобудування (містобудівна діяльність) – це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, **планування, забудову** та інше використання **територій, проектування, будівництво об'єктів** містобудування, **спорудження інших об'єктів**, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, **створення інженерної та транспортної інфраструктури**», однак, поняття «зодчество» (тут і надалі відповідник грецизма – «архітектура») [2, с. 475] безпосередньо не включено до визначення поняття «містобудування», тому завжди постає питання про їх співвідношення. Якщо взяти за основу визначення зодчої діяльності із абзацу другого статті 1 Закону України «Про архітектурну діяльність» як «діяльність по створенню

об'єктів архітектури, яка включає творчий процес пошуку архітектурного рішення та його втілення, **координацію дій** учасників розроблення всіх складових частин **проектів з планування, забудови і благоустрою територій, будівництва** (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту) **будівель і споруд**, здійснення архітектурно-будівельного контролю і авторського нагляду за їх будівництвом, а також здійснення науково-дослідної та викладацької роботи у цій сфері» [3], то матимемо співпадіння цих визначень у частині планування і забудови земель (тут і надалі відповідник латинізму «територія») [4, с. 755] та спорудження будов. Про те, що співставлення зазначених визначень понять показують недосконалість у роботі законодавця, або нерозуміння останнім природи містобудування та зодчества, є предметом іншого дослідження. Предметом даного дослідження є перша частина співпадіння визначень, що відповідає за планування забудови земель. Відповідно до абзацу першого статті 17 Закону України «Про основи містобудування» «затверджені текстові і графічні матеріали, якими регулюється планування, забудова та інше використання територій» називають «містобудівною документацією». У зазначеному визначенні законодавець використовує латинізм «регулює», яке можна розуміти у декількох значеннях: «упорядковувати що-небудь; керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; ... домагатися нормальної роботи ... механізму; ... забезпечувати злагоджену взаємодію складових частин...» [5, с. 462]. З'ясуємо, що із зазначеного може бути застосовано до містобудівної документації».

Якщо під словом «упорядкувати» розуміти «доводити до ладу що-небудь, робити належний порядок у чомусь; ... Систематизувати, складати, підбирати в певному порядку..., укладати» [2, с. 1511], то це означає, що містобудівна документація здатна виконувати роботу, а зважаючи на те, що це річ, то очевидно, що вона може бути застосована у якості приладдя тим, хто цю роботу виконує, очевидно, що це дії відповідних органів місцевої влади, а не документації, що напряму зазначено у статті 18 попередньо зазначеного Закону. Якщо ж взяти значення слова «керувати» у розумінні «показувати напрямом» [6, с. 426], то дійсно містобудівна документація здатна вказувати напрям, як і будь-який «знак» [7, с. 771]. Відповідно цей знак допомагає «забезпечувати злагоджену взаємодію частин», під час здійснення містобудівної діяльності.

Отже, містобудівна документація – це цілісність відомостей щодо планування та забудови відповідних земель, яка сприяє злагодженій взаємодії учасників містобудівної діяльності під час провадження ними відповідної діяльності. Проте, що «містобудівна документація за своєю природою є суспільним договором, у якому відображені основоположні відомості щодо відповідного використання земель в Україні як для містобудівних потреб, так і для іншого використання» [8, с. 171], потребує переосмислення щодо зодчества, оскільки основоположним завданням науки є удосконалення понятійного складової, щоб кожна ознака набула свого неповторного узагальнення рис [9, с. 20].

Відповідно до абзацу сьомого статті 17 Закону України «Про основи містобудування» «розробка містобудівної документації здійснюється проектними організаціями, іншими юридичними особами, які мають ліцензії на виконання відповідних робіт, що видаються в порядку, встановленому законодавством». Таким чином розроблення містобудівної документації є містобудівною діяльністю. Провадженням цієї діяльності займаються проектні організації та інші юридичні особи, які мають відповідні ліцензії. Щодо наявності проектних ліцензій, що не є предметом даного дослідження, зазначимо, що у цій царині ліцензування скасовано, проте усі ланцюжки правого забезпечення такої діяльності із Законів України не виключено, що ще раз підтверджує необхідність здійснення заходів з удосконалення законодавства в галузі містобудування, найкращим з яких є кодифікація. Що стосується поняття проектної організації – Закон цим поняттям оперує, та не надає визначення, тож розуміння проектних організацій очевидно тягнеться з «совецького» часу. Положення статті 324 Господарського кодексу України ясності з цього питання не додають, оскільки мова йде про «підрядників» [10], без визначення їх видів. З цією метою необхідно звернутися до статті 26 Закону України «Про архітектурну діяльність», яка впорядковує це питання наступним чином: існують зодчі (тут і надалі замість грецизму архітектори), та інші проектувальники, і саме в частині другій цієї статті згадуються проектні організації, тож, можемо зробити висновок, що проектні організації є уособленням інших проектувальників, в одному ряду з зодчими. Більше світла на поняття «проектувальника» проливає Порядок розроблення проектної документації на будівництво об'єктів, затверджений наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва

та житлово-комунального господарства України 16.05.2011 № 45, відповідно до абзацу восьмого пункту 1 якого «проектувальник – юридична особа, яка має у своєму складі відповідних виконавців, що згідно із законодавством одержали кваліфікаційний сертифікат, або фізична особа, яка згідно з законодавством має відповідний кваліфікаційний сертифікат (далі – сертифікований виконавець)». Це визначення цікаве з декількох сторін. По-перше, ми розуміємо, що ліцензування, про яке згадується вище, замінено на сертифікацію відповідальних виконавців. Сертифікація, яка відповідно до статті 17 Закону України «Про архітектурну діяльність» називається «професійною атестацією виконавців робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури» вказує нам на те, що зазначені виконавці відносяться до архітектурної діяльності. По-друге, можна зробити висновок, що оскільки атестація має стосунок саме для створення об'єктів архітектури, то розроблення містобудівної документації – це зодча діяльність. Залишається тільки зробити підсумковий висновок, що в результаті зодчої діяльності відповідно створюються зодчі предмети (які у законодавстві України прийнято називати латинізм-грицизмами «об'єктами архітектури»).

Якщо містобудівна документація є підсумком здійснення зодчої діяльності, то чи є вона предметом зодчества? На думку законодавця, яка викладена в третій частині Закону України «Про архітектурну діяльність», «об'єкти архітектурної діяльності – (об'єкти архітектури) – будинки і споруди житлово-цивільного, комунального, промислового та іншого призначення, їх комплекси, об'єкти благоустрою, садово-паркової та ландшафтної архітектури, монументального і монументально-декоративного мистецтва, **території (частини територій) адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів**». Тобто безпосередньо земельні утворення населених пунктів, та їх об'єднань усіх рівнів є предметами зодчества. Виходячи з послідовних роздумів можемо дійти висновку, що якщо діяльність із створення містобудівної документації є зодчою, і їх втілення в предмети є зодчеством, то очевидно і сама містобудівна документація є предметом зодчества.

Правила застосування відповідних положень містобудівної документації обов'язковим робить частина перша статті 10 Закону України «Про архітектурну діяльність», і це стосується обов'язку учасників зодчої діяльності (згідно закону – «суб'єкти архітектурної діяльності»)

дотримуватися затвердженої містобудівної документації, таким чином підтверджуючи її стан як регуляторного акту.

Також відзначимо, що статтею 3 зазначеного Закону до законодавства про зодчу діяльність віднесено і основи містобудування і регулювання містобудівної діяльності. Тобто законодавець наполегливо пробує об'єднати ці поняття, замість їх уточнення і чіткого розмежування.

Якщо до цього доєднати мету зодчої діяльності як дії, що «формують просторове середовище для життя і діяльності людини» [11, с. 3], яка практично співпадає з метою містобудівної діяльності, то все більше наближаєшся до висновку, що ці поняття майже однакові. Але повертаючись по початку даної статті звернемо увагу, що визначення містобудування значно ширше, ніж зодчества, тож очевидним є те, що ці множини пересікаються, більше того зодчество повністю поглинається поняттям містобудування. Тож не дивно, що містобудівна документація, яка є підсумком зодчої діяльності, є предметом зодчества, одночасно є і результатом містобудівної діяльності і результатом діяльності зодчества.

Окремого обговорення заслуговує питання відсутності цілісного розуміння поняття зодчества, що безпосередньо впливає на його відображення. Мова йде про те, що законом закріплено предметне втілення кінцевих підсумків зодчої діяльності, і повністю нехтуються проміжні підсумки, які теж є предметами зодчества, і в першу чергу мова йде саме про містобудівну документацію, яка безумовно є самостійним предметом зодчества.

Якщо зодчество – це мистецтво [2, с. 42], то чи є містобудівна документація твором мистецтва, і як результат – породжує право творця (зазвичай латинізм називаємо авторське право)? Частина третя статті 30 Закону говорить про те, саме щодо

містобудівної документації майнові права передаються замовнику. З одного боку суть цього явища полягає саме у тому, що містобудівна документація у підсумку буде перетворена рішенням відповідного органу самоврядування у нормативно-правовий акт. З іншого боку, що стосується права творця на просторове розкриття у розумінні мистецької частини такої документації, то очевидно, що право творця необхідно охороняти, що на сьогодні в Україні не здійснюється.

Висновки. Містобудівна документація – це частина предметів зодчества (об'єктів архітектури), і одночасно є і предметом (об'єктом) містобудування і предметом (об'єктом) зодчества (архітектури), оскільки зодчество є частиною містобудування, то і предмети зодчества є предметами містобудування.

Містобудівна документація як предмет зодчества набуває і особливих рис, вона не тільки предмет, який утворюється в результаті зодчої діяльності, але і нормативно-правовий акт, і в відповідних випадках – художнє надбання. Останнє споріднює його з правом творця (авторським правом, чи правом інтелектуальної власності).

Містобудівна документація є проміжним підсумком зодчої діяльності, і є самостійною його складовою. При цьому бажаним є втілення її в життя у вигляді кінцевих предметів зодчества, які у визначені Закону станом на сьогодні називаємо об'єктами архітектури.

Кодифікація законів – є одним із основоположних шляхів вдосконалення законодавства у єдності романо-германського права, то ж в частині містобудівного законодавства, та його частини – зодчого законодавства, з метою їх вдосконалення та належного співставлення існує необхідність у прийнятті Містобудівного кодексу як правової цілісності галузевого права.

Список літератури:

1. Sergii Rudenko, Serhii Yosypenko. National philosophy as a subject of comparative research // *Sententiae*, Volume XXXVII, Issue 1, 2018. С. 120–129.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач Бусел В.Т. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 1736.
3. Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 р. № 687-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 31. Ст. 246.
4. Словник іншомовних слів / гол.ред. О. С. Мельничук. Київ: Головна редакція УРЕ, 1977. 746 с.
5. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / гол.ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
6. Мельничук О.С., Коломієць В.Т., Ткаченко О.Б. Етимологічний словник української мови в семи томах. Том 2. Київ: Наукова думка, 1985. 572 с.
7. Яременко В.В., Сліпушко О.М. Новий словник української мови в трьох томах. Том 1. Київ: Аконті, 2008. 926 с.

8. Сергієнко О.В. Категорія містобудівна документація як складова містобудування. О.В. Сергієнко. // *Науковий вісник публічного і приватного права*. № 1. 2024. С. 169–173.

9. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

10. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

11. Плоский В.О., Гетун Г.В., Віроцький В.Д. Архітектура будівель і споруд. Книга 3. Історія архітектури і будівництва: Підручник. Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня «Рута, 2016. 816 с.

Serhiienko O.V. CATEGORY URBAN PLANNING DOCUMENTATION AS A COMPONENT OF ARCHITECTURE

The article is devoted to the study of the legal category and the legal institute of urban planning documentation as a fundamental component of not only urban planning industry legislation of Ukraine, but also architectural. The article is aimed at studying the content of the concept of urban planning documentation not only as a legal phenomenon, but also as a philosophical one, the influence of this concept on the formation of the normative base of urban planning law, architectural law and legislation and the legal system of Ukraine as a whole, clarifying the true content of normative legal acts, clarifying the factors that determine the existence of such categories of law and determine its objective necessity. Significant importance in the article is given to the legal and philosophical understanding of these concepts primarily from the point of view of the conceptual apparatus of the Ukrainian language.

The article analyzes the legal category of urban planning as a component of the category of architecture, as well as the latter as a component of urban planning. The content of these concepts is comprehended, in the relationship of one with another and based on the semantics of the Ukrainian language in the relationship with the scientific language of law. Particular attention to the use of classification and codification as fundamental methods of scientific knowledge, which allow to streamline the legal field of Ukraine, and contribute to the introduction of a scientific approach to law-making activities in order to obtain an objective result important for society. Correct right-creation, right-understanding and enforcement are significant factors of successful economic development of our state. That is why a clear formulation of the rules of law makes it possible to simulate the lawful behavior of subjects of architectural activity, the main purpose of which is to create a quality living environment, the integrity and proper functionality of which in particular depends on an effective legal mechanism. It is noted that the legal framework of Ukraine has a distorted idea of the content of such a concept, the ideas of simplifying urban planning legislation require constant reflection and a scientific approach that will ensure the proper effectiveness of the law. Legislation on these issues should be a turning face not only to the consumer, but also in a socially important area, like urban planning, and to the needs and requirements of society, in particular, with regard to the meaningful ordering of the relevant categories in order to ensure the correctness of their use and application.

Key words: town planning, town planning activity, objects of town planning, architectural activity, architecture, town planning documentation.

Відомості про авторів

Аллахвердієв А.В. – доктор філософії права, докторант з ступеня доктора наук Бакинського Державного Університету (Азербайджан)

Багрій Ю.М. – аспірант кафедри теорії та історії держави та права Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Баранкова В.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Васьковець Л.А. – кандидат біологічних наук, професор, професор кафедри безпеки праці та навколишнього середовища Національного технічного університету «Харківського політехнічного інституту»

Глиняний І. В. – асистент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Гордієнко А.В. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету

Добрянська Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових та гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Загнітко О.П. – кандидат юридичних наук, докторант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»; старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права, факультету соціології та права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Зіневич А. М. – старший викладач кафедри «Оперативно-технічні заходи» Національної академії Служби безпеки України

Костогриз Я.О. – кандидат юридичних наук, перший заступник керівника Солом'янської окружної прокуратури міста Києва

Кропивницький М.О. – кандидат юридичних наук

Кубрак Я.А. – здобувач наукового ступеня доктор філософії кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Кутельвас Т.С. – здобувач кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету

Луценко Д.С. – кандидат юридичних наук, керуючий партнер Адвокатського об'єднання «Novels»

Луценко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Мандриченко Ж.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Мельник В.М. – доктор юридичних наук, кандидат політичних наук, асистент кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Міловська Н.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України

Моїсєєв М.С. – кандидат юридичних наук

Ошеша А.Д. – аспірантка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

Пашенко П.М. – аспірант кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Петруненко Я.В. – доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи «Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

Свічкарьова Я.В. – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сергієнко О.В. – кандидат юридичних наук, член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук, докторант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Середа О.Г. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сірий Ю.М. – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ

Ткачук А.В. – начальник відділу публічних закупівель ТОВ «ПК «АРКОН»

Уberman В.І. – кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії формування та регулювання якості вод Науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» Міндовкілля

Урлюк М.В. – здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

Шевчук Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки

Щербина Л.І. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, директор науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 3 2024

Коректура • Н. Славогородська

Комп'ютерна верстка • В. Гайдабрус

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 18,03. Ум. друк. арк. 20,69. Зам. № 0724/541

Підписано до друку 28.06.2024. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

Е-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.